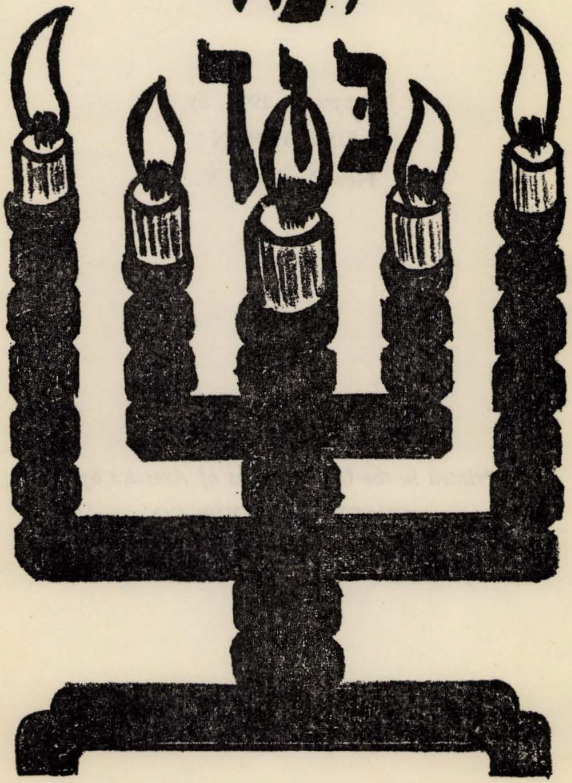
א. חוזע

קיטעווער יזכור בוד

קיטעווער יזכור בוך

KITTIVER YISKOR BOOK

A MEMORIAL

Copyright, 1958, *by*
EISIG HUSEN
New York, N. Y.

Printed in the United States of America by
MODERN LINOTYPE CO.
1527 St. Johns Place, Brooklyn 13, N. Y.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

קיטעווער
יזכור בוך

אין דריי טיילן

ערשטער טייל : דאָס לעבן און שאפן פון די קיטעווער יידן.
צווייטער טייל : די געשיכטע פון דעם חורבן.
דריטער טייל : די נעמען פון די קדושים.

פון

אייזיק הוזען

ניו יאָרק, 1958

אַרויסגעגעבן דורך דער
קיטעווער סיק און בענעוואָלענט סאָסייעטי
אין ניו יאָרק

אלע רעכט פארבעהאלטן.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

אינהאלט

פֿאַרוואַרט

ערשטער טייל

די געשיכטע פון קיטעוו

קיטעוו און איר לאַנדשאַפֿט 13
די געשיכטע פון קיטעוו 16
קיטעוו צווישן די צוויי וועלט־מלחמות 19
היסטאָרישע פֿערזענלעכקייטן און גייסטיקע פירער 23
קיטעוואר שולן און בתי מדרשים 36
יידישע פֿרנסות אין קיטעוו נאָכן ערשטן וועלט־קריג 39
דאָס יידישע לעבן אין קיטעוו נאָכן ערשטן וועלט־קריג 43
שבתים, יום־טובים און שטייגער־לעבן 48
פֿאמיליע שמחות בײַ קיטעוואר יידן 60
קיטעוואר גיבורים 63
קיטעוואר צונעמען אין טיפֿן 67
דאָס פוילישע יידנטום פֿאָרן צווייטן וועלט קריג 73
דער דייטשער איבערפֿאַל אויף פוילן 81

צווייטער טייל

דער חורבן

קיטעוו אונטער דער סאָוועטישער אקופּאַציע 89
דער חורבן 105
קיטעוו נאָכן פֿאַרלאָזן פון דער סאָוועטישער ארמיי 107
זער פֿאָגראָם אין יאַבלאָניצע 110
קיטעוו אונטער דער רומענישער און אונגארישער אַקופּאַציע 112

אינהאלט

קיטעוו אונטער דער דייטשער אקופאציע 114
דער ערשטער קיטעווער יודנראט 117
די טראגעדיע פון די יידישע פליכטלינגע פון אונגארן 121
דער דייטשער שטייער אמט 123
דער יודנראט 127
די אויסראטונג פון דער יידישער אינטעלעגענץ אין סטאניסלאוו..... 132
די ערשטע יודענאקציע אין קאלאמעע 134
די יודן אקציע אין קאסאוו 135
יודענ־אקציעס אין די ארומיקע שטעט און שטעטלעך 145
די יודענ־אקציע אין זאבלאטאוו 149
די יודענ־אקציע אין זשאביע 151
די לעצטע וואכן פאר יודענ־אקציע אין קיטעוו 152
דער לעצטער בלוטיקער אחרון של פסח אין קיטעוו 158
דער טויטן־מארש 163
דער לעצטער וועג 167
די טויטע שטאט קיטעוו — אן יידן 171

דריטער טייל

די נעמען פון די קדושים

שלוס וואָרט 204
ערשטער קיטעווער אונטערשטיצונגס פאראיין אין ניו יארק 206
10 יאריקער יובל פון דער קיטעווער לעידים רעליף אוקזילערי..... 218
א בריוו צום מחבר פונעם פרעזידענט פון קיטעווער פאראיין פון נ. י..... 221
בילדער סעקשאן .....

פארווארט

אין די שרעקלעכע זומער חדשים פון יאָר 1942, וועו די דייטשע מאַסן־מערדער, האָבן טאָג־טעגלעך אויסגעשאָסן, פארברענט און פאַרגאַזט טויזנטער פוילישע יידן; אין די גורלדיקע טעג — נאָך דער יודע־אקציע אין קיטעוו — וועו איך בין אליין ניט זיכער געווען מיטן מאַרגנדיקן טאָג, — האָב איך באשלאָסן, ווי לאַנג איך לעב נאָך, פארצייכענען די גרויליקע געשעענישן. איך האָב אָנ־ געהויבן פארשרייבן די כראָניק, די טאָג־טעגלעכע געשעענישן אוו איבערלעבונגען פון קיטעוו און די ארומיקע שטעט און שטעטלעך, לויט די אויטענטישע ידיעות, וואָס מיר האָבן פון דאָרט באקומען.

איינע פון די הויפט־סיבות, וואָס האָבן מיך באוואויגן צו פאר־ שרייבן די אלע בלוטיקע געשעענישן אוו פאסירונגען, איז געווען מיין דעמאָלט נאָאיווער גלויבן, אז די גרויסע דעמאָקראָטישע וועלט האָט ניט קיין שום אנונג וואָס עם קומט פאָר, ווייל ,וואָלטן די דעמאָקראטי־ שע לענדער יא געווואוסט, וואָס די דייטשן טוען אָפּ, וואָלטן זיי זיכער אָנגעוועגדט אלע מיטלען, אָפּצושטעלן די גרויזאָמע פארניכטונגס־ ארבעט פון די דייטשן, זייערע מאָרד־אקציעס אויף די אומשולדיקע יידן. דעם גלויבן האָבן דעמאָלט געטיילט אלע פוילישע יידן, ווי די יידן פון אונזער שטאָט קיטעוו.

אזוי ווי קיינער האָט שוין ניט געגלויבט, אז עס זאָל געלינגען א יידן נצול צו ווערן פון די בלוטיקע נעגל פון דער נאצישער חיה־ רעה אוו די אוקראאינישע רוצחים, — כדי ער זאָל קענען, נאָכן קריג, אויפטרעטן אלס לעבעדיקער עדות אוו אָנקלאָגן די מאַסן־מערדער פאָר דעם וועלט־טריבונאָל — האָב איך באשלאָסן צו מאַכן מיין בא־ שיידענעם בייטראָג, צו דער געשיכטע פון די דייטשע מאָרד־אקציעס, זיי זאָלן ניט פארגעסן ווערן. איך האָב אויסגענוצט יעדע פרייע מינוט אוו האָב יעדן טאָג פארשריבן אלץ וואָס מיר האָבן דורכגעלעבט, ביז דער פולשטענדיקער פארניכטונג פון קיטעוו אוו אירע יידן.

איך האָב געוואָלט פארזיכערן ,אז דאָס פארשריבענע זאָל ניט פֿאַרלוירן ווערן. אין יענע חדשים, וואָכן און טעג, ווען איך מיט מיין משפּחה, האָבן זיך אויסבאהאלטן אין די קאַלטע און נאַסע און פינצטערע קעלערס, אונטער היים־גליענדיקע בלעכענע דעכער אויף די בוידעמער, טעג ווען אונזערע לעבנס זיינען געהאַנגען אויף א האָר, האָב איך דאָס דאָזיקע ביכל מיט די גליענדיקע יידישע אותיות, איבערגענגען צו א באקאנטן פֿאַליאַק און אים געבעטן, אין פאל מיר וועלן אומקומען, זאָל ער די נאָטיץ־ביכלעך איבערשיקן מיין שוועסטער און שוואָגער אין אַמעריקע.

היינטיקס יאָר ווערט זעכצן יאָר זינט דעם גרויסן פֿאַלקס־חורבן פון אונזער שטאָט. די קיטעווער יידן זיינען אומגעבראכט געוואָרן. איך און מיין פאמיליע זיינען גערַאטעוועט געוואָרן דורך א נס פון די מערדערישע הענט. מיר האָבן געהאַט די זכיה קומען אין דעם גרויסן און פרייען אמעריקע און דאָ אַנהויבן א ניי און פריי לעבן. די היגע אַטמאָספערע פון רעש און טומל האָט אָבער ניט געקענט מאַכן פארגעסן די טראַגישע פארגאַנגענהייט. איך האָב געפילט, אז איך וועל ניט קאָנען רוהיק אָנגיין מיט דעם נאָרמאַלן לעבן אין דער נייער היים פאר מיר און מיין משפּחה, אזוי לאַנג איך וועל ניט האָבן דערפילט דעם חוב לגבי די קיטעווער קדושים. איך האָב באשלאָסן צו שטעלן א געשריבענע מצבה, א דענקמאָל פון ווָארט, דעם שיינעם און שעפערישן לעבן פון דער יידישער שטאָט קיטעוו, דערציילן, וויאזוי קיטעווער יידן האָבן געלעבט און וויאזוי זיי זיינען אומגעקומען.

גאַנצע פינף יאָר האָב איך געזאַמלט די נויטיקע מאַטעריאַלן פאר דעם יזכור בוך. יעדע פרייע מינוט, ממש יומם ולילה, זענען מיינע געדאנקען געווען פארנומען מיט דער הייליקער ארבעט.. איך האָב זיך באַמיט צו געבן אַן אלזייטיק בילד פון דעם שעפערישן לעבן פון די קיטעווער יידן.

דער צווייטער טייל פון יזכור־בוך „דער חורבן", איז געווידמעט די איבערלעבענישן פון די קיטעווער יידן און דעם לעבן פון די יידן אין די שכנותדיקע שטעט און דערפער אונטער דער נאצישער

אַקופּאַציע. אלץ איז באזירט אויף מיינע געזויע בעאַבאַכטונגען, ווי איך האָב איבערגעלעבט אַלס עד-ראיה פון דעם גרויסן חורבן.

דאָס בוך איז געשריבן אין אַ פּשוטער יידישער שפּראַך פון אַ מענטשן, וואָס באַשרייבט די געשיכטע פון זיין געבורטס-שטעטל, פון איר גרינדונג ביז איר חורבן. איך האָב געוואָלט געבן די פריידן און ליידן פון יידישן קיטעוו, איר שטייגער לעבן און איר פאַלקלאָר.

דער דריטער טייל איז א געזויע פארצייכענונג פון די הייליקע נעמען פון אלע קיטעווער קדושים, וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשן און אוקראאינער אין יענע גרויליקע קריגס-יאָרן פון 1942-1944.

דער יזכור-בוך, די געשריבענע מצבה פאר קיטעוו איז געווידמעט דעם ליכטיקן אַנדענק פון די קדושים. זאָל דאָס בוך זיך געפינען אין דער היים פון יעדן קיטעווער לאנדסמאן און לאנדספרוי. זאָלן זיך אונזערע קינדער באַקענען מיט דער מאַרטיראַלאָגיע פון אונזער שטאָט און אירע קדושים און זיי אייביק געדענקען.

אייזיק הוזען

אפריל 10, 1958.

ערשטער טייל

דאָס לעבן און שאַפן פון די קיטעווער יידן.

ערשטער קאפיטל

קיטעוו און איר לאנדשאפט

געאָגראפיש ליגט די שטאָט קיטעוו אויף דעם לינקן ווינקל פון מזרח־גאַליציע, בייַ די קארפאַטן־בערג, ניט ווייט פון דער געווען־זענער פוילישׁ־רומענישער גרענעץ. די נאטור האָט דער שטאָט געשענקט א שפּע מיט פּראַכט .איר לאַנדשאַפט פארכאַפט דאָס מענטשלעכע אויג. וועו א קינסטלער־מאלער וואָלט זיך אונטערגענומען אָפּמאָלן אַ פּאַנטאַסטישע קאָליררייכע לאַנד־שאפט וואָלט ער, דאָכט זיך, קיין שענערע לאנדשאפט ווי קיטעוו איז געווען אין דער וויירקלעכקייט ניט געקענט אויסמאָלן.

די שטאָט און איר מאַרק, די געווען־בען און די יידישע גאַסן זענען געלעגן אויף א בארג. וועו מ׳האָט אַראָפּגעקוקט פון בארג אין טאָל, האָט מען געזען די דאָליגא, ווי אַ שיינע פּאַנאָראמע אין טויזנטער פארבן שפּרייט אירע צע־וואָרפענע ליכטיגע הייזער, — אַרום א גרינעם ים מיט שמעקענדיקע בלומען, געדטנער און סעדער מיט צעבליטע און רייפּע אויבסט־ביימער. צופוסנס פון דער דאָליגא האָט זיך געשלענגלט דער שטורמישער בארג־פלוס דער טשער־מעש, וועלכער האָט געבילדעט די נאַטירלעכע גרענעץ צווישן פוילן און רומעניע. דער טשערמעש איז געווען האלב פאַרדעקט פון אַ זאריגע גלעל־גרויע זאַמדן און גרינע וועלבעס, אָדער פּריקעס. פון די גרינע פּריקעס פלעגן די קיטעווער משה׳לעך און שלמה׳לעך שניידן הושענות, אָדער ערבות פאַר הושענה רבה. אין דער שטילקייט פון דער נאַכט האָט מען שטאָט געקענט הערן דאָס רוישן פון די טשערמעש כוואליעס און דאָס שטורמישע יאָגן פון זיינע וואַסערן.

פון די צפון און מערב זייטן איז קיטעוו געווען אַרומגערינגלט מיט א לאַנגער קייט גרינע וועלדער, וואָס זיינען ערטערווייז אראָפּגעפאַלן אין טאָל, און דערנאָך זיך ווידער אויפּגעהויבן אזוי הויך, אַז ס׳האָט אויסגעזען ווי די שפּיצן פון די ביימער רירן אָן די הימלען.

איבער דעם וועג, וואָס האָט געפירט פון קיטעוו קיין טודיאוו האָט זיך מאַיעסטעטיש אויפגעהויבן דער „אוידיוש" וואָס האָט מיט זיין גרויען, זאמדיגן באַרג אויסגעזען ווי א וואַנט, אויף וועלכער מען קען ניט ארויפקלעטערן; זיינע אַרומיקע נאַקעטע פעלזן האָבן אויסגעזען ווי אַ פעסטונג פון וועגט וועלכע האָבן באשיצט דעם גן עדן־וואַלד, וואָס האָט געגרינט איבער זיי. וועג מען איז געשטאַנען אויבן, אויף דעם „אוידיוש"־באַרג, האָט מען געזען גאַנץ קיטעוו, יעדע גאַס, געסל, די הייזער, די גרויסע שול און די בתי־מדרשים, ווי אויך יעדער בליענדיקן ווינקל פון דער דאַלינא, דעם רוישיק־שוימענדיקן טשערמעש, וואָס האָט זיך געצויגן ווי א גרינער שלאנג און אָפּגעטיילט קיטעוו פון וויזשנעץ, ווייט אין בריים, ווי ווייט דאָס מענטשלעכע אויג האָט געקענט גרייכן, האָט מען געזען רחבות׳דיקע בליענדיקע פעלדער, גערטנער און סעדער פון קיטעוו און די שכנות׳דיקע דערפער.

אויבן, איבער דעם „אוידיוש", האָט זיך אויף מיילן ווייט געשפרייט דער גן־עדן וואַלד, וואָס האָט זיך צענויפגעגאָסן מיט די קאָסאָוועך וועלדער און מיט די וועלדער פון די ארומיקע געבירג־דערפער.

אין די דאָזיקע וועלדער — דערציילט די פאָלקס־לעגענדע — פלעגט דער בעל שם הקדוש —קומען פראוען התבודדות, דאוענען מיט דער כוונה׳־דיקער נאַטור, מיט די פויגלען אין די וועלדער, מיט די גראָזן און געוויקסן פון די פעלדער, צענויפגיסן זיין נשמה מיט דער געטלעכער נאַטור.

צופוסנס דעם „אוידיוש" און ארום האָט זיך ווי א צויבער-טעפּיך געש־פרייט די סודות׳דיקע „לבדה" (לעוואדע), דאָס איז געווען א נעץ פון באהאל־טענע שטעגן און סטעזשקעס; אונטער אַ גרינעם סכך פון שמעקענדיגע בלומען, פלעגן זיך געפינען פארבאַרגענע ווינקעלעך, בליענדיקע סעדער און בארגיקע יינגע וועלדלעך. אַהין פלעגט די בענקענדיקע יוגנט פון קיטעוו זיך צענויפקומען שפּינען זייערע שענסטע יוגנטלעכע טרוימען, פארליבטע פאַרלעך פלעגן זיך דאָרטן טרעפן און ראַמאַנטיזירן; וואָלטן די געדיכטע ביימלעך ביי די שמאָלנקע סטעזשקעס געקענט רעדן אָדער זינגען, וואָלטן זיי געקענט א סך אויסדערציילן אָדער אויסזינגען פרעכטיקע הארציקע מעלאָדיעס פון בענקעניש און יוגענטלעכער ליבע, שענער און שטאַרקער ווי אַ מענטשלעכער דערציילער אָדער קאַמפאָזיטאָר.

אויף אַן אנדער זייט פון דער שטאָט, אויפן סניאטינער וועג האָט זיך געפונען די „זשאַריביז", דאָס איז געווען א מחיה'דיקער אָפרו־פלאַץ צווישן שמעקענדיקע פרוכט־סעדער און גרינע גערטנער; דאָרט האָבן קיטעווער יידן ספּעציעל די יוגנט פון שטאָט פארבראכט אין זייער פרייער צייט.

אַ כשופ'דיקע פאַנאַראמע האָט אַרומגערינגלט די שטאָט. ניט אומזיסט האָט דער בארימטער יידישער דיכטער, דער מייסטער פון דער יידישער באַלאַדע, איציק מאַנגער, געווידמעט דער כשופדיגער לאנדשאפט פון און אַרום קיטעווו א באַגייסטערטע באַלאַדע. די באַלאַדע הייסט טאַקע „צווישן קאַסעווו און קיטעווו".

„צווישן קאַסעווו און קיטעווו
שטייט אַ גאָלדענער ברונעם,
אין טיפן קלאָרן וואַסער
האָב איך אַ זון געפונען.

די נאַכט און גראָע בערג
טראָג איך די זון אַנטקעגן
אין קלאָרן גאָלדענעם שיין
בליען אַלע וועגן.

איך בין אַ פראָסטן שניידערס.
וויל פארלוירן קינד
געשטעלט מיינע יונגע יאָרן
אויף וואנדערן און ווינט.

איצט האָב איך עס געפונען
איצט איז עס אויף אייביק מיין,
דאָס ליכט פון די טונקעלע וועגן
דער דינער גאָלדענער שיין.

דאָס ליכטיקע ווּאַרט אויף די ליפּן
דעם גאָלדענעם שיין אין דער האַנט
איך בין דער לעצטער אַפּאָסטאָל
פון ניי אנטפלעקטן לאַנד.

צווישן קאָסמוס און קיטעוו
שטייט א גאָלדענער ברונעם
אין טיפּן קלאָרן וואסער האָב איך א זון געפונען.

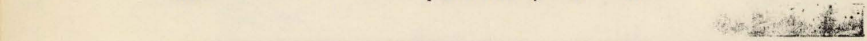
צוויי טער קאַפּיטל

די געשיכטע פון קיטעוו

די אַלגעמיינע געשיכטע פון קיטעוו און די געשיכטע פון איר יידישן ישוב האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1715, נאָכדעם ווי דער דאמאָלסדיקער באזיצער פון אלע קיעווער גיטער, דער פּוילישער געזעראל און קיעווער ווּאיעוואָדא יוזעף פּאָטאָצקי האָט געגעבן קיטעוו דאָס רעכט צו זיין אַ שטאָט און דערביי האָט ער אויך געגעבן די יידן מער רעכט און אפילו געוויסע פּריווילעגיעס, דעמאָלט האָבן יידן, צווישן אַנדערע פּריווילעגיעס אויך באקומען אַן ערלויבעניש אויפּציבויען אַ שול, וואָס איז געווען פּריי פון שטייער-אַפּצאָל. די ערשטע קיטעווער שול, איז, הייסט עס, געבויט געוואָרן אין אָנהויב פונעם אכצנטן יאָרהונדערט. אין יענער צייט האָבן זיך שוין אין קיטעוו באזעצט מאַסן יידן.

פּארן רעכט זיך צו באַזעצן און וואוינען אין קיטעוו האָבן יידן דעמאָלט געמוזט צאָלן דעם באַרימטן „קאָפּ־שטייער". עס איז באקאנט אז אין יאָר 1719 האָבן קיטעווער יידן געצאָלט 330 גולדן קאָפּ־שטייער אין 1736 — געצאָלט 400 גולדן, און אין יאָר 1739 — 550 גולדן קאָפּ־שטייער.

דער פּארגרעסערטער קאָפּ־שטייער אָפּצאָל האָט נישט אָפּגעשראָקן און ניט אָפּגעשטעלט דעם שטראָם פון יידן קיין קיטעוו. פון חודש צו חודש און פון יאָר צו יאָר האָט זיך די צאָל יידן אין קיטעוו פארגרעסערט. די יידן האָבן געבויט הייזער, אויפגעשטעלט און אויפגעבויט פארשיידענע בעלי־מלאכה־

ווארשטאַטן, געפּנט קראָמען און אָנגעהויבן האָנדלען מיט די פּויערים פון די ארומיקע דערפער.

אין יאָר 1765 האָט שוין קיטעוו געציילט 360 אייגנטימער פון הייזער. פון זיי: 166 פּוילישע און אוקראיניש; 70 ארמענישע און 124 יידישע בעלי־בתים. יידישע „קאַמיניקעס" (שכנים) זיינען דעמאָלט געווען אין דער שטאָט 136 משפּחות, אַזוי אַז אין יאָר 1765 האָבן שוין אין קיטעוו געלעבט 972 יידן.

אין יאָר 1771 האָבן קיטעוו און די ארומיקע דערפער קוטי־סטאַרע, סלאבודקא, קאַבאַקי, ריבנא, טודיאוו, ראָזען־מאלי, ראָזען־וויעלקי, ראסטאַקי, ביאלאבערעזקא, בערווינקאָווא, כאַראַצאָווא, דאָלהאָפּאָל, האָהאָפּאָל, הריגאָווא, יאבלאָניצא, קראסנאאילא, פּערעכרעסנא, פּאָלאָנקי, סטעבנע, פּערעסקול, און אוסציערקי, געהערט צו דער פּוילישער פּירסטין לודוויקא ז'מנישקאָוו קאשטעלאנאווא פון קראָקע. און פון דעם 1־טן מאי, 1782 ווען גאַנץ מזרח־גאַליציע מיט קיטעוו זיינען איינגעשלאָסן געוואָרן אין עסטרייך, איז קיטעוו מיט די ארומיקע דערפער צוגעשריבן געוואָרן צו די גוטער פון קאָסאָוו און פּיסטין.

מיטן איינשליסן מזרח־גאליציע און עסטרייך האָט זיך פּאַר די גאַליציאנער יידן, און אויך פּאַר די קיטעווער יידן, אָנגעהויבן א נייע עפּאָכע, א נייע צייט פון א פּריי לעבן.

די עסטרייכישע מאָנארכיע מיט איר קרוין־שטאָט ווין האָט רעגירט איבער פּארשיידענע לענדער און פּעלקער און זי האָט אַלע אירע בירגער אָדער אונטערטאַנען געגעבן גלייכע רעכט, ניט דיסקרימינירט און באגרענעצט קיין פּאָלק אָדער מינדערהייט. נאָכן איינשלוס פון מזרח־גאליציע אין עסטרייך האָט זיך דעריבער פּאַר די קיטעווער יידן, ווי פּאַר אַלע גאליציאנער יידן, געשאפן גרינגערע לעבנס מעגלעכקייטן און עס האָבן זיך פּאר זיי געעפּנט ליכטיקערע פּערספּעקטיוון. ווי גלייכבארעכטיקטע בירגער האָבן די קיטעווער יידן געקענט שיקן זייערע קינדער אין די העכערע מלוכה־שולן באקומען א געלעגנהייט צו אַנטוויקלען זייערע פּאיקייטן און טאַלאַנטן אויף אַלע געביטן פון אינטעלעקטועלע און פּרייע פּראָפּעסיעס.

דעמאָלט האָבן אויך קיטעווער יידן צום ערשטן מאָל אין זייער געשיכטע — צוגלייך מיט אלע אנדערע בירגער — אויך באָקומען די געלעגנהייט

צו ארבעטן אין די מיוניציפאַלע און רעגירונגס־אמטן און זיי האָבן טאַקע די דאָזיקע געלעגנהייט אויסגענוצט ווי געהעריק. יידן זיינען געווארן לערער אין די שטאָטישע פּאָלקס־שולן, האָבן געאַרבעט אלס באאמטע, „נאטשאַל־ניקעס" אין דער שטאָטישער פּאָסט, אפילו געווארן ריכטער און האָבן בכלל געהאַט א צוטריט צו יעדן אַמט.

די קיטעווער יידן האָבן אַלץ מער און מער אָנגעהייבן צו פארנעמען די פּאָזיציעס פון די פרייַ פּראָפעסיעס, זיינען געווארן, דאָקטוירים, אדוואָקאטן, צאָן דאָקטוירים (דענטיסטן), אינזשינערן און אנדערע ענלעכע פּראָפעסיעס. ביסלעכווייז האָבן יידן אנגעהויבן שפּילן אן אָנגעזעענע ראָל אין געזעל־שאפטלעכן לעבן פון קיטעוו.

געניסנדיק פון אלע רעכטן, ווי גלייכבאַרעכטיקטע עסטרייכישע בירגער, האָט זיך די צאָל פון יידן אין קיטעוו פארגרעסערט. אין יאָר 1849 האָט די שטאָט קיטעוו געהאט 3700 איינוואוינער, און אין יאָר 1890 האָט שוין די שטאָט געהאָט 6353 איינוואוינער פון זיי 3045 יידישע תושבים.

אָנהויב פון צוואנציקסטן יאָרהונדערט, אין 1900, האָבן יידן אין קיטעוו אויסגעמאַכט פּופּציג פּראָצענט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג; עס האָבן דעמאָלט געלעבט אין קיטעוו 3.197 יידן.

ביזן יאָר 1918 האָט קיטעוו געהערט צו דער עסטרייך־אונגאַרישער מאָ־נארכיע אונטער דער ממשלה פון קייזער פראַנץ יאָזף. נאָכן ערשטן וועלט־קריג וואָס האָט געדויערט פון יאָר 1914 ביז 1918, און האָט זיך געענדיקט מיט דעם פאנאנדערפאַל פון דער עסטרייך־אונגארישער מאָנאַרכיע און דעם צו־זאמענברוך פון דער האַבסבורגער דינאַסטיע, איז אויך געקומען צו אַן איבער־גרופירונג פון די קליינע פעלקער און לענדער, וועלכע האָבן פריער אָנגעהערט דער גרויסער עסטרייך־אונגאַרישער מלוכה. די טשעכן זיינען געוואָרן זעלבסט־שטענדיק און האָבן געגרינדעט די טשעכאָסלאָוואָקישע רעפּובליק. די אונגארן האָבן געגרינדעט די אונגארישע זעלבסטשטענדיקע רעפּובליק און בוקאָווינע איז געוואָרן אַ טייל פון רומעניע. קיטעוו און מזרח־גאַליציע בכלל זיינען גע־בליבן אַן אפּוטרופּסים און האָבן דורכגעמאַכט פארשיידענע גלגולים. מיר האָבן פון אָנהויב געהאַט אן אוקראַיניש רעגירונג מיט אַ הויפּט־שטאָט סטאַניסלאוו, דערנאָך האָבן זיך די רומענער אויף אונדז מרחם געווען און אָקופּירט אונזער

געגנט, און צולעצט האָבן זיך די רומענער אויף דער פאַראַרדענונג פון דעם דאַמאַלסדיקן פעלקער־בונד צוריקגעצויגן און מיר זיינען געוואָרן פוילישע בירגער.

דריטער קאפיטל

קיטעוו צווישן די צוויי מלחמות

זינט דעם אָנשלוס פון מזרח־גאליציע אין דער פוילישער רעפובליק איז אריינגעטראָטן א גרויסע ענדערונג אינעם לעבן פון גאליציאנער יידנטום און,פארשטייט זיך, אויך פון די קיטעווער יידן.

ניט קוקנדיג אויף די פייערלעכע צוזאָגן און פארזיכערונגען פון די פוילישע רעגירער , אז פוילישע יידן וועלן גענויסן צוגלייך מיט אַלע אַנדערע בירגער פון די פרייהייטן און פריוויליגיעס וואָס די פוילישע קאָנסטיטוציע גאַראַנטירט זיי, זיינען די יידן אין דער ווירקלעכקייט, אראָפגענידעריקט געוואָרן צו דער מדרגה פון צווייט־ראַנגיקע בירגער, וואָס מוזן טאָקע דערפילן אלע בירגערלעכע פליכטן און האָבן דערבי באגרענעצטע רעכט.

צום ערשטן האָבן די פּאָליאַקן אנגעהויבן מאַכן „יודן־ריין" זייערע רעגירונגס־אמטן. יענע יידן וועלכע האָבן נאָך פון פריער אָן, פון די צייטן פון דער עסטרייכישער ממשלה געארבעט אין די רעגירונגס־אַמטן, האָבן די פּאָליאקן אוועקגעשיקט. קיין אַנדערע יידן אויף זייער אָרט האָבן זיי ניט אָנגענעשטעלט. כדי צו פארטרייבן די יידן פון פרייַע פּראָפעסיעס האָבן די פוילישע רעגירער אָנגעהייבן באַגרענעצן דאָס רעכט פון יידישע סטורענטן, געשאַפן דעם טרויעריג־באַרימטן „נומערוס קלאוזוס" וואָס האָט דערלויבט בלויז אַ נישטיגע צאָל יידן אריינטרעטן אין די אוניווערזיטעטן.

די פּאָליאַקן האָבן זיך אָבער מיט דעם ניט באנוגנט. זיי האָבן אויפגעהויבן א קאַמף מיטן ציל צו פארטרייבן די יידן פון זייער לעצטער און שטאַרקער פאָזיציע , זיי האָבן זיך געזומען ארויסרייסן דעם האַנדל פון יידישע הענט. געטאָן האָבן זיי עס דורך צוויי וועגן, ערשטנס, דורך מאַכן פאַרשיידענע בא־

גרענעצונגען און כל־ערליי שוועריקייטן און צווייטנס, דורך ארויפשרויפן די שטייערן, און דער עיקר, דורך אויפשטעלן קעגן יידישן הענדלער א מעכטיקן קאָנקורענט, א פולישן האנדלס עלעמענט וואָס האָט געהאָט די שטיצע פון דער מלוכה און האָט באַקומען הילף אין דער פאָרם פון גרויסע הלוואות און רע־דוקציעס אין שטייערן א׳ א׳ ז׳ וו׳

אזא איז געווען די ניי־געשאַפענע לאָגע אונטער דער נייער פוילן און אין אזא אטמאָספערע האָבן יידן געדאַרפט לעבן און קעמפן פאר זייער עקזיסטענץ.

די צאָל יידן וואָס האָבן געלעבט אין קיטעוו נאָכדעם ווי די שטאָט איז געוואָרן א טייל פון פוילן, איז געווען 2605 פערזאָן און האָבן אויסגעמאַכט זיבן און פערציק און א האַלב פראָצענט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג. און דאָך האָבן די פאָליאקן ניט געקוקט אויף דעם גרויסן פראָצענט יידישע בירגער ניט צוגעלאָזן קיין אין איינציקן יידישן באַאַמטן צו א רעגירונגס אָדער מיוניציפאַלן אָמט.

אין קיטעוו זיינען געווען צוויי זיבן־קלאסיקע פאָלקס שולן, איינע פאַר אינגלעך און די אנדערע פאַר מיידלעך. אין ביידע שולן זיינען געווען בא־שעפטיקט מער פון צוואנציק סטאָבילע לערער און באדינער, אָבער חוץ דעם איינציקן יידישן לערער פאַר רעליגיע, האָבן די פאָליאקן קיין איין יידישן לערער ניט צוגעלאָזט, און האָט דער ייד געמעגט האָבן א סך בעסערע קוואָ־ליפיקאציעס ווי זייערע אייגענע פוילישע לערער. דאָס זעלבע מיטן קרייז־געריכט פון קיטעוו, אונטער וועמענס יורידישער מאכט עס זיינען געווען צוויי און צוואנציק ארומיקע דערפער. דאָס געריכט האָט באשעפטיקט א גרעסערע צאָל ריכטער, שרייבער, קאמארניקעס, וועכטער און אנדערע באאמטע אוז צווישן די אלע אמטן — קיין איין ייד ניט. אין פאָסט זיינען אויך ניט געווען קיין יידן, חוץ א פאַר יידישע באאמטע, וואָס זיינען נאָך פארבליבן פון דער עסטרייכישער צייט. די דאָזיקע יידן האָבן די נייע פוילישע בעלי בתים בעסער אויסגעקליבן צו פענסיאָנירן, נאָכן אָפזאָגן זיי פון דער ארבעט אבי ניט לאָזן זיי ארבעטן אין א רעגירונגס־אינסטיטוציע.

שווער געווען צו געפינען א יידן אין די איבעריקע שטאָטישע אָמטן, ווי צום ביישפיל, אין שטייער אָמט, אין דער געמיינדע פארוואָלטונג, אין דער פאָליצייי א.א.ז.ו.ו.

די קיטעווער יידן האָבן מיט זייערע שטייערן געדעקט מער ווי זיבעציק פּראָצענט פון שטאָטישן געמיינדע־בודזשעט און דאָך האָט דער געמיינדע־ראט ניט באווילּיקט קיין איין־אייניציקן גראָשן פאר יידישע אינסטיטוציעס, ווי דעם בית־יתומים, די שולן, ביבליאָטעקן, און ענלעכע אנשטאָלטן. אין דער געמיינדע ראט אליין, וואו יידן האָבן — לויט זייער באַפעלקערונג און שטייער־צאָלער—געדארפט האָבן א מערהייט, פלעגן זיי באקומען א נישטיקע צאָל פּאָר־טרעטער, צוליב א קינסטלעך־געשאַפענעם וואָל־רעגולאמין און די יידן זיינען דאָרט געווען מאָכטלאָז קעגן דער איבערוועגנדיקער צאָל פון די פּוילישע, ארמענישע און אוקראיניש פּארטרעטער.

לאָמיר איצט ווארפן א בליק אויף דעם עקאָנאָמישן סטאַנדאָרד און לעבנס ניוואָ פון דער שטאָט. אין אלגעמיין איז עס געווען א צוריקגעשטאַנער סטאַנ־דארד, וואָס האָט זיך געפונען אין א סטאַדיע פון אנטוויקלונג.. קיטעוו האָט ניט געהאַט קיין קאַנאַליזאַציע און מען האָט געדארפט שעפּן וואַסער פון די שטאָטישע ברונעמער. אין שטאָט זיינען געווען פּראָפעסיאָנעלע וואסער־טרעגער וועלכע האָבן פאנאנדערגעטראָגן וואַסער אין די שטיבער. די וואסערטרעגער האָבן מערסטנס געגנוצט צווייי הילצערנע קאנען, אויפגעהאָנגען אויף א הילצער־נעם „קאָראָמיסל", וואָס זיי האָבן געטראָגן אויף די אַקסלען. די מער פּאָר־געשריטענע וואַסערטרעגער האָבן שוין ארומגעפירט דאָס וואַסער אין אַ פאַס מיט א האַנט־וועגעל און ביי יעדער הויז וואו זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט פלעגן זיי אָפּמעסטן דאָס וואַסער אין די קאנען.

כדי צו באַלייכטן די הייזער און די ביינאַכטיקע גאסן האָט מען געמוזט נוצן נאפט־לאָמפּן. ערשט אין יאָר 1935 האָבן מיר באקומען עלעקטריש ליכט. אייז־קאסטנס, „קאָלאָריפערס", גיעז אָדער עלעקטרישע קיכען האָבן מיר ניט געהאַט. מען האָט אויך ניט געווואוסט פון צענטראלער באהייצונג און מען פלעגט הייצן דעם אויוון מיט האָלץ אין ספעציעל געמוירטע קאָר־און־באק־אויוועס.

די סאַניטאָרישע באַדינגונגען זיינען אויך געווען פּרימיטיוו. קיטעווער יידן האָבן מיט אייגענע מיטלען אויפגעבויט די איינציקע באָד און זי אליין אויפגעהאַלטן. די קיטעווער באָד איז געווען בארימט מיט אירע פּאָרע־בעדער, עס זיינען דאָרט אויך געווען א פּאָר הילצערנע וואַנעס און, פארשטייט זיך, צווי מקוואות, איינע אַ קאַלטע און די צווייטע א וואָרעמע...

ביסלעכווייז האָט אַבער קיטעוו, אונטערן פוילישן רעזשים, אָנגעהויבן צו מאכן פאָרשריט, פארשענערן איר אויסזען און באקומען א פנים פון אַ מאָדערן אייראָפּייאיש שטעטל, לויטן דעמאָלטדיקן באגריף. עס איז אויפ־געבויט געוואָרן א פוילישער זאַל, וואו עס פלעגן יעדן פרייטאָג, שבת און זונטאָג געוויזן ווערן פאָרשיידענע פילמען, פוליש און אויך אויסלענדיש. דאָרט זיינען אויך פון צייט צו צייט פאָרגעקומען טעאָטער־פארשטעלונגען, צווישן זיי אויך פילע יידישע. חוץ דער היימישער קיטעווער אַמאַטאָרן־גרופּע, וואָס פלעגט געבן פאָרשטעלונגען, פלעגן קיטעוו באזוכן פארשיידענע בארימטע יידישע טעאָטער־טרופּעס: זיגמונד טורקאָוו אידא קאָמינסקי, יאָנאַס טורקאָוו, יוסף קאמען, מאָריץ לאָמפּע, שושנה ראבינאָוויץ, דער סטאַניסלאווער גאָלד־פאָדן, און נאָך און נאָך. עס זיינען פאָרגעקומען קאָנצערטן, רעפעראָטן, בעלעך און אנדערע אונטערהאַלטונגען און פארווייילונגען. די חתונות און די בעלעך זיינען אויך פאָרגעקומען אין די זאַלן פון שטעטנער און פלאוויוק.

די וועגן ארום קיטעוו זיינען אויסגעבעסערט געוואָרן; די הויפט־גאַסן אין דער שטאָט גופא זיינען אַספאַלטירט געוואָרן און פון ביידע זייטן פארלענגערט געוואָרן. בקיצור, די שטאָט האָט באקומען א לייטישן אויסזען, עס זיינען פאָרפלאנצט געוואָרן ביימער, די טראָטוּאָרן זיינען אויסגעברייטערט געוואָרן, און דאָס לעבן איז געוואָרן באַקוועמער

אין צענטער פון שטאָט און אויפן מארק אין די ארומיקע הויפט־גאַסן האָבן געוואוינט בלויז יידן. די לענגסטע און שענסטע גאסן פון קיטעוו, די סניאָטינער און קאָסאָווער גאסן, ווי אויך די טודיאוועך זענען נאָר טיילווייז באוואוינט געוואָרן פון יידן אין דער דאָלינא האָבן געוואוינט זייער ווייניק יידן מיטן אויסנאם פון עטלעכע יידישע גארבערס.

די באציאונגען צווישן יידן און זייערע קריסטלעכע שכנים איז בדרך כלל געווען פריינטלעך. דאָס איז געווען נאָטירלעך, ווייל מען איז דאָך צוזאמען אויפגעוואָקסן, אינאיינעם געגאנגען אין שולע און זיך טאָג־טעגלעך באַגעגנט.

אויך אויפן געביט פון טראַנספּאָרטאַציע, באן־פארקער האָט קיטעוו געמאַכט פאָרשריט. פלינקע „פיאקערס", גרויסע, באקוועמע אויטאָבוסן, האבן פארבונדן די שטאָט מיט אירע שכנותדיקע שטעט און באן־סטאַנציעס. פון יאָר 1932 אָן, האָבן מיר געהאַט א דירעקטע באן־פארבינדונג פון קיטעוו —

דורך רומענישער טראַנזיט־טעריטאָריע — מיט סניאַטין־זאלטושע אין פוילן. די קיטעווער באן־סטאַנציע האָט זיך געפונען אויף דעם טויאדיווער וועג ביים טשערמעש. די באַן פלעגט אָבער מערסטנס אויסגענוצט ווערן פּאַרן טראַנס־פּאַרט פּראַכטן פון און קיין קיטעוו. דורך דער באן האָט טאקע קיטעוו גע־האָט א דירעקטע פּאַרבינדונג מיט גאַנץ פוילן, דאָס האָט א סך צוגעהאָלפן דעם אויפבלי און דער אנטוויקלונג פון דער שטאָט.

דער הויפּט פאקטאָר אין דער אַנטוויקלונג און אינעם פֿראַגרעס פון דער שטאָט זיינען אָבער געווען די יידן. מיט זייער ענערגיע און פלייס האָבן זיי פּאַרוואַנדלט אַן אָפּגעשטאַנען שטעטל אין אַן אינדוסטריעלן און האַנדלס־צענטער, וואָס איז באקאנט געווען אין גאנץ פוילן.

פערטער קאַפּיטל

היסטאָרישע פּערזענלעכקייטן און גייסטיקע פירער

קיטעוו — ווי אלע אנדערע שטעט און שטעטלעך פון פאר־מלחמה׳דיקן פוילן — האָט געהאַט פאַרשיידענע שיכטן יידן;חסידים און מתנגדים, אַרטאַ־דאָקסן און פרייע; משכילים און אפּיקורסים; גרויסע לומדים און בארימטע מלמדים, געבילדעטע יידן און עמי־הארצים, אויך נגידים, מיטלקלאַס און אַרעמעלייט. בכלל האָבן אָבער די קיטעווער געׂשמט אלס לערנער, גוטע בעלי־מלאכות, פּעאיקע סוחרים און סתם ווי קלוגע יידן מיט א חוש פאר יושר. אָפּטמאָל, ווען סוחרים און סתם יידן פון די שכנות׳דיקע שטעט האָבן געהאַט א דין תורה, אָדער א שוועריקייט, זיי זיך אָפּגעוואָרפן אויף דעם קיטעווער רב, ווייל ער האָט אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער אומגעגנט.

ווען מען שרייבט ווערן לעבן און שאפן פון די קיטעווער יידן דארף מען צום ערשטן דערמאָנען די גרויסע קיטעווער רבנים און גוטע יידן (רביים), וואָס האָבן מיט זייערע שאפונגען און זייערע מעשים טובים זיך איינגעקריצט אין דער יידישער געשיכטע.

קיטעוו האָט געהאַט א ריי גרויסע רבנישע אויטאָריטעטן, פון זינט

די שטאָט איז געווארן א יידישע קהלה ביזן לעצטן חורבן, זיינען אויפן כסא הרבנות פון דער קהלה קדושה געזעסן עלף רבנים. עלף דורות באַרימטע גאונים, פּעאיקע און טאַלאַנטירטע מנהיגים און צדיקים. דריי פון די עלף האָבן באמת פּאראייביגט דעם נאָמען פון דער שטאָט, ווייל מען האָט זיי געפרופן „קיטעווער", אונטער דעם נאָמען זיינען זיי פּאראייביקט געווארן אין דער יידישער וועלט. די דאָזיקע זיינען: אין אכצנטן יאָרהונדערט — ר' גרשון קיטעווער; אין נייַנצנטן יארהונדערט ר' משה'לע קיטעווער און אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט דער אלטער קיטעווער רב ר' חיים געלערנטער.

קיטעוו איז אויך באקאַנט אלס די שטאָט פון בעל שם טוב הקדוש. אייַדער דער בעל שם איז נתגלה געווארן זאָל ער א לענגערע צייט האָבן געווען געלעבט אין קיטעוו, אין דער קיטעווער סביבה.. זיין שוואָגער איז געווען ר' גרשון קיטעווער, וואָס איז געבוירן געווארן אין קיטעוו און איז נפטר געווארן אין ירושלים אין יאָר 1760. ער איז געווען א גרויסער מקובל און האָט דעם גרעסטן טייל פון זיין צייט געפראוועט תעניתים. וי וייט ר' גרשון איז געווען באַרימט צווישן די לומדים פון זיין צייט זאָגן עדות די גאונים ר' יחזקאל לאַנדוי, דער „נודע ביהודה" און דער גאון ר' יהונתן אייבשיץ, פון פּראָג מחבר פון „לוחות העדות". ביידע גאונים שרייבן מיט כבוד וועגן ר' גרשונען און רימען אים אלס מקובל און רבנישער בר־סמכא.

ווען ר' גרשון איז געווארן רב אין בראד האָט זיין שוועסטער חנה, די טאָכטער פון ר' אפרים קיטעווער, חתונה געהאַט מיט ר' ישראל בעל־שם, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין קיטעוו נאָכדעם ווי דער שווער ר' אפרים איז נפטר געווארן האָט זיך דער בעל שם מיט זיין ווייב איבערגעציגן צום שוואָגער קיין בראד.

אין בראד האָט אָבער דער בעל שם לאַנג ניט געקענט בלייבן וויייל זיין שוואָגער, דער גאון ר' גרשון, האָט אים געהאַלטן פאַר אַן עם־הארץ און האָט אים פשוט ארויסגעטריבן פון שטוב.

די חסידישע פאנטאַזיע האָט אויסגעשפונען א גאנצע לעגענדע ווי אַזוי דער בעל שם איז געווארן ר' גרשונס שוואָגער און ווי דער בראָדער דיין האָט אים פארטריבן צוריק צו די קאַרפאַטן־בערג דער דיכטער מנחם באַריישא, האָט די לעגענדע פּאראייביקט אין זיין גרויסער פּאָעמע„ דער „גייער": . דאָס ליד הייסט טאַקע „ר' גרשון קיטעווער";

„ביי ר׳ גרשון קיטעוועך פארן בית דין טיש
זיצן באלעבאַטים מיט אַ לאַדענישׁ. ..

לייגן אויס די טענות, טומלען באלעבאַטים,
און ר׳ גרשון קיטעוועך טראַכט אַלץ וועגן טאַטן.

וואָס איז דאָרט געשען אזוינס און וועך איז דער ישׂראל
דער טאַטע פארן טויט זאָל מיט אים שרייבן תנאים?

גלאַט אזוי ישׂראל, נישט רב און נישט מורנו!
ווי האָט ער פאר׳קנסט די טאַכטער צו אַזוינעם

עפנט זיך די טיר און פאָר די אויגן שטעלט זיך,
עפעס א בר־נש אין אַ צעריסן פעלצל.

הייבט זיך אויף ר׳ גרשון אַ פרוטה צוצוטראַגן,
רוימט אים איין דער אורח: ׳איך דארף אייך עפעס זאָגן״.

— אַז איר דאַרפט, טאָ זאָגט, — ס׳איז נאָר צווישן אונז ביידן,
פירט ער אים אריין אין אַ באזונדער חדר.

יענער קריכט אין בוזעם, שלעפט אַרויס די תנאים:
— כ׳קום אַפּנעמען דאָס ווייב, מיין נאָמען איז ישׂראל.

קוים מען האָט דערמינטערט דעם דיין פון חלשות —
טאַטע אין גן עדן, וואָס קומט מיר אַזאַ בושה?

קלאַגט ער אויף דער שוועסטער: ווי ווערט מען פון אים פטור?
נאָר זי טענה׳עט: מתים האָבן נישט חרטה.

און מע שטעלט א חופה און ר׳ גרשון נעבעך
זעצט זיך מיטן שוואָגער קנעלן ווי אַ רבי.

נאָר דער קאָפּ איז טעמפּ, ווי בייַ אַ גוי, להבדיל.
קוים ער רעדט ארויס די ווערטער פונעם דאוונען

גייט אוועק די שוועסטער גראָבן ליים פון גריבער,
זיבן יאָר אַריבער און דער מאַן אלץ ליבער.

•

זעט מען דאָך בפירוש: ס׳איז פון גאָט אַ קללה.
— זאָל ער שוין דאָ זיין ביי מיר אַ בעל עגלה!

שפּאָנט ער פערד און וואָגן און פארקריכט אין בלאָטע,
אז ס׳איז גאָר קיין מענטש נישט, נאָר אַ וויבלדער טאָטער!

— איצט בין איך שוין יוצא פּאָר גאָט און פּאָר דער וועלט,
גיי דיר וואו דו ווילסט און מיט אים לעב ווי דיר געפעלט.

די געשיכטע דערציילט ווייטער ווי ר׳ גרשון קומט קיין בראָד חתונה מאַכן זיין זון און דאָרט מאַכט ער שלום מיט זיין שוואָגער, וואָס איז פלוצלינג נתגלה געווארן ווי א צדיק. ר׳ גרשון ווערט אַן אַנהענגער פון בעל שם און נעמט זיך צו פּאָרשפּרייטן זיין חסידישע תורה איבער דער וועלט .און אַט ווי באָריישאָ פּאָרענדיקט דאָס ליד ווערן בעל שמ׳ס התגלות (אַנטפּלעקונג):

„אין אַ טאָג אַ זומערדיקן רודערט זיך אין בראָד,
ס׳גייט אַ גוטן יידן באַגעגענען די שטאָט.

עפּעס האָט אים איינער אין אַ וואַלד געפּונען, .
און זיין תורה — זאָגט מען — לייכט ווי זיבן זונען.

פון א וויטן וועג אין אזעלכע היצן—
פלעכט מען אים פון צוויגן אוים א שטול צום זיצן.

נעמט ער זאָגן תורה, פּראָסטע גוטע רייד,
גיסן זיך אין הערצער מיט ליבשאפט און מיט פרייד.

און ר׳ גרשון דיין טאָנצט אין מיטן שטאָט
מיט אלע בעלי־עגלות און קאָוואַליעס פון בראָד.

פאַר זיין התגלות, איידער ער איז באַרימט געוואָרן האָט דער בעל שם געוואוינט אין אַ קליין דערפל צווישן קאָסעוו און קיטעוו און זיך דערנערט פון גראָבן ליים, וואָס זיין ווייב, חנהלע, האָט געפירט מיט א פערד און וואָגן קיין קיטעוו צו פארקויפן די ארעמע לייט זיי זאָלן אויסשמירן זייערע פאַדלאָגעס אויף שבת.

דאָרט אין דערפל, ניט וויט פון די קאַרפאַטן־בערג האָט דער בעל שם פארבראכט אין התבודדות גאנצע זיבן יאָר. טאָג און נאַכט פלעגט ער ארומ־וואַנדערן איבער די טיפע קיטעווער וועלדער און אריינטראַכטן אין די טיפע סודות פון דער געטלעכער נאַטור. דאָרט האָט ער אַנטפלעקט גאָט אין דער נאַטור, אין דעם גאנצן באַשאַף. דאָרט האָט ער באנומען דעם פאנטאַזיסטישן און מיסטישן געדאַנק, אז אַלץ וואָס עס טוט זיך אויבן, אין די העכערע וועלטן, איז פארבונדן אין א הארמאָנישער אחדות, איז איינס מיט דער אונטערשטער וועלט ,מיט דער ערד און אירע באַשעפענישן ; דאָ, אין די אינסופיקע קיטעווער וועלדער האָט ער באנומען די שפראך פון פויגל און וואַרעם, דעם סוד פון די ביימער און די גראָזן, אלץ, פון א צעדער אין וואלד ביז א קליין גרעזעלע, טוט דעם רצון פון באשעפער, אלץ שפּראָצט און וואקסט מיט פליכט און מיט פרייד. דאָ, אין דער צויבער־לאַנדשאַפט, „צווישן קיטעוו און קאָסעוו״ פלעגט דער בעל שם מתפלל זיין צו גאָט מיט פרייד און דביקות; דאָ איז ביי אים געבוירן געוואָרן די גרויסע אידעע פון חסידיזם, דינען גאָט מיט ליבע און שמחה, מיט ריינע כוונות, מיט ליבשאפט צו דער תורה, צו יעדן יידן, צום למדן ווי צום תהלים־זאָגער, צום פשוטן פאַלקס־מענטשן ווי צום צדיק—דאָס זיינען געווען די

הויפט־ יסודות פון דער גרויסער חסידישער באוועגונג, וועמענס גרינדער און שאפער עס איז געווען רבי ישראל בעל שם טוב.

אַ טאָלאָנטירטער יידישער דיכטער פון מזרח־גאליציע, בער האראָוויץ, ווועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע לידער אויף חסידישע מאָטיוון האָט אויף אַ דיכטעריש־קינסטלערישן אופן געשטאַלטיקט די פאַלקס־לעגענדע ווועגן דעם בעל־שם און זיין ווייב, וואָס גראָבן און פירן ליים קיין קיטעוו:

„און איך מיין חנהלע זאָג דיר,
די כאַטע איז די שענסטע היים —
גינגאָלד פירסטו קיין קיטשו,
ניט קיין וועגעלע מיט פשוטן ליים. . . ..

און איך מיין חנהלע זאָג דיר:
דאָס געלע קוקוריזע־מעל
איז טייערסטער מן פון הימל
נישטאָ אין אים קיין פעל. . .

און איך מיין חנהלע זאָג דיר:
ניטאָ אויף דער גאַנצער וועלט
אַזאָ עושר, וואָס קאָן קויפן
אַ טייל פון מיין נחת פאר געלט.

ניט פלאָגן זיך בין איך געקומען,
ניט פאסטן פון וואָך צו וואָך
איך בין פון גאָטס פראַכט אַנטלאָפן,
פון טעמפּן טאָג־טעגלעכן יאָך —

איך מוז דאָ צייטיקן, ווייב מיינס,
גרונטפעסטיקן מיין פרייד,
כדי איך זאָל קאָנען טראָגן
די ברידער וויט און בריט.

העי, שמעטערן וועט מיין בשורה!
כ'וועל פרעסן אין הערצער און הענט
דאָס גרויסע, דאָס גליקלעכע פייער,
וואָס אין מיין בחעם ברענט...

די צייט איז נישט ווייט, אָ, ווייב מיינס!
דו וועסט מיך באַגלייטן אין טאָל —
דעם ארענדאַר, דעם בעלפּער, דעם קאָניאַר
פון דעם פאָלק ישראל

(דער בעל שם אין די בערג).

ר' גרשון קיטעווער איז ארום 1740 אוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל און האָט געלערנט תורה ביים מקובל ר' חיים בן עטר אין ירושלים. דערנאָך האָט ער זיך באַזעצט אין חברון. שפּעטער איז ער געוואָרן דער פירער פון מדרש חסידים, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן פון יהודה החסיד. ר' גרשון איז געווען דער ערשטער חסידישער פּיאָנער, עולה צו זיין קיין ישראל.

אָ צווייטע היסטאָרישע פערזענלעכקייט איז געווען דער בארימטער צדיק ר' משה'לע קיטעווער, וואָס זיין נאָמען איז א לעגענדע ניט נאָר אין קיטעוו, נאָר אומעטום וואו זיין נאָמען האָט דערגרייכט.

צווישן די פילע מופתים (וואונדער) וואָס מען דערציילט וועגן רבין ר' משה'לען ז"ל אין קיטעוו, איז דאָ די פאָלגענדע מעשה: איינמאָל, ערב יום כפור, צו כל נדרי, איז אין דער גרויסער שול — וואו דער צדיק האָט געגעדאוונט — געווען ענג, א געדרענג, ממש סכנת־נפשות, ר' משהלע איז ארויף אויפן באַלעמער און האָט באפוילן אַלע מתפּללים, זיי זאָלן אַראָפּ־ווארפן פון זיך די טליתים. ווי נאָר זיי האָבן אויסגעטאָן די טליתים איז ווידער צוריק געווען, געוואָרן אין שול און מען האָט געקענט אָנגיין מיט די תפילות. זינט דעמאָלט האָט מען איינגעפירט אָ מנהג אין קיטעוו ניט באגראָבן די מתים אין טליתים, נאָר אין ווייסע תכריכים...

די מעשה ווערט געבראכט אַלס אָ היסטאָרישער פאַקט און ווי אָ באשטעטיקונג פון א מנהג, אין דעם ספר „עונג חיים לשבת" פון דעם קיטעווער

רב, הגאון ר׳ חיים געלערנטער, ז״ל, וואס איז ביי זיין לעבן געדרוקט געווארן אין מונקאטש.

ר׳ משה׳לעס קבר געפינט זיך אויף דעם אלטן קיטעווער בית עולם. אויפן קבר איז אויפגעבויט א אוהל, וואו יידן פלעגן אין אן עת צרה קומען אויסגיסן זייער ביטער האַרץ און בעטן אויף געזונט און פרנסה

דער צענטער רב אויפן קיטעווער כסא הרבנות איז געווען דער גאון ר׳ חיים געלערנטער, וואס האט ג׳שמ׳ט ניט נאר ווי א טיפער למדן, נאר אויך אלס גוטער בעל דרשן און מחבר פון עטלעכע וויכטיגע ספרים אויף הלכה און אגדה, וואס טייטשן אויס און דערקלערן שווערע ענינים אין תלמוד און שולחן ערוך. די נעמען פון די ספרים: „עונג חיים לשבת, שמחת החג, פרי עץ חיים. די דאזיקע ווערק זיינען אפהאנדלונגען וועגן דינים און רעליגיעזע פראבלעמען.

ביים אנהויב פונעם צוואנציקסטן יארהונדערט ווען ר׳ חיים געלערנטער איז געווארן רב אין קיטעוו, האט זיך אין שטאט פאנאנדערגעפלאקערט א מחלוקת. עס האט זיך געשאפן א קעגנערישער צד צום רב, אנגעפירט פון א גרופע, וואס מען האט גערופן די „לוי׳יוקעס״, ווייל די גרופע איז באשטאנען מערסטנס פון לוויים, פון די משפחות הוטערער ,ארענשטיין, טילינגער און אנדערע. זיי האבן איינגעלייגט וועלטן, אז אן אנדער רב, ר׳ יאנקעלע שאר זאל פארנעמען דעם כסא הרבנות פון קיטעוו. פארשטייט זיך, אז אויך ר׳ חיים האט געהאט זיינע חסידים וועלכע האבן אים ביי יעדער געלעגנהייט פאר־טיידיקט; זיי זיינען גרייט געווען צו קעמפן מיט די לעצטע כחות פאר זייער באליבטן מנהיג ר׳ חיים געלערנטער. די לוי׳ניקעס זיינען אין זייער קאמף קעגן אלטן רב ניט געווען שטארק איבערקלייבעריש, אלע מיטלען זיינען געווען כשר און דער אלטער רב איז אויסגעשטאנען פון זיי געניג נגישות און בזיונות.

ר׳ חיים איז בטבע געווען א גרויסער ענו און רודף שלום. ער האט תמיד געזוכט אויסצומיידן מחלוקת, האט איגנארירט זיינע שונאים און געזוכט זיי ניט געבן קיין געלעגנהייט אים אנטאן חרפות און בושות. אבער איינמאל, אין א שבת, האבן די לוי׳ניקעס איבערגעכאפט די מאס און האבן באקומען דערפאר זייער פארדינטע שטראף.

געווען איז עס אין אַ שבת נאָכן דאוונען. דער אלטער רב ר׳ חיים האָט זיך געפונען מיט אַ גרופּע פון זיינע אָנהענגער אין הויז פון זיינעם אַ חסיד, וואו זיי זיינען געווען פארבעטן אויף קידוש. דעמאָלט האָבן זיך אין הויז אריינגעריסן אַ מחנה לוי׳ניקעס, אָנגעפירט פון מאיר הוטערער און האָבן מביש געווען דעם אַלטן רב, געוואָרפן אויף אים ניט קיין פרישע אייער. דעם רב׳ס חסידים האָבן פארטיידיקט זייער באַליבטן רבין. ס׳איז געוואָרן אַ קריג דער רב האָט מער ניט געקענט ליידן פון חלול־השם און זיך צעשריגן אויף די לוי׳ניקעס: „גאָט ברוך הוא וועט אייך פאָר דער עזות אָפצאָלן!״ ער האָט זיך געוועדעט צום הויפּט־אָנפירער פון דער גרופּע און געזאָגט: „ווייסט מאיר, וואָס עס שטייט אין סידור? — „המאיר לאָרץ״... עס האָט לאנג ניט געדויערט און מאיר הוטערער איז געפערלעך קראַנק געוואָרן און איז געשטאָרבן, א צווייטער בעל־מחלוקת, וואָס איז געווען פון די אָנפירער ביי יענעם קידוש איז גע־ליימט געוואָרן. דעמאָלט איז דער גאנצער גרופּע לוי׳ניקעס באַפאַלן אן אימה און אַ פּחד. זיי זיינען געקומען אינציקווייז אין די זאָקן בעטן מחילה ביים רב. דערמיט איז געקומען א סוף צו דער גרויסער רבנישער מחלוקת.

נאָך דער פטירה פון אלטן רב ר׳ חיים האָט די קיטעווער קהלה אויפ־געמומען אלס רב דעם יינגן ר׳ לייב יעטשעס, וואָס איז ניט קוקנדיג אויף זיינע יינגע יאָרן געווען פול מיט תורה. ר׳ לייב איז געווען דער לעצטער קיטעווער רב, און איז אומגעקומען על קידוש השם מיט זיין גאנצער עדה יידן.

באקאנט אין דער גאנצער קיטעווער געגנד איז געווען דער סופר ר׳ דוד׳ל. זיין סופר׳ישע ארבעט האָט ג׳שמט. א פּאָר תפילין אָדער א ספר תורה וואָס ר׳ דוד׳ל האָט געשריבן איז פארראַכטנט געוואָרן וויי א יקר־המציאות און אויב נאָר א יידן איז געלונגען אריינקריגן א פּאָר תפילין, א מזוזה פון ר׳ דוד׳לס „הייליקער ארבעט״ (מלאכת הקודש), האָט ער עס געהאלטן ווי דעם גרעסטן אוצר און עס איבערגעלאָזן בירושה צו זיינע קינדער.

די שוחטים פון לעצטן דור: ר׳ מאיר שוחט־שעכטער, ר׳ לייביש קאָהן און ר׳ רפאל שעכטער, זיינען געווען גרויסע לומדים און גרויסע יראי־שמים און דערצו זעלטענע בעלי־תפילות. ר׳ מאיר איז געווען א פאָטריאַרכאַלע פערזענלעכקייט און האָט ניט איינמאָל פארטראָטן דעם קיטעווער רב און דיין ביים פסק׳ענן שאלות און לייזן הארבע פראָבלעמען פון די תורה דינים.

עס וואלט פארנומען צופיל פלאץ , אפשר אַ גאַנץ בוך, צו באשרייבן די פאַרשיידענע טיפן קיטעוועד מלמדים און אויך די „רבי׳צינס" מיט די פאר־שיידענע „בעהעלפערס" אין די חדרים; די ראָלע וואָס זיי האָבן געשפילט אינעם לעבן פון זייערע תלמידים. איך וועל זיך דעריבער באגרענעצן מיט עטלעכע קאַרגע שטריכן.

די קיטעוועד חדרים, בתי מדרשים און תלמוד־תורה׳ס, זענען אויך געווען דערציאונגס־אנשטאלטן פאר די יידישע קינדער פון די ארומיקע שטעט־לעך און דערפער. יידישע עלטערן, וואָס האָבן געמוזט צוליב פּרנסה, וואוינען אין די דערפער, צווישן אוקראינער הוצולן, און האָבן נישט געוואָלט זייערע קינדער זאָלן אויפוואַקסן צווישן גויים, — פלעגן די קינדער ברייננען קיין קיטעוו און זיי אריינגעבן אין די חדרים און אויך צו פּריוואַטע מלמדים, וואו זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן אַ גאנץ יאָר.

צווישן די דרדקי־מלמדים האָבן זיך אויסגעצייכנט ר׳ מאיר דער רויטער וואלפיש און זיין פרוי די „רביצין" סאָשע, אז זי פלעגט געבן א שלוקערץ פלעגן זיך ניט נאָר די קינדער דערשרעקן, נאָר אפילו דער „רבי" אַליין האָט אויפגעציטערט און זיך אויפגעכאַפּט פון זיין דרימל.. אנדערע דרדקי־מלמדים זיינען געווען: משה חיים צאַך און זלמן האַמער.

צווישן די מיטעלע חומש־מלמדים האָבן זיך אויסגעצייכנט ר׳ אברהם מוירער, ר׳ חיים צוויבאַך בערשטלמאכער און ר׳ לייבעלע האָרב. דער מלמד חיים צוויבאך, אַדער בערשטלמאַכער וועז ער פלעגט ווערן אין כעס און אריינפאלן אין גרימצאָרן ,האָט ער די תלמידים געהרופן „הונדזעלל" (הינ־טישע נשמה). לייבעלען האָט מען געקענט אונטערן נאָמען "האָרב" צוליב צווי סיבות, ערשטנס, ווייל ער האָט פארמאָגט, לא עליכם, א הערביקל, און צווייטנס, איז לעבן זיין חדר געווען א בערגל, וואו די תלמידים פלעגן זיך גליטשן און שליטלען אין די ווינטער־טעג. מען האָט דאָס בערגל געהרופן לייבעלע האָרבס בארג".

צווישן די גרויסע גמרא־מלמדים האָבן זיך אויסגעצייכנט ר׳ אבאש, ר׳ איציקל און ר׳ מאיר יופיטער מיט זיין זון יאָסל, ווי אויך ר׳ מיכעלע האָרנער. ר׳ מיכעלע איז שוין געווען א מאָדערנער מלמד, חוץ זיין קענטעניט פון גמרא איז ער אויך געווען באהאוונט אין דער מאָדערנער העברעאישער ליטעראטור און שפראך. לאָמיר אויך דערמאָנען מיין געווזענעם רבי׳ן ר׳

חיים שאַטנער, וואָס איז געווען פאַררעכנט צווישן די בעסטע קיטעווער לומדים. ער האָט מערסטנס געלערנט פֿריוואַט, מיט אייניצלנע תלמידים און שפּעטער האָט ער אויך אָנגעפֿירט מיט א קיטעווער תלמוד תורה.

די קיטעווער דרדקי־מלמדים האָבן געהאַט זייערע „בעהעלפֿערס", וועמענס אויפגאבע עס איז געווען אלע אינדערפרי ברייגען די קינדערלעך אין חדר אריין און מיטאָג־צייט ברייגען יעדן קינד עסן פון דער היים, פאַר־שטייט זיך, אז דער באהעלפֿער פלעגט פֿריער פֿארזוכן פון קינדס עסן, און אפט האָט אזא „טועם זיין" געמיינט אויפֿעסן דעם גרעסטן חלק... אין חדר גופֿא פלעגן די באהעלפֿער אויך טאָן „לייכטערע" ארבעט, זאָגן מיט די קינדער ברכה, זיי לערנען לייענען קריאת־שמע און בכלל אַכטונג געבן אויף זיי. אין דער צווישנצייט פלעגט די מלמד'קע „אויסלייען" דעם באַהעלפֿער, ער זאָל איר ברייגען וואַסער, אָנהאַקן האָלץ, גיין א גאַנג אין מארק אריין, אַפּ־טראָגן אַ הון צום שוחט. דער באַהעלפֿער פלעגט אויך ארויסהעלפֿן דער רביצין פֿירן מסחר מיט די קינדער און זיי פֿארקויפֿן פֿארשיידענע צוקערלעך און אָנדערע נאַשערייען.

די „רביצינס" פלעגן גיין אין די הייזער און לערנען מיט די טעכטער, די מיידלעך „עברי", זאָגן מיט זיי ברכה און לייענען קריאת־שמע עס זיינען אויך געווען אין קיטעוו שרייבערשע לערער, אזעלכע וואָס האָבן געלערנט — באזונדערס תלמידות — שרייבן יידיש. צווישן די לערער־שרייבער זיינען געווען יודל און וועלוול דער שרייבער..

אויפן פעלד פון העברעאישן דערציאונגס־וועזן האָט קיטעוו באמת גע־מאַכט א בייטראָג. און האָט געקענט דינען ווי א מוסטער פאר אנדערע שטעט. נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שוין קיטעוו פארמאָגט אַ גוטע העברעאישע שולע, אָנגעפֿירט פון מאָדערנעם העברעאיסט און משכיל ר' יעקב שאַטטנער. זיינע תלמידים און תלמידות האָבן די ערשע צווישן קיטעווער יידן פּאָפּולאריזירט דאָס העברעאישע וואָרט און די מאָדערנע העברעאישע ליטעראטור און דערמיט געלייגט דעם יסוד פאר דער שפּעטערדיקער העברעאיזירונג פון דער יידישער יוגנט.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג איז קיין קיטעוו אַראָפּגעקומען אַ יינגער טאַלאַנטירטער העברעאישער לערער ישכר שפּיגל, וואָס האָט געהאָלפֿן מאָדער־ניזירן און אָרגאַניזירן די העברעאישע שול אין שטאָט. א דאַנק זיינע פּעדא־

גאָגישע פּאליקייטן און זיין ברייטע קענטשאפט האָט זיך טאַקע די שולע פּאר־גרעסערט און געמאַכט פּאַרשריט און איז געוואָרן אַ מאַדערנער העברעאישער צענטער אין מיניאַטור.

מען מוז אנערקענען אַז די קיטעווער יידישע יוגנט האָט געהאט צו פּאַר־דאנקען ישכר שפּיגעל פּאַר זייערע העברעאישע קענטנישן. זיי האָבן אָפּט דערמאָנט זייער לערערס נאָמען מיט גרויס ליבשאפט און יראת הכבוד. נאָכדעם ווי ישכר שפּיגל איז אַוועק געפּאָרן קיין ארץ־ישראל האָבן פּריוואַטע לערער איבערגענומען די העברעאישע שול און זיך באמיט אין דעם זעלבן בנין און לויט זיין סיסטעם אָנגיין מיט דער אַרבעט אָבער אָן דערפּאָלג און דאָס ניט דערפּאָר וויל זיי זיינען געווען שלעכטע פּעדאַגאָגן, נאָר צוליב דעם וויל די העברעאישע שפּראַך איז שוין דאן געווען אַ לעבעדיקע שפּראַך, האָט דערא־בערט די יידישע גאָס און די תלמידים און תלמידות איז געשטיגן אין צאָל. עס איז נויטיק געווען מער לערער און א גרינטלעכע איבערבויאונג פּון דעם אלטן שול־סיסטעם; מען האָט געדארפט שאַפן א גרעסערע נאָרמאָלע שו, און א קינדער־גאָרטן, כדי צופּרידנשטעלן דעם פּארלאנג פּון הונדערטער.

מיר האָבן דאן אפשר געהאט די שענסטע עפּאָכע אין אונזער לעבן. דער נאַציאָנאַלער באוואוסטזיין פּון דער יידישער יוגנט האָט דערוואכט און דער־גרייכט זיין העכסטן פונקט די יידישע יוגנט האָט געהאָט דעם ווילן זיך אויסצולעבן אין א יידישער סביבה אויף דער אַלט־נייער העברעאישער שפּראַך, דורך העברעאישע שירים און „האָרא"־טענץ. עס האָט זיך דעמאָלט געפּאָדערט אַ טיילווייזע רעווידירונג אין דעם דערציאונגס־סיסטעם, וואָס זאָל זיין צוגעפּאַסט צום נייעם דור. עס איז נויטיק געווען מען זאָל פּארבייטן דעם ענגן טוכלען חדר אויף א גרויסער ליכטיקער און לופטיקער נאָרמאלער שולע מיט געשולטע מאָדערנע פּעדאַגאָגן; עס איז נויטיק געווען אז די יידישע יוגנט זאָל חוץ דעם „תנו רבנן" און דעם „דף יומי" (טעגלעכער בלאַט גמרא) אויך זיך באקענען מיט די מאָדערנע און וועלטלעכע העברעאישע שאפער און דער ליטעראַטור, מיט די וועלטן פון דער השכלה און מיט די גרויסע ציוניסטישע פירער—די מאָדערנע נביאים—וואָס האָבן אונז געלערנט וועגן דער גרויסער שיבת־ציון באוועגונג, וועגן יידישן רענעסאַנס אין זיין אַלט־ניי לאנד. מיר האָבן דאָך געדאַרפט זיין די פּיאָנערן־חלוצים, וועג ווייזער פון

א נייעם דור וואָס זאָל קענען אויפגיין אין אייגן לאנד און דאָרט לעבן ווי אַ פריי און זעלבסטשטענדיג פֿאָלק.

עס איז דעמאָלט געשאפן געוואָרן אין קיטעוו א בירגער־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זיינען געווען פארטרעטן אלע ציוניסטישע פארטייען. מיר האָבן אויך געגרינדעט אַ גרויסע פיר־קלאָסיקע „תרבות" שולע מיט אַ גרויסן קינדער־גאָרטן, וואָס איז אויסגעהאלטן געוואָרן פון די יידישע באשטייערער, און אויך פון דעם שכר־למוד וואָס פארמעגלעכע עלטערן האָבן געצאָלט. מיר האָבן געדונגען א גרויסן בנין מיט דער נויטיקער צאָל צימערן פאר קלאָסן, א גאָרטן פאר דעם קינדער־גאָרטן און, דער עיקר, מיר האָבן אַראָפּגעברענגט געשולטע און מאָדערנע העברעאישע לערער און וויכטיקע פּעדאָגאָגן, וואָס האָבן דערמעגלעכט, אַז די קיטעווער יידישע יוגנט זאָל באקומען אַ הונדערט־פּראָצענטיקע יידיש־נאַציאָנאַלע דערציאונג.

פון זינט 1930 אָן, האָט קיטעוו אויך געהאט א בית־יעקב שולע, א רעליגיעזע שולע פאר מיידלעך וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פון געשולטע וואַרשעווער בית יעקב לערערינס. די בית יעקב שולע האָט פארנומען דעם פּלאַץ פון אלטן חדר מיטן מלמד.. ווי שוין דערמאָנט, האָט קיטעוו אויך געהאט א תלמוד־תורה, וואו עס האָבן זיך געלערנט מערסטנס קינדער פון אָרעמע עלטערן, וואָס האָבן ניט געקענט צאָלן קיין שכר־לימוד. די הכנסה פון דער תלמוד תורה איז געקומען פון שטיצע, פון חודש'לעכע פרייוויליקע ביישטייערונגען און אויך פון אַ סובסידיע פון קיטעווער קולטוס־געמיינדע. די קהלה, איז געווען אַ זעלבסטשטענדיקע אינסטיטוציע, אן אוטאָנאָמע קערפערשאפט — אָזאָ האָט זי יעדנפאלס געדארפט זיין — און זי האָט עס געדארפט פארוואָלטן מיט דעם שטאָטישן יידישן פארמעגן, אָנפירן מיט דער דערציאונג און בכלל קאָארדינירן און העלפן דעם אָרגאניזירטן יידיש־רעליגיעזן און געזעלשאפטלעכן לעבן אין קיטעוו.

יעדער יאָר זיינען אונטער דער אויפזיכט פון באצירקס־הויפּט־מאַנשאפט דורכגעפירט געוואָרן וואלן צום קולטוס ראַט ,און דערווייל גענוואָרן זיינען פארשטייט זיך, בלויז אָזעלכע ראַטמענער וואָס זיינען געווען כשר אין די אויגן פון „סטאָראָסטאָ". אויב עס האָט פאסירט און צוליב אַ פארזען פון דער מאַכט איז דאָך געקומען צום אויסדרוק דער ווילן פון פּאָלק ; עס איז דערווייל געוואָרן אַ יידישער נאציאָנאָלער פּאָלקס־פארטרעטער, האָבן שוין זיינע

דרשות ניט געקלונגען אין די אויערן פון די רעגירער. א נאַציאָנאלער פארטרעטער פלעגט געווייגלעך אויפקלערן אז די געמיינדע דארף זיך ניט אָפגעבן בלויז מיטן רב, שחיטה אָדער בית־עולם, נאָר דארף אויך זאָרגן פאר די טאָג־טעגלעכע פראָבלעמען פון קהל,ווי יידישע דערציאונגס־אינסטי־טוציעס, די נאציאָנאלע פאָנדן און בכלל זיך אינטערעסירן אין געזעלשאפט־לעכע פראָבלעמען פון ברייטערן כאראקטער. אזא אויפקלערונג האָט אָבער די מאַכט־האָבער ניט געשמעקט און זיי פלעגן שוין געפינען וועגן וויאזוי פטור צו ווערן פון אזא פאַרשטייער און האָבן אריינגעזעצט א רעגירונגס־קאָמיסאַר אָנצופירן מיטן קולטוס־ראַט ביז „נייע" וואלן...

די סטאָבילע הכנסה פון קולטוס ראט פלעגט קומען פון קולטוס־שטייער — אָן אָפצאָל וואָס יעדער פלעגט צאָלן לויט דער באַשטימונג פונעם ראַט — פון שחיטה, פון בית עולם, דער באָד און ענלעכע. פון די הכנסות האָט די געמיינדע געדעקט איר בודזשעט, געצאָלט שכירות דעם רב, די שוחטים, דיינים, חזנים און די אנדערע כלי־קודש און אויך אויפגעהאַלטן א ספעציעלן שטענדיקן סטאַף פון באאמטע, וואָס האָבן געארבעט אין דער ביוראָ און אָנגעפירט מיט אירע באזונדערע אָפטיילונגען.

די יידישע געמיינדע אין קיטעוו, די אָפיציעלע ארגאניזירטע קהלה, מיט איר לאַנג־יאָריקן פרעזידענט, דעם אסימילאַטאָר דר. סאָוואָרין האָרטענ־שטיין, האָט די קיטעווער יידן קיין גרויס כבוד ניט פארשאפט און געבראכט וויניק נוצן. חוץ דעם וואָס ער איז געווען א געהאָרכזאָם ווערקצייג אין די הענט פון דעם פולישן הויפטמאַן פון באַצירק, האָט ער זייער וויניק אויפגעטאָן אויפן סאַציאלן, געזעלשאפטלעכן און קולטור געביט. ..

פינפטער קאַפיטל

קיטעווער שולן און בתי מדרשים

די קיטעווער גרויסע שול, אירע בתי מדרשים און די פארשיידענע נוסחאות אויף וועלכע מען האָט דאָרט געדאוונט, זיינען אָ באַזונדער קאפיטל אין דער געשיכטע פון דער שטאָט.

די גרויסע שול איז געווען די גרעסטע און שענסטע געביידע אין שטאָט, ארום דער שול האָט זיך געפונען א רחבות׳דיקער פלאַץ וואָס האָט געדינט אלס זאַמל־פונקט פאר דער יידישע יוגנט ביי פארשיידענע לאָקאַלע און יידישע נאַציאָנאַלע פארזאַמלונגען און פייערונגען. אין די שבתים און יום־טובים פלעגט דער פלאַץ זיין פול מיט מתפללים פון שול און די ארומיקע בתי־מדרשים וואָס האָבן בשעת קריאת התורה, ביים „אויסנעמען" און פארן נאָכן דאוונען זיך דאָרט פאַרזאמלט און דיסקוטירט.

די אַרכיטעקטור און סטרוקטור פון דעם שול־בנין, די אינעווייניקסטע בריטע און גרויסע קאָלומנעס אויף וועלכע דער קאָלאָסאַלער בנין האָט זיך אָנגעשפאַרט, ווי אויך די פּרעכטיקע מאָלעריייען און די הערלעכסטע קאָלירן און פארבן, — האָבן דערוועקט א יראת־הקודש, א הייליקן ציטער ביי יעדן אינעם וואָס איז אריינגעקומען אין דעם פּרעכטיקן מקום קדוש. די קיטעווער גרויסע שול איז פאַרעכנט געווען פאר דער שענסטער שול אין גאנצן קרייז און האָט געקענט אריינעמען אלע קיטעווער יידן.

פון צוויי זייטן, פון צפון און דרום, האָבן געפירט ארויפגאַנג־טרעפ צו דער עזרת־נשים פון דער גרויסער שול, וועלכע איז געווען אויפגעבויט אזוי, אַז זי האָט אויסגעזען ווי אַ שיינער, טיפער באלקאן אין אַ מאָדערנעם גרויסן טעאַטער־זאַל. אין פראָנט פון דער גרויסער שול, ביי ביידע זייטן פון דעם הויפט־אַריינגאַנג, זענען געווען צוויי קלענערע שולעכלעך, רעכטס — דאָס קצבישע שולעכל און לינקס, — דאָס שניידערשע שולעכל. און אזויווי די גרויסע שול איז געווען א „קאָלטע", האָט ניט געהאָט קיין אויוועגס, פלעגן זייער וויניק מתפללים דאָרט דאוונען אין די ווינטערדיקע פראָסטיקע חדשים. זיי פלעגן דאוונען אין די דערביאיגע קלענערע קצבישע און שניידערשע שולכלעך.

ניט וויט פון דער גרויסער שול, פונקט אַנטקעגן און ארום, האָבן זיך געפונען די איבעריקע קיטעווער בתי מדרשים: דאָס חסידישע בית מדרש, דאָס הויכע בית מדרש און דער פּעלצן־בית מדרש. ניט וויט איז געווען די קאָסאָווער קלויז, דאָס נייע בית־מדרש און די ווישניצער קלויז. צווישן געריכטס־גאָס און דער שניידער גאָס האָט זיך געפונען די טשאָרטקאָווער קלויז. דער קיטעווער רב האָט אויך געהאָט זיין אייגן מנין. וואָס איז געווען אין זיין דירה

אין הויז פון דער קולטוס־געמיינדע. דער קיטעוועד רבי האָט אויך געהאָט זיין אייגענעם מנין.

כמעט יעדע קלויז און בית־מדרש האָט געהאָט זיינע שטענדיקע גבאים, בעלי־תפילות און מנגנים. איך וויל ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען דריי קיטעוועד בתי מדרשים, און זייערע בעלי תפילות און מנגנים.

דער שענסטער בעל־הבית און שטענדיקער גבאי פון דער טשאָרטקאָווער קלויז איז געווען מיין שווער ר׳ שמואל ליבערגאלל, זכרונו לברכה. ער איז געווען א רעליגיעזער אַריסטאָקראַט, א גרויסער למדן און פון די בעסטע בעלי־תפילה און מנגנים אין לעצטן דור. ער איז געווען באשאָנקען מיט אַ זיסער און הארציקער שטימע. ווער ס׳האָט אמאָל זוכה געווען צו הערן זיינע מתיקות׳דיקע תפילות און ניגונים, יום־טובים און ימים נוראים, יענער וועט אים שטענדיק געדענקען. עד היום גייען מיר ניט ארויס פון זכרון זיינע האַרציקע נוסחאות פון די „יעלות", זיין „עבודה", זיין „ויאתיו כל לעבדיך" און די אנדערע תפילות פיוטים און קאפיטלעך פון מחזור, און פון ימים־נוראים׳דיקן דאוונען, די גרעסטע פני העיר פלעגן קומען אין דער טשאָרטקאָווער קלויז, און אין דער צייט פונעם דאוונען מיטן גרעסטן יראת הכבוד און מיט אַ פארכאַפטן אָטעם זיך צוהערן צו די זיסע תפילות און די הארציקע ניגונים פון ר׳ שמואל ליבערגאלל.

דער שטענדיקער גבאי פון דער וויזשניצער קלויז , אויך א פרעכטיקער בעל תפילה און מנגן, איז געווען ר׳ זיידע הוטערער. די דאָוונענער פון קלויז און זיינע פריינט האָבן אים פארערט ווי א רבין. ער איז געווען אַ גרוסער למדן און אַ וועלטלעכער ייד... ווען זיין מיזיניק אפרים הוטערער איז געשטאָרבן אין זיין פריער יוגנט, און ר׳ זיידע פלעגט ימים נוראים שטיין ביים עמוד און אויסגעזונגען מיט א פארטרערט קול דעם „הבן יקיר לי אפרים", האָבן אַלע מתפללים פארגאָסן טייכן טרערן.

איינער פון די שענסטע בעלי־בתים און דער שטענדיקער בעל־תפילה פון דעם נייעם בית־מדרש איז געווען ר׳ ישעיהו בערגמאַן. ניט נאָר איז ער אליין געווען א גוטער מנגן, נאָר דעם נגינה טאַלאַנט האָבן איבערגענומען זיינע צוויי יינגערע זין, בערל און לייבעלע. אָפטמאָל אין א שבת אָדער יום־

טוב פלעגן די שכנים זיך אוועקשטעלן הינטער די פענסטער און זיך צוהערן צו ישעיהו בערגמאַנס הארציקע ניגונים און זמירות, אין דער באגלייטונג פון זיינע זין און טעכטער.

פון די בעלי־תפילה און מנגנים אין לעצטן דור וויל איך דערמאַנען ר׳ רפאל שוחט מיט זיין בן יחיד דער קיטעווער עילוי שמואליק, און אחרון אחרון חביב, יקיר קנאלל, דער איינציקער פון די קיטעווער מנגנים וואָס האָט זיך גערַאטעוועט פון אומקום און איז איצט אין ישראל, יקיר קנאלל איז געווען דער לעצטער בעל מנגן און אויך דער מקונן פון קיטעוו. מיטגייענדיק מיט דער קיטעווער הייליקער עדה אויף איר לעצטן וועג האָט ער אויסגעזונגען און אויסגעקלאָגט די יום־כיפורדיקע נעילה־תפילות.

זעקסטער קאַפּיטל

יידישע פרנסות אין קיטעוו נאכן ערשטן קריג

בעת דער ערשטער וועלט מלחמה, אין די יאָרן פערצן־אַכצן איז קיטעוו און גאַנץ מזרח־גאַליציע געווען אָקופירט פון די רוסישע ארמייען. דאָס רוב פון דער יידישער באפעלקערונג האָט מורא געהאַט פאַר די קאָזאַקישע האַרדעס, האָבן זיי איידער נאָך די רוסישע ארמיי איז אריין, געפליכטעט קיין אונגארן, טשעכן און עסטרייך, און דאָרט האָבן זיי זיך אויפגעהאַלטן ביז דער ענדע פון דער מלחמה.

נאָך זייער צוריקקער צו די אלטע היימען האָבן די קיטעווער יידישע תושבים געטראָפן אלץ חרוב ונחרב, נישט נאָר זיינען אלע קראָמען אויסגעלייקט געוואָרן פון די רויבער, נאָר אפילו די טירן און די פענסטער פון די הייזער האָבן זיי ארויסגעריסן. דורות פון יידישער מי און פראצע האָבן די רוסישע אָקופאַנטן אויסגערויבט, צעשטערט און פארניכטעט. יעדער ייד האָט פונ׳סניי געמוזט אויפבויען פאַר זיך אַ היים און פארזיכערן זיין קיום.

געווען אזעלכע יידן, וואָס האָבן, אין אָנבליק פון גרויסן חורבן, זיך פאַרטראכט, אויב עס לוינט זיך אָנצוהייבן פונ׳סניי בויען א היים אויף אַ ניט זיכערן באָדן, אָדער בעסער אויסוואַנדערן, די ווייט־זעעוודיקערע האָבן טאָקע שוין דעמאָלט אנגעהויבן אויסוואַנדערן. עס האָט זיך אָנגעהויבן א גרעסערע

אימיגראציע קיין אמעריקע און אנדערע לענדער מעבר לים. אין אַמעריקע האָבן זיך שוין, אגב, געפונען קיטעוועד לאַנדסלייט, וואָס האָבן אַהין עמיגרירט נאָך פארן ערשטן וועלט קריג.

דאָך האָבן די מערסטע קיטעוועד יידן שנעל פארגעסן אין קריג און זיינע שרעקלעכע פאָלגן און זיך ווידער געזונמען אויפצובויען די חורבות און שאָפן נייען־פרנסה־קוואַלן. יידישע קרעמער האָבן זיך אוועקגעשטעלט ביי זייערע טישלעך אויפן מארק און פארקויפט זייערע בידנע סחורות, יידישע בעל־עגלות און טרעגער האָבן אַנגעהויבן פירן מיט האַנט־וועגעלעך זעק מעל פון די קיטעוועד מילן אין די קראַמען און הייזער פון שטאָט און די ארומיקע שטעטלעך; יידישע גארבערס האָבן אויף אַ פרימיטיוון אופן אויסגעארבעט גראָבע לעדער, פון וועלכע יידישע שוסטערס האָבן געניט שטיוול און שיך. קיין נייען שטאָפן זיינען ניט געווען בנמצא האָבן יידישע שניידער אויפגענייט מלבושים פון מיליטערישן געוואַנט, פון זיי געמאַכט אַנצוגן און מאַנטלען. אין קורצן, יעדער יד האָט לויט זיין בארוף און פראָפעסיע, ביי די פרימיטיווסטע באדינגונגען, אנגעהויבן געפינען א מקור פאר זיין חיונה און זיי האָבן געמאַכט פאָרשריט.

יידישע ארבעט און יידישע ענערגיע און פלייס האָבן ווידער געבראכט די דערוואַרטע גוטע רעזולטאַטן. נאָך אַ פאָר יאָר פון אַנגעשטרענגטער יידישער ארבעט איז קיטעוו אופסניי אויפגעבויט געוואָרן נאָך שענער און מאָדערנער ווי פארן קריג. דער האַנדל אין קיטעוו האָט אַנגעהויבן בליען ווי קיינמאָל פריער. די יידישע קרעמער האָבן ווידער אויפגעבויט שיינע געשעפטן און זיי אַנגעפילט מיט די בעסטע סחורות. די בעלי־עגלות האָבן אוועקגעוואָרפן זייערע האַנט־וועגעלעך און געקויפט גרויסע וואַגנס מיט שטאַרקע פערד און האָבן געפירט סחורות פון און קיין קיטעוו. אויפן קיטעוועד פלאַץ האָבן זיך אויסגעשטעלט א ריי פון נייע, גלאַנצענדיקע פיאַקערס, איינגעשפאַנט צו הירזשנדיקע פערד, גיכע ווי די אַדלערס, וואָס האָבן פארבונדן קיטעוו מיט די ארומיקע שטעט און דערפער. מיט דער צייט האָבן די קיטעוועד יידישע בעלי־עגלות פארקויפט זייערע פערד און וועגענער מיט די פיאקערס, און האָבן זיך איינגעהאַנדלט אויטאָס און טאַקסעס און האָבן אַיינגעשטעלט אַ רעגולערן אויטאָ־ פאַרקער פון און אין קיטעוו, וועלכער האָט מוסטערהאַפט

פּינקטלעך פונקציאָנירט, און איז אָפּגעפּאָרן און געקומען אין דער פּאראויס-באשטימטער שעה און מינוט.

אין און ארום קיטעוו האָבן די יידן אויפגעבויט אַ גרויסע צאָל פון האָלץ זעגן וועלכע האָבן געגעבן באַשעפטיקונג נישט נאָר צו א גרויסע צאָל פון יידן און ניט־יידן פון קיטעוו, נאָר אויך צו טויזנטער הוצולן פון די ארומיקע געבירגס־געגענטן און צו די פּאָליאָקן און אוקראאינער פון די ארומיקע שכנותדיקע שטעט און דערפער דאָס פּאַרטיקע מאטעריאל פון די זעגן איז פּאַרקויפט געוואָרן פּאַר די ארומיקע שטעט און דערפער, און אַ גרויסער טייל דערפון איז עקספּאָרטירט געוואָרן קיין אויסלאנד און פלעגט פּארשיפּט ווערן דורך דעם פוילישן האָפן דורך דאנציק.

די קיטעווער גרויסע מילן וועלכע זיינען אויך געווען אין יידישע הענט, פלעגן פּארקויפן זייערע מעלן אויך פּאר די ארומיקע שטעט און דערפער וועלכע האָבן קיין אייגענע מילן ניט געהאַט.

די קיטעווער יידישע אויבסט־סוחרים פלעגן אָפּקויפן די גאַנצע אויבסט סעדער פון די קיטעווער פויערים און פון די פויערים פון די ארומיקע דערפער און דערנאָך פלעגן זיי די פּארשיידענע בארימטע קיטעווער אויבסטן פּארקויפן איבער גאַנץ פוילן, און דאמיט געשאפן א שטאַבילן גוטן אָפּזאַץ מארק פּאַר אלע קיטעווער פרוכטן.

אַנהויבנדיק פון דעם יאָר 1930 —1931, האָבן קיטעווער יידן אנטוויקלט אַ נייעם גרויסן פּרנסה קוואַל, די קילים אינדוסטרי, וועלכע האָט געבראכט אַ סך שפּע און פּרנסה צו אַלע קיטעווער יידן און אויך צו אַ סך נישט יידן פון די ארומיקע דערפער.

די קילים-אינדוסטריע האָט זיך צו ערשט אַנטוויקלט אין קאָסעוו, ביי א צען קילאָמעטער פון קיטעוו. פון דאָרטן האָט זיך די קילים אינדוסטריע פּארשפּרייט אין קיטעוו און דער ארומיקער געגנט, אין די שטעט און דערפער. די קילעמעס (טעפּיכער) זיינען געווען געוואָרן פון וואָל אויף גרויסע הילצערנע וועב־וואַרשטאַטן אויף אַ גאָר פּרימיטיוון אופן, בלויז מיט די הענט, ניט מעכאַניזירט און הונדערטער קיטעווער משפּחות האָבן געמאַכט אַ שיין לעבן פון דער קילים אינדוסטריע און א סך פון זיי זיינען רייך געוואָרן און זייער עשירות איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג.

ארום די קילעמער, די טעפּיכער, וואָס יידן האָבן פּראָדוצירט איז אויפ־

געקומען א נייער — ביז דעמאָלט אומבאַקאַנטער — האַנדל. עס האָבן זיך געעפנט גרויסע מאַגאַזינען וואָס האָבן פארקויפט פארשיידענע וואָלן און שטריק פאר דער קילעם־אויסאַרבעטונג. קיטעווער בעלי מלאכות האָבן זיך שנעל אויסגעלערנט די מלאכה פון בויען וועב־שטולן, און זיי האָבן געארבעט טאָג און נאַכט כדי צו קענען ליפערן אַלץ מער און מער וואַרשטאַטן פאָר די פאבריקאַנטן. אויך ניט־יידן האָבן זיך אויסגעלערנט די מלאָכה און זיינען געוואָרן פאַכלייט. מיט דער צייט האָט זיך די קילים־אינדוסטרי אַזוי פאַר־צווייגט, אז כמעט יעדער יידיש הויז אין קיטעוו איז געווען דירעקט אָדער אומדירעקט פארבונדן מיט דעם צווייג און פון דעם געצויגן זייערע רווחים. קיטעווער יידישע יונגעלייט פלעגן זיך ארויסלאָזן איבער גאַנץ פוילן ווי אגענטן און הויזירער פון קילעמעס און האַנט־שטריקעריין, ווי טישטעכער בעט־צודעקן, פאַרהאַנגען א. א. ז. וו.

אויך דער ארבעטער־קלאַס אין קיטעוו האָט געמאַכט פאַרשריט. עס איז אנטשטאַנען אַן אַרגאַניזירטער יידישער אַרבעטער, וואָס האָט אַנגעהויבן שפּילן אַ ראָל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ פראָפעסיאָנעלער פאראיין פון די קילעם־ארבעטער, וואָס האָט געקעמפט פאר זיינע אינטערעסן און האָט דורכגעפירט אן ערפאָלגרייכן שטרייק אין יאָר 1935. אַלס רעזולטאַט פון דעם זיינען אויך אַנדערע ארבעטער, די פון די מילן, זעגן און גארבער אינדוסטרי אַרגאַניזירט געוואָרן און האָבן אין צייט אויס־געקעמפט בעסערע באדינגונגען און א גרעסערן לוין פאר זייערע מיטגלידער.

אין קיטעוו איז אויך דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן א רעגירונגס־קאָסע פאר קראנקע, פון וועלכער די ארעבטער און זייערע משפחות האָבן גענאָסן. אין דער קראַנקן־קאָסע האָט מען באַקומען אומזיסטע מעדיצינישע הילף, דענטיסטן און דאָקטוירים און אפילו די מעדיצין אין די אפטעקן וואָס די דאָקטוירים האָבן פארשריבן פלעגן די אַרבעטער קריגן בחינם. אויסער דעם פלעגן די ארבעטער וואָס זיינען געווען קראנק, אויך באקומען פון דער קאָסע א אונטער־שטיצונג, וואָס האָט זיי געגעבן א מעגלעכקייט צו דערהאַלטן זייערע פאמיליעס אין דער צייט ווען זיי זיינען קראַנק געווען און ניט געקענט ארבעטן.

די לעצטע יאָרן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט קיטעוו אויך באקומען א שם פון א גוטן קור־אָרט, אן אַנגענעמער וואַקאַציע־פלאַץ; אין די זומער חדשים פלעגן אראָפקומען אין שטאָט טויזענטער געסט כדי צו שעפן

לופט און פארברייגען זייער זומער־אָפּרו. אין אן אָרום דער שטאָט זיינען אויסגעבויט גענואָרן א גרעסערע צאָל פּענסיאָנאַטן און שיינע ווילעס פאר די קור־געסט וואָס האָט אויך, פארשטייט זיך, פארגרעסערט דעם קוואָל פון פּרנסה פאר דער שטאָט און אירע אייגנוואוינער.

צום סוף איז כדאי צו באמערקן אז, אין אלגעמיין איז דער האַנדל, די אינדוסטריע, די פאַבּן, די טראַנספּאָרטאַציע און די פרייע פּראָפעסיעס געווען כמעט אין גאנצן אין יידישע הענט און דאָס דארף צוגעשריבן ווערן אויס־שליסלעך צו דער ענרגיע און די פעאיקייטן פון די קיטעווער יידן, וואָס האָבן פאַרוואנדלט די שטאָט אין אַן אינדוסטריעלן צענטער און דערמיט געהויבן דעם לעבנס ניוואָ פון דער קיטעווער באפעלקערונג און פון די ארומיקע שטעט און דערפער.

זיבעטער קאַפּיטל

דאס יידישע לעבן אין קיטעוו נאכן ערשטן וועלט־קריג

דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן אין קיטעוו נאָכן ערשטן וועלט־קריג ביז צום גרויסן היטלער־חורבן, איז געווען אן אָפּשפּיגלונג — אין מיניאָטור — פון געזעלשאפטלעכן לעבן פון גרויסן יידישן קיבוץ אין פוילן. קיטעוו, ווי אלע יידישע קיבוצים אין פוילן האָט פארמאָגט א פיל פארביק לעבן מיט אַלע שאַטירונגען. אַ גרוסע ראָל אין געשטאַלטיקן דאָס יידישע לעבן האָט געשפּילט די יידישע יוגנט און די נאַציאָנאַל־באוואוסטזיניקע יידישע איטעלעגענץ, וואָס איז אויפגעוואַקסן פון איין זייט אין אַן אַטמאָספערע אָנגעזאפט מיט אנטיסעמיטיזם, וואָס האָט געצילט צו דעגראַדירן די יידן אין אווענקרויבן פון זיי די מענטשלעכע און בירגערלעכע רעכט — און פון דער צווייטער זייט איז די דאָזיקע יוגנט אויפגעקומען אין די יאָרן פון נאציאָנאַל יידישער דערוואַכונג — נאָך דער באלפור־דעקלעראַציע — וועו די גרויסע ציוניסטישע באוועגונג האָט אָנגעהויבן פארכאָפן די גרויסע און בריטע יידישע מאַסן, און זיי געלערנט, צו ווערן דער דור, וואָס זאָל זיין „דער ערשטער צו גאולה און דער לעצטער צו פארשקלאפונג", צו פארווירקלעכן די צוויי־טויזנט יאָריקע שטרעבונג, דעם טרוים פון שיבת ציון.

די עלטסטע און ערשטע ציוניסטישע ארגאניזאציע אין קיטעוו איז געווען די אלגעמיין־ציוניסטישע, וואס איז נאך געגרינדעט געוואָרן פארן ערשטן וועלט־קריג און איז אָנגעפירט געוואָרן פון אזעלכע קיטעוועד פער־זענלעכקייטן, ווי דר. מנשה מאַנדעל, משה בן חיים גאָטליב, דר. מאַרקוס אלעסקער, וואָלף מער און אנדערע. די גרינדער און פירער פון דער ערשטער ציוניסטישער פאַרטיי אין קיטעוו זיינען געווען די פיאָנערן פון דער השכלה באוועגונג, וואס האָבן געוואָלט פארווירקלעכן די השכלה־לאָזונג: „היה יהודי באָהליך ואָדם בצאתך!" (זיי א ייד אין דער היים און א מענטש אין גאַס), זיי האָבן באוויזן, אז מען קען זיין א ייד מיט א ווארעם יידיש האַרץ אויך אָן באָרד און פיאות, און אז מ׳מעג גיין אין שול אריין אָן שטריימל און אָ זשיפּיצע, נאָר געקליידט אין אייראָפּייאישע קליידער; אָז מ׳קען לערנען תנ״ך און אָ בלאַט גמרא ניט בלויז אויף דער הארטער בית מדרש־באַנק נאָר אויך אין אָ מא־דערנער העברעאישער שול און אָז מען מעג אויך לערנען און שטודירן די אלגעמיינע וויסנשאפטן.

די גרינדער און פירער פון ציוניזם אין קיטעוו זיינען געווען די ערשטע פאָנען־טרעגער פון הערצליאנישן געדאנק, און האָבן דערמיט געלייגט דעם יסוד פאַר א גרויסער ציוניסטישער באוועגונג אין דער שטאָט, וועלכע האָט זיך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה פאָנאָנדערגעצווייגט און אריינגענומען דעם רוב מנין פון די קיטעווער יידן.

ווען מען שרייבט וועגן דער ערשטער ציוניסטישער טעטיקייט אין קיטעוו דארף מען דערמאָנען די פיגור פון דעם באליבטן און אנארקענטן פירער פון די קיטעווער יידן דר. מנשה מאַנדעל, וואס איז ניט נאָר געווען דער מנהיג און אידעאָלאָג פון זיין פאַרטיי, נאָר האָט זיך תמיד געפונען אין דער ערשטער ריי פון א פאָזיציע אין קאמף פארן יידישן כבוד און יידישער רעכט.

דער קעמפער פאר יידישע אינטערעסן איז יעדער עת־צרה,ד ר. מנשה מאַנדעל איז געווען אָ טאָלאָנטירטער רעדנער, א גערעטענער פאָלעמיקער און דעביוטאַנט, א תלמודיסט און א מאַדערנער העברעאיסט, און בכלל אָ שטאָלצער נאָציאָנאָלער ייד ,וועלכן יעדער איינער, וואס איז געקומען מיט אים אין באריורונג האָט רעספעקטירט.

די ערשטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאָציע אין קיטעוו איז געווען

„השומר הצעיר" און זי איז אויך געווען די ערשטע גרופע פון דער חלוצישער באַוועגונג אין מזרח־גאַליציע.

די שטאַרקסטע און דאָמינירנדיקסטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין שטאָט איז אָבער געווען די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע יוגנט־באַוועגונג „גורדוניה", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1926.

דער שרייבער פון די שורות איז געווען אַ מיטגליד פון דעם קאָמיטעט פון גורדוניה און האָט אָנגעפירט מיט איר סעקרעטאריאט ביזן לעצטן טאָג פון איר קיום.

אין קיטעוו איז אויך געווען אַ שטאַרקע פועלי־ציון פאַרטיי„ וואָס האָט זיך נאָך דער אלוועלטלעכער פאראייניקונג פון התאחדות מיט פועלי ציון, אויך פאראייניקט מיט דער גורדוניה און אינאיינעם געבילדעט די „אחוד־פארטיי. צווישן די פארדינסטפולע חברים פון אחוד וויל איך דערמאָנען די נעמען פון אונזערע פרעזידענטן, וואָס זיינען אומגעקומען על קידוש השם וקידוש העם: הלל גאסטער, אלתר בוללער און אייזיק גרעבלער.

אין די יאָרן 1930־1931 האָבן חיים גאָטליב און יוסף לייב אורהעבער געגרינדעט די ציוניסטיש־רעוויזיאָניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „ביתר", וואָס האָט זיך שפעטער אַנטוויקלט און אריינגעצויגן אַן אָנגעזעענע צאָל יוגנט.

אין קיטעוו איז אויך געווען טעטיג אַ ציוניסטישע פרויען־אָרגאַניזאַציע „וויצאָ", וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער וואוילטעטיקער און דערציערישער ארבעט פון די פרויען און האָט א סך מיטגעהאָלפן ביים דורכפירן די פאר־שיידענע זאַמל־אַקציעס פון די ציוניסטישע פאָנדן: קרן קימת לישראל (נאַצי־נאַל־פאָנד) און אַנדערע געלט־אקציעס.

אין די לאָקאַלע קאָמיטעטן פון קרן קימת, קרן היסוד זענען געווען פארטרעטן אַלע ציוניסטישע פאַרטייען און אויך דער ציוניסטישער פרויען־פאַראיין וויצ"א.

די צענטראלעס פון קרן קימת און קרן היסוד אין לעמבערג פלעגן באַשטימען יערלעכע קוואָטעס פאר די שטעט און די לאָקאַלע קאָמיטעטן פלעגן דורכפירן זאַמלונגען. יעדער חודש האָט מען אויסגעליידיקט די קק"ל־פושקעס, וואָס האָבן זיך געפונען כמעט אין יעדער יידישער הויז, חוץ דעם פלעגן אויך פאַרקומען ספּעציעלע זאַמלונגען וואָס זיינען מערסטנס דורכגעפירט געוואָרן חנוכה, פורים, פסח, לג בעומר און חמשה עשר בשבט,

אויך נדדים און יזכור געלטער פלעגן געווידמעט ווערן דעם קרן קימת. אן אנדער הכנסה פאר די ציוניסטישע פאנדן זיינען געווען די בעלער און אנדערע פארוויילונגען וואס האבן אריינגעבראכט געוויסע סכומים.

דער קרן היסוד האט געהאט דריי־חדשים׳דיקע צאלערס, א פרייוויליקער שטייער פון יעדן ציוניסט.

א וואוילטעטיקע אינסטיטוציע מיט וועלכער די קיטעווער יידן האבן שטאלצירט איז געווען דער בית יתומים. באלד נאך דער ערשטער מלחמה, ווען די פארארעמטע באפעלקערונג האט צוגעקראגן א גרויסע צאל יתומים און די לאגע איז געווען הארץ רייסנד, האבן א גרופע יידן אונטער דער לייטונג פון דר. מארקוס אלעסקער און אייזיק גרעבלער באשלאסן צו העלפן לייזן דעם טראגישן יתומים־פראבלעם און האבן באוויזן — דורך גרויס מי און אנשטרענגונג — צו גרינדען דעם קיטעווער בית יתומים.

דער דאזיקער יתומים־אנשטאלט איז געווען א באקוועמע היים פאר די ארעמע יתומים און זיי פארזארגט מיט אלעם נויטיקן; זיי געגעבן א פאסיקע דערציאונג און זיי פארגעברייטערט צו ווערן גוטע נוצלעכע בירגער. די הויפט־הכנסה פארן בית יתומים איז געקומען פון דער קיטעווער לאנדסמאנשאפט אין ניו יארק און דאס איבעריקע האבן די קיטעווער יידן אליין געדעקט.

א צווייטע וויכטיקע וואוילטעטיקע אינסטיטוציע פון וועלכע די קיטעווער יידישע ארעמקייט, ווי אויך דער מיטלשטאנד האט גענאסן, איז געווען די גמילות־חסד־קאסע, וועלכע איז פארוואלטעט געווארן פון א קאמיטעט, אין וועלכן אלע יידישע פארטייען זיינען געווען אנגעשלאסן. די קאסע פלעגט געבן קליינע אן־פראצענטיקע הלוואות צו בעלי־מלאכות און קליינע סוחרים, און זיי האבן געהאט צייט אפצאלן נאך חדשים און אמאל נאך יארן.

דער קיטעווער ביקור־חולים האט זיך אויסגעהאלטן א דאנק די חודש׳לעכע ביישטייערונגען פון דער יידישער באפעלקערונג און האט א סך געהאלפן די חולאים פון די ארעמסטע שיכטן. קיטעוו האט אויך א חוץ דער שטאטישער באנק געהאט א יידישע פאלקס־באנק, וואס האט פיל געהאלפן די יידישע בעלי מלאכות און דעם קליינעם סוחר.

די יידישע באפעלקערונג האט זיך באנוצט מיט דער גורדוניה־ביבליאטעק. אונטער יהושע נאכמאן און מיין ווייניקייט איז די ביבליאטעק גורדוניה גע־

וואָקסן ביז צו ווערן די פּאָפּולערסטע יידישע לייען־אינסטיטוציע אין שטאָט. די ביבליאָטעק האָט געהאַט די נייעסטע יידישע, העברעאישע און פּוילישע ביכער...

די קיטעווער השומר הצעיר און ביתר האָבן געהאַט זייערע אייגענע ביבליאָטעקן.

עס דאַרף אונטערשטרײַכן ווערן אז די ציוניסטישע פּאַרטייען פון קיטעוו און זייערע אינסטיטוציעס האָבן גע׳שמט איבער גאַנץ גאַליציע. דאָס איז געווען א דאַנק זייערע געזעלשאפטלעכע און פּאָליטיש־געשולטע פירער און א דאנק זייער קולטורעלן ניוואָ און דער דערהייבענער נאציאָנאַל־דערציערישער ארבעט וואָס האָט געשאפן כבוד און צוגעגעבן פרעסטיזש דעם נאָמען פון דער שטאָט.

אין די יאָרן 1925 — 1926 האָט זיך אין קיטעוו געגרינדעט א יידישער סוחרים־פאראיין וואָס האָט אריינגענומען אלע קיטעווער סוחרים און בעלי־מלאכות, פונעם קלענסטן קרעמער ביז די גרויסע פאבריקאַנטן און אינ־דוסטריאליסטן.

גרינדער און שטענדיקער סעקרעטער פון דעם קיטעווער סוחרים־פאראיין איז געווען דער פּעאיקער און ארבעטסזאמיקער יינגער מאן ווילהעלם מאַך וועלכער איז אויך געווען טעטיק אויף פילע אנדערע געזעלשאַפטלעכע געביטן. א דאנק זיינע אָרגאַניזאַטאָרישע פּעאיקייטן איז דער פּאראיין געוואָקסן און איז געוואָרן די גרעסטע ניט פּאָליטיאישע ארגאניזאציע אין קיטעוו. דער פּאראיין איז שטענדיק געשטאַנען אויף דער וואַך צו קעמפן פאר די אינטערעסן פון די סוחרים, און בעלי מלאכות ביים שטייער־אַמט און אלע אנדערע רע׳ גירונגס־אמטן.

דער סוחרים־פּעראיין פלעגט תמיד אינפאָרמירן און אויפקלערן די סוחרים, און בעלי־ מלאכות וועגן די רעגירונגס־געזעצן און פּאראָדענונגען; פלעגט טאָן פאר זיי שרייפטלעכע ארבעט און שטייער־פּאפירן, בחנם. דאָס איז געווען פון גרויס וויכטיקייט פאר יעדן שטייער צאָלער..

קיטעוו האָט אויך פארמאָגט שפּאָרט־פּאראיינען. דער ערשטע אָרגא־ניזירטען שפּאָרט־קלוב אין קיטעוו איז געווען דער „מכבי", וואָס איז גע־גרינדעט געוואָרן פון בוציע טילינגער און ווילהעלם מאַך אין יאָר 1925. דער ספּאָרט־קלוב האָט געהאַט צוויי פוסבאָל־מאַנשאַפטן און א גימנאַסטישע אָפּ־

טיילונג, אונטער דער אויפזיכט פון א געשולטן אינסטרוקטאָר, וואָס פלעגט דורכפירן פארשיידענע גימנאסטישע איבונגען.

די העכסטע סאָטיספאַקציע און אנארקענונג האָט דער שפאָרט־קלוב מכבי דערגרייכט אין די יאָרן 1927 — 1930 וועז ער האָט באַזיגט אלע ספאָרט־קלובן פון די ארומיקע שטעט און איז דורכדעם געוואָרן דער אנארקענטסטער פוסבאָל מייסטער פון פאקוטציא.

די לעצטע יאָרן האָבן אויך די קיטעווער ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאציעס, גורדוניה, השומר הצעיר און ביתר אַנגעהויבן ארגאניזירן זייערע אייגענע ספאָרט־קלובן און דורכגעפירט פארשיידענע ספאָרט־טעטיקייטן, ווי פוסבאָל, „פינג־פאנג" און ד. ג.

אַכטער קאַפּיטל

שבתים, יום טובים און שטייגער־לעבן

דעם שבת און יום־טוב אין קיטעוו האָט מען געקענט אָנזען און שפירן אין יעדער גאס, הויז און אין אלעווינקעלעך. אַלע געשעפטן זיינען געווען געשלאָסן, אלע ארבעטס־וואָרשטאַטן זיינען אנטשוויגן געוואָרן, דער גאנצער טראַנספאָרט, די קאָמוניקאַציע איז אָפגעשטעלט געוואָרן, דער מאַרק איז געווען ליידיק און אויפגעראַמט. די גאנצע שטאָט האָט גערוט, אויף אַלץ און אלעמען איז געווען אויסגעגאָסן די מנוחה און שלוה פון שבת.

יעדן ערב שבת און ערב יום־טוב זיינען די פריזירער געווען שטארק פארנומען, די באָד איז געווען פול, יידן זיינען געגאנגען אין מרחץ זיך טובלען, אויספאַרען און אויסשוויצן. ערב שבת פארנאַכט האָבן זיך די געשעפטן געשלאָסן און יידן האָבן זיך געאַיילט אין די שולן. די הייזער זיינען געווען ציכטיק און ריין, און דורך אלע פענסטער האָבן ארויסגעשיינט די פינקלדיקע ליכט און מען האָט געזען די שבת׳דיקע, ווייס־געדעקטע טישן מיט די חלות און די בעכערס ווייַן.

שבת אינדערפרי זיינען אלע שולן פול געווען מיט מתפללים. ווי נאָר ס׳דאָווענען האָט זיך געענדיקט, כמעט אין אלע בתי־מדרשים אין איין צייט, זיינען די גאַסן פאַרפלייצט געוואָרן פון די אַהיימגייענדיקע מענער, פרויען

און קינדער. א סך יידן פלעגן זיך באַזאָרגן מיט צייטונגען. וועט עס האָט געקויפט דעם „היינט", וועט דעם "מאָרגן" ,אָדער דאָס „פרייע וואָרט", דעם „מאָמענט" אָדער די „ראדיא". די האָלב־און־גאנץ אינטעלעגענטע יוגנט פלעגט זיך פארזאָרגן מיט דער „כווילאָ", א יידישע צייטונג אין דער פוילישער שפראך.

קומענדיג אהיים פלעגט מען טרעפן די באַשעפטיקטע בעל־הבית־טעס וואָס האָבן סערווירט די שבת'דיקע מאכלים. מען האָט זיך במנוחה געזעצט ביים טיש און הנאה געהאַט פון די מאכלים. אָפט פלעגן זיין אורחים ביים שבתדיקן טיש. נאָר די במנוחה־זינגענדיקע זמירות פלעגן ארויפגעבראכט ווערן די מאַכלים. קיטעווער יידן האָבן ניט געוואוסט פון קיין „דייעט" — מען האָט געגעסן געהאקטע ציבעלע, פיש, יויך, אלערליי פליישן, פאררפוירענע פוס, פארשיידענע קוגלען און צימעסן,און נאָכן זאָטן עסן זיך באלד צוגעשפארט אויף אַ פאָר שעה, און כאָטש מען האָט זיך געלייגט מיט אַ פולן מאָגן איז מען אויפגעשטאַנען געזונט און פריש און זיך גענומען צו אַ גלאָז טיי, שלש־סעודות און אזוי ווייטער.

צווישן קיטעווער שבת־ איובסט האָבן קערלעך פארנומען דעם אויבנאָן. מען האָט זיך פשוט ניט געקענט פאָרשטעלן איין שבת אין קיטעוו אָן קנאַקן קערלעך. עס האָבן זיך שוין געפונען יידן וואָס האָבן זיך ספעציאַליזירט אין טריקענען די קערלעך און זיי באטעמ׳ען מיט זאַלץ און אייל. פרייטיק און שבת איז ביי די דאָזיקע יידן געווען פרנסה בשפע. די קערן פלעגן פארקויפט ווערן דורך אָפּמעסטן זיי אין אַ גלאָז, פינף אָדער צען גראָשן אַ מעסטל. אַ פּראָבלעם פאר דער געמיינדע פארוואָלטונג, וואָס איז געווען פאראנטוואָרטלעך פאר האָלטן ריין די גאסן האָבן די קערלעך געשאפן; זיי זיינען אָבער געווען הילפלאָז און האָבן געמוזט צוקוקן — מיט ציין־קריצענישן — ווי יידן, אויסגעזעצטע אויף די בענק אין מיטן מאַרק, אָדער שפאצירנדיק איבער די טראָטוארן האָבן געקנאקט די קערלעך און אויף שריט און טריט געשפיגן שאָלעכץ. קיטעווער יידן האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון קנאַקן די קערלעך...

שבת נאָכמיטאָג פלעגט דער עלטערער דור צוריקגיין אין די שולן און בתי מדרשים, זאָגן פרק אָדער ברכי נפשי, און זיך צוהערן צו א גוטער דרשה פון רב אָדער בעל דרשן. די יוגנט האָט דעם שבת־נאָכמיטאָג אָנדערש אויסגענוצט. זומער־צייט האָט מען זיך ארויסגעלאָזט אויף אויספלוגן אין די

ארומיקע וועלדער, אויף דעם אווידוש, אויף די לבדות, אדער אויף דעם שזארי־ביזש און האבן הנאה געהאט פון שבת און געמאסן פון דער שיינער קיטעווער נאטור. אויב ס׳וועטער איז ניט געווען גינסטיק פארן שפאציר, פלעגט זיך די יונגט זאמלען אין די פארשיידענע קלובן און לאקאלן, דארט טאנצן און זינגען אדער זיך צוהערן צו א גוטן רעפעראט און פארלעזונג; זיך באטייליגט אין פארשיידענע פאליטישע אדער ציוניסטישע דיסקוסיעס אנדערע האבן געשפילט א פארטיע שאך אדער ראממי, די וואס האבן מער געהאלטן פון עולם הזה ,ווי פון עולם־הבא, פלעגן גיין אין פרויען־פעראיין, פארבריינגען דארט מיט שיינע חנוו׳דיקע מיידלעך און ווייבלעך.

יעדער קיטעווער יום־טוב האט געהאט זיין באזונדער חן און גלאנץ, ווער עס איז אויפגעוואקסן אין קיטעוו און איינגעזאפט אין זיך די טראדיציע־נעלע יידישע ימים־נוראים מיט זייער שטייגער, די פאטריארכאלישע מנהגים – דער וועט זיי קיינמאל ניט פארגעסן. ער וועט א גאנץ לעבן בענקען נאך יענע יום־טובדיקע טעג.

די ימים נוראים פלעגן זיך אנהייבן מיט די אלולדיקע סליחות־נעכט. יעדער ייד האט דעמאלט דערפילט א ציטער און אפילו די גרעסטע אפיקורסים פלעגן האלטן פאר זייער חוב אויפצושטיין צו סליחות אין די פארכטיקע נעכט. ראש השנה און יום כיפור זיינען אלע שולן געווען געפאקט מיט דאוונענער, אין יעדן בית מדרש האט מען געדארפט שטעלן עקסטרא בענק פאר די מתפללים.

שוין א פאר וואכן פאר יום כיפור איז דער פרייז פון עופות אויפן מארק געשטיגן. יידישע בעל הבית׳טעס האבן אנגעהויבן אינהאנדלען כפרות פאר זייערע בני־בית, באזונדערס איז געשטיגן דער יקרות אויף ווייסע הענער און הינער, וויל יעדע יידישע מוטער האט געוואלט אינהאנדלען א ליכטיקע כפרה פאר איר מאן און די קינדערלעך. אז עס איז געקומען די צייט פון שלאגן די כפרות האבן די שוחטים נעבעך געמוזט הארעווען טאג און נאכט כדי צו קענען שעכטן און פליקן די הונדערטער הענער און הינער..

אונזערע מאמעס, זכרן לברכה, פון ליכטיקן אנדענק, פלעגן זיך נוהג זיין אליין צוגרייטן די גרוסע יום־כיפורדיגע ליכט וואס מען פלעגט אנצינדן אין די שולן. א פאר טעג פאר יום כיפור פלעגן זיי גיין צו די קנייטלעך־

לייגערינס, פרויען וואָס פלעגן ציען די קנויטן פאר די גרויסע חלבליכט. דאָס איז פאַרגעקומען אויף דעם אופן: יעדער קיטעווער בעל־הבית׳טע פלעגט מאַכן צוויי גרויסע חלב־ליכט, איינס פאר די טויטע און איינס פאר די לעבעדיקע אין דער משפחה; פלעגט די קנייטלעך־ציערין אַדער לייגערין, וואָס פלעגט ציען די קנויטן פון איינצלנע פעדים, ביים אריינלייגן יעדער קנויט אָנרופן דעם נאָמען פון די משפחה־מיטגלידער/א פאָדים פאר א יעדן נאָמען. און דערביי האָט די ליכט־ציערין געזאָגט פארשיידענע תפלות און שפריך־וועדטער.

די פאַרטיקע גרויסע חלב־ליכט האָט מען נאָכדעם אריינגעשטעקט אין הילצערנע קעסטלעך אַדער גרויסע טעפּ אָנגעפילטע מיט זאָמד און זיי אוועק־געשטעלט אין שול ערב יום כיפור צו כל־נדרי.

ערב יום כפור צו מנחה פלעגן אין שול שטעהן לאַנגע טישן אויף וועלכע עס זיינען אויסגעשטעלט געווען שיסעלעך מיט אויפשריפטן, צום ביישפיל, בית המדרש, שמש, נאַפּט, בקור חולים, תלמוד תורה, קרן קימת לישראל, און נאָך און נאָך. יעדער ייד וואָס איז געקומען דאוונענען מנחה האָט אריינ־געוואָרפן זיין נדבה אין די שיסעלעך.

אין אַווינקל פון בית־מדרש איז געשטאַנען דער שמש מיט א רצועה אין דער האַנט און געוואַרט אויף די בעלי־תשובה, וואָס פלעגן זיך אוועקלייגן אויף דער שול־ערד און דער שמש פלעגט זיי שלאָגן מלקות. . .

ערב יום כיפור נאָכן פארפאסטן פלעגט זיך יעדער ייד אָנהייבן גרייטן צום גרויסן יום־הדין. די עלטערע יידן האָבן זיך אָנגעטאָן אין די ווייסע קיטלען און אין ווייסע זאָקן; פארן גיין אין שול פלעגן זיי צע־נויפרופן די קינדער און די אייניקלעך, ארויפלייגן די הענט אויף זייערע קעפּ און מיט א צעבראָכן הארץ און מיט גרויס כוונה זיי געבענטשט מיט די טראדיציאָנעלע זיידישע ברכות.

יום כפור, צו כל נדרי האָבן אלע גאסן אויסגעזען ליידיק. אפילו גויים האָבן אין דער יום־כיפור־נאכט מורא געהאַט פאר דעם יידישן גאָט און האָבן זיך נישט באַוויזן אין די געדיכט־באוואוינטע יידישע גאסן. אלע, קינד און קייט, זיינען געווען אין די שולן צו כל־נדרי, די מיידלעך וואָס זיינען געבליבן אין דער היים האָבן זיך אין דער הייליקער נאַכט אויך ניט פארנומען מיט דברים בטלים, האָבן באַנומען די ערנסטקייט פון דעם יום הדין.

די גאסן ארום דער גרויסער שול און ארום די בתי־מדרשים זיינען געווען שטאַרק באַלויכטן פון די פלאַמען פון די הונדערטער גרויסע חלב־ליכט וואָס זיינען געווען אָנגעשטעלט אויף די פענסטער פון די פולע בתי מדרשים. אינעווייניק איז געווען הייס און שטיקנדיק פון דעם גרויסן עולם מתפללים, די לופט איז געווען געדיכט און שטיקנד פון דעם רויך און פון דעם חלב פון די ברענענדיקע און קאָפּטשענדיגע ליכט.

נאָך די כל־נדרי תפילות זיינען די עלטערע יידן פארבליבן אין בית מדרש ביז האַלבע נאַכט און געזאָגט תהלים און שיר היחוד. אַן איינדרוקספול בילד איז געווען דאָס בילד פון יום כיפור צו מוסף ביי דער עבודה, ביי די וועלטער „היו כורעים ומשתחווים״ האָבן זיך די מתפללים איוסגעלייגט אויף דער פאָדלאָגע, געקניט און געזאָגט די תפילות. נעילה־צייט האָבן זיך אין דרויסן פון די בתי־מדרשים פארזאַמלט די מיידלעך ,וואָס האָבן דעם גאנצן טאָג געפאסט און געוואַרט אויפן שופר בלאָזן זיי זאָלן חלילה ניט עובר זיין אויפן דין און עסן פאר דער צייט... מוצאי יום־כיפור נאָך מעריב, אויב נאָר דער וועטער איז געווען שיין האָבן אַלע יידן פון די בתי־מדרשים זיך אויסגעשטעלט אין רעדלעך אויף דער גאס און מחדש געווען די לבנה.

באַלד נאָך יום־כיפור האָט מען זיך אָנגעהויבן גרייטן פאַר די פריילעכע סוכות־טעג. אויף די יידישע גאַסן האָבן זיך באוויזן די אליין־געבויטע סוכות באדעקטע מיט גרינעם סכך און באהאָנגענע און באצירטע מיט פארביקע דעקן און באצירונגען. צומאָל פלעגן צוויי אָדער דריי משפחות עסן אין איין סוכה. וועו א משפחה האָט פאַרענדיגט עסן, פלעגט אן אַנדער בעל־הבית׳טע אריין אין סוכה בענטשן ליכט און האָט דערלאנגט ס׳עסן די בני־בית. עס זיינען אויך געווען פרומע יידן וואָס האָבן געשלאָפן אין דער קאלטער סוכה, ניט געקוקט אויף דער סכנה צו קריגן א פאַרקילונג.

ניט יעדער אייניער האָט זיך געקענט פארגינען קויפן אַן אתרוג, פלעגן זיך בעלי־בתים פון צוויי־דריי בתי־מדרשים צונויפלייגן און זיך קויפן אַ בשותפותדיקן אתרוג. נאָך הלל אָדער הושענות פלעגט שוין דער שמש אָפּוואַרטן און אויף גיך אוועקטראָגן דעם אתרוג מיטן לולב אין א צווייטן בית־מדרש, נאָכן דאָוונען פלעגט דער שמש אָדער די שמשתע פון א בית־מדרש ארומטראָגן דעם אתרוג פון הויז צו הויז כדי ערמעגלעכן יעדן איינעם מקיים זיין ד׳ מצוה פון אתרוג בענטשן.

אויף הושענה רבה פלעגן די אָרעמע יידישע יינגלעך אָנשנייַדן גרינע פּריקעס און ווערבעס, וואָס זיינען געווואָקסן ביים וואַסער און אויספּלעכטן הושענות. די פּאַרטיקע הושענות האָבן זיי פּארקויפט אין הושענה־רבה־טאָג ביי די בתי מדרשים און שולן צו אלע מתפּללים.

שמחת תורה איז געווען דער פּריילעכסטער טאָג און די קיטעווער האָבן אים געפּייערט אויף אַן אייגנארטיקן אופן. שמיני עצרת נאָכמיטאָג איז שוין אין שטאָט געווען א שמחת־תורהדיקע אָטמאָספּערע. די דאָוונענער האָבן זיך פּאַרזאַמלט אין זייערע בתי־מדרשים וואו די גבאים האָבן אָנגעגרייט ביר און ווייַן ,פּארשייַדענע פּירות, באָב, פּאָסאָליעס און געבעקסן. אַ גאַנצן נאָכמ. האָט מען זיך משמח געווען, געגעסן, געטרונקען און אויסגעזונגען די מזמורים ביז ס׳איז געקומען די שעה פון גיין מיט הקפות. צו הקפות איז שוין יעדער איינער געווען היבש בגילופין און מען האָט די טענץ און דאָס געזאַנג געקענט הערן ווייט אין די גאַסן. עס האָבן זיך אויך געפונען חשובע בעלי־בתים, וואָס פלעגן איינלאדן עמך צו זיך א היים און פּאַר זיי געגרייט טישן כיד המלך. דעם מנהג האָבן אָפּגעהיט מיין שוועסטער ר׳ שמואל ליבערגאַלל ע״ה און ר׳ זיידע הוטערער .מיין שוועסטער פלעגט איינלאָדן די מתפּללים פון דער טשאָרטקאָווער קלויז און מען האָט פּארבראַכט ביי טישן מיט געבראָטענע קאָטשקעס, האָלופּטשעס און אַנדערע מאכלים, געזונגען זמירות און די שענסטע תפילות ביז שפּעט אין דער נאַכט אריין. איך וועל שטענדיק געדענקען דעם שמחת־תורהדיק בגילופּנ׳דיקן קידוש וואָס ר׳ לייבטשע פלעגט מאכן שמיני עצרת אויף דער נאַכט ביי מיין שוועסטער אין הויז. דער קידוש איז געווען א מייסטער־ווערק. אַ מיש־מאַש פון ווערטער און פּסוקים, וואו יעדער זאָל האָט זיך אָנגעהויבן מיטן וואָרט פונעם לעצטן זאָל .דער קידוש פלעגט זיך אָנהויבן אַזוי: יום הששי ויכולו השמים—השמים מספּרים כבודו—כבודו מלא עולם משרתיו שואַלים איה—איה שרה אישתך—אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך—ביתך ובשעריך—והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי אשר אָנכי מצווך היום—היום תאמצנו, היום תגדלנו, און אזוי ווייטער און ווייטער.. יעדער זאָל איז אויסגעזונגען געוואָרן מיט דעם געהעריקן נוסח פון דער תפילה. דער קידוש האָט געדויערט א האלבע שעה און האָט זיך אריינגעפאסט אין דער שטימונג פון פריילעכן שמחת־תורה. שפּעט אין דער נאַכט איז מען ערשט, זינגענדיק און

טאַנצנדיק אַוועק אין די קלויזן וואו עס האָט זיך אָנגעהויבן די פייערדיקע צערעמאָניע פון די הקפות.

דאָס זעלבע איז געווען אין קלויז פון די וויזשניצער. די מתפללים פלעגן אויך פאַרברייגען ביי זייער גבאי זיידע הוטערער ביז חצות און האָבן זיך ארומגענומען און געטאַנצט און דערביי אויסגעשריגן: יחי רבינו ומורנו!

שמחת תורה אינדערפרי פלעגן מיר, די ציוניסטישע יוגנט, פראַווען אין אונזער פאַראיין־לאָקאַל. דער צוועק פון באזונדערן מנין איז געווען צו זאַמלען געלט פארן קרן קימת. ביי יעדער עליה פלעגט דער אויפגערופענער צו דער תורה נדר'ן פארן קרן קימת. דאָס גאנצע דאַוונען פלעגט אויסגעזונגען ווערן און האָט צוגעצויגן אַ גרויסן עולם. מיט די תפילות האָבן אָנגעפירט די ברידער בערל און לייבל בערגמאן, וואָס זיינען געווען באַרימט אלס גוטע בעלי־תפילות און מנגנים און אַ כאָר פון יינגע בחורים האָט זיי צוגעהאָלפן. נאָכן דאַוונען האָט דער קאָמיטעט מכבד געווען יעדן מתפלל מיט לעקעך און בראָנפן און מען האָט זיך משמח געווען.

די ציוניסטישע יוגנט פלעגט אויך שמחת־תורה אָוונט אראנזשירן א באַלל וואו מען האָט פארבראכט א גאנצע נאכט.

אז עס איז געקומען חנוכה פלעגן די יידישע אַרגאַניזאַציעס אראנזשירן חנוכה־אָוונטן אויף פאַרשיידענע אופנים. אַ טיי־אָוונט א פאַרשטעלונג וועגן נס פון חנוכה און ענלעכע פאַרשטעלונגען. מערסטנס איז חנוכה געווען א יום־טוב פון דער יוגנט. עס זיינען געהאַלטן געוואָרן רעפעראטן וועגן מאקאבעער־אויפשטאַנד, וועגן די העלדישע טהאָטן פון די חשמונאים און די באדייטונג פון חנוכה אלס פאַראַלעל מיט די היינטצייטיקע הערואישע מעשים פון די חלוצים אין גלות און ישראל.

ווען פורים האָט זיך דערנעענטערט האָט מען שוין זיך אָנגעהייבן גרייטן צום פרייליכן יום־טוב. אויף די גאַסן פלעגט מען באגעגענען די פראַפעסיאָנעלע פורים־גייער, וואָס האָבן זיך פארשטעלט און געגאנגען זאמלען נדבות אין די ארומיקע שטעטלעך. אסתר־תענית אף דער נאָכט איז שוין געווען לעבעדיק און פריילעך אין שטאָט. עס האָבן זיך באַוויזן די פאַרמאַסקירטע גרופעס וואָס האָבן באזוכט די הייזער פון זייערע פרייַנד און מיט זיך פאַרגעשטעלט פארשיידענע ראַמאַנטישע געשטאַלטן. זיי פלעגן אין די היימען פון זייערע מיידל־און יינגל־פריינט און חברים אויסזינגען צוגעפאסטע לידער

און דעקלאַמירן פערזן, אַדער אויסשפילן סצענעס פון טעאַטער, און יעדע הויז האָט אויפגענומען די פארמאסקירטע געסט מיט פרייד און זיי מכבד געווען מיט געטראנקען און צובייסנס. אין די יידישע הייזער איז באמת געווען פריילעך און ליכטיג, ווי עס שטייט אין דער מגילה „ליהודים היתה אורה ושמחה". די הייזער זיינען געווען פול מיט נייגעריקע צושויער, וואָס האָבן געוואָלט טרעפן ווער די מאסקירטע זיינען. וועו עס האָט זיך דערהערט אַ קוויטש פון א מיידל האָט מען שיון געווואוסט אַז דאָס האָט א יינגל פֿרובירט טרעפן ווער די מיידל איז און האָט ארונטערגעצויגן פון איר די מאסקע אַדער דעם שלייער.

פורים איז ביי יידן פון דורות אָן געווען אַ טאָג פון שיקן שלח מנות און טיילן צדקה. דעם מנהג האָבן קיטעווער יידן שטארק אָפּגעהיט, שוין אינ־דערפרי ביים דאווענען האָט מען אָנגעהויבן טיילן נדבות, אַ גאַנצן טאָג ביז שפּעט אין אָוונט, האָבן קינדער און דערוואַקסענע, פאַרשטעלטע און ניט פארשטעלטע , אויך פאַרשטייער פון פארשידענע לאָקאַלע, וואויל־טעטיגע אינסטיטוציעס און פֿראָ־ישראל קאַמיטעטן באַזוכט די יידישע היימען, וואו מען האָט זיי אויפגענומען בסבר פּנים יפות און זיי מכבד געווען מיט מאכלים אין משקאות און יעדן איינעם געגעבן די פורים׳דיקע נדבה מיט אַ בריייטער האנט.

פורים נאַכמיטאָג האָט זיך אָנגעהויבן די סדרה פון שיקן שלח מנות, צו קרובים און פריינט, חתן צו כלה, צו די מחותנים און אזוי ווייטער.

אויף די גאַסן האָט מען געקענט באגעגענען קינדער מיט צוגעדעקטע קוישעלעך, פארדעקטע טאַצן פול מיט פורים׳דיקע שלח־מנות׳ן; מאַראַנצן זיינען אין קיטעוו געווען א זעלטנהייט און מען האָט זיי געדארפט ברייגען פון אנדערע גרעסערע שטעט, פלעגט טרעפן, אַז איימיצער האָט געבראכט אַ פּאָר מאַראַנצן און מיט זיי באַפּוצט דאָס שלח־מנות פּעקל וואָס ער האָט גע־שיקט זיין קרוב און פריינט. די קיטעווער יידן זיינען געווען זייער העפליך און פריינטלעך, און האָבן געוואוסט ווי אויפצינעמען געסט, זיי האָבן קיינמאָל ניט צוריקגעשיקט אַ טאַץ אַדער א טעלער ליידיק. די קיטעווער פרויען זיינען אויך געווען גוטע בעל־הבית׳טעס און האָבן ארויסגעוויזן גרויס קענטשאפט אין באקן פארשיידענע געבעקסן. האָט מען טאָקע אויף די שלח־מנות־טעץ און טעלער געקענט זען די פארשיידנסטע זיסע געבעקסן, וואָס האָט געקלעקט

פאר די היימען פון פורים ביז פסח. פלאָדן, לעקעך און אנדערע זיסע נאשע־רייַען, וואָס די קיטעוועך פרויען האָבן געבאַקט האָט געהאַט א שם.

דער יום־טוב פורים האָט זיך פארענדיקט מיט דעם טראדיציאָנעלן פורים׳דיקן מאסקאראדן־באָלל וואָס איז אראנזשירט געוואָרן פון שטאָטישן קאָמיטעט פון קרן קימת לישראל.

אַ פאָפולערע פיגור אין קיטעוו אין פורים־טאָג איז געווען חיים פעשע רויזעס. ער האָט א גאנץ יאָר געהאָנדלט מיט אויבסט, געלעבט פון דעם. ער איז געווען א פרומער ייד און דער שטענדיקער שמש פון דער גרויסער שול. פילע יאָרן האָט זיך חיים יעדן פורים אינדערפרי פארשטעלט פאר אַ ציגיי־נער מיט לאנגע האָר און א טונקל פנים, אָנטאָן א גרויסע טאָרבע אויף די אַקסל און נעמען א לאנגן גראָבן שטעקן אין די הענט, און ארויסגיין מיט זיינעם א באהעלפער־יינגל — אויך פארשטעלט ווי אַ ציגיינער — און אַ גאַנצן טאָג באזוכן די היימען פון די מער פארמעגלעכע יידישע בעלי־בתים און פון זיי ארויסבאקומען גרעסערע נדבות – מערסטנס אין פאָרם פון אונטער־געשריבענע צעטלעך אויף צוואנציק אָדער פופציק קיללאָ קאָרטאָפל אָדער מצות, וועלכע, ער, חיים פעשא רויזעס, פלעגט צעטיילן צווישן די ארעמע און נויטבאדערפטיקע יידן אויף פסח, ביי יעדן בעל הבית האָט מען אים אויפ־געמומען מיט א פאָר גלעזלעך בראָנפן און צובייסן, אזוי אז ביז נאָכט איז ער שוין געווען גוט שיכור און מען האָט אים געמוזט א היימפירן מיט אַ פיאַקער. איידער ער איז אהיימגעפאָרן האָט זיך חיים באוויזן אין זאַל וואו דער מאָסקאראד־באָלל איז פאָרגעקומען און האָט דאָרט אויסגעטאָנצט דעם ערשטן טאָנץ בעת די מוזיק האָט צוגעשפילט זיין באליבטע מעלאָדיע „מיין שטעטעלע בעלז".

שבת הגדול איז אין קיטעוו געווען פון א באזונדער כאראקטער. אויב עס האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן פארגעסן ווען עס איז שבת הגדול (דער גרויסער שבת) האָט מען זיי באַלד געמאָלדן אז הייַנט איז דער שבת פון די „פארכעס" (פליכעוואָטע) און מען האָט די גלאָט־קעפיקע יידן אָפגעשיקט קיין מצרים אויסהיילען זייערע פאָרכעס... אין דער אמת׳ן איז שבת הגדול ניט געווען וואָס צו מקנא זיין א יידן וועמען דער רבונו של עולם האָט מזכה געווען מיט אַ שטיקל פליך.

די קלענערע „פארכעס", מיט די פליכן אויף די קעפ, זיינען נאָך ווי סאיז

אָפּגעקומען לייכט. ערגער איז געווען מיט די עלטערע. איז אַ פּליכטוואָטער ייד אריינגעקומען אין שול — און אין יעדער שול האָבן זיך געפונען ליצים — האָבן די ליצנים אים ארומגערינגלט און אָנגעהויבן שפּאָסן אויף זיין חשבון. צום ערשטן פּלעגט מען אים אָפּגעבן א ברייט שלום עליכם. און נאָכדעם אים אָנהייבן אויספרעגן ווי אזוי עס איז אים געגאנגען אויף זיין רייזע אין מצרים און צוריק ,צי די אָפּעראַציע אויפן פּליך איז צוגעגאַנגען גרינג און ענלעכע פראגן. אנשטאָט אַן ענטפער זיינען געפלויגן פּעטש און קיין צרות האָבן שוין ניט געפּעלט.

נאָך ערגער איז עס געווען מיט די קאַרפּן־קעפּ, די גרויסע פּארכעס אין שבת הגדול. באַלד אינדערפרי האָבן זיך געטראָפן יינגע ליצנים וועלכע האָבן אויף די דעכער פון די הייזער וואו די גרויסע פּארכעס האָבן געוואוינט, אויפּ־געהאָנגען רויטע פּענער און געבלאָזן מיט טרומייטן. אָפּט האָט פּאָליציי זיך געדארפט אריינמישן און העלפן אַראָפּנעמען די פּענער. האָט פּאסירט און א גבאי אַ לץ ,האָט מכבד געווען א פּליכטוואָטן יידן מיט אַן עליה, אים אויפּ־גערופן צו דער תורה, אים צוגעטיילט א חמישי, האָבן די ארומיקע ליצנים אָנגעפאנגען ניסן און טשמאָקן, דער גבאי האָט געדארפט סעקורירן זיין קאָפּ און ס׳איז אים שוין נישט געווען מקנא צו זיין און דער בית־מדרש האָט דאָן פאַרלוירן א דאוונער...

שבת הגדול נאָכמיטאָג פלעגט דער קיטעווער רב האַלטן א דרשה אוז לערנען די יידן די דיני כשרות פון פּסח. אין דער וואָך פון שבת הגדול איז פּסח פלעגן יידן מאכן די גרויסע הכנות פארן יום־טוב.

קיין מאשינען צו באקן מצות האָט קיטעוו ניט געהאַט, בלויז געציילטע אויפגעקלערטע יחידים. פלעגן קריגן מאנישעוויצעס מצות, דער גרעסטער טייל יידן האָט זיך פארנומען מיט באקן אויוועז־מצות„ שמורה־מצות און פּראָסטע מצות. דער קיטעווער רב און די שוחטים האָבן שטאַרק אָכטונג געגעבן אַז אלץ זאָל אָפּגעהיט ווערן בתכלית הכשרות. זיי האָבן אָכטונג געגעבן אויף דער גרויסער מיל, וואָס האָט געמאָלן ווייסע מעל פּאר מצות, ג׳כשרט די ראָזעווע שטיינער וואָס האָט געמאָלן די מעל פּאַר דער שמורה, זיי האָבן אויך געהיט די בעלי־עגלות, די מעל־פירער, געזען אז זייערע ווענענער זאָלן זיין ריין און זיי זאָלן חלילה ניט פירן צוזאָמען מיטן פסחדיקן מעל אויך חמצ־

דיקס. מען האָט אַכטונג געגעבן אַז דאָס מעל זאָל זיין גוט פאַרדעקט עס זאָל חלילה ניט פארנעצט ווערן פון א טראָפן רעגן...

די רבנים און שוחטים האָבן אויך קאָנטראָלירט די קיטעווער מעל־סוחרים, וואָס האָבן פארקויפט מעל אויף פּסח, זיי זאָלן האָבן באזונדערע קראָמען און זיי פלעגן זען אז די וואָגן און געוויכטער זאָלן ניט האָבן קיין ברעקל חמץ אויף זיך. די שווערסטע ארבעט האָבן אָבער די כלי־קודש געהאַט ביים באַקן מצות, ביים אַכטונג געבן אויף די מצה־בעקעריי־ען, אַז אלץ זאָל זיין כשר למהדרין מן המהדרין.

קיין אויסגעריכטע מצה־בעקעריי האָט קיטעוו ניט געהאַט. פאר פּסח האָבן עטלעכע קיטעווער בעלי בתים ווי חיים מענדל דער שניידער, שלום ראָטער, שרה די שווארצע, חיים פּעשע רוזעס, משה יאנקל קרענדעלס און אנדערע, וואָס האָבן געהאַט גרויסע קיכן מיט גרויסע אויוועניס, און ברייטע צימערן, פארוואַנדלט זייערע הייזער אין בעקעריי־ען. זיי האָבן געדונגען קנעטערינס, אויסגעגליט די אויוועניס, אָנגעשטעלט א ריי ווועלגערינס, ווועלכע האָבן געווועלגערט די מצות, און שטיפלער, ווועלכע האָבן געשפּיזלט די מצות מיט אַ רעדל און שיבער, וואָס זיינען פון פערצן ביז אַכצן שעה געשטאַנען אויף די פּיס ביים הייסן אויבן און געשיבט און געבאקן די מצות... די השגחה אויף די ערטער וואו מען האָט געבאַקן די מצות איז געווען אונטער דער שטרענגסטער השגחה פון רב און די שוחטים. זיי האָבן געזען, אז די ברעטער אויף וועלכע די מצה איז געווועלגערט געוואָרן זאָלן זיין גלאַט און פריש אָפּגעהיבלט; זיי האָבן אכטונג געגעבן אויף די העלפערינס, געזען זיי זאָלן טראָגן ריינע ווייסע פארטוכער, אז דער אויוון זאָל זיין געכשרט, אז קיינער זאָל חלילה ניט געשטרויכלט ווערן מיט א חשש חמץ אין פּסח.

ווי שוין דערמאָנט זיינען אין קיטעוו געווען געניג יידן ,יראים ושלמים וואָס האָבן זיך געהיט פארן מינדסטן לאו. די דאָזיקע יידן האָבן אליין, מיט זייערע אייגענע הענט, אריינגעבראכט דעם פּסח אין שטוב. אלס ביישפיל וועלן מיר דערמאָנען אַזא פרומען יידן ווי יוסף ראפאפּארט וועלכער האָט געהאַט א באזונדער שטיקל פעלד אויף וועלכן ער האָט אליין פארזייט דעם ווייץ, אליין געשניטן די זאָנגען און געדראָשן די תבואה, אליין איבערגעקליבן יעדע זערנע פאַר שמורה און האָבן די ערשטע געמאָלן דאָס מעל אויף די גע׳כשרטע

שטיינער, די ערשטע צו באקן די שמורה־מצה, וואָס זיי האָבן אליין געקנאָטן אין געוואָלגערט און געשיבט.

פאַרשטייט זיך, אַז קיטעווער בעל־הבית׳טעס האָבן געהאַט חמצ׳דיקע און פסח׳דיקע כלים, קאָנען פאר וואָסער. אפילו די וואסער־טרעגער פלעגן גיין אנגעטאָן אין ווייסע קיטלען, ניט קיין יידישן וואָסער־טרעגער האָט מען בכלל נישט געטרויט מיט שפּן וואָסער פונעם ברונען, נאָר איימיצער פלעגט מיט אים מיטגיין און אים היטן ער זאָל ניט אָנרירן אַ שטיקל חמץ ביים טראָגן דאָס פסחדיקע וואסער.

די יידישע קרעמער און זייערע אָנגעשטעלטע, אלע יידישע בעלי־מלאָכות, שניידער, שוסטער, זענען אין די פאַר־פסחדיקע וואָכן געווען שטארק פאַרהאָוועט האָבן געארבעט טאָג און נאַכט כדי קענען נאָכקומען די באַשטעלונגען. עס איז געווען די אמביציע פון יעדער יידישער מוטער און יידישן פאָטער אז זיי, אָדער אַמווייניגסטנס, זייערע קינדער זאָלן באזאָרגט ווערן מיט אַ נייעם בגד אויף פסח. אז עס זיינען אָנגעקומען די פסח־טעג, און מען פלעגט זיך לאָזן אויפן יום־טובדיקן שפּאַציר ארום דער שול און די בתי־מדרשים, האָט יעדער איינער נאָכגעקוקט דעם צווייטן און באוואונדערט זיין נייעם גארדעראָב, דעם מאָטעריאל, די געצייג און די מלאָכה פון שניידער ביים אויפנייען און אויספּארטיקן דעם בגד.. מען האָט אויך געערעדט וועגן די שוסטערס, וואָס האָבן געניייט די שיך, און אזוי וויטער.

ל״ג בעומר איז געווען א יום־טוב פאר דער יוגנט. אלע חדר־בחורים זיינען אין דעם טאָג געווען פריי פון לערנען; די רביים מיט די באהעלפערס פון די חדרים האָבן ארויסמאַרשירט אינאיינעם מיט זייערע תלמידים אין די וועלדער און גערטנער פון ארום קיטעווו, אזוי ארום האָבן די חדר־יינגלעך געהאַט א געלעגנהייט צו פארברייגען עטלעכע שעה אויף דער פרייער לופט. די חדר־יינגלעך פלעגן שפרינגען און זיך שפילן און די רביים האָבן זיי דער־ציילט די געשיכטע פון לג בעומר, וועגן לעבן און שאפן פון גרויסן תנא רבי שמעון בן יוחאי.

שבועות האָט גאנץ קיטעוו אויסגעזען ווי אין גרויסער שמעקענדיקער גרינער גאָרטן! די קאָלירפולע בלומען־גערטנער און די פארשיידענע פארבן־צעבליטע פרוכט־סעדער האָבן פארשיכורט מיט זייערע דופטיקע ריחות, יעדע יידישע היים און די שול און די בתי־מדרשים זיינען לכבוד שבועות

אויסגעפוצט געווארן מיט שמעקענדיקע בלומען און גרינע שבועות־בלעטער.

קיטעווער יידן האבן ניט בלויז געפייערט אויף אן אייגנארטיקן אופן די ימים נוראים און אלע יידישע ימים טובים — זיי האבן אפילו די יידישע נאציאנאלע טרויער־טעג אפגעהיט אויף דעם אחריות׳פולן טראדיציאנעלן אופן.

דעם תשעה באב, צום ביישפיל, האט מען דערקענט אף יעדן שריט און טריט. די תשעה באב נאכט זיינען אלע שולן און בתי מדרשים געווען קארג באלויכטן; די לאמפן זיינען אויסגעלאשן געווארן ווי א צייכן פון טרויער, א סימן פון אבילות. די מתפללים האבן זיך אוועקגעזעצט אויף איבערגע־קערטע שטענדערס, באלויכטן זייערע קינה׳עס מיט א קליין חלבנעם ליכטל אראפגעלאזט די קעפ און זיך צוגעהערט צום טרויעריקן „איכה־ישבה״ פון בעל־תפילה. עס האט קיינמאל ניט פאסירט אז אין דער נאכט פון תשעה־באב זאל מען אין קיטעוו שפילן יידיש טעאטער אדער איינארדענען וועלכע עס איז אנדערע פארוויילונג. די פוילישע אייגנטימער פון קינא־זאל, וואס האבן אין דער תשעה־באב נאכט יא געוויזן א פילם, האבן געהאט א ליידיקן זאל. יעדער קיטעווער ייד האט אין דער דאזיקער נאציאנאלער טרויער־נאכט געטרויערט מיטן גאנצן יידישן פאלק אויפן חורבן פון פאלק און לאנד.

נייַנטער קאַפּיטל

פאמיליע שמחות ביי קיטעווער יידן

קיטעווער יידן זיך האבן אויסגעלעבט אויף אן אייגנארטיקן אופן; זייערע שמחות און זייערע לויות — אויף אלץ איז געלעגן דער ספעציפישער קיטעווער שטעמפל.

ווען ביי א יידן איז געבוירן געווארן א זכר, האט מען דעם ערשטן פרייטאג צונאכטס געפראווען א שלום־זכר אויף דעם פאלגנדיקן אופן: נאכן דאווענען האט זיך דער שמש אוועקגעשטעלט אפן באלעמער אדער ביים בית־מדרש־טיש און אויסגערופן: פלוני־בן־פלוני מאכט היינט אונט א שלום־זכר

און אלע מתפללים ווערן פארבעטן. ביים שלום־זכר האָט מען דערלאַנגט משקה, פירות, ניס, געקאָכטע פאסאָליעס און באָב. דעם זיבעטן טאָג פאָרן ברית האָט מען געמאַכט א קריאַתשמע ־לייענען. דער רבי מיט די חדר־יינגלעך פלעגן קומען אין צימער וואו די קימפעטאָרין איז געלעגן מיטן נייגעבוירענעם און געלייענט קריאת־שמע אָלס אַ סגולה קעגן די מזיקים. פארן אוועקגיין פלעגן די חדר־יינגלעך באקומען לעקעך און בראָנפן. דער בעל־ברית פלעגט שטעהן ביי דער טיר מיט א פלאש און גלעזלעך אין די הענט און יעדן קינד געבן א שלונג בראָנפן, אן אַנדער מתעסק פלעגט דערלאנגען לעקעך. דער באהעלפער פלעגט באקומען דאָפלט. די ברית׳ן זיינען אָפט מאָל געפראווען געוואָרן אין זעלבן בית מדרש וואו דער בעל ברית האָט געדאוונט.

איז געבוירן געוואָרן אַ נקיבה פלעגט מען מאַכן אַ סעודה און די צוקערלעך פלעגן די קינדער כאַפן פון מיידעלעס וויגעלע.

פלעגט א יינגל אָנפאנגען לערנען חומש האָט מען אויך געמאכט אַ סעודה׳לע, צו וועלכער מען האָט פארבעטן דעם מלמד און די עלטערע תלמידים דעם חומש בחור האָט מען אויסגעפוצט און אים אָנגעטאָן א זייגער מיט אַ קייט און ער האָט דעמאָלט געהאַלטן זיין ערשטע דרשה פארן עולם. ביי דער בר מצוה האָט מען פארשטייט זיך אויפגערופן דעם בחור צו דער תורה און מען האָט פארופן דעם עולם אויף קידוש און צו דער בר־מצוה סעודה.

ביים פראָוען תנאים (פארלאָבונג) האָט מען צעבראָכן א טעלער וואָס האָט באשטעטיקט אז דאָס פּאָרל איז שוין חתן־כלה און ערשט נאָכדעם האָט מען זיך געגעבן א תקיעת־כף און געשריבן די תנאים.

דעם שבת פאר דער חתונה האָט מען געפראוועט אַ פּאָרשפּיל, דער חתן ביי זיך אין דער היים און די כלה — ביי זיך, מיט אירע פריינדינעס. שבת אינדערפרי האָט מען אויפגערופן דעם חתן צו דער תורה. די וויבער וואָס האָבן געדאוונט אין עזרת נשים (וויבערשער שול) פלעגן באווארפן דעם חתן מיט צוקערלעך. נאָכן דאוונען פלעגט דער חתן פארבעטן די מתפללים אויף קידוש. אויך ביי דער כלה אין הויז האָט מען געפראוועט א פּאָרשפּיל.

די קיטעווער חתונות פלעגן פאָרקומען אין אַ זאָל אָדער אין הייזער. אויב איינער האָט נאָר געהאָט א גרויסע היים, אנדערע האָבן געשטעלט די חופּה אונטערן פרייען הימל, ביי דער גרויסער שול. מען האָט אָפט באגעגנט

אויף די קיטעוועך גאַסן א חתונה־פראַצעסיע. פאַראויס זיינען געגאַנגען די כלי־זמר, אויפשפילנדיק אַ חתונה־מארש, נאָך זיי די אונטערפירער מיט ברענעדיקע ליכט אין די הענט און נאָך זיי חתן כלה מיט די מחותנים, מען האָט מאַרשירט ביז דער גרויסער שול. וואו עס האָבן שוין געוואַרט דער רב מיטן שמש און דער עולם. דערבייַ האָט קיטעוו געהאַט אן אייגענעם חופה־ניגון: טרא־לא־לא, וואָס דער שמש האָט צוגעזונגען בעת די מחותנים האָבן זיך זיבן מאָל ארומגעדרייט ארום חתן כלה.

שבעה ברכות פלעגט מען אין קיטעוו פראַווען דעם ערשטן פרייטיק נאָך דער חתונה. ביי געדעקטע טישן פלעגט זיך פארזאמלען אַן עולם. אויבנאָן איז געזעסן דאָס ניי־פארהיראַט פאַרל און מען האָט זיך משמח געווען.

לא עלינו אין פאַל פון א לויה, פלעגט דער שמש מודיע זיין אויף די גאַסן דורך אויסרופן: גייט צו מת מצוה! וועו מען האָט אים אָפּגעשטעלט און געפרעגט האָט ער אויסגעזאָגט וועו דער בר־מינן איז, און וועו די לויה וועט פאָרקומען. די לויה האָט געהאַט איר שטענדיקן מארשרוט דורך די יידישע גאַסן און מען פלעגט פארבייגיין דעם בית־מדרש וואו דער פארשטאַרבענער האָט געדאוונט. איז דער נפטר געווען א למדן האָט מען זיין מיטה אריינגעטראָגן אין בית מדרש און מען האָט אים דאָרטן מספיד געווען. נאָך דער מיטה איז תמיד נאָכגעגאנגען א ייד פון דער חברה־קדישא מיט אַ גרויסער בלעכענער פושקע און יעדער איינער האָט אהין אריינגעוואָרפן זיין צדקה. דער ייד פלעגט דערבייַ האַלטן אין איין קלאפן מיט דער פושקע און אויסזינגען מיט א קלאָגעדיק־מאָנאָטאָן קול: „צדקה תציל ממות!" און וועו וויל עס ניט ניצול ווערן פון טויט פלעגט מען ווארפן אין דער פושקע. . .

קיין פראָפעסיאָנעלע באגרעבער האָט קיטעוו ניט געהאט.עס איז אַבער געווען אין שטאָט א חברה־קדישא־פאראיין, צו וועלכער ס'האָבן געהערט די קיטעווער בעלי־מלאכות און זיי האָבן זייער ארבעט אויסגעפירט בשלימות און מיטן געלט וואָס זיי האָבן באַקומען פון די פארמעגלעכע משפחות, פלעגן זיי נוצן פארן פאָנד פון די יידישע בעלי־מלאכות.

אזוי האָבן קיטעווער יידן געלעבט לויט זייערע מנהגים און טראדיציעס ביי שמחות און ביי לוּיות, אין ליידן און אין פריידן. די מנהגים און טרא־דיציעס פלעגן איבערגיין פון דור צו דור און זיינען געוואָרן הייליק ווי די דינים פון דער תורה.

צענטער קאפיטל

קיטעווער גבורים

מען דארף באזונדערס דערמאָנען די העלדישע יידישע יוגנט פון קיטעוו, וואָס האָט מיט מסירת־נפש, ביי א סך געלעגנהייטן פארטיידיקט יידישן כבוד און צומאָל אויך דעם לעבן פון די קיטעווער יידן. דערמיט האָבן זיי געגעבן די יידישע שונאים א לעקציע וויאזוי צו לעבן מיט די יידישע שכנים אין פרידן.

בלויז אַ פאָר אינצידענטן ווייל איך דערמאָנען, וואָס דינען ווי אַ ביישפיל וויאזוי קיטעווער יידישע בחורים האָבן צוריקגעשלאָגן אָנגרייפער און אוועק געגומען דער חשק ביי זיי צו טשעפן א יידן.

באַלד נאָכן ערשטן וועלט־קריג איז קיטעוו, ווי שוין פריער דערמאָנט, באַזעצט געוואָרן פון די רומענער. די רומענישע סאָלדאָטן האָבן זיך אַביסל געמאַכט לוסטיק אויפן חשבון פון דער יידישער באפעלקערונג, האָבן געשלאָגן און געריסן יידישע בערד. איינמאָל, א זונטיק נאָכמיטאָג, האָט זיך אַ רומענער געגומען יאָגן נאָך א יידן, אים געכאָפט, געשלאָגן און געשמיסן מיט א לאנגער פרוקע, דערביי האָט ער אים אויך באליידיקט. זיינען אָנגעקומען צוויי יידישע בחורים; משה קלינגער און ישראל העכלער, און נישט מורא געהאָט פאר דער גבורה פון רומענישן כאָאָל, זיי האָבן אים אריינגעשלעפט אין קאָרידאָר פון רחל טיילינגערס הויז אפן מארק, אים גוט אָנגעבראָכן די ביינער און ביי אים צוגעגומען זיין געווער און דערנאָך אים אראָפגעוואָרפן אין פינסטערן קעלער. דער סאָלדאט וואָס האָט זיך איזדיעקעווען איבערן יידן, האָט זיך געבעטן רחמים ביי די יידישע בחורים. מען זאָל אים שענקען ס׳לעבן. נאָכדעם ווי ער איז קוים אַ לעבעדיקער ארויס פון די יידישע הענט, האָט ער שוין פאָרזאָגט אַ צענטן און מער קיין יידן ניט געטשעפעט.

ווי שוין דערמאָנט האָבן די קיטעווער יידן תמיד געשטרעבט צו לעבן בשלום מיט זייערע פוילישע און אוקראאיניש שכנים. עס האָט זעלטן פאסירט אַז א ניט־יידישער שכן זאָל ארויסוויזן זיין אָנטיסעמיטיזם פרצוף עפענטלעך און סתם אטאקירן א יידן. די יידן האָבן געוווצט פארשיידענע מיטלען אויסצו־

נעמען זייערע ניט־יידישע שכנים און זיי פרובירן אויסניכטערן פון דער אַנטיסעמיטישער שנאה. מיטן אנטשטיין פון דער פוילישער רעפובליק, איז געוואָקסן דער פוילישער אַנטיסעמיטיזם. דער אַנטיסעמיטיזם איז אריינ־ געדרונגען אין אזעלעכע שטעטלעך ווי קיטעוו און האָט ביסלעכווייז פאר־סמט די לאנג־יאָריקע פרידלעכע באציאונגען פון די אלטע פעלקער־שכנים.

אין די יאָרן 1926 — 1927 איז דער פוילישער אַנטיסעמיטיזם איבער־ געגאנגען פון ווערטער צו מעשים. וועז די היימישע פוילישע סטודענטן — זינדלעך פון פוילישע לאָקאָלע מלוכה באאמטע — פלעגן אהיימקומען אויף זייער וואקאציע האָבן זיי מיטגעבראכט מיט זיך דעם אנטיסעמיטישן גייסט פון די אוניווערסיטעטן און אים געוואָלט איינפלאַנצן אין קיטעוו. זיי האָבן אָבער באקומען פון די יידישע בחורים אַזאַ לעקציע, אַז עס האָט זיך זיי שוין מער ניט געגלוסט צו פראָפאַגאנדירן זייערע אנטיסעמיטישע תורה דורך מעשים . . .

אין דער עפענטלעכקייט פלעגן די אנטיסעמיטישע „העלדן" מורא האָבן צו פראקטיצירן זייערע אנטיסעמיטישע מעשים, פלעגן זיי עס פרובירן טאָן אין די נעכט, וועז אלע זיינען געשלאָפן און קיינער האָט זיי אין דער פינסטערער ארבעט ניט געקענט שטערן. איינמאָל האָבן זיי אויסגעבראָכן די שויבן פון פון א יידיש הויז, וואָס האָט זיך געפונען אין א ניט־יידישן געגענט (אין די יידישע גאָסן האָבן די אַנטיסמיטישע מויל־העלדן מורא געהאַט זיך צו ווייזן), אן אנדערש מאָל האָבן זיי אויסגעקלעפט אויף די טעלעפאָן־סלופעס אנטי־ סעמיטישע פראפאגאנדע, האָס און שנאה צו די יידן, און האָבן געהופן די קריסטלעכע באָפעלקערונג צו באַיקאָטירן יידישע געשעפטן און בעלי־ מלאכות. נאָכדעם האָבן זיי אויך אנגעהויבן אַנגרייפן פיזיש אומבאהאָלפענע עלטערע יידן, וואָס זיי האָבן אַנגעטראָפן אויף דער גאָס. עס איז דערגאנגען צו דעם אז יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין קריסטלעכע געגענדן האָבן מורא געהאַט ארויסצוגיין אויף דער נאָכט אויף דער גאָס. באזונדערס אין צייט פון וואָקאַציע וועז די סטודענטלעך האָבן זיך אומגעקערט א היים.

די פאָרשטייער פון דער קיטעווער יידישער געמיינדע האָבן, פארשטייט זיך. דעמאָלט געוונדט צו דער פאָליציי מיט א פארלאנג, מען זאָל באשטראָפן די נאָכטישע איבערפאלער און זיי ארעסטירן„ מען האָט אַנגעוויזן אז עס איז קעגן געזעץ פון דער פוילישער קאָנסטיטוציע אַנרייצן איין טייל באָפעלקערונג קעגן דער צווייטער. די פאָליציי האָט זיך אָבער ניט געאיילט צו כאָפן אין

באַשטראָפן די שולדיקע, צווישן זיי זייערע אייגענע זינדעלעך; זיי האָבן אפשר הנאה געהאט צוצוזען ווי די פּוילישע סטודענטן אמוזירן זיך אויפן חשבון פון די „זשידעס". דעמאָלט האָט די העלדישע קיטעווער יידישע יוגנט באשלאָסן צו נעמען דעם געזעץ אין די אייגענע הענט און האָבן די אנטיסעמיטישע „קדשים" פּארטריבן פון דער יידישער גאַס.

די פּאָפולערסטע גיבורים אויף דער קיטעווער יידישער גאַס זיינען געווען די דריי געשוואירענע חברים און פרייַנד זיידע מאַנדל, גדליה לאנד־ווער און שלמה מאַשקאָוויץ. דאָס זיינען געווען אומדערשראָקענע העלדישע בחורים, פלינקע און געשיקטע, אז אפילו די אוקראאינער און די הוצולען פון די ארומיקע דערפער — וואָס האָבן אָפּגעשאָצט דעם יידן לויט זיינע ידי עשו — האָבן פאַר די דריי חברים, — וועמען מען האָט גערופן די „מאַנשאָפּט" — געציטערט אימת־מות. אַז אָך־און־וויי איז געווען דעם „שגץ" וואָס איז אריינגעפאלן אין די ידים פון איינעם פון דער מאנשאפט . . . די מאַנשאפט האָט אָרגאניזירט די יידישע פּאַרטייַדיקונג און דערמיט געמאַכט א סוף צו די איבערפאַלן און צו דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע פון קיטעוו.

די פּארטייַדיקונג איז אָרגאניזירט געוואָרן אויף דעם אופן: א פּאָר נעכט אין דער וואָך האָבן עטלעכע יידישע בחורים געוואכט איבער די יידישע הייזער וואָס האָבן זיך געפונען אין דער קריסטלעכער געגנט. איינמאָל האָט עטראָפן און די אַנטיסעמיטישע נאַכט־העלדן האָבן אויסגעשלאָגן די שויבן פון פון א יידישער הויז אויף דער סניאטינער גאַס, און האָבן אָנגעהויבן באַקלעפּן די טעלעפּאָן־סלופּעס מיט אַנטיסעמיטישע שמירעכצן, האָבן זיך די יידישע בחורים באוויזן און אָנגעפאַנגען מכבד צו זיין די סטודענטן, אז זיי האָבן זיך שוין אויף מאָרגן געשעמט צו ווייזן די אונטערגשלאָגענע אויגן און די צע'ממית'טע זייטן זייערע חברים. דאָס איז געווען דער לוין פאר זייערע אנטיסעמיטישע מעשים.

אין זומער פון יאָר 1934 איז שוין קיטעוו געווען בארימט איבער גאַנץ פוילן ווי א קור־אָרט און אָנגענעמער וואקאציע־פּלאץ. יעדן זומער פלעגן אהער אַראָפקומען טויזענטער געסט מיט זייערע משפחות. אין יענעם יאָר זיינען צווישן די געסט אויך געווען אַ גרעסערע צאָל סטודענטן, וואָס האָבן געהערט צו דער פּוילישׁ־אַנטיסעמיטישער פּארטיי, ענדעקעס. קיטעוו איז געווען אַ שטעטל, וואו מען האָט אָנגעטראָפן יידן אַף יעדן שריט און

טריט. דאָס איז די ענדעקישע סטודענטן זייער ניט געפעלן. די פאָליאָקן האָבן דעריבער ביי יעדער געלעגנהייט פון אן אָנטרעף מיט יידן אין די זומער פלעצער, ביים טשערמעש, און אנדערע ענלעכע ערטער וואו מען פלעגט פארבריינגען, — זוכן צו פראָוויצירן און באליידיקן די יידן. דעמאָלט פלעגט זיך די קיטעוועד יידישע יוגנט באַווייזן און לערנען די אָנטיסעמיטן ווי עס באדארף צו זיין, אָפענטפערן זייערע פראָוואקאציעס ווי געהעריק, מיט און נאָך מיט פראָצענט.

עס גרעדענקט זיך א זונטאָג. די פוילישע קור־געסט און די אָנטיסעמיטישע סטודענטן האָבן זיך פאָרזאַמלט אויף א פוילשן באָלל אין סאָקאָל־זאָל, וועו זיי זיינען שוין געווען גיש־קשה'דיק אָנגעטרונקען און פריילעך פון די אי־בעריקע כוסות האָבן זיי זיך ארויסגעלאָזט אויף דער גאַס און געשריגן: „בעי זשידאָוו". זייער העלדישקייט האָבן זיי ארויסגעוויזן דורך אָנשלאָגן צוויי יידישע יינגלעך וואָס האָבן זיך געשפּילט אויף דער גאַס. נאָכן אָפּטאָן דאָס „העלדישע" שטיק ארבעט זיינען זיי אָנטלאָפן צוריק אין זאָל אריין. עס האָט אָבער לאנג ניט געגומען און גאָנץ קיטעוו האָט שוין געוואוסט פון דעם אי־בערפאָל אויף די צוויי יידישע יינגלעך. אויף די גאַסן האָבן זיך פארזאַמלט יידישע בחורים און האָבן אָפּגעהאַלטן א בארַאטונג ווי אזוי אָנצולערנען די אָנטיסעמיטישע שלעגער, זיי זאָלן וויסן אַז קיטעוועד יידן זיינען ניט הפקר און קענען דערלאָנגען צוריק. מען האָט אויסגעארבעט א גאָנצע סטראָטעגיק און א צאָל בחורים פרייוויליק וואָלונטירט פארן „דזשאב". די איבעריקע זיינען רואיק א היימגעאנגען וויל זיי האָבן געוואוסט אז זיי האָבן דעם ענין איבערגעלאָזן אין גוטע הענט.

אויף מאָרגן אינדערפרי האָט מען געהערט אַז די ענדעקישע סטו־דענטן האָט מען געפונען ליגן אין „פאָטיק די מאָרעזשקעס" צעמזיקט, צע־הרגעטע, מער טויט ווי לעבעדיק. וועו זיי זיינען נאָכדעם געקומען זיך באקלאָגן פאר דער פאָליציי, האָט די פאָליציי זיי געראטן זיי זאָלן זיך צעגויפפאָקן אוז צוריק פאָרן פונוואנען זיי זיינען אהער געקומען וויל קיטעוו איז נישט וואר־שע אָדער לעמבערג, זאָלן זיי עס גוט ארריינגעמען אין זיינען און פארגעדענקען, און די ענדעקעס האָבן עס טאָקע לאנג גרעדענקט.

די אָנטיסעמיטישע איבערפאָלן האָבן ניט אינגאָנצן אויפגעהערט, באַ־זונדערס אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וועו דער אנטיסעמיטיזם איז געשטיגן

איבער גאַנץ פּוילן. עס פלעגן נאָך פארקומען געוויסע איבערפאַלן אויף יידן מצד די אנטיסעמיטישע קור־געסט, אָבער יעדעס מאָל האָבן יידן מקיים געווען דעם פּסוק „אן אויג פאר אן אויג" און פארטריבן די שלעגער.

די קיטעווער יידן און באזונדערס די יידישע יוגנט האָט ביי א סך גע־לעגנהייטן ארויסגעוויזן העלדישקייט, בראווקייט און מוט ביים פארטיידיקן יידישע רעכט און ניט דערלאָזט צו דעגראדירן די יידן אלס צווייט־קלאסיקע בירגער. שפּעטער וועלן מיר נאָך האָבן צו דערציילן וועגן דער ראָל פון דער יידישער יוגנט אין קיטעוו ביים היטן די שטאָט פון אן איבערפאַל פון פּויערים פון ארומיקע דערפער, אָנהויב פונעם צווייטן וועלט־קריג, וועז דאָס פּוילישע מיליטער האָט אָפּגעצויגן מיט דער פּאָליציי און געלאָזט די שטאָט אף הפקר.

עלפטער קאַפּיטל

קיטעווער צונעמען און טיפּן

פונקט ווי אין אנדערע שטעט זיינען אויך אין קיטעוו געווען א צאָל יידישע משפּחות וואָס מען האָט גערופן אויפן נאָמען פון זייערע מלאכות: חיים הערש דער שוסטער, מעכל דער שניידער, משה דער סטאָליער, איצע דער בלעכער, איציע דער בעדער, לייבצע דער מעלער, אברהם דער בוכ־בינדער. דוב'טשע דער שמש, זיידע דער חזן, יוסף דער כהן, מעכעלע דער קצב, לייבעניו דע מולער, משה־מאיר דער קאַלך־ייד, בעריש דער בעקער, וועלוול דער בעקער, זינדל דער בערשטל־מאַכער, שלמה דער קרופניק, רחל רי בובע, איציע דער רופא, אנשל דער פריזירער, יאנקל דער טרעגער, מאיר דער טרעגער, מאיר־הערש דער בעל־עגלה, קלמן־לייזער דער בעל־עגלה, זישע דער גאַרבער, עזריאל דער גלעזער, אייזיק דער קצב, אלטער דער קירזשנער, יוסל דער זייגערמאכער, און א סך אַנדערע. אַלע בעלי־מלאכות, וואָס מען האָט גערופן אויפן נאָמען פון זייערע מלאכות האָבן עס געטומען אַלס פאַרשטענדלעכע זאַך און געפּילט ווי דאָס וואָלט געווען זייער צווייטער נאָמען. מען האָט דעריבער, מיט דער צייט, אויך אזוי גערופן זייערע קינדער, ווי, למשל, מינטשע, בעריש דעם בעקערס טאָכטער, משה לייבונע דעם מולערס

זון, משה מעכעלע דעם קצבס זון, עטל איציע דעם בעדערס טאַכטער און אזוי ווייטער און ווייטער.

אַן אַנדער קאַטעגאָריע קיטעווער יידן וואָס מען האָט גערופן מיט באַזונדערע נעמען זיינען געווען מענער און פרויען וואָס מען האָט גערופן אויפן נאָמען פון זייערע עלטערן: חיים פּעשע רויזעס, יאַנקל חיים מענדלס, משה יאַנקל קרענדעלס, פייוועלע חנניהעס, איציע יאָסעלעס, פייגע די רפאליכע, משה חנה'עס, שלמה שימעלעס, גדליה מירעלעס, משה חנה אייידעלעס, מיין מאַמען, עליה השלום, האָט מען גערופן שיינדל רויזעס (אויפן נאָמען פון מיין באָבען, וועלכע איז אויך אירע עלטערע יאָרן געפֿאָרן שטאַרבן אין אַרץ ישראל).

די דריטע קאַטעגאָריע פון קיטעווער נעמען זיינען געווען די קיטעווער צונעמען וואָס איז זיי צוגעטשעפּט געוואָרן צוליב פּארשיידענע אורזאַכן; ווי אָפשטאַם, כאַראַקטער, בארוף, אַדער גאָר צוליב אַ ניט־געווויינלעכער פּאַסירונג אין לעבן. ביי דעם דאָזיקן שיכט זיינען די צונעמענישן געווען פון אַ טראגי קאָמישן כאראקטער. עס זיינען אין שטאָט געווען פּארשיידענע מינים כאראקטערן און טיפּן. געווען יידן מיט א חוש פּאַר הומאָר, וואָס האָבן ליב געהאַט צו מאכן א שפּאס פון זיך אליין און אנדערע, וועלכע האָבן זיך געוויצלט אויפן חשבון פון זייער שכן און פריינט. עס האָבן זיך אָבער געפונען יידן, אַן שום חוש פּאר א שפּאָס, וואָס פלעגן זיך שטאַרק באליידיקן און אַנ'ברוגז'ן ווען מען האָט זיי אָנגערופן ביים צונאָמען, ניט איינמאָל פלעגט אזא נאָמען־אָנרופענישׂ גורם זיין רוגזה און שנאה. עס האָבן ניט געפּעלט אין קיטעוו, וויי שוין דערמאָנט קיין לצים, וואָס האָבן ליב געהאַט אַ שפּאָס טאָן אויף יענעמס חשבון, איז אַ סענסיטיוועי ייד אריינגעפאַלן אין דער חברותא פון די שפּאָסער האָבן אים שוין קיין צרות ניט געפּעלט. ניט זעלטן פלעגט זיך אָזאַ שפּאָס אויסלאָזן מיט פּעטש. . .

די קינדער פון יהודה לייב קלינגער האָט מען גערופן: די שניידערוקעס כאָטש זיי זיינען אלע געווען סוחרים. דער משפּחה דרוק האָט מען באצייכנט אָלס שקראבעס, מעכעלע אונגאָר, וואָס איז געווען אַ שניידער, האָט מען גערופן מעכעלע מיץ. וועג ער פלעגט באגעגענען קינדער אין גאס פלעגן זיך אויסבאהאלטן און שרייען פון זייער באהעלטעניש: מעכעלע קאַץ אי

געמיאוקעט ווי אַ קאץ. מעכעלע פלעגט זיך נאָכיאָגן און ווארפן שטיינער... ביי די יאטקעס האָט מעכעלע מורא געהאַט פארבייצוגיין, ווייל ווי נאָר די קצבים און יאַטקע־יונגען האָבן אים דערזען האָבן זיי אויפגעהויבן א קאַצן־ שמער, , איינער האָט געמיאוקעט, א צווייטער האָט געשריגן, מיץ־מיץ, אַ דריטער האָט געשריגן: פרוש, א פערטער האָט גענאָסן, און מעכעלע האָט נעבאָך אלץ אַראָפגעשלונגען — ווייל ער האָט פשוט מורא געהאַט צו פארפירז מיט זיי א קריג — זיין איינציקער וואפן איז געווען די קללה, פלעגט ער שעלטן אויף וואָס די וועלט שטייט...

חיים וויִנדרייך האָט מען גערופן „חיים וויפיל האלט דער זייגער", פלעגט מען אים פרעגן ווי האלט דער זייגער? האָט ער געענטפערט מיט קללות...

אַבעלע שניצער האָט מען גערופן אבא הוז און מאָנכע האָבן אפילו גע־ מיינט אַז דאָס איז זיין אמתער פאמיליע־נאָמען.

איציק בוללער האָט מען גערופן איציק צאָן; מאיר סוחר—מאיר ציצעלע, חיים סענדער האָט מען גערופן חיים קעצעלע; גדליה און אליהו שאַטנער — גדליה און אליה פלעטניק; פייוויש סאלאמאן און זיין זון האָט מען גערופן זאזאולע מאיר צירל — מאיר פופציקער און יאָסל ערליך —קנאַפער. .. .

זיידע שאַטנער האָט מען גערופן זיידע טוקע צוליב א מעשה וואָס האָט פאסירט: ער איז איינמאָל ביים אַראָפגיין אין קעלער אראָפגעפאלן די שטיגן און מיטגעשלעפט מיט זיך פארשידענע הילצערנע כלים מיט וועלכע ער האָט געהאַנדלט. דער אראָפפאל האָט געמאכט אזא גערודער אַז זיין ווייב איז געקומען צולויפן און דערשראָקן געפרעגט: וואָס איז געשען, זיידע? פאר שרעק האָט זיידע געמורמלט: טו־טוט־טו, איך האָדעווע די הינדעלעך. זיין ווייב, וואָס איז געווען שוין איינמאָל א „קאַזאַק" האָט אים געענטפערט: אַ פינצטער חלום אויף דיר, דיינע הינער, זיינען אויפן בוידעם און נישט אין קעלער. די שכנים וואָס האָבן געהערט דעם קאָמישן איבערראַיד פון מאַן און ווייב האָט מען זיידע: א נאָמען געגעבן: זיידע טוקע.

אין קיטעוו איז אויך געווען א יידּ מיטן נאָמען חיים שניצער וועמען מען האָט געפרופן חיים יא־כאיצע; מעשה שהיה — כך היה: זיין ווייב האָט געהייסן חאַיצע און האָטגעהאַט אַ קו, וואָס נאָר זי, חאיצע, פלעגט מעלקן האָבט זיך אז כאיצע ווערט קראנק און חיים דארף מעלקן די קו. די קו

איז אָבער געוואוינט געווען אז כאיצע זאָל זי מעלקן, האָט זיך בשום אופן ניט געלאָזט מעלקן פון חיימ׳ען, זי האָט אים געדריגעט און געבריקעט מיט די פיס. וואָס זשע טוט חיים? איז אים איינגעפאלן, ער זאָל דער קו אָפנארן, איר מאכן גלויבן, אז ער איז ניט חיים נאָר כאיצע; געטראכט און געטאָן. ער האָט זיך אָנגעטאָן א פארטוך און אַ טיכל אויפן קאָפ, געענדערט זיין מענער־קול און אנגעהויבן טענה׳ען צו דער בהמה, אז ער איז כאיצע. צי די קי האָט אים געפאָלגט, ווייס איך ניט, איך ווייס אָבער, אז די שכנים לצים האָבן אלץ צוגעזען און אונטערגעהערט, איבערגעגעבן בסוד זייערע שכנים, עס זאָל בלייבן א סוד.. עס איז געבליבן „א סוד פאר גאנץ בראָד״... מען האָט חיימען א נאָמען געגעבן „יא־כאיצע״ (איך בין כאיצע).

משה שטרויס האָט מען געפרופן משה שאָסטיק; שמואל אָרנשטיין — שמואל זאָוועראכע; מאָניע ארנשטיין:—מאָניא בוזיאָק; אברהם הוטערער — אברהם דער גע׳פֿגרט׳ער... די משפחות; עזרא און יאָסל גרוי און וועלוועל גרוי די טשוכאָנעס און די פאמיליעס שמערץ — די פערציוקעס.

לייזער טיללינגער, א שווארצער יד פלעגט מען רופן „דער דאָפל־אָכט״ (אין דאָמינאָ איז דער שווארצער שטיין, דאָפל־אכט, ווייל ער האָט זעכצן שווארצע פונקטן אויפן וויייסן בלאָט). משה פויגל האָט געהייסן משה גנב. ער איז דווקא געווען א יד מיט אַ לאַנגער באָרד, וואָס פלעגט אף די ימים נוראים פאָרן קיין קאָסעוו צום רבין..

אָלתר דער קירזשנער האָט געהייסן אָלטער פלוז. אהרן דער טרעגער — אהרן טרימבע; שמעון פויגל — שמעון קוזשמע; טאָטקע טאָנענצאָפ — טאָטקע ניוך; הערש לייב חסיד — הערש לייב שניאפקעס; הערש טוי — הערש לאָקש; טאטקע צוויבאך: — טאטקע מיצקעס און יודע קלינגער — יהודה קאָלבאסניק.

געווען אויך אין קיטעווו א יד פון א סך מלאכות און וויניק ברכות, וועמען מען האָט גערופן „יאָסקע די מויד״. אויך צווישן די בעלי עגלות זיינען געווען טיפן וואָס האָבן צוגעשטעלט א סך הומאָר און שפאס.

געווען ביי אונז א בעל־עגלה שמואל קלוגער, מען האָט אים גערופן „דער יונג״. ער האָט תמיד אויסגעזען געזונט, רויט־בלוטיק אין פנים און אויך זיינע פערד זיינען געווען שטאַרקע און גרויסע, רויטע, וואָס זייער פאל האָט

געגלאנצט. דער יונג האָט שטאַרק ליב געהאט זיינע פערד; ער האָט זיי אפילו מיט קיין בייטש ניט אָנגעריבט. וועז מען פלעגט באליידיקן דעם יונג פלעגט ער בלויז אין כעס ווערן האָט מען אָבער נאָר אָנגעריבט זיינס א פערד איז ער גרייט געווען אויף רציחה.

געווען נאָך א בעל־עגלה מאַנעלע שוסטיק, נעבעך א גרויסער אביון אוז אַרעמאַן. די קיטעווער יידן האָבן פון צייט צו צייט געמאַכט א זאַמלונג כדי אים קויפן א פערדל, וואָס זאָל אים דערמעגלעכן צו האָבן זיין בידנע פרנסה. אזוי ווי מאַנעלע איז געווען א ביטערער קבצן אוז ער האָט קוים פארדינט אויף ברויט פאַר זיין משפחה, האָט ער דעם פערדל געוויזן בלויז אַ היי אין סידור. פארשטייט זיך, אז לאנג האָט די חיה ניט געקענט ציען אוז פלעגט אויסציען די קאַפּיטעס... געענטפערט האָט מאַנעלע תמיד מיט די ווערטער פון זיידן מענדעלען אין דער „קליאַטשע": „האָב לאַנג אוז שוועד געארבעט אויסצולערנען ס׳פערדל ניט צו עסן, צום סוף נעמט עס אוז טוט מיר אַפּ אויף צו־להכעיס אוז פגר׳ט אוועק...

עס איז אויך געווען אין קיטעווו אַן אַנדער בעל־עגלה שמעיהו סענדער ווועמען מען האָט גערופן דער שטאַמפער. די מעשה פונעם „שטאַמפער" איז אַזאַ: אייזינמאל פרייטיק אינדערפרי האָט שמואל קערנער, א קיטעווער גאַרבער געהאַט טערמין אין קאַסאַווער געריכט. ער איז אריסגעקומען אויף דעם פלאַץ אוז ער האָט געדונגען שמעיה׳ן ער זאָל אים אַפּפירן קיין קאַסעווו צום טערמין. אויפן וועג קיין קאַסעווו, פאַרנדיק טריט ביי טריט, האָט שמואל קערנער איינגעזען, אַז אויב שמעיה וועט נישט געבן זיין פערד צו פילן די בייטש אוז אַנהויבן פאַרן גיכער וועט ער בשום אופן נישט אַנקומען אין דער צייט צום טערמין, אַבער שמעיה האָט אים אפילו נישט געענטפערט, ער איז זיך ווייטער פאַוואַליע געפאַרן אוז האָט נאָך אַנגעהויבן צו זינגען א ראש־השנהדיגן ניגון. דעמאַלט האָט זיך שמואל קערנער אין אויפרעגונג ארויס־געכאַפט מיט אַ וואַרט אוז צוליבן וואַרט האָט ער פארלוירן דעם פראַצעס. ער האָט אין אויפרעגונג געשריגן צו שמעיה׳ן: אזא פויל פערד, אזא שטאַמ־פער וואָלט ער אפילו נישט געגעבן קיין שטרוי.. אז שמעיה האָט דאָס דערהערט האָט זיך אין אים אַפּגערופן דער בעל־עגלה׳שער שטאַלץ, אוז ווייל שמואל האָט באַליידיקט זיין קאַשטאַן אוז אים גערופן שטאַמפער האָט ער

אויסגעדרייט דעם וואָגן און איז געפֿאָרן צוריק קיין קיטעוו. שמואלס בעטן און דראָען האָט ניט געהאָלפֿן. „דו האָסט מיין קאשטאַן אָנגערופֿן שטאָמפֿער וועט ער דיך קיין קאָסעוו מער ניט פֿירן". דאָס איז געווען שמעיה'עס פּסק־דין און שמואל קערנער האָט פֿארלוירן זיין פֿראָצעס.

כדאי אויך צו דערמאָנען נאָך אַ קאָטעגאָריע נעמען פֿון קיטעווער יידן, וועמען מען האָט געגעבן צונעמען צוליב זייער הויט און קאָליר. אַזעלכע זיינען געווען צום ביישפּיל, יהודה לייב דער בלויער, מאיר דער רויטער, שרה די שווארצע, באבע די רויטע, שמואל דער געלער, און אזוי ווייטער. געווען אויך אזעלכע וואָס האָבן „זוכה" געווען מען זאָל זיי רופֿן לויט זייער פֿיזישן פּעלער; שמואל דער בלינדער, יאָסל דער טויבער, משה דער שטומער, הערש דער קרומער, לייבעלע הארב און נאָך אַנדערע.

צום סוף וויל איך דערמאָנען אַ ספּעציעלן טיפּ קיטעווער יידן — די יידישע דאָרפֿס־גייער, יידן וואָס פֿלעגן אָנהויב וואָך אַוועקגיין אין די בערג, פֿון דאָרף צו דאָרף, פֿון איין הוצול צום צווייטן, געזוכט עפּעס אופּקויפֿן; אַ בהמה'לע, אַ ציג, א לעמעלע, אָדער א שטיקעל קעז און פֿוטער. אויף שבת פֿלעגן זיך די דאָרפֿס־גייער צוריקקערן צו זייערע משפּחות און פֿלעגן די אייַנגעאָנדלטע בהמות פֿארקויפֿן צו די קצבים און דעם קעז און פֿוטער צו זייערע שכנים. די דאָזיקע יידישע דאָרפֿס־גייער, וועלכע פֿלעגן לעבן צווישן גויים, האָבן מיט דער צייט זיך אָנגעהויבן באנוצן מיט גוי'אישע ווערטער אין זייער שפּראָך. זיי פֿלעגן בכלל רעדן מער גויאיש ווי יידיש.

עס געדענקט זיך א פּאָל מיט צוויי ברידער, דאָרפֿס־גייער, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פֿון וועג אין שטאָט אפֿהאָלטן יאָרצייט נאָך זייער טאָטן. דער עלטערער ברודער האָט געקענט אביסל עברי איז ער צוגעגאנגען צום עמוד. עס איז דעמאָלט געווען די צייט פֿון ספּירה־ציילן. ער האָט אָבער ניט געוואוסט דער וויפֿלטער טאָג אין ספּירה עס איז דעמאָלט געווען, האָט ער זיך אויסגעדרייט פֿון עמוד צום ברודער און אים געפֿרעגט אויף אוקראיניש „הער יאָקאָי נומער, סיהאָדניע"? (וואָס פּאר א נומער איז הייַנט?)... אויף מאָרגן איז דער ברודער וויידער צוגעגאנגען צום עמוד. עס איז געווען אַ דאָנערשטיק, וועָן מען לייענט די תורה, אַז עס איז געקומען די צייט פֿון פּארמאָכן דעם ארון קודש האָט ער זיך ווידער אויסגעדרייט צו זיין ברודער און אויסגערופֿן: „זאָמקאָי וואראטא" (פּארשליס דעם טויער).

אָט אזעלכע יידישע דאָרפסגייער און דאָרפס־יידן, פשוטע אָבער אויפ־ריכטיקע יידן, וואָס האָבן א גאַנץ לעבן ביטער געהאָרעוועט אויף צו פארדינען זייער שטיקל ברויט און דערנערן זייערע משפחות, האָבן געליפערט גענוג שטאָף פארן יידישן הומאָר און פאָלקלאָר. דאָס זיינען געווען יידן וואָס זיינען גרייט געווען צו גיין אויף מסירות־נפש פאָר זייער אָמונה.

לאָמיר דערלויבט זיין צו שליסן דאָס קאַפיטל וועגן קיטעווער יידישן פאָלקלאָר מיט אַ באָמערקונג, אז ניט אלע קיטעווער פאָלקס־טיפן האָב איך ארויסגעבראכט. איך האָב, צום ביישפיל, דורכגעלאָזן די פארשייידענע טיפן חסידים, וואָס פלעגן פאָרן אין פארשייידענע חסידישע הויפן; די מתנגדים, וואָס האָבן חוזק געמאַכט פון די חסידים; קיטעווער יידן, וואָס האָבן געגעבן צדקה, אָדער מתן בסתר און סתם קיטעווער, וואָס האָבן געהאָט גאָלדענע יידישע הערצער און זיינען שטענדיק גרייט געווען צו קעמפן פאָרן יידישן כבוד און יידישע רעכט. איך האָב זיך אויך ניט אָפגעשטעלט אויף די פארשיי־דענע טיפן פון קיטעווער יידישע בעלי־מלאָכות, מארק־זיצערקעס. און אָנדערע, דערצו וואָלט נויטיק געווען א באזונדער יידיש בוך.

צוועלפטער קאַפיטל

דאס פוילישע יידנטום פארן צווייטן וועלט־קריג

עס וואָלט ניט געווען ריכטיק צו באַשרייבן דאָס געזעלשאפטלעכע און קולטורעלע לעבן פון די קיטעווער יידן; די דערוואכונג פון זייער נאציאָנאַלן באַוואוסטזיין. זייערע קולטורעלע און דערציאונגס־אינסטיטוציעס, אַלץ וואָס זיי האָבן געשאפן, — אַן אן איבערבליק וועגן גרויסן פאר־מלחמה׳דיקן יידישן קיבוץ אין פוילן בכלל. נאָך אלעמען איז קיטעוו געווען בלויז א קליין רינגעלע אין דער קייט פון פוילישע יידישע שטעט און שטעטלעך, א מיניאטור פון אלגעמיינעם פוילישן יידנטום.

דער יידישער קיבוץ אין פוילן איז געווען א לעבעדיקער און שעפערישער אָרגאַניזם. דאָס איז געווען א פולסירנדיק יידיש לעבן וואָס האָט געווירקט אין

יעדער שטאַט און שטעטל, אין יעדער דאָרף, וואו יידן האָבן זיך געפונען; אן ענערגישע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, פול מיט אוטערנעמונגס־גייסט און איניציאטיוו, וואָס האָט מיט זיין ענערגיע געבראכט שפע און רייכקייט פאר גאנץ פוילן.

דער האנדל, די אינדוסטריעס און די פרייע פראָפעסיעס זיינען, על פי רוב, געלעגן אין יידישע הענט. יידן האָבן אויף אַן ארגאַניזירטן אופן אַנגעפירט מיטן פוילישן עקספּארט און אימפּארט. די פוילישע אינדוסטרי איז אומ־אויפהערליך געוואקסן און זיך אַנטוויקלט א דאנק די טיכטיקע יידישע אינ־דוסטריאליסטן פון לאָדזש, ביליץ־ביאַלע, ביאַליסטאָק, וואָס זיינען געווען בארימט מיט זייערע שטאָף און מאנופאקטור־פאבריקן, מיט זייער לייוונט און טוך־פאבריקאַציע.

דאָס געזעלשאפטלעכע יידיש לעבן אין פוילן האָט אויסגעזען ווי אַ פארבנרייכער רעגנבויגן, וואָס האָט ארומגענומען דאָס גאנצע לאַנד. פוילישע יידן האָבן געהאַט פארשיידענע ארגאַניזירטע באוועגונגען, פארטייען און אינסטיטוציעס, פּראָפעס. פעראיינען און קאָאָפּעראַטיווע אונטערנעמונגען. פוילן האָט געהאַט אירע רעליגיזע יידישע פארטייען: חסידים און מתנגדים, אַרטאָדאָקסן און משכילים, אגודת ישראל, מזרחי, הפועל המזרחי, די יוגנט־אַרגאַניזאַציע בני עקיבא, הצה"ר, ברית הנוער אויפן נאָמען פון יוסף תרומפּעלדאָר (בית"ר), די יודנשטאַט פארטיי, אלגעמיינע ציוניסטן, התאחדות, גורדוניה, בוסליה, החלוץ, רעכטע פועלי ציון, לינקע פועלי ציון, השומר הצעיר, די סאָציאליסטישע פארטיי בונד, די לינקע און די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען.

צווישן די אַלע פאַרטייען און גרופן איז אַנגעגאנגען א קאָנקורענץ און אַ קאמף וועלכער האָט אפט איבערגעשפרייזט די שוועלן פון זייערער לאָקאלע פאראיינען און איז געוואָרן אן ענין פאר דער עפענטלעכקייט. באזונדערס האָט מען געשפירט די קאַמפן פאר וואלן, וואָלן צו דער עמיינדע, פארן סיים אדער סענאַט און אויך פאר די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס.

יעדער איינע פון די פארטייען האָבן געפירט פראָפאָגאנדע און ארויס־געוקט זייערע פראָגראמען, אלס די בעסטע און יושרדיקסטע, יעדע פארטיי און גרופע האָט פרעטענדירט צו זיין די איינציקע וואָס קען לייזן אלע יידישע פראָבלעמען.

כדי צו קריגן די שטיצע פון דער געזעלשאפטלעכקייט און פון די יידישע פֿאָלקס־מאסן און העלפן פֿאָפולאריזירן זייער געדאנק און אידעאָלאָגיע, האָט יעדע פֿארטי געהאט אירע פּראָפּאָגאַנדיסטן, מגידים, דרשנים, רעדנער, וואָס זיינען אומגעפֿאָרן איבער אַלע שטעטט און שטעטלעך, יעדע פֿאָרטיי האָט אויך געהאט אירע שריפטלעכע אַרגאַנען, טעגלעכע צייטונגען, וועכנט־ליכע און חודשליכע שריפטן.

אויפן קולטור־דערציערישן געביט האָבן זיך די פּוילישע יידן באזונדערס אויסגעצייכנט. פּוילן האָט געהאַט נעצן פון אלגעמיינע און פאכמענערישע שולן, העברעאישע קינדער גערטנער, עלעמענטארע שולן און הויך שולן, אַרטאַדאָקסישע און וועלטלעכע סעמינארן ,וויי אויך גרויסע און בארימטע ישיבות, בית יעקב שולן פאר מיידלעך. אלע האָבן געהאָלפן אויסבילדן און דערציען א שטאָלצן יידישן נאַציאָנאַלן טיפּ מיט וועלכן דאָס אלוועלט־לעכע יידנטום האָט זיך געקענט גרויסן.

עס וואָלט פארנומען צופיל פּלאַץ צו שרייבן וועגן דעם בייטראָג פון פּוילישן יידנטום אויף די געביטן פון זשורנאַליסטיק און ליטעראטור. צום אַלעם ערשטן די פּרעסע, וואָס האָט געהאַט אַ טיראַזש פון פּילע טויזנטער: דער היינט, דער מאָמענט, טאַגעבלאַט, דער מאָרגן, די ראדיאָ, נייעס, די גרויסע יידיש־פּוילישע טאָג־צייטונג די „כווילא", און די פּעריאָדישע שריפטן, ליטעראַרישע בלעטער, וואָכנבלאט ,די פּארשיידענע אַנדערע ליטעראַרישע אויסגאבעס און זשורנאלן און די העברעאישע זשורנאליסטיק.

דאָס יידישע פּוילן האָט געהאט א גאנצע רייַ וועלט־באַרימטע שרייבער, דיכטער און פּראָזע שרייבער, ראָמאניסטן און נאָווליסטן און דראמאטורגן, קאָמפּאָזיטאָרן, דיריגענטן און מוזיקער, טעאַטער רעזשיסאָרן און דירעקטאָרן. פון די פּויליש־יידישע פּאַרלאָגן האָט דאָס גאַנצע וועלט־יידנטום געשעפט ווי פון אן אומאויסשעפלעכן קוואַל. די פּויליש־יידישע דרוקעריייען האָבן גע׳שמט איבער דער וועלט; און ווער קען פארגעסן דעם יידישן טעאַטער אין פּוילן, די בארימטע ווילנער טרופּע, די שוישפילער זיגמונט טורקאָוו, אידא קאמינסקי און יאָנאַס טורקאָוו, מאָריס לאָמפּע און שושנה ראבינאָוויטש און נאָך אנד.

דער פּויליש־יידישער געניע האָט זיך אויך אָנגעזען אויפן פעלד פון די פרייַע פּראָפעסיעס. די באדייטנדיקסטע אַדוואָקאַטן אין פּוילן זיינען געווען

יידן, בארימטע יידישע פראָפעסאָרן, כירורגן, אויסעגשולטע אָפטייקערס, דענטיסטן האָבן אָנגעפילט יעדער שטאָט און שטעטל אין פוילן. דער יידישער טאָלאָנט, געניע און די יידישע איניציאָטיו האָט זיך אָנגעזען איבערן גאנצן לאָנד. פאָרשטייט זיך אז דער יידישער אָנטייל אין די פרייע פראָפעסיעס און אין אלע צווייגן פון דער עקאָנאָמיק און קולטור האָט ארויסגערופן געניג קנאה־שנאה מצד דער פוילישער באפעלקערונג און האָט געשטארקט דעם אנטיסעמיטיזם.

אין זינען פון ציוניסטישער טעטיקייט און פרא־ישראל אקציע האָט פוילן איבערגעשטיגן דעם גאַנצן וועלט־יידנטום. דאָס פוילישע יידנטום איז געווען דער רוקן־ביין פון אלווועלטלעכן ציוניזם, סיי אין זינען פון א חלוצים רעזערווואָר, סיי אויף די געביטן פון שאפן פאָנדן. דאָס פוילישע יידנטום האָט צוגעשטעלט ריזיקע סומען פאר די ציוניסטישע קרנות, קרן היסוד און קרן קימת. די פוילישע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאַציעס האָבן צוגעשטעלט אן אידעאָליסטישן מענטשן־מאָטריאל וואָס האָט ניט געהאט קיין גלייכן אין א סך דורות. איבער גאנץ פוילן זיינען געווען פארשפרייט נעצן פון הכשרה־פונקטן וואו יידישע בחורים און מיידלעך האָבן זיך פראָדוקטיווישירט און זיך געגרייט צו אן ארבעטער לעבן אין יידישן היסטאָרישן היימלאנד. עס וועט זיכער ניט זיין קיין גרויזמא ווען מיר באהויפטן, אז די פוילישע יידן פון פארן צווייטן וועלט־קריג האָבן געהאט דעם גרעסטן חלק אין צוגרייטן דעם באָדן פארן אויפקום און דער עטאַבלירונג פון מדינת ישראל.

מיטן אויפשטייג פון היטלעריזם האָט זיך דער יידישער האָריזאָנט אין גאנץ איראָפע און בפרט אין פוילן אָנגעהויבן צו כמארעז .די פינסטערע אנטיסעמיטישע כוחות אין פוילן האָבן אויפגעהויבן די קעפ און זיינען גרייט געווען פאר אן אָפענעם קאָמף מיט די יידן. די פאָליאקן האָבן געגוצט אלע מיטלען כדי ארויסצושטופן יידן פון די עקאָנאָמישע און קולטורעלע פאזיציעס. די פוילישע רעגירונג האָט ניט נאָר ניט געשטערט די אנטיסעמיטן נאָר זיי אַ סך דערמוטיקט אין די אָנטי־יידישע אקציעס, עס זיינען געשאפן געוואָרן פארשיידענע אָנטיסעמיטישע געזעצן, וואָס האָבן אלץ מער און מער דעגראָדירט דעם פוילישׂ־יידישן קיבוץ און אים בארויבט פון זיינע בירגער־רעכט.

די ענדעקישע (נאציאָנאַל־דעמאָקראטישע) פארטיי האָט געפירט א סיסטעמאטישע און פלאנמעסיקע פראָפאָגאנדע, וואָס האָט געצילט ארויס־

צושטויסן יידן פון עפענטלעכן לעבן. זיי האָבן געהעצט און אָרגאניזירט פּאָגראָמען און אַטאַקעס אויף דער יידישער באפעלקערונג אין א פּך שטעט און שטעטלעך. צום ערשטן האָבן די ענדעקעס זיך באנוגנט מיט פּירן אַ באַיקאָט־פּראָפּאגאנדע קעגן יידיש געשעפטן און סחורות. נאָכדעם האָבן זיי אָנגעהויבן „פּיקעטן" די יידישע פאבריקן און געשעפטן; זיי האָבן טערא־ריזירט די פּוילישע קונים פון יידישע געשעפטן, זיי שלאָגן און פּארטרייבן מיט געוואלד; זיי האָבן אויך, באַזונדערס פּאר די קריסטלעכע חגאות, געפּרואווט קאָנקורירן מיט די יידישע קרעמער, וועו דער יידישער געשעפטסמאן פלעגט זיך אַנטקעגנשטעלן דער קאָנקורענץ, פלעגן די ענדעקישע סטודענטן אָנרייצן דעם אַנטיסעמיטישן ערב־רב, ער זאָל אויסרויבן יידישע געשעפטן און נאָך דערצו מערדערלעך שלאָגן דעם יידישן סוחר.

דער פּאָגראָם אין פּשיטיק איז טרויעריק באַרימט. אין דעם פּוילישׁ־יידישן שטעטל האָבן די אַנטיסעמיטישע כוליגאנעס געמאַכט אן איבערפּאל אויף די יידישע קראָמען, האָבן געריבט און מערדעליך געשלאָגן די יידישע קרעמער. זיי האָבן אויך דערמאָרדעט א יידישן קרעמער. די פּוילישע פּאָליציי וואָס האָט אַלץ צוגעזען האָט אפילו ניט א ריר געטאָן מיט אַ פינגער אָפּצו־שטעלן די באנדיטן, ניט געמאכט דעם מינדסטן פּארזוך צו כאפּן די מערדער און זיי באשטראָפן.

אויך האָט דער פּוילישער רעזשים אַלץ געטאָן, וואָס אין זיין מעגלעכקייט צו רויניגן דעם יידישן האַנדל און אינדוסטריע. מען האָט אָפּגעשטעלט די קרעדיטן פּארן יידישן האַנדל, ארויפגעשרויפט די שטייערן, אין דער צייט וואָס זיי האָבן דערמוטיקט דעם אלגעמיינעם האַנדל דורך רעדוצירן זייערע שטייערן און געבן קרעדיט אויף א מינימאלן פּראָצענט. די פּאליאקן האָבן אויך איבערגעגעבן זייערע גלויבנס־בירגער דעם אויסשליסלעכן מאָנאָפּאָל אויף טאַבאַק און סיגאַרעטן, בראָנפן, זאלץ און אנדערע ארטיקלען.

שטעלנדיק זיך א ציל ארויסצורייסן די פּרייע פּאכן פון יידישע הענט האָט די רעגירונג איינגעפּירט דעם טרויעריק־באַרימטן „נומערוס קלאָזוס" פּאר יידישע סטודענטן אין די פּוילישע אוניווערסיטעטן; זיי האָבן בכלל צו־געלאָזט א קליינעם פּראָצענט יידן צו די הויך־שולן און אוניווערסיטעטן. ענדלעך, כדי אינגאנצן פּארביטערן דאָס לעבן פון יידישן סטודענט האָבן זיי צוגעטראכט דעם דראסטישן מיטל ווי אַזוי אים צו באליידיגן און באשמוצן,

זיי האָבן געצוואונגען דעם יידישן סטודענט צו זיצן אויף ספּעציעלע בענק, די לינקע בענק (זיי האָבן געוואָלט באווייזן אז אלע יידן זיינען קאָמוניסטן). האָט זיך אַ יידישער סטודענט ניט געוואָלט אוועקזעצן אויף דער לינקער באַנק פלעגן אים די אַנטיסעמיטן באפאלן און שלאָגן מכות־רצח. אין לעמבערגער פאָליטעכניקום האָבן די ענדעקישע סטודענטן דערמאָרדעט א יידישן סטודענט, ווייל ער האָט זיך פארטיידיקט ביים צווינגען אים מיט גוואָלד צו זיצן אויף דער לינקער באנק.

די פּוילישע רעגירונג האָט אויך פארבאָטן יידן צו קויפן אומבאוועגלעך פארמעגן. דער געזעץ האָט כלומרשט געזאָגט, אז יידן טאָרן ניט זיין קיין ערד־באַזיצער בלויז אין די געגנטן וואָס גרענעצן זיך מיט ארומיקע לענדער, היות ווי כמעט גאַנץ פוילן האָט זיך געגרענעצט מיט די שכנות׳דיקע לענדער האָט עס כמעט אוממעגלעך געמאכט פאר א יידן צו קויפן א הויז אָדער א פעלד אָדער אַ גאָרטן און אַ סאָד אויף וועלכן עס איז אָרט. אַ יידישער האָט בלויז געמעגט פארקויפן זיין הויז אָדער גאָרטן צום ניט־ייד אָן שום באַשרענקונג.

אַ באַווייז ווי טיף אינגעוואָרצלט דער אַנטיסעמיטיזם איז געווען אין די הערצער און מוחות פון די פּאָליאַקן איז צו זען פון דעם, וואָס עטלעכע וואָכן איידער דער קריג מיט היטלער דייטשלאַנד איז אויסגעבראָכן, — און ניט געקוקט איוף דעם וואָס די טעג פון פּוילישער זעלבסטשטענדיקייט זיינען שוין געווען געציילטע, — האָט זיך דער פּוילישער סיים דאָך געלאָזט מיטרייסן מיט דער אַנטיסעמיטישער כוואָליע און אַנגענומען דעם „שחיטה־געזעץ, וואָס האָט פארבאָטן יידישע שחיטה. דעם געזעץ האָט אריינגעבראכט אין סיים די דעפּוטאַטקע פרוי פּריסטאָר. אַנשטאָט צו פאראייניקן אלע כחות פון לאנד קעגן אַנגריף פון שונא, און אויסשמידן א געאייניקטע פארטיידיקונג, האָבן די פּאָליאַקן, אַפילו אין אַנבליק פון דער גרעסטער נאַציאָנאלער געפאָר ניט געוואָלט באַפריין זיך פון זייער איינגעפּעסענער שנאה צו יידן און דורכגע־שטופט דעם געזעץ.

קיטעוו איז ניט געווען קיין אויסנאַם. אויך דאָ האָבן יידן געליטן פון די פארשיידענע אַנטי־יידישע באגרענעצונגען און אנטיסעמיטישע געזעצן.. די רייכערע יידישע עלטערן האָבן זיך נאָך געקענט פארגינען דעם לוקסוס צו געבן זייערע קינדער א העכערע בילדונג און זיי שיקן אין די אוניווערסיטעטן, כאָטש זיי האָבן גוט געוואוסט אז ווי זיי זאָלן זיך ניט אויסצייכענען אין

קענטעניש וועלן זיי קיינמאל ניט האבן קיין שאנס צו קריגן וועלכן עס איז אמט ביי דער רעגירונג, אפילו ניט קיין פאסטן פון א קוימען־קערער אדער גאסן־רייניקער.

די שטייערן האבן אלץ מער און מער געדריקט אויפן יידישן סוחר, בעל מלאכה און הויז־באזיצער. די אויספירער פון שטייער־געזעץ זיינען לגבי דעם יידן געווען גרויזאם. ניט איינמאל האט געטראפן, אז א יד, וואס האט ניט געקענט צאלן אין צייט דעם שטייער, האט פארלוירן דעם גאנצן אינווענטאר וואס די שטייער־מאנער האבן ביי אים ליקווידירט. אזוי ארום האבן א סך יידן פארלוירן די מעגלעכקייט צו פארדינען א שטיקל ברויט פאר זיך און זייערע פאמיליעס. ביים יידישן בעל־הבית, וואס האט ניט געקענט אפצאלן דעם שטייער אויף דער דירה, פלעגט מען צונעמען דעם קישן צוקאפנס און זיין מעבל, אפילו די קליידער. יידן האבן אפט געמוזט לייגן א בגד אויף שבת כדי צו קענען גיין דאוונען אין שול.

א קורצע צייט פאר דעם היטלעריסטישן אנגריף אויף פוילן, האט די רעגירונג, וואס האט שוין אנגעהויבן צו באנעמען די געפאר, אנגעהויבן צו מאכן פארבריטערונגען פאר דער פארטיידיקונג. מען האט זיך דעמאלט געווענדט מיט אן אויפרוף צו אלע איינוואוינער פון לאנד, אין וועלכן מען האט אפעלירט צו זייערע פאטריאטישע געפילן, און זיי אויפגעפאדערט זיך בריט אפצורופן פאר דער רעגירונגס־הלוואה, וואס מען האט דאן פראקלא־מירט.

אין אנגעזיכט פון דער געפאר וואס האט געדראט דעם גאנצן לאנד, האבן די יידן געפראווט פארגעסן די אלע הימל־שרייענדיקע עוולות וואס מען איז קעגן זיי באגאנגען און האבן זיך די ערשטע בריטהאריק אפגערופן אויף דעם אפיעל און האבן געמאכט א גרויסן בייטראג פאר דער רעגירונגס־הלוואה.

אין קיטעוו האט די יידישע באפעלקערונג צוגעטראגן מער ווי נייניציק פראצענט צו דער געלט־אקציע פון דער פרייוויליקער רעגירונגס־הלוואה.

דער קאסאווער הויפטמאן פון באצירק, פיאלא, האט באשטימט א סומע פאר דער גאנצער קיטעווער געמיינדע. דער ראט האט געדארפט איינקאסירן די סומע פון אלע בירגער. די קיטעווער יידן זיינען געווען די ערשטע וואס האבן זיך געאיילט צו בריינגען דעם פרייוויליקן שטייער, בשעת

די איבעריקע בירגער, פֿאַליאקן און אוקראינער האָבן זיך ווייניק וואָס גע־איילט... דאָס האָט פארלאנגזאמט די הלוואָה־אקציע אין שטאָט.

דער הויפּטמאַן פון קאָסעווער באַצירק פּיאַלאָ האָט געזאָגן אַז די אקציע אין קיטעוו האָלט שמאָל, איז ער געפֿאָלן אויף א המצאה. ער איז געקומען קיין קיטעוו און האָט ארויסגעגעבן א באפעל, אז די קיטעווער יידן זאָלן ביז פּיר און צוואנציק שעה דעקן דעם סכום וואָס די אוקראאינער און די פֿאָליאקן האָבן פארפּעלט צוטראָגן. ניט אלע קיטעווער יידן זיינען אָבער געווען בכח נאָכאָמאָל ביישטייערן האָט דער הויפּטמאַן דאָן באפוילן מען זאָל ארעס־טירן א פּאָר יידן. די ארעסטירטע האָט מען געהאָלטן אין תפיסה ביזוואָנען זייערע פאמיליעס האָבן געשאפן דעם סכום.

אַזוי האָט די פּוילישע מאַכט באַהאַנדלט די יידן. מען דארף אויך ניט פארגעסן אז צווישן די אַנטיסעמיטן האָבן זיך געפונען אָ סך געווען סאָציאָליסטן און רעוואָליוציאָנערן מיט וועמען יידן האָבן געקעמפט פאר סאָציאָלן יושר. פּוילן האָט אויך פארגעסן, אַז יידן האָבן אָפט געקעמפט און פארגאָסן זייער בלוט פאר דער אומאָפּהענגיקייט און פרייהייט פון פּוילן. די געווען סאָציאליסטן און רעוואָליוציאָנערן, האָבן פארגעסן אין די אלע קלינגענדיקע פראזן פון „פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט", די אידאָלן פאר וועלכע אזויפיל פּוילישע פאָטריאָטן און יידישע רעוואָליוציאָנערן האָבן מקריב געווען זייערע לעבנס, און דער פּוילישער שאָוויניזם האָט באקומען די אויבערהאנט. די יידן זיינען געווען די ערשטע קרבנות פון צעפלאקערטן פּוילישן נאַציאָנאַליזם און שאָוויניזם. די שאָוויניסטן האָבן געמאַכט יד אחת מיט די פינסטערסטע אנטיסעמיטן און האָבן צוזאמען דערנידעריקט און באליידיקט די יידן צום ראנג פון צווייט־קלאסיקע בירגער, וואָס האָבן געמוזט דערפילן אלע בירגערלעכע פליכטן און טראָגן אלע לאסטן, און דערביי, ליידן פון באגרענעצונגען און דיסקרימינאַציעס. וען פּוילישע יידן האָבן געפרווט פראָטעסטירן קעגן די פארברעכנס און געפאָדרט יושר ביי די מאַכט־האָבער, האָט מען זיי באגעגנט מיטן באקאנטן אנטיסעמיטישן פזמון: „אויב אייך געפעלט ניט, פאָרט קיין פאלעסטינע", — „זשידי דאָ פאלעסטינא!", „פאלס־קאָ דלאָ פאליאקאָוו!" — פּוילן געהערט צו די פאליאקן!

אין אַזאָ אטמאָספערע און אונטער אזעלכע באדינגונגען פון אַנטי־יידישע עקסצעסן און דיסקרימינאַציעס האָט עס דאָס פּוילישע פאָלק געמאַכט זיינע

לעצטע צוגרייטונגען צו קעמפן קעגן דעם נאצישן שונא ; אין אזא פארפעסטעטע און פארגיפטעטע לופט פון בלינדן האס צום יידן, האט עס פוילן געדארפט פאראיניקן אלע אירע בירגער אין דער לעצטער שלאכט פאר איר צוקונפט...

דרייצנטער קאפיטל

דער דייטשער איבערפאל אויף פוילן

פרייטיק, דעם 1־טן סעפטעמבער, 1939 איז פארגעקומען דער נאצישער בליץ־קריג איבערפאל אויף פוילן. דער קריג האט זיך אנגעהויבן מיט אזא שנעלקייט און אכזריות, פון דער לופט, יבשה און ים, אז די פוילישע ארמיי האט ניט געקענט אויסהאלטן די ערשטע קלעפ פונעם דייטשן אנגריף און האט אנגעהויבן צוזאמענברעכן.

אויף דער יבשה האבן די דייטשע מעכאניזירטע דיוויזיעס, די שווערע טאנקען און געפאנצערטע הארמאטן באלד דורכגעבראכן די ערשטע פוילישע פארטיידיקונגס־ליניעס און אנגעפאנגען זייער פארניכטונגס־מארש אויף דער פוילישער ערד. אויפן ים האט דער דייטשער פלאט, געשטיצט פון דער דייטשער לופט־וואפע, אנגעגריפן דעם פוילישן פלאט און באמבאדירט די פוילישע האפן־ שטעט דאנציג און גדיניע. פון דער לופט האבן די דייטשן געזייט חורבן אויף אלע פוילישע שטעט און דערפער. אלע וויכטיגע פוילישע אינדוסט־ ריעלע צענטערס און פאבריק־שטעט ,אלע וויכטיגע באן־סטאנציעס און בריקן, די מיליטערישע לאגערן און זאמל־פלעצער, אלע ערזאדראמען און מיליטערישע סקלאדן זיינען אויפגעגאנגען אין פלאמען.

די פוילישע לופט־וואפע האט אין דעם קורצן פעריאד פונעם דייטש־ פוילישן קריג געשפילט א נעבאכדיקע ראלע און האט זיך ווי כמעט ניט אנ־ געזען. שוין אין דעם ערשטן טאג פון זייער אטאקע האבן די דייטשן געשעדיקט אלע לופט־פלעצער און צעקריפלט דעם גרעסטן טייל פון די ערפלאנען, וואס האבן זיך געפונען אויף די לופט־פלעצער. די פוילישע ערפלאנען און זייערע פליער זיינען געווארן אנמעכטיק גלייך נאך די ערשטע קלעפ פונעם שונא.

דער פוילישער סאלדאט האט דווקא יא ארויסגעוויזן א גרויסע מאס העלדישקייט און פאטריאטיזם ביים פארטיידיקן זיין היימלאנד. זיי האבן

זיך געמוזט שטעלן קעגן א ריזיקער באפאנצערטער מאַכט מיט די מאַדערנסטע געווער. די פוילישע סאַלדאַטן האָבן זיך געוואָרפן מיט פלעשער בענזין אויף די דייטשע טאַנקען. מיט צינד גראנאטן אין איין האַנט און דער ביקס אין דער אנדערער, האָט זיך דאָס פוילישע מיליטער געפרווועט שטעלן קעגן די מעכאַניזירטע דיוויזיעס פונעם שונא, אָבער די מפלה איז געווען אומפאר־מיידלעך. אוממעגלעך געווען צו באַזיגן אזא איבערוועגנדיקע און מעכטיקע ארמיי ווי די היטלעריש קריגס־מאַשין וואָס האָט אויף איר מאַרשרוט אַלץ צעטראָטן, פארברענט און פארניכטעט.

עס זיינען געווען אנדערע סיבות פארן שנעלן פאנאדערפאל פון דער פוילישער ארמיי אויסער די דייטשע באמבאדירונגען. א ניט קליינעם חלק האָט געשפילט די צעפוילטקייט און דעמאָראליזאַציע אין די רייען פון פוילישן מיליטער, וואָס האָט אָפגעשוואכט זייער פארטיידיקונגס־קראפט. באזונדערס האָט די דעמאָראליזאַציע געווירקט שלעכט אין די געביטן פון פויזן און אויבער־שלעזיע. אַ גרויסער טייל פון די פוילישע אַפיצערן האָבן געשטאָמט פון די געוועזענע דייטשע געביטן: פאָמערן, פויזן און שלעזיע. זיי האָבן זיך אין ערשטן טאָג פון קריג באוויזן ווי פארעטער און האָבן געלייגט שטיינער אין וועג דער פארטיידיקונג. עס זיינען אפילו געווען פאַלן וועו די פשוטע פוילישע זעלנער האָבן דערקענט די פארעטער און זיי דערשאָסן אפן אָרט.. דער פאַקט קען דינען ווי אַ ביישפיל פאר דער אינערלעכער דעמאָראַ־ליזאַציע פון דער פוילישער ארמיי:

באלד נאָכן אָנגריף, אין די ערשטע שעהן פון בליץ־קריג האָט די פוילישע רעגירונג דערקלערט אַן אלגעמיינע מאָביליזאציע און געראפן אַלע רעזערוון. וועו די סאַלדאַטן זיינען געקומען אויף זייערע פונקטן האָבן א סך אָפיצערן זיי געלאָזט וואָרטן עטלעכע טעג ביז מען האָט זיי אריינגענומען אין די מיליטערישע קאָזאַרמעס. געווען אויך פאלן וועו מען האָט אַ טייל יא אריינגענומען אין די קאָזאַרמעס נאָר אין אַ פאַר טעג אוועקגעשיקט, ווייל סהאָט זיך ארויסגעוויזן אז מען האָט ניט פאַר זיי קיין מונדירן און ענוג געווער כדי זיי קענען שיקן אויפן פראָנט. נאָכן צוזאַמענברוך וועו היטלער דייטשלאַנד און סטאַלין־רוסלאַנד האָבן זיך צעטיילט מיט פוילן האָט מען געפונען גאנצע

סקלאַדן אַנגעפאקט מיט מונדירן און פול מיט פארשיידנע מינים געווער, מיט וועלכע מען וואָלט געקענט אוסריכטן גאנצע ארמייען.

אין קיטעוו, ווי אין גאנץ פוילן האָט דער היטלעריש־ער איבערפאל אַנ־געוואַרפן א שרעק אויף יעדן אייגנוואוינער. די יידישע באפעלקערונג האָט זיך געפונען אין א מצב פון פאניק אַון שרעק. יעדער ייד האָט זיך אַפגעגעבן א דין וחשבון אין וועלכער אַטמאָספערע ער געפינט זיך און געציטערט פאר דער סכנה וואָס האָלט זיך אין אַגרוקן. מיט פחד אין די הערצער און אנגסט אין די נשמות האָט מען דערווארט דעם שרעקלעכן מאָרגן.

אין די ערשע שעה'ען פון דער אלגעמיינער מאָביליזאציע, זיינען אין קיטעוו אויך מאָביליזירט געוואָרן — צווישן די פאַליאקן און אוקראאינער — יידישע יונגעלייט וועלכע האָבן זיך שוין ניט צוריקגעקערט א היים פון דער שלאכט. אלע טראַנספאָרטאַציע־מיטלען, אויטאָמאָבילן, וועגענער און אפילו וועליסאָפעדן („בייסיקלעך") זיינען קאָנפיסקירט געוואָרן פון מיליטער. יעדע פאָר שעה זיינען אָפגעפאָרן פון קיטעוו קיין קאָלאָמעע טראנספאָרטן פון מאָביליזירטער קיטעווער יוגנט. פילע פון זיי זיינען געפאלן אין דער שלאכט.

אין די ערשטע שעה'ען פון קריג, שעה'ען פון יאוש און פארצווייפלונג, וען דאָס גאנצע פוילישע פאָלק איז געשטאַנען פנים אל פנים מיטן גרעסטן שונא און האָבן געקעמפט אויף לעבן און טויט מיטן אגרעסאָר, — אפילו דעמאָלט האָבן זיי ניט פארגעסן אָן דעם יידן. די פאָליציי האָט קאָנפיסקירט ביי אלע קיטעווער יידן די ראדיאָס און דערמיט זיי בארויבט פון דער אייג־ציקער מעגלעכקייט צו וויסן די נייעס פון דער וועלט און די געשעענישן אין פוילן . מיר האָבן געמוזט לעבן אין דער פינצטער אין דער גורלדיקסטער שעה פאר יעדן יידן. נאָר פילע תחנונים און אינטערוועניצן, האָבן זיך די הערשער מרחם געווען און אומגעקערט עטלעכע ראדיאָס צו געוויסע יידן און דאָס נאָך א פארזיכערונג אז זיי וועלן די ראדיאָס אומקערן צוריק.

אין די ערשע וואָכן פון קריג, איז קיטעוו, וואָס איז געווען ניט ווייט פון דער רומענישער גרענעץ, געוואָרן א מקום־מקלט פאר טויזטנער פליכט־לינגע, אלס פונקט פאר דער פוילישער געפליכטעטער רעגירונג און אלס דורכגאנג־שטאָט פאר צענער טויזנטער פולישע בעאַמטע, און פאר א גרויסן טייל פון פוילישן אָפיציערן־קאָרפוס וואָס איז אַנטלאָפן קיין רומעניע.

נאָך דער ערשטער וואָך פון קריג האָבן קיין קיטעוו אָנגעהויבן שטראָמען גרויסע טראַנספאָרטן יידישע פליכטלינגע פון אויבער־פוילן און אויבער־שלעזיע, וואָס האָבן איבערגעלאָזט זייערע היימען, זייערע געשעפטן און פאבריקן כדי צו ראטעוועז זייערע לעבנס פון די דייטשע מערדער. פון אָט די פליטים האָבן מיר זיך דערוואוסט די ערשטע שוידערלעכע פרטים וועגן די מעשים תעתועים פון די דייטשן. זיי האָבן איבערגעגעבן ווי די דייטשן האָבן געשאָסן אויף די מיטגלידער פון זייערע משפחות פון מאשין־געווער; וויאזוי די דייטשן האָבן באמבאדירט די שוצלאָזע שטעט און האָבן פארברענט טויזנטער היימען צוזאמען מיט זייערע איינוואוינער; וויאזוי די דייטשן האָבן באָמבאדירט די באן סטאַנציעס, וואו טויזנטער האָבן געווארט אויף די פארשפעטיקטע צוגן און ועל כולם ווי די דייטשע פליער האָבן זיך אַראָפגעלאָזט נידעריק און באַשאָסן די וואגענען מיט די פליכטלינגע, אויף אַן אָכזריות׳דיקן אופן אומגעבראַכט טויזנטער מענער און פרויען.

אין דער צווייטער וואָך פון קריג זיינען קיין קיטעוו אויך געקומען מיט־גלידער פון דער פוילישער רעגירונג, וואָס האָבן פריער געפליכטעט קיין באַראַוויטש ביי דער רוסישער גרענעץ און פון דאָרטן געקומען קיין קיטעוו. דאָ איז א קורצע צייט געווען די פוילישע מלוכה־רעזידענץ מיט די אלע אויסלענדישע אמבאסאדעס, וואָס זיינען איינגעקוואַטירט געווארן אין די רייכסטע קיטעווער הייזער. אויפן בארג אווידוש האָט מען אויפגעשטעלט אַ ראדיא סטאַנציע צו קענען בראָדקאסטן פארשיידענע רעגירונגס־דעקרעטן און פאראָרדנונגען.

די גורלדיקע טעג, די געציילטע טעג פון דער פוילישער רעגירונג איז קיטעוו, וואָס איז געווען דער סוף פון פוילנס, אומאָפהענגיקייט, און דער אָנהויב פון דער היטלעריישער אָקופאציע, זיינען גראָד צענויפגעפאלן מיט די יידישע ימים נוראים, וואָס האָבן זיך טיף אייגעקריצט אין זכרון.

אלע יידישע שולן, קלויזן און בתי מדרשים זיינען געווען פול מיט טויזנטער מתפללים. מען האָט אין די אמת פאָרכטיקע טעג פארגעסן אין די אלע טראדיציאָנעלע מתיקות׳דיגע ראש השנהדיגע ניגונים און נוסחאות אין געזאָגט די תפילות מיט יאָמער און געוויין וואָס איז געקומען פון די צעברא־כענע יידישע הערצער.

דעם ערשטן טאָג ראש השנה, אינמיטן דאוונען, איז אַנגעקומען פּוילישׁ מיליטער און פּאָליציי אין אַלע בתי־מדרשים און אויפגעפּאָדערט די מתפּללים זאָלן אַהיימגיין און עפּענען זייערע געשעפטן כדי ערמעגלעכן די פּוילישע פּליכטלינגע זיך צו באזאָרגן מיט אלעם נויטיגן אויף זייער וועג קיין רומעניע.

באלד נאָך ראש השנה האָט די רעגירונג פּארלאָזט קיטעוו און האָט אָפּגעצויגן קיין רומעניע. צוזאמען מיט דער רעגירונג האָבן אויך פּאַרלאָזט קיטעוו אלע אויסלענדישע אמבאסאדערס — חוץ דער סאָוועטישער — .

אין די טעג צווישן ראש השנה און יום כיפור האָבן זיך איבער די וועגן וואָס האָבן געפירט פון קיטעוו קיין רומעניע געצויגן לאנגע פּארמאָציעס פון פּוילישׁ מיליטער, בריגאָדעס פון טאַנקען. מאָטאָריזירטע לופט־שוץ און טויזנטער לאסט־אויטאָס, וואָס האָבן איבערגעפירט די העכערע רעגירונגס־בעאמטע און זייערע משפּחות.

די יידישע פּליכטלינגע איז זייער שווער אַנגעקומען דאָס אַנטלויפן אין אריבערגיין די רומענישע גרענעץ. עס זיינען געווען יידן וואָס האָבן זיך נאָך פון פריער באַזאָרגט מיט גילטיקע פּוילישע פּאַספּאָרטן און דעריבער אָן שום שוועריקייטן איבערגעגאנגען די גרענעץ. די מערסטע האָבן אָבער געמוזט גנבענען די גרענעץ ווייל דער הויפּט פון קאָסאָווער באצירק, דער שונא ישראל פּיאלא, האָט זיך עטזאגט זיי צו באזאָרגן מיט די נויטיקע פּאפּירן. צווישן די וואָס האָבן געפּליכטעט קיין רומעניע האָט זיך געפּונען דער פּרעזידענט פונעם יידישן סיים־קלוב דר. שוואַרצבאַרד פון קראָקע, וועלכער האָט אויך געמוזט שווארצן די גרענעץ ווייל פּיאלא האָט אים ניט געוואָלט אויסשטעלן קיין פּאספּאָרט.

עס איז אינטערעסאנט צו דערמאָנען ווי דער פּיאלא האָט פּאר זיין אפּפּאָרן קיין רומעניע געשיקט רופן צו זיך די רייכע קאָסאָווער יידן און פּארלאנגט פון זיי א געלט קאנטריבוציע, אונטערן אויסרייד, אז פּוילן האָט ניט געהאָט קיין אינטערעס זיך צו שלאָגן מיט היטלערן און אז דער גאנצער קריג איז געפּירט געוואָרן דורך די יידן און צוליב די יידן...

דעם זיבעצנטן סעפּטעמבער האָט די ראדיאָ געמאָלדן, אז די סאָוועטישע ארמיי איז אריבער די פּוילישע גרענעץ מיטן ציל צו אָקופּירן די פּוילישע וויים־רוסישע און אוקראאיניש געביטן, וואָס האָט געמיינט קיטעוו און גאנץ

מזרח־גאליציע. דעמאלט האבן היטלער און סטאלין צעטיילט צווישן זיך די פוילישע מלוכה, לויטן אפמאך וואס איז אונטערגעשריבן געווארן פון היטלעריסטישן אויסערן מיניסטער פאן ריבענטראפ און סאוועטישן אויסערן מיניסטער מאלאטאוו. די פינף און דרייסיק־מיליאניקע באפעלקערטע פוילן איז נאך ניין און צוואנציק טעג פון קריג צעטיילט געווארן — ניט דאס ערשטע מאל אין איר געשיכטע — צווישן די צוויי שכנישע גרויס מאכטן, דאס מאל: היטלער דייטשלאנד און דאס קאמוניסטישע רוסלאנד.

צווייטער טייל

דער חורבן

צוויי טייל

פערצנטער קאפיטל

קיטעוו אונטער דער סאוועטישער אקופאציע

נאכדעם ווי די פוילישע ארמיי, די פאליציי און די גרענעץ־וואך האט פארלאזט קיטעוו, איז די שטאט געבליבן ווי אויף הפקר, אן שום שוץ און פארטיידיקונג. די יידישע איינוואוינער, איבערהויפט די יוגנט, האט זיך אבער אויך דאס מאל ניט פארלוירן, נאר געפונען אן אויסוועג אין דער באדראטער סיטואציע. יידישע יונגעלייט האבן געשאפן א יידישן זעלבסטשוץ, זיך באוואפנט מיט א ביסל פארעלטערט געווער וואס די פוילישע פאליציי האט ניט באווירן מיטצונעמען מיט זיך, און מיט דעם דאזיקן ביסל געווער האט מען באוואפנט די יונגעלייט וועלכע האבן באזעצט אלע פארבינדונגס־וועגן וואס האבן פארבונדן קיטעוו מיט די ארומיקע דערפער. מען האט זיך געגרייט פארטיידיקן די שטאט אין פאל פון אן איבערפאל מצד די אוקראאינער און הוצולען פון די ארומיקע דערפער.

יעדער אינדערפרי איז פון וויזשניץ אריינגעקומען א פוילישער באטאליאן צו באוואכן די שטאט און פארנאכט האט ער זיך צוריקגעקערט קיין רומעניע. אוונט־צו פלעגט די יידישע זעלבסטשוץ איבערנעמען די שוץ פון קיטעוו. דאס האט געדויערט ביז די ערשטע סאוועטישע פאטרולן האבן אקופירט די שטאט.

דער ערשטער סאוועטישער פאטראל וואס איז געקומען קיין קיטעוו איז באשטאנען פון פיר טאנקען מיט זייער מאנשאפט. זיי זיינען אריינגעפארן קיין קיטעוו אין די פרימארגן־שעה'ן. עס האבן זיך דעמאלט געפונען אין שטאט א נישטיקע צאל פוילישע זעלנער, ווי נאר זיי האבן דערזען די סאוועטישע טאנקען האבן זיי געמאכט ויברח צו דער רומענישער גרענעץ. ביים אריבערגיין די רומענישע גרענעץ האט איין פוילישער אפיציר, א מאיאר, ארויסגעצויגן זיין רעוואלווער און זיך אריינגעשאסן א קויל אין קאפ.

מיט דער לעצטער גרופע פוילישע מיליטער, וואס האט פארלאזן קיטעוו

ביים אָנקומען פון די סאָוועטישע טאנקען האָט זיך אויך געפונען דער פּוילישער דיכטער דאָלעגאַ־מאַסטאָוויטש. ער האָט זיך מסתמא געגרייט אָנצושרייבן א פּויליש „איכה"־ליד, אַן עלעגיע אויפן חורבן פון זיין לאַנד; ער האָט געוואָלט מיטנעמען מיט זיך אין גלות אריין די איינדרוקן וואָס די סאָוועטישע טאנקען האָבן איבערגעלאָזן אין זיין געמיט. ער איז געווען אין דער לעצטער ריי פונעם מיליטער און האָט יעדעס מאָל זיך אומגעקוקט אויף צוריק, כדי ווידעראָמאָל, אפשר דאָס מאָל צום לעצטן מאָל, א בליק צוטאָן אויף זיין באזיגט היימלאנד. א קויל פון א רוסישן טאַנק האָט אים געטראָפן און ער האָט אויסגעהויכט זיין פאָעטישע נשמה אויף דער פּוילישער ערד. אויף זיין קבר, וואָס געפינט זיך אויפן פּוילישן בית־עולם אין קיטעווו, האָט די פּוילישע באפעלקערונג פון שטאָט יעדער טאָג געליגט גרויסע קראנצן פרישע ווייס־רויטע רויזן דער קאָליר פון דער פּוילישער פאָן.

צו מאָרגנס, נאָך די טאַנקען, זיינען אריינגעקומען די ערשטע אָפּ־טיילונגען פון דער סאָוועטישער אָקופאַציע־ארמיי. דער ערשטער שרעק פון די קיטעווער בירגער איז פארבּיי מען איז ארויס פון די היימען און זיך גע־זאַמלט אויפן רינג־פּלאַץ כדי אָנציקוקן די „באפרייער" און אייניצייטיק עפּעס לערנען וועגן לעבן פון סאָוועטן־לאַנד. א רויטארמייער האָט זיך ארויפגעשטעלט אף א טיש אין מיטן מארק־פּלאַץ און האָט געגעבן דער קיטעווער באפעל־קערונג די ערשטע דרשה אין נוסח פון דער באקאנטער קאָמוניסטישער פּראָ־פּאַגאַנדע. ער האָט געזונגען הימנען צום ראטן־לאנד, זיך בארימט, אַז אין רוסלאנד זיינען אלע פעלקער גלייך, ניטאָ קיין אונטערשייד צווישן יידן, אוק־ראאינער און פּאָליאַק. אלע האָבן די זעלבע רעכט און די זעלבע פּריווי־ליגיעס. ער האָט אונטערשטראָכן אז מיר דארפן זיך פרייען מיט דער זכיה באפרייט צו ווערן און אָנהויבן געניסן פון די זעלבע פרייהייטן פון וועלכע עס גענישן אלע סאָוועטישע בירגער. אַלץ האָט מען צו פארדאנקען — האָט ער געזאָגט — דעם גרויסן פירער און פריינט פון אלע אונטערדריקטע דעם גרויסן חבר יאָסיף וויסאַרינאָוויטש סטאַלין.

אונזערע היימישע קאָמוניסטן זיינען געווען איבערגליקלעך וואָס זיי האָבן ענדלעך דערלעבט די שעה פון דער „גרויסער באפרייאונג", און נאָך דער ער־שטער דרשה פונעם רויטארמייער(די סאָוועטישע ארמיי האָט מען דעמאָלט גערופן די רויטע ארמיי),זייגען זיי אזוי באגייסטערט געווארן, ווי זיי וואָלטן

געווען זיכער, אַז משיח איז געקומען, נאָר אַנשטאָט אף אַ ווייסן אייזל איז ער אריינגעריטן אויף אַ רוסישן טאַנק.דער שטאָטישער רעוואָליוציאָנערער קאָ־מיטעט האָט באלד אָרגאַניזירט א פּראָווויזאָרישע שטאָט־רעגירונג און אַ שטאָטישע מיליץ און מען האָט געמאַכט פּלענער וויאזוי איבערבויען דאָס לעבן כדת מאָרקס און ענגעלס לויט די פּירושים פון לענין און סטאַלין. דער ערשטער שריט האָט געדאַרפט זיין צו פּארבעסערן די לאָגע פון די אָרעמע קלאַסן. פּאר דעם צווועק האָט מען פּארופן א גרויסע פּארזאַמלונג צו וועלכער נייניציק פּראָצענט יידן און בלויז צען פּראָצענט פון די ארמענער, אוקראאינער און פּאָליאַקן זיינען געקומען. אין נאָמען פון רעוואָליוציאָנערן קאָמיטעט האָט די דרשה געהאַלטן משולם זיידמאַן, א זונדל פון רייכסטן קיטעווער בעל הבית ר׳ יעקעלע זיידמאַן. משולם אליין איז תמיד געווען א ליידיקגייער און אַ גרויסער לא־יוצלח, וואָס איז ניט געווען פּעאיק צו פּארדינען א צעבראָכענעם גראָשן. און מיט אייגענע הענט זיך דערשלאָגן צו א זיכערן מעמד־פּרנסה, — דאָס האָט נאָר די קנאה־שנאה צו זייגע יונגט־חברים, וועלכע האָבן זיך אריפּגעאָרבעט, אים געטריבן אין די רייהען פון די אומצופּרידענע קאָמוניסטישע מיטלויפער.

אין זיין פּראָגראם־דרשה האָט משולם דערקלערט פּייערלעך: „אַוועק איז די צייט ווען א קליינע גרופּע פון דער באפעלקערונג האָט געהאַט פון אלעם גוטן און דער אַנדערער טייל, דער גרעסטער טייל, האָט געהונגערט. א נייע צייט איז געקומען. מיט דער הילף פון דער זיגרייכער פּאָלקס־ארמיי וועלן מיר צונעמען ביי די רייכע דעם איבערפלוס פון פארמעגן און עס איבערגעבן די אָרעמע שיכטן פון דער באפעלקערונג".

אין דער סאָוועטישער פּראקטיק האָבן אָבער חבר משולם און זיינע חברים פון רעוואָליוציאָנערן קאָמיטעט זייער פּראָגראם ניט געקענט רעא־ליזירן. אַ פּאָר טעג שפּעטער איז קיין קיטעוו אָנגעקומען א סאָוועטישער שטאָט־קאָמיסאָר, וואָס האָט בלויז אָנגענומען דעם ערשטן טייל פון דער פּראָגראם, דאָס הייסט, אוועקגענעמען ביי די רייכע אלץ וואָס זיי פארמאָגן, אבער ניט דעם צווייטן טייל — אוועקגעבן די אָרעמע דאָס פארמעגן פון די רייכע, ווייל דאָס וואָלט געווען אין קעגנזאץ דער קאָמוניסטישער תורה, וואָס באקעמפט יעדער פילאָנטראָפּישע הילף און אונטערשטיצונג, און איז, לויט דער לערע, בלויז אַן אָפּהאָלט פּאָר דער מאַקסימאָלער פארווירקלעכונג פון דער קאָמוניסטישער אידעע און דער סאָציאלער אָלוועלטלעכער רעוואָלוציע.

מיטן אָנקומען פון דעם „טאָוואריטשט" קושטש אוּן זיינע אַרויסהעלפער האָט זיך געביטן דער קאָפּיטאָליסטישער פּנים פון קיטעוו אוּן יעדער אייגער האָט זיך באָמיט וואָס מער אויסצוקוקן פּראָלעטאַריש כדי נושאַ־חן זיין אין די אויגן פון די פּרעמדע אוּן אייגענע קאָמיסאַרן. די מענער האָבן אָנגעהויבן טראָגן שטיוול אוּן קורצע קאשקעטן אוּן אויבער־רעקלעך, ווי די רוסן, די פּרויען האָבן פּארשטעקט זייערע טייערע קליידער אוּן די פּוטער מאַנטלען אוּן האָבן זיך אָנגעהויבן קליידן פּראָסט, כדי ניט אויפצורייסן די אויגן פון די חברים.

קאָמיסאַר קושטש, פון זיין זייט, האָט גלייך, מיט דער הילף פון זיינע אדיוטאַנטן אוּן אויך מיט דער הילף פון די הייַמישע יידישע אוּן אוקראאַינישע קאָמוניסטן, אָנגעהויבן צו רעאָרגאַניזירן די שטאָטישע ווירטשאַפט אוּן לויט די סאָוועטישע מעטאָדן, ארויפצוצווינגען אויף קיטעוו זייער לעבנס־שטייגער.

יעדן טאָג פלעגט דער שטאָט־קאָמיסאַר פּארעפענטלעכן נייע דעקרעטן, וואָס האָבן געהאט אין ציל, דורך פּארשיידענע אָפּענע אוּן פּארשטעלטע מיטלען פּאָרברייטן די נאַציאָנאַליזירונג פון יעדן מין פּריוואָט אייגנטום. כדי אויס־צוגלייכן די באָפּעלקערונג האָט מען צום אלעם ערשטן געצוואונגען אָלע געשעפטסלייט זיי זאָלן עפּענען זייערע געשעפטן אוּן אויספּארקויפן אלע סחורות פּאר די אלטע פּאר־מלחמהדיקע פּרייזן. מען האָט זיי געצוואונגען אויסצוייטן די אָלטע פּוילישע זלאָטעס אויפן זעלבן וועג פון די נייע סאָ־וועטישע רובלס, א זלאָטע פּאָר אַ רובל. די באָפּעלקערונג האָט ניט געהאָט קיין פּיל צוטרוי, ניט צו דער פּוילישער זלאָטע אוּן ניט צום סאָוועטישן רובל, האָבן זיי פּשוט באָלאָגערט די קראָמען, פון פּארטאָג ביז פּארנאכט, אוּן האָבן אויפגעקויפט אלץ וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט, אבי פּטור צו ווערן פון די אָפּגע־שפּאָרטע זלאָטעס אוּן רובלען וואָס זיי האָבן געהאָט.

דער געשעפּטסמאן האָט אָבער פּאר די זלאָטעס אוּן רובלען וואָס ער האָט באקומען פּאָר זיין סחורה, קיין נייע סחורות ניט געקענט קויפן, האָט ער אין די נעכט, וועו קיינער האָט ניט באמערקט, אָנגעהויבן ארויסטראָגן אביסל סחורה פון געשעפט אוּן עס באהאלטן אויף שפּעטער. פּאָר די אָנגעלייזטע זלאָטעס אוּן רובלען האָט ער געזוכט איינצוקויפן א פּאָר דאָלאָר, וואָס וועלן אים צוניץ קומען אין אַן עת־צרה. דער ווערט פון דאָלאָר איז דעריבער געשטיגן

אויפן שווארצן מארק, פון פינף זלאטעס — דער פרייז פון א דאלאר פארן קריג — איז דער דאלאר געשטיגן צו אכציק און ניינציק זלאטעס און מער.

אין די גרעסערע געשעפטן און אינדוסטריעס האבן די ארבעטער, לויט קאמוניסטישע אנווייזונגען, ארגאניזירט ארבעטער־ראטן און האבן געשיקט זייערע פארשטייער צו פארזאמלונגען וואו מען האט מיט זיי געקנעלט ווי־אזוי צו שטיין אויף דער וואך אז די אייגנטימער זאלן ניט ארויספירן די פאר־טיקע סחורות פון די פאבריקן; מען האט זיי אויך אגיטירט ווי אפצונארן די פאבריקאנטן, אז אלץ וועט בלייבן ביים אלטן און מען וועט זיי ניט נאציא־נאליזירן, כדי די פאבריקאנטן און געשעפטסלייט זאלן אינוועסטירן וואס מער געלט און אייגקויפן רוי־מאטעריאלן.

ענדע אקטאבער,1939, האט קיטעוו געהאט ניט נאר א מיליטעריש אקופאציע־פארוואלטונג נאר אויך א ציווילע פארוואלטונג, סאוועטישע שולן, געריכט־הייזער, פאליציי, נ. ק. וו. ד., א שפייז־פארזארגונגס־צענטראלע, א באנק, פארוואלטונג פון פאסט און אזוי. די נאטשאלניקעס פון אט די אלע אמטן זיינען געווען סאוועטישע אוקראאינער, מיטגלידער פון דער קאמוניס־טישער פארטיי, איבער די אלע אמטן, אפילו איבער דער געהיימדינסט (נ.־ק. וו. ד), איז געשטאנען דער לאקאלער קאמוניסטישער פארטיי־קאמיטעט אנגעפירט פון א פון־קיעוו־באשטימטן פארטיי־סעקרעטער, וואס איז געווען דער פאקטישער דיקטאטאר איבער אלע קאמיסאריאטן פון דער שטאט. פארז פארטיי־סעקרעטער האבן אלע געציטערט אימת־מוות. זיין וואלט איז געווען געזעץ און קיין שום זאך איז ניט דורכגעאנגען אן זיין גוטהייסונג.

אנהויב נאוועמבער האט זיך אנגעהויבן די נאציאנאליזאציע (דער סאוועטישער טערמין, באצייכענונג פאר רויב). מען האט נאציאנאליזירט אלע קיטעווער פאבריקן, די גאנצע אינדוסטריע, די מילן, די גארבעריין און אלע געשעפטן. די אייגנטימער האט מען געצוואונגען אלץ איבערגעבן דעם סאוועט און די שליסלען האט מען אוועקגעגעבן צו אן ארבעטער, וואס איז באשטימט געווארן אלס דירעקטאר אדער פארוואלטער פון דער באטרעפנדער נאציא־נאליזירטער אונטערנעמונג. אויך זיינען נאציאנאליזירט געווארן אלע גרעסערע הייזער און האטעלן, דירה־עס וואס האבן געהאט צען חדרים און די אייגנטימער פון פאבריקן און געשעפטן זיינען ארויסגעטריבן געווארן און ארויסגעשיקט געווארן פון שטאט אלס שונאים פון ארבעטער קלאס. די אלע געבראנדמארקטע

יידן פון קיטעוו פונעם סאוועטישן רעזשים זיינען געווען יידן, מיט ווארעמע הערצער, וואס זיינען תמיד גרייט געווען ארויסצוהעלפן א יידן אין אן עת־צרה, זיי האבן איצט געמוזט וואנדערן פון שטאט צו שטאט, פון דארף צו דארף ביזוואנען זיי האבן באקומען א דערלויבעניש פון דער מיליץ — פאר א גוט־באצאלטער סומע — זיך ערגעצווואו באזעצן און שטעהן אונטערן שטענדיקן אויפזיכט פון דער נ.ק. וו. ד.

מיט דער נאציאנאליזאציע פון דער קיטעוועד אינדוסטריע, געשעפטן און די הייזער — וואס זיינען אין גרעסטן טייל געווען יידיש פארמעגן — איז פאקטיש געקומען דער סוף און די פולשטענדיקע ליקווידאציע פון פריוואטער אונטערנעמונג און איניציאטיוו, וואס איז אויפגעבויט געווארן פון די קיטעוועד דורך יארן פון א סך מי און שווערער ארבעט.

די נייע נאטשאלניקעס און דירעקטארן פון די געשעפטן, האבן צווישן זיך צעטיילט דאס רעשט פון די סחורות, אלץ אויספארקויפט און ליקווידירט. די קאמוניסטישע שטאט־בעלי בתים האבן בלויז איבערגעלאזט צוויי סטאלעס (רעסטארענען) און צוויי מאגאזינען, וואס האבן געדארפט באזארגן די קיטעוועד באפעלקערונג מיט ברויט, קליידונג און אנדערע ארטיקלען פון ערשטן געברויך. די בעלי־מלאכות זיינען אויך ארגאניזירט געווארן לויטן סאוועטישן שטייגער, אין קאאפעראטיוון. זיי פלעגן ארבעטן אכט שעה א טאג און זיך טיילן מיט די פארדינסטן.

די ברויט פארזארגונג האט אויסגעזען נעבאכדיג — באזונדעס אין די ערשטע טעג פון דער נייער ארדנונג אין שטאט — די פויערים האבן אויפגעהערט צו ברייגען זייערע פראדוקטן אויפן מארק. די ארעמע פאלקס־מאסן וואס האבן ניט געהאט די מעגלעכקייט אנגרייטן שפייז זיינען אויפגעשטאנען דריי פארטאג און זיך געשטעלט אין דער ריי ביי דער בעקערייי קריגן א שווארץ ליימיק ברויטל פאר זייערע משפחות.מען האט פארקויפט בלויז איין ברויט צו א פערזאן. די מאגאזינען זיינען מערסטנס געווען ליידיק, אן סחורות און קונים. אז ס׳פלעגט אנקומען א טראנספארט סחורה (זומערדיקע אין ווינטער און ווינטערדיקע ארטיקלען אין זומער) איז די באפעלקערונג געשטאנען פון פארטאג אן אין דער ריי און אין א פאר שעה איז די סחורה אינגאנצן אויספארקויפט געווארן. מען האט אלץ געקויפט, אלץ וואס די אויגן האבן געזען אבי פטור ווערן פון די פאר רובל.

די סטאַלאָוועס, עס זאַלן זיינען אָבער געווען שטענדיק פול. פון פאַרטאָג ביז שפּעט אף דער נאַכט איז דאָרט געווען לוסטיק און פריילעך. דאָס איז געווען אן אָרט וואו מען האָט פאר ביליג זיך אָנגעשכורט מיט ביליקן ברענפן, פארטרינקען און פארגעסן די צרות.

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע און רעליגיעזע לעבן אין קיטעוו האָט זיך אָפּגעשטעלט גלייך מיטן אריינקומען פון דער רויטער ארמיי. די פארשיידענע פאַרטייען און פאראיינען, אַלע וועלטלעכע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס האָבן זיך אליין ליקווידירט און זייערע טויער און עסקנים האָבן אין געהיים באַ־האַלטן און באגראָבן אונטער דער ערד אלע פּראָטאָקאָל־ביכער און פארטיי־אַרכיוון, די בילדער פון די ציוניסטישע מנהיגים און אנדערע דאָקומענטן.

דער קאָמוניסטישע קולטור־קאָמיטעט האָט איבערגענומען די שטאָטישע און די ציוניסטישע ביבליאָטעקן. די ביכער זיינען איבערגעפירט געוואָרן אין דעם פוילישן סאָקאָל־הויז — וואָס האָט איצט געהייסן: קיטעווער פאַלקס־הויז אויפן נאָמען פון יאָסיף סטאַלין — דאָרט האָבן די היימישע ליטעראָטור־מבינים דורכשטודירט די ביכער און אויסבראקירט די וואָס זיינען געווען טרי־פה און פסול פון קאָמוניסטישן שטאנדפונקט. די „טריפה'נע"" ביכער האָט מען געגוצט ווי הייץ־מאטריאַל פארן וויז א. נ. פון יאָסיף סטאלין.. .

איבערנאַכט זיינען אלע קיטעווער חדרים, העברעאישע שולן און קינדער־גערטנער אויפגעלייזט געוואָרן. זייער אָרט האָט פארנומען א יידישע פאַלקס־שול וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פון א קיטעווער בחור, א קאָמוניסט, וועלכער האָט אפילו ניט פארענדיקט קיין זעקס קלאַסן פון א פאַלקס־שול. איבערנאַכט איז ער פארוואַנדלט געוואָרן אין א פּעדאגאָג, געוואָרן דער לייטער און דירעקטאָר פון דער סאָוועטיש־יידישער פאַלק־שול. די לערער און לערערינס, זיינען אויך — מיטן אויסנאם פון א צוויי אָדער דריי — ניט געווען קיין פּעדאגאָגן. ויי האָבן עס געדארפט קנעלן מיט די קיטעווער יידישע קינדערלעך די נייע קאָמוניסטישע תורה אויף דער יידישער שפּראך לויט א נוסח וואָס איז דיקטירט געוואָרן פון מאָסקווע און לויט די יידישע סאָוועטישע שול־ביכער.

די בתי־מדרשים האָבן אָנגעהויבן פוסטעווען, יעדפאלס געווען האלב ליידיק, קיין איין יינגערן מענטשן האָט מען ביי די מניינים ניט געזען. די איינציקע מתפּללים זיינען געווען עלטערע יידן, וואָס האָבן צו קיין ארבעט ניט געטויגט. די יינגערע און מיטליעריקע האָבן מורא געהאַט זיך ווייזן אויף דער

גאַס און נאַכמער מורא געהאַט גיין דאוועגען, ניט געוואַלט זיך ווארפן אין די אויגן פון די היימישע מוסרים, יענע זאָלן זיי חלילה ניט באטראכטן אַלס ליידיק־גייער און רעליגיעזע היפאָקריטן.

לויט דער קאָמוניסטישער סיסטעם האָט יעדער איינער, מאַן און פרוי, געדאַרפט ארבעטן און צוטראָגן זיין חלק פארן קאָמוניסטישן שטאַט און דער נייער געזעלשאפט. יענע מענער וועלכע האָבן זיך פון פריער ניט באַזאָרגט מיט וועלכער עס איז ארבעט אין א פאבריק אָדער ביורא, האָבן די סאָוועטישע קאָמיסאָרן פארשיקט אויף צוואנגס־ארבעט (הוש טרוד). מען האָט זיי פארשיקט אין די ארומיקע קיטעווער וועלדער, וואו זיי האָבן אונטערן אויפזיכט פון אוקראאיניש שקצים געהאַקט האָלץ און אויסגעפילט אַ געוויסע נאָרמע. פארן „גרויסן" לוין וואָס זיי האָבן באקומען פאר דער האַרעוואניע האָבן זיי קוים געהאַט גענוג צו באַצאָלן דעם בעל־עגלה, וועלכער האָט זיי געפירט צו דער ארבעט און צוריק.

עס איז אוממעגלעך געווען זיך אויסצובאַהאַלטן פון אויג פון די נייע מושלים. זיי האָבן יעדן בירגער ארומגערינגלט מיט א געדיכטער נעץ אינפאָרמאַטאָרן און שפיאָנען – באַהאַלטענע און אָפענע — און קיינער האָט זיך פון זיי ניט געקענט אויסהיטן.

יעדער הויז האָט געמוזט האָבן א בוך אין וועלכן עס זיינען געווען אויסגעשריבן די נעמען, די יאָרן און די באשעפטיקונג פון יעדן איינוואוינער. אַ קאָפּיע פון יעדן בוך מיט די אריינגעשריבענע נעמען איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דער נ. ק. וו. ד. טאָמער איז איימיצער פון די הויז־איינוואוינער אוועקגעפאָרן, אָדער איימיצער איז געקומען צוגאַסט האָט מען עס געדארפט אריינשרייבן אין בוך און איבערגעבן דער נ. ק. וו. ד.

כדי אַכטונג צו געבן אַז די איינשרייבונגען זאָלן פינקטלעך דורכגעפירט ווערן און קיינער זאָל זיך ניט קענען אויסבאַהאַלטן איז אויף יעדער צען הייזער באַשטימט געוואָרן א „דעסיאטניק", וואָס פלעגט כמעט יעדן טאָג באזוכן די באַשטימטע הייזער און זיך דערוואוסט וואָס עס טוט זיך אין יעדן הויז וויי א געניטער בעל־הבית. ער האָט געוואוסט ווער עס קומט און ווער עס גייט, ווען וואָס מען רעדט און ווי מען לעבט. דער עיקר האָט ער געוואוסט ווער עס ארבעט און וואו מען ארבעט. אזוי ארום איז די נ. ק. וו. ד. אינפאָרמירט געוואָרן וועגן יעדן מענטשן און האָט געהאַט צו זאָגן איבער זייער גורל.

עס האָט לאַנג ניט געגומען און די נ. ק. וו. ד. האָט אַנגעהויבן דורכפירן הויז־ארעסטן אין קיטעוו. אין איין פרייטאָג נאָכמיטאָג האָט מען געזען אין די קיטעווער הויפט־גאַסן א רייַ לאסט־אויטאָס. אויף די דאָזיקע לאָסט־אויטאָס האָט מען אין מיטן נאָכט ארויפגעזעצט א סך אוקראאיניש און פוילשע מענער. וועלכע מען האָט אין מיטן נאָכט ארויסגענומען פון די הייזער. מען האָט זיי מיט גוואַלד פארשיקט קיין רוסלאַנד. ....

מוניע סוחר און יונה סענדער זיינען געווען די ערשטע קיטעווער יידן וואָס זיינען אין יענער פינסטערער נאָכט ארעסטירט געוואָרן און זיינען פאר־פאַלן געוואָרן ווי אין וואָסער אריין. ניט קוקנדיג אויף די פאַרשיידענסטע באמיאונגען אויסצוגעפינען וועגן זייער גורל האָט זיך קיינער ניט געקענט דערוויסן ווהין זייער געביין איז אהינגעקומען.

א פחד און אַ שרעק זיינען באפאלן יעדן קיטעווער יידן. מהאָט מורא געהאַט פאר אייגענע, אפשר זיינען זיי מוסרים; מען האָט ניט געוואוסט וועמען יאָ און וועמען ניט טרויען. באַזונדערס האָבן געליטן די געועזענע סוחרים, ציוניסטישע עסקנים און סתם נאַציאָנאַל־באוואוסטזיניקע יידן. זיי האָבן מורא געהאַט צו נעכטיקן צווישן זייערע פיר וועגט און פלעגן זיך אויס־באַהאַלטן ביי קרובים אַדער פריינט וואו מען איז מער אַדער ווייניקער געווען זיכער. פילע האָבן איינגעשטעלט דאָס לעבן און געשווארצט די גרענעץ קיין רומעניע. ניט ווייניק האָט די רוסישע גרענעץ־וואַך געכאַפט ביים איבער־לויפן און זיי דערשאָסן אפן אָרט.

נאָך די ערשטע עטלעכע חדשים פון קאָמוניסטישער הערשאפט אין קיטעוו איז געקומען די אנטוישונג אין די נייע „דערלייזער", אין דער קאָמוניסטישער גאולה. די היימישע יידישע קאָמוניסטן, א טייל פון זיי אינטע־לעגענטע אידעאַליסטן, וואָס האָבן באמת געגלויבט אז מיט דער פארווירק־לעכונג פון דער קאָמוניסטישער אידעע וועט קומען די ישועה און די לייזונג פאַר דער יידן־פראגע, האָבן איצט, זעענדיק אויף וואָס פאר אן אופן און מיט וואָס פאר א מיטלען די אידעע וועלט דורכגעפירט, זיך ביטער אנטוישט. זיי האָבן צוגעזען מיט וואָס פאר א גרינגשעצונג די סאָוועטישע הערשער בא־האנדלען דעם יידן, ווי זיי באצייכענען יידן אלס שפּעקולאַנטן, וואָס איז ביי זיי געווען א באלייַדיקנדיקער אויסדרוק געגנוי ווי „זשיד" ביים אַנטיסעמיט; די דאָזיקע יידישע קאָמוניסטן האָבן איצט איבערגעלעבט איין אנטוישונג נאָך

דער אנדערער. זיי האָבן זיך איבערצייגט וויאזוי די הערשער פארווירקלעכן די אידעען פון קארל מארקס און פרידריך ענגעלס.

די ערשטע אנטוישונג האָבן די היימישע קאָמוניסטן איבערגעלעבט אין חודש דעצעמבער, 1939, וועז די נייע דירעקטאָרן פון די נאַציאָנאַליזירטע פאבריקן האָבן אויסגעצאָלט די ארבעטער און די אָנגעשטעלטע זייער לוין דווקא אין פוילישע זלאָטעס. אויף מאָרגן נאָך דער ערשטער אויסצאָלונג איז ארויסגעגעבן געוואָרן א דעקרעט אז די פוילישע זלאָטעס האָבן פארלוירן זייער ווערט. די ארבעטער האָבן פאר זייער לוין אפילו ניט געקענט קויפן א שטיקל ברויט פאר זייערע הונגעריקע משפחות.

דאָס האָט ארויסגערופן א טיפע פאַרביטערונג אין די רייען פון די ארבעטער און נאָכמער אין די רייען פון די קאָמוניסטישע אידעאָליסטן, וואָס האָבן ניט געקענט מוחל זיין די קאָמוניסטישע טשינאָווניקעס זייער אומפראָ־לעטאָרישע האָנדלונג קעגן אייגענע חברים, אָרעמע ארבעטער.

פאר דער מלחמה זיינען די באריכטן וועגן סאָוועט־רוסלאנד געווען ווידערשפרעכנדיקע. לויט די באריכטן פון דער סאָוועטישן ראדיאָ און דער פרעסע איז דאָס לעבן אין רוסלאָנד געווען אַ גן־עדן. די אויסלענדישע ראדיאָ און פרעסע האָט איבערגעגעבן, אז דער סאָוועטישער בירגער לעבט אין גרויס עלנט און נויט און האָט ניט די מינדסטע פערזענלעכע פרייהייט, אין אנדערע ווערטער: דאָס לעבן אונטער דער סאָוועטישער דיקטאָטור איז א לעבן פון שקלאפערייי.

זינט אָקטאָבער 1939, וועז די סאָוועטישע ארמייען האָבן אָקופירט פוילן און גאליציע האָט זיך דער אייזערנער פאָרהאָנג ביסלעכווייז אויפגעהויבן. מען האָט זיך געקענט אויף אן אמת איבערצייגן אז די גאנצע צוואנציק יאָריקע פראָפאָגאנדע וועגן קאָמוניסטישן גן־עדן איז געווען איין גרויסער ליגן און שקר. די סאָוועטישע רעאָליטעט האָט זיך ארויסגעווייזן ווי איין גרויסער קאָנ־צעטראציע־לאגער וואו מענטשן ארבעטן און שקלאפן פאר א הונגער־לוין און פארמאָגן בלויז איין העמד און א פאָר שיך.

גלייך נאָכן אריינמארש פון רוסישן מיליטער קיין קיטעוו האָבן יידן, באַזונדערס די קאָמוניסטישע אידעאָליסטן, זיך אָנגעהויבן נאָכפרעגן וועגן לעבן פון רוסישן בירגער, וועגן זייער ארבעטס־באדינגונגען, אויף די פרייזן פון א וואוינונג, עסנווארג און קליידונג און אַזוי וויייטער. אויף אלע פראגן האָבן

די סאָלדאטן געהאָט דעם באקאנטן קאָמוניסטישן ענטפער; ביי אונז אין רוסלאַנד איז אלץ דאָ איבערגענוג. די וואוינונגען זיינען ביליג און באקוועם, שפייז־פראָדוקטן און קליידונג איז דאָ גענוג און אלץ איז ביליק ווי באָרשט. די דאָזיקע ליגנס האָבן אָבער באלד אָנגעהויבן פלאצן ווי זייפענבלעזעלעך, ווען מען האָט דערזען אין שטאָט די ציווילע סאָוועטישע באָאמטע און זייערע פאמיליעס.

אויסער די דינער פון דער נ. ק. וו. ד. און די פירער פון קאָמוניס־טישן פאַרטיי־קאָמיטעט, וואָס בילדן די סאָוועטישע אריסטאָקראטיע, האָבן די אנדערע סאָוועטישע בירגער, וואָס זיינען געקומען קיין קיטעוו, אויסגעזען ווי הונגעריקע און זיינען געווען באָרוועס און נאַקעט. אָ גרויסער טייל פון זיי האָבן געטראָגן קאַלאָשן אָנשטאָט שיך. מאָן און פרוי האָבן געטיילט אין מאנטל, מיט וועלכן מען פלעגט זיך בייטן...

ווען די ציווילע בעאָמטע זיינען אָנגעקומען אין שטאָט זיינען זיי ארום־געגאנגען פון געשעפט צו געשעפט און געקויפט אלץ וואָס די אויגן האָבן געזען. עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז פאָר זייערע שוועך־פארהאָרעוועטע פאָר רובל, וואָס זיי האָבן פארדינט אין רוסלאַנד האָבן זיי דאָרט גאָרניט געהאַט וואָס צי קויפן. פראָדוקטן זיינען דאָרט געווען געטיילט און געוואויגן פאר יעדן פערזאָן און מען האָט זיי געקענט באקומען בלויז אויף אָ קאָרטע. אָן אָנצוג, א העמד, א פאָר שיך אָדער א מאטל האָט מען באקומען בלויז איינמאָל אין אָ פאָר יאָר און נאָך אָן אָפצאָל פון א היבשן פרייז, ניט יעדער ארבעטער האָט זיך געקענט פארגינען דעם לוקסוס. דעריבער זיינען די איינוואוינער פון גן עדן געווען גליקלעך אין קיטעוו, וואו זיי האָבן געהאַט א געלעגנהייט זיך אייגנקויפן זאכן, וואָס זיי האָבן דאָרט ניט באקומען. עס געדענקט זיך מיר ווי אויפן נייי־יאָר באָלל זיינען די רוסישע פרויען געקומען אָנגעטאָן אין פוילישע נאַכט־העמדער, וואָס זיינען געווען שיין אויסגעשטיקט און אויסגעהאָפטן, די רוסישע פרויען האָבן זיך גאָר ניט געקענט פאָרשטעלן אז אין אָרעמען קא־פיטאָליסטישן פוילן איז מען גאָר געשלאָפן אין אזעלכע העמדער. אין רוס־לאַנד האָבן זיי פון קיין נאַכט־העמד ניט געחלומט. ווען די נייע סאָוועטן זיינען אריינגעקומען אין דער סטאָלאָוויע און אויסגעפונען אז זיי מעגן דאָ קויפן אלץ וואָס זייער הארץ גלוסט נאָר, זיינען זיי געווען איבעראשט. איין רוס האָט באש־טעלט פערציק געקאָכטע אייער מיט איינמאָל...

די דאזיקע הארטע און עקשנות׳דיקע פאקטן האבן נאך אלץ ניט געקענט איבערצייגן די היימישע קאמוניסטישע אידעאליסטן, אז די גאנצע פראפאגאנדע איז דורכאויס פאלש. זיי האבן געגלויבט אין דער פראפאגאנדע ווי א פרומער ייד אין תורת משה. זיי האבן זיך ניט געקענט פארשטעלן אז זיי האבן זיך די אלע יארן אליין אפגענארט. ביז עס איז געקומען א צייט וואס זיי ענדלעך געעפנט די אויגן.

אין די ערשטע וואכן פון יאר 1940 האבן זיך באוויזן מעלדונגען אין שטאט וואס האבן אנגעזאגט, אז אין דאנבאס, אוקראאינע, נויטיגט מען זיך אין ארבעטער. די יונגע מענטשן פון שטאט וואס וועלן זיך פרייוויליק מעלדן און זיינען גרייט אפצופארן וועלן באקומען רייזע־הוצאות און די בעסטע ארבעטס־באדינגונגען. אויפן גרונט פון די צוגעזאגטע גליקן האבן זיך באלד געמאלדן עטלעכע יוגענטלעכע קאמוניסטן פארן אוקראאינישן דאנבאס און מען האט זיי ארויסבאגלייט מיט גרויס פאראד.

עס האט לאנג ניט געדויערט, אפשר א פאר וואכן, און עס האבן אנגעהויבן קומען בריוו פון די מרגלים, וואס זיינען געפארן אויסשפירן דעם קאמוניסטישן גן־עדן. די דאזיקע בריוו האבן געווירקט ווי א דונער אין מיטן העלן טאג אויף די געמיטער פון די קיטעווער קאמוניסטישע נאכלויפער.. די בריוו האבן באשטעטיקט אז אויפן דאנבאס לעבן טאקע די מענטשן ווי מלאכים אין גן־עדן .זיי עסן ווי די מלאכים, גייען געקליידט ווי די מלאכים.. אפן האבן די מרגלים מורא געהאט ארויסצושרייבן זייער ביטערע דערפארונג און זייערע אנטוישונגען, ווייל זייערע בריוו קענען נאך אריינפאלן אין די הענט פון צענזאר, האבן זיי געשריבן ברמז, פארשטעלטערהייט, ווי צום ביישפיל: די מענטשן עסן דא ווי ביי אונז אום יום־כיפור, מען גייט אנגעטאן ווי אום פורים... אדם און חוה׳ען האט דער מלאך פארטריבן פון גן־עדן נאכדעם ווי זיי האבן געעפנט די אויגן און דערזען אז זיי זיינען נאקעט... זיי האבן אויך געשריבן אז ר׳ אליעזר׳ן און זיינע חברים, וואס האבן געעפנט די אויגן און דערקענט דעם גאנצן אמת, ווייל מען פון גן עדן ניט ארויסלאזן. מיט ר׳ אליעזן האט מען געמיינט א געווייסן ל. שמעטערער. זיי האבן געווייזט דורך די בריוו און זיך געבעטן רחמים ביי זייערע עלטערן און קרובים מען זאל אנווענדן אלע מיטלען און זיי ארויסראטעווען פון גן־עדן און צוריקבריינגען אין קיטעווער גיהנם... די עלטערן האבן אנגעוועגדט פארשיידענע מיטלען און שפיצלעך

וואָס זאָל זיי דערמעגלעכן אהיימבריינגען זייערע אָפּגענאָרטע זינדעלעך עס זיינען אוועק עטלעכע חדשים ביזוואָנען אין א פינסטערער נאַכט האָבן זיך די מרגלים, בגנבה, צוריק אריינגעשאָרט אין שטאָט. זיי האָבן איצט אויסגעזען מער טויט ווי לעבעדיק; בלאָס, אויסגעצערט, הויט און ביינער. א פּאָר וואָכן האָבן זיי זיך, פאר חרפּה ניט באוויזן אויף דער גאַס.

וועז אין קיטעוו האָבן אָנגעהויבן פונקציאָנירן די סאָוועטישע ערייכטן. האָט זיך אָנטפּלעקט פאָר די אויגן דער גאנצער מהות פון דער סאָוועטישער יוסטיץ, די אזיאָטישע גרויזאמע און ברוטאלע ערעכטיקייט, די פּארשליי־ערטע ערעכטיקייט — אומגערעכטיקייט. די ריכטער און די פּראָקוראָרן האָבן זיך באוויזן ווי אכזרים, וואָס רעכענען זיך ניט מיטן מצב פון די אָרעמע ארבעטער. די ערשטע קרבנות פון דער פּראָלעטאָרישער געריכטיקייט זיינען טאָקע געווען די פּראָלעטאָריער אליין. די פּראָלעטאָריער וואָס האָבן טאָג־טעגלעך געווארט אויפן נייעם דערלייזער האָבן איצט דערזען דעם משיח ווי א פאָלשן דערלייזער, א טייוול פּארמאסקירט אין רויטן.

א כוואליע פּראָצעסן האָט זיך אויסגעגאָסן אויף די קעפּ פון די פּראָ־הולטשיקעס און סאָבאָטאזשירער. אָבער די אמתע ספּעקולאָנטן זיינען אָפּ־געקומען מיט לייכטע שטראָפן אָדער אינגאנצן באפרייט געווארן וויל זיי האָבן געהאָט גענוג געלט מיט וואָס משחד זיין, אונטערקויפן די ריכטער און דעם פּראָקוראָר.

ווי אין אלע אָקופּירטע געביטן איז אויך אין קיטעוו געווען א גרויסער מאַנגל אין אלע ארטיקלען פון ערשטן געברויך און באזונדערס אין פּראָדוקטן פון נויטיקן לעבנס־מיטל. די אָרטיקע פּראָדוקציע איז געווען נישטיק. די קוואליטעט איז פון טאָג צו טאָג ערגער געוואָרן, די קוואנטיטעט האָט אפילו ניט דערגרייכט פינף־און־צוואנציק פּראָצענט פון דער פּאר־מלחמה־דיקער פּראָדוקציע. דאָס אַלץ איז געווען א רעזולטאַט, ערשטנס פון דעם מאנגל אין די נויטיקע רוי־שטאָפן, און צווייטענס, צוליב דער שלעכטער אָנפירונג און דעם אופן פון אומקוואליפיצירטער ארבעט. די קאָמוניסטישע קאָמיסאָרן וועלכע האָבן זיך ניט געקענט קיין עצה געבן מיט דער נעבאָדיקער פּראָדוקציע האָבן געפונען א שעיר־לעזאזל, דעם ארעמען פּארוואָרלאָזטן ארבעטער, וועמען זיי האָבן געשטעמפּלט אַלס פּראָהולטשיקעס, סאָבאָטאָזשי־רער, ספּעקולאָנטן, און האָבן אויף זיי ארויפגעוואָרפן די גאַנצע שולד פאָר

דעם פערמאַנענטן קריזיס, פאר דער הונגער און דער נויט וואָס די באפעל־קערונג האָט געליטן. די מאַסן האָבן, פארשטייט זיך, געוואוסט אז די נויט און הונגער איז ארויפגעצוואונגען געוואָרן דורך דער רויב און פלינדער־פאָליטיק פון די קאמיסאַרן, אָבער זיי זיינען געווען אָנמעכטיק קעגן דער מאכט פון די קאָמיסאַרן מיט זייערע פינסטערע ארויסהעלפער – די נ. ק. וו. ד. זיי האָבן אפילו מורא געהאַט צו פראָטעסטירן און מיט פארשטייפטע פויסטן און פארקריצטע ציין נאָך אָפט געמוזט צו פליעסקען נאָך די דרשות פון די אָפ־נארער די אָקופאַנטן.

דער ערשטער פראָהולטשיק, וואָס איז אין קיטעוו פאראורטיילט געוואָרן, איז געווען אן אָרעמער יידישער שוסטער, וועלכער איז אין איין פארטאָג אוועק צו דער בעקעריי, זיך געשטעלט אין דער ריי צו קויפן א שוואַרץ ברויט. ער האָט פאַרשפּעטיקט צו דער ארבעט און איז פאַר׳משפּ׳ט געוואָרן פאר „פראָהול״ (פארשפּעטיקונג).

צווישן די פאראורטיילטע פאר סאַבאָטאזש האָבן זיך אויך געפונען יידישע בחורים און יונגע קאָמוניסטישע נאָכלויפער, וואָס זיינען פריער צוליב זייער קאָמוניסטישער איבערצייגונג באשטימט געוואָרן אויף פאראנטוואָרטלעכע פאָסטנס און אזוי ווי זיי האָבן ניט געהאַט די געהעריקע שולונג און פאכמענ־שע אויסבילדונג און עס איז זיי ניט גאנאנגען אין דער ארבעט, האָט מען זיי פארקלאָגט אלס סאבאָטאָזשטניקעס און פארמשפט אויף יאָרן טורמע.

דער אופן און די מיטלען וואָס די קאָמוניסטישע קאָמיסאַרן האָבן אָנ־געוענדט ביים איינפירן זייער אָרדנונג אין קיטעוו, דער אויפגעדעקטער אמת וועגן שקלאפן־לעבן פון דעם סאָוועטישן מענטשן, און צולעצט די קאָרופּטע אָנטי־פראָלעטאריש באַציאונג פון דעם סאָוועטישן פאָלקס־גערוכט אין קיטעוו — דאָס אלץ האָט ארויסגערופן גרויס פארדרוס און פארביטערונג ביי אַלע שיכטן פון דער קיטעווער באפעלקערונג. באזונדערס זיינען געווען פאַר־ביטערט אויף די סאָוועטישע אָקופאַנטן די אָרעמע שיכטן פון דער קיטעווער באַפעלקערונג. די אָרעמקייט, וואָס האָט אָזויפיל יאָרן געוואָרט אויף דער סאָצי־אַלער רעוואָלויציע, זיינען איצט געוואָרן די ערשטע קרבנות פון דער טיראניע.

דעם גרעסטן רחמנות האָבן אָבער ארויסגערופן די אָפּגענאַרטע קא־מוניסטישע אידעאַליסטן, בחורים און מיידלעך פון רייכע און אָרעמע קיטעווער יידישע היימען, וואָס האָבן אזויפיל יאָרן – אין די צייטן פון פוילישן רעזשים —

געליטן און פארפאלגט געוואָרן פאַר זייערע איבערצייגונגען, — האָבן איצט איבערגעלעבט אַזאַ ביטערע אַנטוישונג. די ערשטע צייט האָבן זיי נאָך אַלץ ניט געוואָלט צוגעבן, אַז די קאָמוניסטישע אידעע, אין דער געשטאַלט פון די קאָמוניסטישע קאָמיסאַרן, איז א פיקציע. אָבער מיט דער צייט האָבן זיי געמוזט אנערקענען אז זייער אידעע איז באַנקראָט. די קאָמוניסטישע קאָמיסאַרן האָבן אָנגעהויבן חושד זיין די יידישע קאָמוניסטן אין טראָצקיזם און האָבן זייערע יידישע חברים אָנגעהויבן אָפּזאָגן פון פאראָנטוואָרטלעכע שטעלעס און זייער פלאַץ אויסגעפילט מיט קיטעווער אוקראאיניש נאַציאָנאַליסטן.

צוליב דער גרויסער אַנטוישונג זיינען אַ סך יידישע קאָמוניסטן געוואָרן בעלי תשובה. אָלס ביישפיל פון דער תשובה קען דינען דער פאָלגענדער פאַקט:

דער ראש השנה און יום כיפור־סעזאָן איז געווען די צייט ווען דער פאָלקס־געריכט פלעגט דורכפירן מאַסן־ אורטיילן אויף די קיטעווער יידן, אָלס שטראָף פאַר פראָהול. דערמיט זיינען זיי אויסן געווען אָפּצושרעקן די יידן וואָס גייען דאָווענען און קענען חלילה פארשפעטיקן צו דער ארבעט. דאָך האָט קיין איין אינציקער קיטעווער ייד ניט פארפעלט צו גיין ראש השנה און יום־ כיפור אין שול דאָווענען. די קיטעווער יידן האָבן אָבער געהאָפט אויפן טאָג ווען זיי וועלן באפרייט ווערן פון קאָמוניסטישן יאָך און האָבן זיך דעריבער ניט געוואָלט אינרייסן מיט די מושלים, זיי ניט געבן די מינדעסטע געלעגנהייט און אן אויסרייד פאַר פארפאָלגונגען און טורמע. אין ראש השנה פון 1940 האָבן זיך דעריבער אַלע יינגע־לייט און בחורים — מיטן אויסנאם פון די עלטערע יידן — פאַרזאַמלט אין די שולן צווישן אַזייגער ביינאַכט און דאן אָפּ־ גערוכט די ימים־נוראים׳דיקע תפילות און אינדערפרי געלאָפן צו דער ארבעט. ווען מען האָט זיך אָבער ארומגעקוקט אין די בתי־מדרשים איז מען געווען איבעראשט צו זען צווישן די מתפּללים, וואָס זיינען געקומען צווישן פארטאָג אין שול אריין, — פילע געווען קאָמוניסטן, וואָס האָבן פריער קיינמאָל ניט ניט איבערגעטראָטן די שוועל פון א בית־מדרש. איצט זיינען זיי געקומען אין בית־מדרש כדי אויף אַ דעמאָנסטראַטיוון אופן אויסדריקן זייער סאָלידאַ־ ריטעט מיטן ציבור פון קיטעווער יידן און איינצייטיק אויך דורכפירן א מין

פּראָטעסט־דעמאָנסטראַציע קעגן די בארבארישע אנטי־רעליגיעזע אקציעס פון די קאָמוניסטישע הערשער.

פרילינג פון יאָר 1940 איז קיטעוו געווען א מיליטעריש־ער לאגער. די סאָוועטן האָבן דאָ קאָנצעטרירט מיליטער און געמאַכט פאַרברייטערונגען צו באפאלן די שכנותדיקע רומעניע. רומעניע האָט אָבער לויטן ראט פון היטלערן נאָכגעגעבן דעם סאָוועטישן אולטימאַטום מען זאָל זיי לאָזן אנעקסירן בוקאווינע און בעסאראביע און זיי פרייוויליק איבערגעגעבן די געביטן. ווי נאָר די סאָוועטישע ארמיי האָט באזעצט בוקאָווינע האָבן זיי דאָרט אָנגעהויבן דורכפירן זייער „באפרייונגס־ארבעט". אין די נעכט פלעגן זיי מאכן איבערפאַלן אויף די היימען פון זייערע פאַלקס־שונאים, — ציוניסטן, סאָציאליסטן, בונדיסטן, — און האָבן ארויסגעטריבן טויזנטער יידן פון טשערנאָוויץ און די ארומיקע שטעטלעך, זיי אריינגעשפאַרט אין וואגאָנען וואס האָבן געפירט בהמות, צו פערציק פערזאָן אין א וואָגאָן און פארשיקט קיין סיביר.

פרילינג פון יאָר 1941 האָבן די סאָוועטן אָנגעהויבן בויען אין קיטעוו און די ארומיקע געגנטן פארשיידענע סטראטעגישע פאָזיציעס און באפעס־טיקונגען, ווי בונקערס; זיי האָבן אויך געגרייט אונטערערדישע דעפאָס פון ברענ־שטאָף און אנדערע מינים קריגס־מאטעריאַלן. זיי האָבן זיך שוין געגרייט צום קריג מיט נאצי־דייטשלאַנד .די צוגרייטונגען האָבן שוין אָבער ווייניק וואס געהאָלפן. זונטיק, דעם 22טן יוני פון יענעם יאָר האָבן די דייטשן אָנגעהויבן זייער פון לאנג געגרייטן בליץ קריג אויפן סאָוועטן־פארבאַנד. די סאָוועטישע הערשער האָבן אין פאַרלויף פון א פאָר טעג פארלאָזן די שטאָט ,מורא האָבנדיק אז זייער אינציקען דורכגאַנגס־וועג קיין רוסלאנד, דער טייך דניעסטער, זאָל ניט איבערגעשניטן ווערן און אזוי ארום זאָלן זיי מוזן אריינפאַלן אין די דייטשע הענט.

פופצנטער קאַפּיטל

דער חורבן

נאָכן איבערפאל פון היטלער־דייטשלאַנד אויפן סאָוועטן פאַרבאַנד זיינען גאנץ פוילן, געווען רוסיש־אַדער קרוין־פוילן, גאַליציע און די גאנצע אוקראאינע מיט זייערע גרויסע יידישע קהלות אריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשע מאַסן־מערדער. די ס. ס. און די געשטאַפּאָ האָבן זיך באַלד געמומען דורכפירן זייער פון פאַראויס געפּלאַנטע בעסטיאַלישע פארניכטונג פון פוילישן און אוקראאינער יידנטום.

אין קיין שום אַנדער אייראָפּייאיש לאַנד האָבן די דייטשע מערדער אזוי בשלמות ניט געקענט דורפירן זייער געפּלאַנטן טייוולאַנישן מאַרד־פּראָגראם און דערפירן צום טאָטאַלן אומקום פון יידן, ווי אין פוילן און דער אוקראאינע. אין די פאַליאַקן און אוקראאינער האָבן זיי געפונען גענוג פרייוויליקע מיט־העלפער וועלכע האָבן גערן אָנטייל גענומען אין דער מאַסן־אויסראָטונג. עס האָט געקענט געשען בלויז אין די לענדער וואו גרויסע טיילן פון דער בא־פעלקערונג זיינען שוין געווען טיף אָנגעשטעקט מיט אַנטיסעמיטיזם און האָבן נאָר געוואַרט אויף דער ערשטער געלעגנהייט די דאָזיקע גיפטיקע שנאה אָנ־הייבן פראקטיצירן און רעאליזירן.

די טאָטאַלע פארניכטונג און אויסראָטונג פון פוילישן יידנטום האָבן די דייטשע מענטשן־פרעסער דורכגעפירט אויף א סיסטעמאטישן אין פאראויס־געפּלאַנטן אופן .צום ערשטן האָבן זיי די יידן דעגראדירט און פארשקלאַפט. יידן האָבן געמוזט טראָגן א שאנד־צייכן, די געלע לאַטע ,אַדער שטערן, א ווייסן אַרעם־באַנד מיט אן אויסגענייטן מגן־דוד און אן אויפשריפט „יודע". די יידן האָבן געמוזט טאָן פארשיידענערליי צוואנגס ארבעט פאר די דייטשע אָקו־פאַנטן און פאר זייערע לאָקאלע אוקראאינישע אונטער־הארן, אַדער משרתים. נאָך זיבן אזייגער אין אָוונט האָט זיך א יד ניט געטאָרט באווייזן אויף דער־גאס און בכלל ניט געטאָרט קומען אין באַרירונג מיט ניט־יידן. פאר עובר זיין אויף די געזעצן האָט מען באשטראפט מיט טויט.

ביסלעכווייז, שטופנווייז האָבן די דייטשן אויך עקאָנאָמיש רואינירט די

יידישע באַפעלקערונג. יידן זיינען צום ערשטן געצוואונגען געווען אוועקצוגעבן די דייטשן זייער גאנצע אויסלענדישע וואליוטע, זייער גאָלדענע און זילבערנע חפצים, אלע וואָלענע און פוטערנע קליידער. נאָכדעם האָט מען זיי געצוואונגען — און אלץ מיט דער דראָאונג פון טויט־שטראָף — צו צאָלן פארשיידענע קאָנטריבוציעס פאר דער געסטאַפּאָ, פאר דער מיליץ און פארן יודן־ראַט און אַנדערע בייזע אַנשיקענישן. נאָכדעם אז מען האָט שוין די יידן אויסגערויבט „געזעצליך", האָט זיך אָנגעהויבן א נייע סעריע פון רויבעריין. די דייטשע קרימינאַל־פּאָליציי האָט געריבט, די באַצירקס־זשאַנדאַרמיע האָט גערויבט, די גרענעץ־וואַך איז געאַנגען פון הויז צו הויז און האָט גערויבט פאר זיך די אוקראאיניש מיליץ האָט אויך געגזלט, גערויבט אָן א סוף. פון יודן־ראט איז אָפּגערעדט. דאָס לעבן און פארמעגן פון יעדן איינצלנעם יידן האָט — לויטן דייטשן געזעץ — געהערט צום יודן־ראט, וואָס איז געווען בלויז א בלינדער וווערקצייג אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ. דער יודנראַט האָט גערויבט פאר דער געסטאַפּאָ, געגזלט פאר דער מיליץ. ניט זעלטן האָבן די יודנראַטלער געשלאָגן מערדערליך די יידן וואָס האָבן ניט געווואָלט צושטעלן געוויסע מאטעריאַלן, וואָס די יודנראטלער האָבן געגלויבט אז מען באהאלט אויס. וועגן מען האָט ענדלעך אינגאַנצן אויסגעפּרעסט און אויסגעלייקט דעם יידן האָט זיך אָנגעהויבן די גרויזאַמע פיזישע פארניכטונג.

די דייטשע ס. ס. און געסטאַפּאָ מיט דער הילף פון זייערע פוילישע און אוקראאיניש מערדער האָבן אָנגעפאַנגען דורכפירן די ערשטע „יודענאקציאָן" (ווי מען האָט גערופן די מאָרד־אקציעס). זיי זיינען געגאנגען פון איין יידיש הויז צו דער אנדערער און געשריגן: „יודע הערויס!" מאָנכע יידן האָבן זיי דערמאָרדעט אפן אָרט, אנדערע האָבן זיי ארויסגעפירט אויסער דער שטאָט און דערשאָסן. אין יעדער שטאָט איז די אקציע דורכגעפירט געוואָרן אויף אן אַנדער אופן.

נאָר די דאָזיקע אקציעס האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג אין יעדער שטאָט און שטעטל פארקלענערט. דעמאָלט האָט די געסטאַפּאָ צענויפגעטריבן די פארבליבענע יידן און זיי אריינגעפּרעסט אין די געטאָס. די געטאָ איז באַשטאַנען פון עטלעכע אָפּגעצוימטע גאַסן, וואָס זיינען באַוואָכט געוואָרן פון מיליץ, כדי קיין ייד זאָל זיך פון דער געטאָ ניט קענען ארויס׳גנב׳ענען. נאָכדעם ווי מען האָט קאָנצעטרירט די מאַסע יידן אין דער געטאָ איז שוין

ניט שווער געווען איבערצופאַלן די געטאָ און דורכפירן די ספּעציעלע אקציעס דאָס ערשטע האָבן זיי ליקווידירט דעם „שמעלץ", אַ טעכנישער אויסדרוק פאר די עלטערע יידן, דאָס צווייטע מאָל האָבן זיי דורכגעפירט אַ באַזונדערן „קינדער־טאָג", וואו מען האָט אוועקגעריסן די קינדער פון די עלטערן און זיי אומגעבראַכט. אַ דריטן מאָל איז עס געווען דער „פרויען טאָג". די מענער פלעגט מען אינדערפרי אַוועקפירן צו דער ארבעט און ווען זיי האָבן זיך אפדערנאַכט צוריקגעקערט א היים האָבן זיי שוין זייערע פרויען מער ניט געזען.

ביז עס איז געקומען דער טאָג ווען די דייטשן האָבן באַשלאָסן, אז מען מעג שוין די שטאָט אָדער דאָס שטעטל מאכן אינגאנצן „יודענריין", דעמאָלט האָבן זיי, מיט דער הילף פון די פאָליאַקן און די אוקראאינער, ארומגערינגלט דאָס געטאָ, עס אונטערגעצונדן פון אלע פיר זייטן און דערמאָרדעט אלע יידן.

אויף דעם אופן און מיט אַנדערע מעטאָדן, — ווי אין די לאַגערן פון מאידאנעק, טרעבלינקא און אוישוויץ, — האָבן די בעסטיאַלע דייטשן, צום ערשטן אויסגעפלינדערט, אויסגעמאָרדעט און פארניכטעט זעקס מילאָן פון אונזערע ברידער און שוועסטער אין איראָפּע.

זעכצנטער קאַפּיטל

קיטעוו נאָכן פארלאָזן פון דער סאוועטישער ארמיי

זונטיק פארטאָג, דעם 22־טן יוני, 1941 איז די גאַנצע קיטעווער באַפעלקערונג אויפגעוועקט געוואָרן פון שטארקן גערויש פון מאָטאָרן און באָמבע־אויפרייסן. ווען מען איז ארויסגעלאָפן אויף דער גאַס צעשרעקענע און פארוואונדערטע, האָט מען דערזען די דייטשע עראָפּלאַנען, וואָס האָבן שוין באָמבאַדירט די פעסטונגען, וואָס די סאָוועטן האָבן געבויט אין שטאָט און אין דער גאַנצער געגנט ארום, דעמאָלט האָט זיך אַנגעפאנגען די „אטאַקע אויף סאָוועט־רוסלאַנד".

מאָנטיק, דעם 23־טן יוני האָט דאָס סאָוועטישע מיליטער אַנגעהויבן אָפּציען פון קיטעוו. מיטן סאָוועטישן מיליטער האָבן אויך פארלאָזט די שטאָט

אַלע טעכנישע אָפּטיילונגען מיט זייערע משפחות, די וועלכע האָבן געבויט די פּעסטונגען פּאר פּארטיידיקונג.

די אָנפירנדיקע קאָמיסארן פון דער ציווילער באפעלקערונג האָבן זיך גלייך נאָכן מיליטער אָנגעהויבן גרייטן צו פארלאָזן די שטאָט. דאָנערשטיק דעם 25־טן יוני האָט זיך די סאָוועטישע מיליציע מיט דער נ. ק. וו. ד. ארויס־געלאָזט אין די ארומיקע דערפער און האָבן רעקוויזירט ביי די פויערים זייערע פערד און וועגעלעך, זיי געבראכט קיין קיטעוו גרייט פאר טראַנספּאָרט־מיטלען וואָס די סאָוועטישע ציווילע באאמטע זאָלן נוצן , ווי אויך פאר די פּאָרטיי־פונקציאָנערן און דער נ. ק. וו. ד.

די סאָוועטישע בעאַמטע האָבן ארויסגעצויגן דאָס גאָנצע געלט פון די בענק, פון אלע קאָאָפּעראַטיוון, מאַגאַזינען און קראָמען, זיי האָבן אויך אויס־געליידיקט דאָס שפּייז פון די מאַגאַזינען און עס אָנגעלאָדן מיטצונעמען מיט זיך קיין רוסלאַנד.

דינסטאָג דעם 1טן יולי האָבן די ציווילע סאָוועטן, דער קאָמוניסטישער פּארטיי־אַקטיוו, די נ. ק. וו. ד. און אלע באאמטע פארלאָזט די שטאָט. דערביי האָבן זיי איבערגעלאָזט דאָס מעבל די הויז־ווירטשאָפט און די אָנדערע אייג־ריכטונגען. זיי זיינען אָפּגעפּאָרן אויף די רעקוויזירטע פויערשע וועגעלעך.

פאר זייער אָפּפאָרן האָבן די סאָוועטישע קאָמיסאָרן אפּעלירט צו דער יידישער באָפעלקערונג זיי זאָלן צוזאמען מיט זיי פליכטן קיין רוסלאנד און זיי האָבן פאָראויסגעזאָגט ,אַז ווינאָר די דייטשן וועלן קומען וועלן זיי דאן פאר־טיליקן די יידישע באפעלקערונג .די קיטעווער יידן האָבן זיך ניט געוואָלט צוהערן צו די רייד פון די סאָוועטישע קאָמיסאָרן. קיינער האָט זיך ניט גע־קענט פאָרשטעלן אז די דייטשן וועלן דערמאָרדן מענטשן בלויז דערפאָר וויל זיי זיינען פון יידישן אָפּשטאָם, קיין איין יידישע משפּחה האָט ניט געוואָלט מיטגיין מיט די רוסן, חוץ אַ פּאָר יוגענטלעכע וועלכע האָבן מורא געהאַט צו בלייבן אין קיטעוו.

די קיטעווער גרעסערע־וואָג האָט פארלאָזט די שטאָט דינסטיק נאָכמיטאָג און אפדערנאָכט האָבן די לעצטע סאָוועטישע גרעסערע־וואכלייט אונטערגעצונדן די סקלאָדן אמוניציע, די מיליטעריש איינריכטונגען וואָס זיי האָבן ניט געקענט מיטנעמען מיט זיך.

אויף מאָרגן אינדערפרי זיינען זיך אוקראאינער פון דער גאנצער געגנט

ארום צענויפגעלאָפן קיין קיטעוו און אָנגעהויבן אויסרויבן די פּארבליבענע סאָוועטישע סקלאַדן. פּארטיק געוואָרן מיטן רויב האָבן זיי זיך פארזאַמלט אָנטקעגן דער געמיינדע הויז און מיט גרויס רעש און געפילדער אוז אויף אַ פּאַראַדנעם אופן ארונטערגעצויגן די סאָוועטן־פאָן מיט דעם גרויסן פינף־שפּיציקן שטערן פון געמיינדע־טורם און ארויפגעצויגן די אוק־ראאינישע פאָן. די וואָס זיינען געווען די גאנצע מחותנים און רעדל־פירער ביי דער צערעמאָניע זיינען געווען די נעכטיקע פּארברענטע קאָמוניסטן ,וואָס האָבן געהאַט פּאַרשיידענע אָמטן אין דער סאָוועטישער אדמיניסטראציע.

די קיטעווער יידן זיינען אין דער צייט פון פּאַראַד און פון דער צערעמאָ־ניע ביים ארויפציען די פאָן געווען אין די הייזער, מורא געהאַט ארויסצוגיין.

פרייטיק דעם פערטן יולי איז קיין קיטעוו אָנגעקומען אן אונגארישע קאַוואַלעריע אַפּטיילונג, גרייט אויבערצונעמען די שטאָט. איידער זיי זיינען אָנגעקומען האָבן די אוקראאינער אויפן וועג דורך וועלכן די אונגארן זיינען געקומען, אויפגעבויט א גרויסן טורעם, אויפגעהאָנגען אויפן טורעם א היט־לעריש האָקנקרייץ און אויף בייידע זייטן פון דער „סוואסטיקא" די אוקראאינער און אונגארישע פענער, דער גאנצער טורעם איז געווען אויסגעצירט מיט אוקראאינישע און אונגארישע באגריסונגען און לאָזונגען.

וועז די אונגארן זיינען אריין אין שטאָט זיינען זיי באגעגנט געוואָרן פון אן אוקראאינישן קאָמיטעט וואָס האָט די קאוואלעריסטן מכבד געווען מיט ווין און ציגארעטן, וואָס זיי האָבן פריער אָנגערויבט אין די סאָוועטישע מאָגאַזינען.. מיט דער הסכמה פון דעם מאַיאָר פון דער אונגארישער אָקו־פאציע אָפּטיילונג האָבן זיך די אוקראאינער באלד געמאַכט צו ארגאניזירן אַ ציווילע אדמיניסטראציע. זיי האָבן אַרגאניזירט אן אוקראאינישע מיליץ, אין וועלכן עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן די זעלבע מיליציאָנערן, וואָס האָבן נאָך ביז מיט עטלעכע טעג צוריק געהערט אין דער סאָוועטישער מיליץ און זיינען געווען אַזעלכע גרויסע סאָוועטישע פאַטריאָטן.. די ערשטע ארבעט פון דער ניי־געשאַפענער אוקראאינער נאַציאָנאַלער מיליץ איז געווען אויסרויבן יידישע הייזער און אווקנעמען יידן צו צוואנגס־ארבעט.

דעם 13־טן יולי איז קיין קיטעוו אראָפּגעקומען א רומענישער פוס־גייער רעגימענט סאָלדאַטן און די אונגארישע קאוואוואלעריסטן זיינען אַוועק. די יידן האָבן גלייך דערפילט דעם טעם פון איבערגעלאָזט ווערן אויף הפקר און זיין

אויסגעשטעלט צום חסד פון יעדען אנטיסעמיט און שונא ישראל . . . גלייך נאָכדעם ווי די רומענער האָבן איבערגענומען קיטעוו זיינען אהער דערגאנגען טרויעריקע ידיעות וועגן די מערדערישע מעשים פון די רומענער אין די שכנות׳דיקע שטעט און דערפער אויף דער שוצלאָזער יידישער באפעלקערונג.

זיבצנטער קאַפּיטל

דער פּאגראם אין יאבלאניצע

די ערשטע ידיעה וואָס האָט געטראָפן די קיטעווער יידן ווי א דונער איז געווען די שרעקלעכע בשורה ווען דער אויסמאָרדונג פון די יאבלאָניצער יידן.

דאָס דאָרף יאבלאָניצע איז געלעגן אויף דער פּוילישׁ־רומענישער גרענץ ביים טייך טשערמאָשׁ, א העלפט טייך האָט געהערט צו פּוילן און א העלפט צו רומעניע.

אין יאבלאָניצע האָבן געוואוינט צווישן אכציק און הונדערט יידן, ערלעכע און אויפריכטיקע מענטשן אין זייער פּריוואָטן לעבן און אין האנדל. די פּארהעלטעניסן צווישן די יידן און די שכנים, די הוצולן איז געווען א ביז גאָר פּריינטלעכע. מען איז אויסגעוואקסן אין איינעם, זיך געקענט פון קינדווייז אָן און זיך תמיד קעגנזייטיק ארויסגעהאָלפן.

יאבלאניצע איז געווען ארומגערינגלט מיט גרויסע און טיפע וועלדער. פון דעם וואלד־גהילץ האָבן די יידן און די הוצולן גהאָט זייער פּרנסה. מען פלעגט דאָס גהילץ ביי וועלכן די הוצולן און יידן האָבן אינאיינעם גע־ארבעט פּאַרברויכן אין די זעגערייען פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. וואָכן לאַנג פלעגן די יאַבלאָניצער יידן און הוצולן וואוינען אין וואלד־כאַטעס און ס׳האָט גהערשט צווישן זיי שלום און פריינטשאפט. ס׳האָט קיינמאָל ניט פּאסירט, אז א הוצול זאָל באפאלן א יידן אָדער ביי אים עפּעס צונעמען.

אָבער באלד ווי די סאָוועטן האָבן פּארלאָזן האָט דער יאבלאָניצער גלח גהאלטן א העצערישע דרשה און אויפגעפּאָדערט די הוצולן אויסצי־מאָרדן אלע יאבלאניצער יידן, קיין איינעם ניט איבערלאָזן. דערמיט — האָט זיי דער גלח פארזיכערט — וועלן זיי טאָן א הייליקע ארבעט און גאָט וועט זיי

דערפאר באלוינען. די הוצולן האָבן די מצווה פון גלח אויסגעפילט בשלמות, אין איין טאָג האָבן זיי אויף א גרויזאמען אופן דערמאָרדעט אלע יידן פון יאַבלאָניצע.

מיטן פאָגראָם האָבן אָנגעפירט די ברידער סקאָטשוק, וואָס האָבן זייער גאנצע פרנסה געצויגן פון יידן. און א קיטעווער אוקראאינער בערניוגאָ, וואָס האָט געארבעט אין יאבלאָניצע ביים אָפשיקן דאָס געהילץ מיטן טשערמעש. די הוצולן האָבן זיך אונטער זייער אָנפירערשאפט ארויסגעלאָזן און געגאנגען פון איין יידיש הויז צו דער צווייטער, אוועקגעשלעפט די יידן צום טשערמעש, זיי דערשאָסן און אריינגעוואָרפן זייערע קערפערס אין די שטורמישע כווא־ליעס פון טייך.

דער טייך איז גרויס געוואָרן פון די רעגנס און האָט אראָפגעטראָגן א פאָר קערפערס פון די יאבלאָניצער קדושים קיין קיטעוו. קיטעווער בחורים, וואָס האָבן דעמאָלט געארבעט ביים בויען א בריק, האָבן ארויסגעצויגן די קערפערס פון טייך און זיי געבראכט צו קבר ישראל אויפן קיטעווער בית עולם.

אין יאבלאָנעץ איז געווען א יידישע פאמיליע שטיינברעכער, א משפחה, וואָס האָט געציילט צען גבורים, עכטע בארג־יידן. אין נאָרמאלע צייטן האָבן זיי פאר קיינעם קיין מורא ניט געהאַט און זיינען געווען ביכולת זיך קעגנטשטעלן יעדן איבערפאל. בעת'ן יאבלאָניצער פאָגראָם האָבן די הוצולן ארויסגעפירט די גאנצע משפחה צום וואסער, זיי אוועקגעשטעלט ביי א פעלז, ארומגע־בונדן זייערע קערפערס מיט שטעקיק דראָט און אזוי, געבונדענערהייט, אייַ־נער צום אנדערן, זיי אראָפגעוואָרפן אין טייך אריין.

פון גאנצן יאבלאָניצער יידישן ישוב האָט זיך געראטעוועט בלויז איין יידישע פרוי, דאָס ווייב פון פנחס סורקעס. די מערדער האָבן זי אריינגעוואָרפן אין איינעם מיט אַלע יידן אין שטורמישן פלוס, די קויל וואָס זיי האָבן איר נאָכגעשאָסן האָט זי אויסגעמיטן. זי איז געווען א גוטע שווימערין איז זי אראָפגעשוואומען מיטן וואסער אויסערן דאָרף, ארויס פון טייך און איז אוועק מיט די וועלדער קיין זשאביע. דעצעמבער 1941 איז פרוי סורקעס אומגעקומען טיפ אַלע זשאָביער יידן.

נאָכן יאבלאָניצער פאָגראָם האָבן די יידישע איינוואוינער פון די ארומיקע בארג־דערפער, ווי הרינאָווע ,סטעבנע, איבערגעלאָזט זייער גאנץ

האָב און גוטס, הייזער און פעלדער פאר די הוצולן און בארווּעס און נאקעט אַנטלאָפן קיין קיטעוו.

אין בוקאווינע, אויף דער רומענישער זייט, אין דער שכנות׳דיקער שטאָט ויזשניץ, ווי אויך אין די ארומיקע שטעט און שטעטלעך און דערפער האָבן די רומענער, גלייך נאָך זייער אריינמארשירן אהין, אויסגעמאָרדעט ס׳רוב פון דער יידישער באפעלקערונג און דאָס רעשט אַנגעלאָרן אין לאסט־וואגאָנען און דעפּאָרטירט קיין טראנסדניסטריע, וואו די מערסטע פון זיי זיינען אומ־געקומען פון הונגער און שווערער ארבעט. נאָך די טרויריקע ידיעות, וואָס זיינען דערגאָנגען קיין קיטעוו קען מען זיך שוין פאָרשטעלן די שטימונג פון קיטעווער יידן, ווען די רומענער האָבן באזעצט די שטאָט.

אַכצנטער קאפּיטל

קיטעוו אונטער דער רומענישער און אונגאריישער אקופּאציע

גלייך ווי די רומענישע זעלנער האָבן זיך איינקוואָטירט אין שטאָט האָבן זיי זיך געזומען צו די יידן. זיי פלעגן שלאָגן אין די גאסן, אָפּשניידן די בערד ביי עלטערע יידן און געהאָלטן אין איין רויבן און צונעמען אלץ וואָס האָט זיך געמאָכט. זיי זיינען בכלל ניט געווען קיין גרויסע איבערקלייבער, צונומען אלץ. וואָס האָט זיך געטראָפן.

דער רומענישער קאָפּיטאָן איז געפאָלן אויף אן המצאה וויאַזוי ארויס־צופּרעסן געלט פון דער יידישער באפעלקערונג. ער האָט ארויסגעגעבן א באפעל ארעסטירן די רייכערע יידן, — אויפן אָנווייז פון די אוקראאינער — זיי באָשולדיקט אין קאָמוניזם און זיי געהאָלטן פארשפארט עטלעכע טעג, און יעדן טאָג זיי מכבד געווען מיט קלעפּ אויפן רומענישן שטייגער. צום סוף האָט ער זיי אינציקווייז אריינגערופן אין זיין ביורא און געמאָלדן, אז ער וועט זיי האָלטן אזוי לאָנג ביזוואנען מען וועט אים ניט בריינגען קיין אויסליי־געלט. די משפחה פון די ארעסטירטע איז געצוואונגען געווארן צו צאָלן דעם

רומענישן קאפיטאַן פון פופציק ביז הונדער דאָלער אָדער גאָלדענע זייגערס און רינגען און אַנדערע ווערטפולע חפצים.

נאָך א צען טעג פון שלעגערייַ און רויבעריי האָבן די רומענער פארלאָזט די שטאָט און קיין קיטעוו איז ווידער אַראָפגעקומען אַן אונגאַרישער רעגימענט.

די אונגארישע האָבן זיך באַצויגן פרייטלעכער צו דער יידישער באַפעל־קערונג. זייערע אפיציערן האָבן זיי אייגקוואטירט אין יידישע הייזער, און אז מען האָט זיי דערציילט וועגן דעם שוידערלעכן מאָרד אויף די יידן פון יאבלאָ־ניצע, האָט דער אונגארישער מאיאָר ארויסגעשיקט אין דאָרף א שטראָף־עקס־פעדיציע, וועלכע האָבן מיט זיך מיטגענומען צוויי יידן פון שכנות׳דיקן דאָרף הריניאָווע. זיי האָבן די מערדערישע הוצולן ניט באשטראָפט זיי האָבן אָבער יאָ באוויזן צונעמען ביי זיי א טייל פון אַנגערויבטן יידישן פארמעגן, ווי בהמות, פערד און אַנדערע זאַכן. בלויז אַ קליינעם טייל פונעם רויב האָבן זיי צוריק געגעבן די יידן, דעם גרעסטן טייל האָבן זיי צוגענומען פאר זייער טירחה...

די אונגארן זיינען, בדרך־כלל, אויך ניט געווען איבערקלייבעריש, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן רויב. זיי האָבן געווואוסט אז לאנג וועלן זיי אין קיטעוו ניט בלייבן, האָבן זיי אין דער קורצער צייט פון זייער אויפהאַלט גע־נענומען אויף וואָס די וועלט שטייט ביי יידן און אויך ביי די אוקראאינער, און דער סוף איז געווען אַז זיי האָבן פארקלאָגט די אונגארן פאַרן דייטשן קרייז־ הויפטמאַן. עס האָט לאַנג ניט גענומען און די אונגארן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט און א דייטשע מיליטערישע טרופּע, אנגעפירט פון דעם ס. ס.־ישן שטורם־פירער וואכמאן, האָט איבערגענומען די שטאָט.

קיטעוו אונטער דער דייטשער אקופאציע

באַלד נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן באַזעצט קיטעוו האָבן זיי איינגעפירט א געטאָ־שטייגער פאר די קיטעווער יידן.. זיי האָבן גלייך געגומען דורכפירן זייערע טייוולאָנישע פלענער אויסצורעכן די יידן. צום ערשטן האָט מען געוריבט און אויסגעהונגערט די יידישע באַפעלקערונג. יעדען טאָג זיינען ארויסגעגעבן געווארן אַנדערע אַנטי־יידישע דעקרעטן און געזעצן און פאר ניט אויספאָלגן א באפעל אָדער אַ געזעץ, האָט מען באקומען טויט שטראָף.

אַלע יידן, אָן אויסנאם פון 10־יאָר אלט, האָבן געמוזט טראָגן אויף דער לינקער האַנט א ווייסן באַנד מיט אַן אויסגענייטן מגן־דוד און אין מיטן א גרויסע אויפשריפט: „יוד“. פון זיבן נאָכמיטאָג ביז זיבן פרי האָט אַ ייד ניט געטאָרט ארויסגיין פון זיין ווּאוינונג. אַ ייד האָט אויך ניט געטאָרט קומען אין קאָנטאקט מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג. מען האָט ניט געטאָרט ארויסגיין אין מארק איינקויפן פּראָדוקטן און בכלל ניט געטאָרט ארויסגיין מחוץ פון דעם אָנגעצייכנטן קרייז. טאָמער האָט מען געטראָפן א יידן אויסער זיין ווּאוינונג האָט מען אים דערשאָסן אפן אָרט. ביז אַ געוויסן טערמין האָבן יידן געדארפט אויסליפערן זייער גאָלד און זילבער און זי אויס־לענדישע וואָליוטע, ווי אויך זייערע ווּאלענע און פוטערנע קליידער. האָט מען נאָכן טערמין געפונען באַ אַ יידן גאָלד, זילבער אָדער אַ פוטער־מאַנטל אוּן אַ וואָלן קלייד איז ער דערשאָסן געווארן.

כדי אַכטונג צו געבן אז די אלע געזעצן און פארארדנונגען זאָלן שטרייניג אויסגעפירט ווערן האָבן די דייטשן אָרגאַניזירט די אוקראאינישע מיליץ, אַלס געהילף צו זייער פאָליציי אוּן האָבן זיי געגעבן אומבאגרענעצטע רעכט אוּן מאַכט. אַלס נאַטשאַלניק פון דער מיליץ האָבן זיי באַשטימט דעם אוקראאינער וולאדימיר כאָלעווטשוק, וועלכער איז געווען דער נאַטשאַלניק פון דער סאָ־וועטישער מיליץ.

כדי צו אַרגאניזירן די יידישע צוואַנגס־ארבעט און העלפן דורכפירן די אויסרויבונג פון דער קיטעווער יידישער באפעלקערונג האָבן די דייטשן געשאַפן א יודנראַט. די אויפגאַבע פונעם יודנראט איז געווען דורכפירן די באפעלן פון די לאָקאלע אוקראאינישע און דייטשע רעגירער .איבערהויפט האָט דער יודנראט געדארפט באַדינען דער געסטאַפּאָ. דער לאָקאלער ראָט איז געשטאַנען אונטערן אויפזיכט פון קאָלאָמעער קרייז־יודנראט,און געדארפט דורכפירן אַלע זיינע פארארדנונגען. די געשעפטן זיינען געווען ליידיק און אז די דייטשן האָבן זיך ענטויטיקט אין מעבל, לעדער שטאָפן און אַנדערע פּראָדוקטן, אויך וויין, בראַנפן און אנדערע שארפע געטראַנקען צום שיכור׳ן און אויך „פרויען״ פאר זייערע זעלנער, האָט דער יודנראט די אלע פּראָדוקטן געמוזט קויפן ביי די אוקדאינער און פּאָליאַקן פאַר הויכע פרייזן.

גלייך ווי די סאָוועטן האָבן פארלאָזן קיטעוו האָבן די קיטעווער יידן אַנגעהויבן ליידן פון מאַנגל אין נויטיקע לעבנס־מיטלען. ווי לאנג מען האָט נאָך געקענט גיין אין די דערפער און קויפן ביים פויער פּראָדוקטן פאר דאָלאַרן, אָדער אויסבייטן געווּיסע זאַכן אויף שפייז, האָט מען נאָך ווי עס איז זיך אַן עצה געגעבן, אָבער אז די דייטשן זיינען אריינגעקומען און האָבן ארויסגעגעבן די אַנטי־יידישע פארארדנונגען, זיינען די יידן אָפּגעשלאָסן געווארן אין אַן ענגן תחום און האָבן שוין מער ניט געהאַט קיין שום קאָנטאקט מיט די פויערים. דעמאָלט האָט זיך פאר די קיטעווער יידן אָנגעהויבן אַ לאַנגער פעריאָד פון הונגער.

די דייטשן האָבן פארבאָטן צו האַנדלען מיט תבואה, האָט מען געפונען אַ יידן אָדער אפילו ניט קיין יידן האַנדלען מיט תבואה פלעגט מען ביים ניט־יידן קאָנפיסקירן די תבואה און דעם יידן פאראורטיילט צום שיסן. די פויערים און לאַנד־אייגנטימער האָבן באקומען אַ באַפעל צו ליפערן דער דייטשער מאַכט די גאנצע גערעטענישן און איבערלאָזן פאר זיך בלויז א קוואנטום פארן אייגענעם געברויך. פאר דער תבואה וואָס די פויערים האָבן געבראכט אין באשטימטע זאַמל־פלעצער, האָבן זיי באקומען אַכצן זלאָטעס פאר הונדערט קילאַ (לויטן פרייז פון פארן קריג). אויפן שוואַרצן מאַרק האָט מען געקענט קריגן פיר הונדערט זלאָטעס פאר הונדערט קילאַ און נאָך מער.

אויך אַנדערע שפייז־פּראָדוקטן ווי מילך, פוטער, אייער, עופות, קי און ענלעכע זאַכן האָבן די פויערים געמוזט ברייגען דער מאַכט און האָבן

פאר די פראדוקטן געקראגן באצאלט אין זלאטעס, לויטן פרייז פון פאר דער־ מלחמה. פאר אן איי האבן זיי באקומען פינף גראשן אויפן שווארצן מארק האט אן איי געקאסט אנדערהאלבן זלאטעס.

די דייטשן האבן איינגעפירט א ראציאָ אויף שפייז.די שטאטישע אוק־ ראאאינער האבן באקומען צוגעטיילט איין ראציאָ. די אזוי־גערופענע פאלקס־ דייטשן האבן באקומען דאפלטע ראציעס. די פאלקס־דייטשן זיינען געווען אן ערב־רב, א געמיש פון פאליאקן און אוקראאינער, וואס האבן זיך פלוצים דער־ מאנט אז זיי שטאמען פון דער „אויבערראסע", אז זייערס אן עלטער־עלטער באבע אדער זיידע זיינען געווען דייטשן, אדער אז זיי האבן געהאט א דייטשן נאמען און דערמיט זיך געקענט רופן דייטשן. דורכן אומקאנטראלירטן יחוס־ בריוו זיינען זיי איבערגאכט געוואָרן ריינע אריער, וואס האט זיי געגעבן די פריווילעגיע צו קריגן דאפלטע ראציעס שפייז און אויך רעכט אויף ארבעט און אויף יידישע פארמעגנס. אבער אפילו די פאלקס־דייטשן האבן אויף די ראציעס געקענט שטארבן פון הונגער.

די יידן זיינען פון אנהויב אן פאר׳משפט געוואָרן צום הונגער־טויט. ניט האבנדיק קיין ראציאָ־קארטל האט דער ייד געמוזט איינשטעלן דאס לעבן, זיך ארויס׳גנב׳ענען פון די שטענג־באוואכטע גאסן און ווי עס איז זיך דער־ שלאגן צום פויער. די קיטעווער יידישע ארעמקייט און א גרויסער טייל פוי מיטלשטאנד האט שוין ניט געהאט קיין זאך אויסצובייטן אויף שפייז, צו דער־ האלטן דאס לעבן. דעמאלט האט זיך אנגעהויבן א הונגער־מגיפה, אין יאנ. 1942 זיינען אויסגעגאנגען פון הונגער הונדערט און פערציק יידן פון א באפעלקערונג וואס האט געצייליט 2500. נויט ברעכט אייזן און הונגער וויסט ניט פון קיין חרפה. האבן זיך אפגעשפיגלט טראגישע סצענעס לעבן די יידישע הייזער. גאנצע יידישע משפחות ,הונגעריקע טאטעס און מאמעס מיט זייערע פאר׳־ חלשטע קינדער פלעגן שטיין אויף די גאסן און בעטלען ברויט, וויינען פאר א כזית צו דערהאלטן די נשמה. ארעמע לייט און מענטשן פון מיטלשטאנד, געוועזענע סוחרים, בעלי־מלאכות, — אלע פלעגן גיין פון הויז צו הויז אין בעטלען. ווען זיי האבן באקומען א קארטאפל, אביסל קלייען אדער אפילו א שאלעכץ פון א קארטאפל, איז עס געווען א יום טוב, וויבל פון דעם האט מען געקענט אפקאכן אביסל וואַרעמס צו דערווארעמען די פארטריקנטע געדערים. און הונגעריקערהייט, קוים זיך האלטנדיק אויף די פיס האבן נאך די

קיטעווער יידן געמוזט שווער אַרבעטן ביי צוואַנגס־אַרבעט. יעדן טאָג האָט דער יודנראַט ארויסגעשיקט פון הונדערט און פופציק ביז צוויי הונדערט יידישע מענער און פרויען פאר דער צוואַנגס־אַרבעט. איין טייל האָט געאַרעבט ביי די דייטשע גרענעץ־שוץ אין קיטעווו, סלאבודקא, טודיאוו. די מענער פלעגן האקן האָלץ ,טראָגן וואַסער און גערייניקט די קלאָזעטן ; די פרויען און מיידלעך האָבן געוואַשן די פֿאָדלאָגעס, געטאָן פארשיידענע הויז־ארבעטן. געווען אויך מענער וואָס האָבן געאַרבעט ביים ברוקירן די גאַסן, געבויט בריקן, ווי ביים פארריכטן און איבערבויען די בריק אויפן טשערמעש, וועלכער האָט געפירט קיין וויזשניץ, די בריק האָבן די סאָוועטן אויפגעריסן איידער זיי האָבן זיך ארלאָזט די שטאָט. דאָס איז געווען שווערע האַרבוואָניע, ממש עבודת פרך. מען האָט געדארפט שלעפּן דאָס שווערע געהילץ פון וואַסער און הויבן שווערע טראָוורסן. ניט איין יייד איז ביי דער ארבעט גע׳הרגעט געוואָרן. די אוקראאינער האָבן אויך געשלאָגן די יידישע ארבעטער מכות־רצח. מאָנכע זייענען אַוועקגעפאַלן ביי דער ארבעט פון הונגער ; דאָס גאַנצע עסן איז באַשטאַנען פון א ציבעלע און א רעטעך. די מער גליקלעכע זיינען געווען די וואָס האָבן געהאַט א „דזער" א מין זופ פון געקאָכט וואַסער, פארפּראָשעט מיט א ביסל מעל, קוקורוזע־גרויפן אָדער געשטן.

צוואַנציקסטער קאַפּיטל

דער ערשטער קיטעווער יודנראט

דער ערשטער פּרעזידענט פון קיטעווער יודנראט איז געווען דר. מנשה מאַנדעל. ווי שוין דערמאָנט אין א פריערדיקן קאַפּיטל, איז דר. מנשה מאַנדעל א שטאָלצער נאַציאָנאַלער ייד, דער אנארקעניטער פירער פון די קיטעווער יידן פון לעצטן דור. ער איז ניט נאָר געווען באליבט ביי די יידן נאָר אפילו די פּאָליאַקן און די אוקראאינער האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט גרויס רעספּעקט און זיך געערכנט מיט זיין מיינונג.

פאַר דער קורצער צייט פון זיין אַמט אַלס הויפּט פון יודנראַט האָט ער זיך באַמיט נאָכקומען די פארלאנגען פון די דייטשע און אוקראאיניש

הערשער און האָט דורכגעפירט זיין דינסט אויף אַ דיפלאָמאַטישן אופן און מיט גרויס טאַקט. די מאַטעריאַלן און פּראָדוקטן וואָס ער האָט געדארפט אַרויסבאַקומען פון די יידן און די צוואַנגס־אַרבעט, האָט ער באַמיט צו קריגן פון די יידן אויף אַ וואָלונטאַרן אופן, אָן דראַסטישע מיטלען. כדי צו כאַראַקטעריזירן דעם אופן פון זיין אַרבעט אין קיטעווער יודנראַט איז געניג צו דערמאָנען פאָלגענדיקן פאקט:

ווען די דייטשן זיינען אריין קיין קיטעוו האָבן זיי באלד געמוען רעס־טאוורירן דעם גרויסן שטאָטישן געריכטס־זאָל און אויסמעבלירן די געביידע אַלס וואוינונגען פאר דער דייטשער גרענעץ־שוץ. די דייטשן האָבן אויך אין די שכנות׳דיקע דערפער רעמאָנטירט די געוועזענע פוילישע געביידעס פון דער גרענעץ־וואַך. זיי האָבן זיך פאר דעם צוועק געוויטיקט אינפארשיידענע בויי־מאטעריאַלן ווי פארב, קאַלעך, צעמענט, צוועקעס און שלעסער פאר טיר און פענסטער קעסלען און בלעכן פאַר די קיכן און נאָך עגלעכע מא־טעריאַלן. זיי האָבן אויך געדארפט צאָלן די אוקראאיניש ארבעטער, מויערער און שלאָסער, סטאָליארעס און שטוב־מאָלער און פאַרבער. די פאַכלייט האָבן פארלאנגט זייער לוין ניט אין זלאָטעס, וואָס זיינען געווען ווערטלאָז נאָר אין תבואה. דעמאָלט איז דער אָפּיציר פון דייטשער גרענעץ־שוץ אין קיטעוו אַראָפּ־געקומען אין קיטעווער יודנראַט און באפוילן דעם יודנראַט אים צושטעלן די אַלע נויטיקע רוי־מאטעריאַלן און תבואות פאר דער מלאָכה־געלט פון די אוק־ראאינער. ער האָט געפאָדערט מען זאָל אים אַלץ צושטעלן ביז אַ פּאָר טעג און אויב ניט האָט ער געדראָעט מיט די גוט־באקאנטע דייטשע פאָלגן.

דער פרעזידענט פונעם יודנראַט דר. מאַנדעל האָט גלייך פאררופן אַ זיצונג פון די רייכערע קיטעווער יידן און פאר זיי געהאַלטן אַ רעפעראַט אי״ז וועלכן ער האָט אָנגעוויזן אויפן ערנסטן מצב פון פּוילישן יידנטום בכלל און פון קיטעוו בפרט. ער האָט אָפּגעלירט צו אַלע אָנווועזנדע זיך אַליין אָפּגעבן אַ דין־וחשבון וועגן דער סכנה, וואָס שוועבט איבער די יידישע קעפ און געראַטן מען זאָל האָנדלען לויטן פסוק: „תן לי הנפש והרכוש קח לך״, אזוי ארום וועט אפשר געלינגען אָפּראטעווען די נפשות פאַר חיי־שעה; אויסקויפן די לעבנס. די אַלע בייווזענדע האָבן זיך גלייך ביישטייערט מיט זאָכן וואָס יעדער האָט געהאַט. מען האָט געגעבן פארב, צוועקעס רערן און אָנדערע בויי־מאָטעריאַלן, אָנדערע האָבן בייגעשטייערט געלט פאַר וועלכע מען האָט

איינגעקויפט ביי די פאליאקן און אוקראאינער די איבעריקע בויי־מאטעריאלן און אויך נויטיקע תבואות צו באצאלן די קריסטלעכע ארבעטער פאר דער ארבעט ביים בויען די וואוינונגען פאר דער דייטשער גרענעץ־שוץ.

די יידישע מענער און פרויען, וואס האבן געארבעט ביי דער רעסטאוו־רירונג און רעמאנטירונג פון די וואוינונגען האבן געטאן די שווערסטע צוואנגס־ארבעט און זייער לוין האבן זיי באקומען אין קלעפ און בזיונות פון די דייטשן און די שטאטישע אוקראאינער, וועלכע האבן אמאל געלעבט פון די יידן און איצט, אונטערן דייטשן רעזשים, האבן זיי פארוואנדלט זייערע אמאליקע בעלי־בתים אין די ערגסטע שקלאפן. די אוקראאינער האבן בכלל פארגעסן אין דער לאנג־יאריקער פריינטשאפט און די גוטע באציאונגען מיט די יידן און האבן אנגעהויבן ארויסווייזן זייער שנאה, געוואלן די געטרייסטע ארויסהעלפער פון די דייטשן ביים פארניכטן די יידישע באפעלקערונג.

ניט מיט אלע מאטעריאלן וואס דער יודנראט האט צוגעשטעלט זיינען די דייטשן געווען צופרידן. אויב א טייל פון די רוי־מאטעריאלן, ווי אייזן צו באשלאגן טירן און פענסטער, אדער קעסלען צום קאכן — זיינען געווען פון א ביליקן סארט מאטעריאל, האבן שוין די אוקראאינער אנגעוויזן די דייטשן אויף די יידישע הייזער וואס האבן די בעסטע מאטריאלן און אייניריכטונגען. דעמאלט האבן זיך דער דייטשער אפיציר פון דער גרענעץ־וואך צוזאמען מיט דעם אוקראאינישן שלאסער קאוואליוק ארויסגעלאזט איבער אלע נייערע יידישע הייזער און ארויסגעריסן דעם מעש פון אלע טירן און פענסטער. צע־וואנפן די קיכן און ארויסגעריסן די שווערע מעשענע קעסלען און רערן און עס געבוצט פאר די רעמאנטירטע וואוינונגען פון דער גרענעץ־שוץ.

וועו די רעמאנטירונג האט זיך פארענדיקט האט זיך אנגעהויבן א סדרה פון אויסמעבעלירן די באזונדערע וואוינונגען פאר דער וואך און זייערע אפיצירן. וועו עס איז געקומען צו באזארגן מעבל האט זיך שוין דער ס. ס.־מאן וואכנער ניט פארלאזט אויפן יודנראט. ער האט אליין געוואלט אפקלייבן די אנטשפרעכנדע מעבל פאר די צימערן. ער איז אוועק אין דער באגלייטונג פון דייטשע גרענעץ־וואכלייט און אוקראאיניסער מיליץ אין די יידישע הייזער און האבן אויסגעוויבט אלץ וואס זייער הארץ האט געגלוסט. מעבל, און געשיר, בעט־צייג, קליידער, שיך און דערמיט אויסגעמעבעלירט און אויס־געפוצט זייערע וואוינונגען. געוויסע ארטיקלען, ווי קליידער און שיך האבן זיי

אוועקגעשיקט צו זייערע פאמיליעס קיין דייטשלאנד. עס האבן זיך געפונען יידן, וואס האבן מיט טרערן אין די אויגן זיך געבעטן ביי די לייט פון דער „הערן־ראסע" זיי זאלן ניט אלץ צונעמען נאר עפעס איבערלאזן פאר זיי, אבער די דייטשע גרענעץ־שיצלער האבן אפגעענטפערט: „איר, יודישע שווייגע ברויכט דאס אלעס מער ניט, דען נאך דען ערסטען וועלדן וויר זי אלע ווי די הונדע אויסשיסן און די קרעהען ווירדן אייך פרעסן".

דער שרייבער פון די שורות האט געהאט א „זכיה". עס איז דעמאלט געווען א פאר יאר נאך מיין חתונה און האב געהאט א שיין און מאדערן אויס־געשטאט הויז. האט דער דייטשער אפיציר מיט מיינע מעבל אויסגעמעבעלירט די וואוינונג פונעם קאמענדאנט פון דער גרענעץ־שוץ, „הער" שמידט... מיינע, מיין פרויס טייערע קליידער, ווש, און שיך, טישטעכער, פארהאנגען, טעפיכער און אנדערע ווערטפולע זאכן האט וואכנער איינגעפאקט אין די לעדיקע וואג־ליזעס וואס ער האט געפונען אין הויז און עס געשיקט זיין פאמיליע קיין מינכען.

אזוי איז פארגעקומען די ערשטע אויסרויבונג פון כמעט אלע יידישע הייזער אין קיטעוו. האט א ייד געפראווט פראטעסטירן קעגן דער גזילה האט מען אים גוט אנגעבראכן די ביינער און אלס צוגאב־שטראף אים אויס־געליידיקט דאס גאנצע הויז.

דעם יידן האבן די דייטשע מערדער אנגערופן מיט די ערגסטע זידל־ווערטער און באליידיקט אויפן גראבסטן אופן. דאך איז דאס פארמעגן פון א יידן געווען כשר פאר די מענטשן־חיות פון דער „אויבערראסע" און זיי האבן געשלאפן אין די יידישע בעטן, געקאכט אין יידיש געשיר און אויסגע־פוצט זייערע וויבער אין געליבטע אין יידישע קליידער און צירונג.

די טראגעדיע פון די יידישע פליכטלינגע פון אונגארן

ענדע אויגוסט, 1941, האָט די אונגאָרישע פאַשיסטישע רעגירונג ארויסגעטריבן אַן ערך פופציק טויזנט פוילישע יידן און זיי אריבערגעשטעלט אויף פוילישער טעריטאָריע, דאָס הייסט זיי איבערגעבן אין די עהנט פון די דייטשן.

דאָס זיינען געווען יידן וועלכע האָבן שוין פון יאָרן לאָנג אַן געווואוינט אין אונגאָרן און פילע פון זיי דאָרט־געבוירענע, האָבן דאָרט חתונה געהאַט און געבוירן קינדער, נאָר זייערע עלטערן האָבן געשטאַמט פון גאליציע, וואָס איז נאָכן ערשטן וועלט־קריג געווארן א טייל פון דער פוילישער רעפובליק. וועז די דאָזיקע יידן האָבן דעמאָלט עמיגרירט קיין אונגארן, וואָס איז פארן ערשטן קריג, פונקט ווי גאליציע, געווען אַ טייל פון דער עסטרייך־אונגארי־שער מאָנאַרכיע, — האָבן זיי זיך ניט געגויטיקט אין אונגאָרישער בירגער־שאפט. אָט די דאָזיקע יידן און זייערע קינדער און קינדס־קינדער זיינען מיטאָמאָל דערקלערט געווארן אַלס פרעמדע.

אין א פינסטערער סוף־אויגוסט־נאָכט האָט מען די דאָזיקע יידן אויף א ברוטאַלן אופן אריינגעשטופט אין לאסט־וועגענער און אריבערגע־שטעלט קיין פוילן וואָס איז געווען אָקופירט פון די נאַציס. די יידן האָט מען בלויז דערלויבט מיטנעמען מיט זיך אַזעלכע זאָכן וואָס מען קען טראָגן זייערע הייזער, פאבריקן און געשעפטן זיינען קאָנפיסקירט געווארן פון די אונגארן. אָבער אפילו דאָס ביסל מטלטלין וואָס די יידן האָבן מיט זיך מיט־גענומען האָבן די דייטשן צוגערויבט. די נאַציס האָבן פון זייערע פיס אַראָפ־געריסן די שיך און די קליידער פון די לייבער און זיי איבערגעלאָזן האַלב־נאקעטע און באַרוועסט.

צווישן די ארויסגעטריבענע אונגאָרישע יידן האָבן זיך געפונען אַ טייל משומדים, וואָס האָבן געהיראָט מיט קריסטלעכע פרויען און דערצויגן זייערע קינדער אין אַ קריסטלעכער סביבה, וואָס האָבן קיין איין יידיש וואָרט ניט געקענט. די דאָזיקע גע'שמד'טע האָבן אָנגעהערט פארשיידענע נאַציאָנאַלע אונגארישע פאראיינען און האָבן זיך באַטראַכט אַלס הונדערט־פראָצענטיקע

אונגארישע פּאַטריאָטן, אָבער אפילו שמד האָט זיי גאָרניט געהאָלפן און זיי זיינען מיט גוואַלד אוועקגעריסן געוואָרן פון זייערע משפחות און פארמעגנס און מען האָט זיי באַהאַנדלט ווי אַלע יידן, זיינען ארויסגעטריבן געוואָרן פון אונגאָרן און איבערגעליפערט געוואָרן אין די נאַצישע הענט, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן זיי אויסגענוצט און אויסגערויבט, האָבן זיי די מערסטע קרבנות פארשלעפט ביזן דניעסטער און אומגעבראַכט. איין אונגארישער יידישער פּליט וועמען עס איז געלונגען צו אנטלויפן האָט מיר דערציילט, אז די דייטשן האָבן געצוואונגען די יידן בויען בריקן אפן דניסטער. ווי אויף זייערע נאַקעטע האָבן די אונגארישע יידן געמוזט טראָגן שווערע באלקנס, די וועלכע האָבן די משא ניט געקענט דערטראָגן זיינען אריינגעשליידערט געוואָרן אין די טיפענישן פון טייך אָדער זיינען צעריסן געוואָרן פון די דייטשע שפּיר־הינט, אָדער גאָר דערשלאָגן געוואָרן צום טויט פון די דייטשע גומי־קנוטן. דער וואָס האָט באקומען אַ קויל אין קאָפּ איז שוין געווען א גליקלעכער. בלויז א קליינער טייל פון די אונגארישע יידן האָט זיך ארויסגעראטעוועט און זיך דערשלאָגן ביז אונזער קרייז מיטן ציל צו קענען שווארצן די גרענעץ צוריק קיין אונגארן. וואָס זייער גורל איז געווען ,צי איז אַ טייל פון זיי יאָ געלונגען זיך צוריקקערן קיין אונגאָרן, — איז ניט באַוווסט. עס איז אָבער יאָ באַקאַנט אז געוויסע טיילן פון די יידן וועלכע האָבן געשווארצט די גרענעץ פון נאצי־פוילן קיין אונגארן זיינען געכאַפּט געוואָרן פון די גרענעץ־היטער און צוריק אַריבערגעשטעלט געוואָרן אויף דער פוילישער זייט. די דייטשע גרענעץ־וואַך האָט זיי מער ניט געוואָלט לאָזן אויף זייער זייט און זיי אויסגעשאָסן אף דער גרענעץ.

די שאַרית הפּליטה פון אונגארישע יידן וועמען עס איז געלונגען דערגרייכן די געגענט פון קיטעוו און דעם קרייז זיינען אויפגענומען געוואָרן פון זייערע יידישע ברידער, זיינען איינגעקוואָטירט געוואָרן אין זייערע הייזער און מען האָט זיך מיט זיי געטיילט מיטן לעצטן ביסן. קיטעווער יידן האָבן אפילו אין יענע גורלדיקע און שווערע טעג ניט פארגעסן די שיינע מידה פון הכנסת אורחים און אויפגענומען די אונגארישע פּליטים בסבר פּנים יפות. עס זיינען געווען פאלן וועו קיטעווער יידישע משפחות, וואָס האָבן אליין א גאַנצע וואָך געהונגערט און אָפּגעלעבט מיט א רעטעך און א בורעק, פלעגן זיי אבער אין דעם טאָג וואָס אן אונגארישער פּליט האָט געדארפט זיין זייער גאסט,

איינגעשטעלט ס׳לעבן און זיך אריינ׳גענבעט אין א דאָרף כדי פארן לעצטן העמד אָדער פּאָר שיך קריגן ביי אַ פויער אביסל קאַרטאָפל אָדער מילך און האָבן מיט וואָס אויפצינעמען דעם אונגאַרישן פליט, זען ער זאָל ניט ארויסגיין הונגעריק פון זייער הויז.

דאָס איז געווען דער גורל פון די ארויסגעטריבענע יידן פון אונגארן. זיי האָבן געטרונקען דעם ביטערן בעכער ביז פעברואר פון יאָר 1942, ווען אין איין פינסטערער און פראָסטיקער נאַכט האָט די קיטעווער אוקראאיניש מיליץ מיט זייערע פארשאָלטענע ארויסהעלפער אָוועקגעשלעפט די אונגארישיידישע פליטים פון זייערע וואוינונגען, אָפּגעפירט קיין קאָלאָמעע און איבער־געגעבן אין די הענט פון דער געשטאַפּאָ, וואָס האָט זיי אלע ארויסגעפירט אין שפּעראָוויצער וואַלד און זיי דאָרטן מאַסנווייז אויסגעקויילעט. נאָכדעם אריינ־געשלייידערט זייערע קערפּערס אין א גרויסן מאסן־קבר טיף אין וואַלד. אזוי איז ליקווידירט געוואָרן דאָס רעשט פון די אונגארישע יידישע פליטים.

צוויי און צוואנציקסטער קאַפּיטל

דער דייטשער שטייער-אמט

סעפּטעמבער 1941 איז אין קאָסעוו אויפן באפעל פון די נאצישע אָקופאַנטן ארגאַניזירט געוואָרן דער שטייער־אַמט. עס זיינען דאָרט אָנגעשטעלט געוואָרן אלע געוועזענע באאמטע פון פוילישן שטייער־אמט און זייער אויפגאבע איז געווען איינצומאָנען שטייערן פון יידן. די אַנדערע שטאָטישע אַמטן זענען געווען באזעצט מיט אוקראאינער. בלויז פארן צווק אויפצימאָנען שטייערן פון די יידן האָבן זיי געגוצט די פאָליאָקן.

דער שטייער־אַמט האָט אָנגעהויבן מאָנען ביי די יידן אלערליי אלטע שטייערן פאר הייזער, פעלדער און געשעפטן. אַפילו אזעלכע שטייערן וואָס זיינען שוין מיט אַ פּאָר יאָר צוריק פון פוילישן שטייער־אַמט אָפּגעשריבן

געוואָרן האָבן זיי געמאַנט. זיי האָבן אויך געמאַנט שטייערן וואָס זיינען שוין לאַנג באַצאָלט געוואָרן. טאַמער האָט א ייד ניט געהאַט קיין באשטעטיקונג. אַז ער האָט שוין דעם שטייער באַצאָלט האָט ער געמוזט נאָכאַמאָל צאָלן.. די שטייער־מאַנער האָבן ארויסגעוויזן אן אומבאַשרייבלעכע חוצפּה וואָס האָט געהאַט אין ציל: אָפּצוחוזקן פון יידן. זיי האָבן אפילו געמאַנט שטייערן פאר פעלדער און הייזער וואָס די סאָוועטן האָבן נאָך אין יאָר 1939 צוגענומען ביי די יידן. זיי האָבן אויך איינגעמאַנט שטייערן ביי די געוועזענע יידישע סוחרים.

קיטעוועך יידן, האָבן פארשטייט זיך, אויפגעהויבן אַ קאַמף קעגן דעם חוזק'דיקן שטייער און האָבן זיך באַקלאָגט אויף די צינישע שטייער־פאראָרד־דענונגען; יידן האָבן געפראָווט באוויזן מיט פאקטן און ציפערן אז נאָך אין יאָר 1939 האָבן זיי ניט אריינבאקומען קיין הכנסה פון זייערע הייזער, פעלדער אָדער געשעפטן און אז זיי האָבן אפילו ניט געהאַט אויף זייערע מינימאַלסטע באַדערפענישן. אויפן גרונט פון די פאקטן האָבן די יידן פארלאנגט פון שטייער־אַמט מען זאָל זיי צורו לאָזן.

די אפילן צום געוויסן און דאָס מאָנען יושר און גערעכטיקייט האָט דאָ וויניק וואָס געקענט העלפן. אָבער אָביסל האָט יאָ געהלפן קאָרופּציע. דער לייטער פון דער ווירטשאַפט און די פינאנצן פון קאָלאָמעער־קרייז איז געווען דער ס. ס.־מאַן לאָרענץ, ווי אלע דייטשע באאַמטע איז ער געווען דורכאויס קאָרופּטירט. ער האָט ווי זיינע קאָלעגן די אָקופאַנטן אויסגענוצט די מלחמה צייט און דעם יידישן אומגליק כדי אַנצושטאָפּן זייערע קעשענעס און רייך ווערן אויפן חשבון פון יידישן אומגליק.

ווען לאָרענץ איז אראָפּגעקומען קיין קאָסעוו אויף אינספּעקציע צו קאָנ־טראָלירן די ארבעט פונעם שטייער־אַמט, האָבן זיך געווענדט צו אים פאר־טרעטער פון קיטעוועך יודנראַט מיט א פאַרלאַנג זיי אויפנעמען. זיי האָבן זיך באַקלאָגט פאר אים אויף די אומגעריכטע שטייערן וואָס מען מאַנט ביי א פאראַרעמטער און פון די סאָוועטן אויסגערויבטער באפעלקערונג. ער האָט צוגעזאָגט זען מען זאָל דעם שטייער אויפטראָג אביסל פאַרלייכטערן, אָבער פאר דער הבטחה האָט ער פארלאנגט מען זאָל אים גלייך צושטעלן א גרעסערע צאָל טעפיכער, פאַרהאָנגען, געשטריקטע טישטעכער און צודעקן, שטאָפן און מענער־אָנצוגן. ווען דער יודנראט האָט אים צוגעשטעלט די פארלאנגטע מאַטעריאַלן האָט ער געבעטן נאָך און נאָך ביזוואנען ער האָט באַקומען

געגוג רויב ערשט דעמאלט האט ער באפוילן דעם קאסאווער שטייער־אמט אפשרייבן דעם חוזק־שטייער אויף די יידן.

דער פוילישער נאטשאלניק פון שטייער־אמט האט זיך געגומען פאר א ביישפיל זיין בעל־הבית, דעם דייטשן שף אדער אויבערהאר און האט זיך אויך ניט געשעמט און צוגעשטעלט דעם יודנראט א גאנצן צעטל פון בא־שטעלונגען איידער ער דערלויבט די קלענערע שטייער־באאמטע אפצושרייבן די שטייערן. פארשטייט זיך, אז דער יודנראט האט קיין אנדער ברירה ניט געהאט און אים אויך צוגעשטעלט די באשטעלונג... אבער מיט דעם האבן זיך די אויבערהארן און אונטערהארן ניט באנוגנט. יעדער אונטער־באאמטער און אויספירער האט פארלאנגט זיין חלק כאבאר. און ערשט דאן איז בלויז א טייל פון די שטייערן אפגעשריבן געווארן, בלויז די שטייערן אויף דעם נאציאנאליזירטן פארמעגן, די איבעריקע שטייערן האבן יידן געמוזט צאלן.

דעמאלט האט זיך שוין אנגעהויבן דער צווייטער פעריאד פון פלינדערן און אויסרויבן די יידישע באפעלקערונג פון קיטעוו און אומגעגנט.

אין די ערשטע אקופאציע־טעג האבן יידן אונטער טויט־שטראף געמוזט ליפערן דער דייטשער מאכט, אלע ווערטפולע חפצים, ווי גאלד און זילבער, בריליאנטן און דימענטן, אין דעם צווייטן פעריאד האבן די דייטשן אנ־געהויבן רויבן די יידישע הייזער און חוץ זייערע אוקראאינישע ארויסהעלפער האבן זיי זיך געשאפן נייע העלפער — דעם יודנראט.

די פון די דייטשן געשאפענע יודנראטן האבן אין יעדער שטאט און שטעטל, אין יעדן פארווארפענעם דארף, געהאט די אויפגאבע צו רעס־טאווירן ,אויפשטעלן און איינשטעלן פאר די דייטשן הייזער און וואוינונגען. זיי האבן געדארפט זארגן פאר דער גרענעץ־שוץ, פאר דער געשטאפע, פאר דער קרימינאל פאליציי, פאר דער אוקרראאינישער מיליץ און פאר אנדערע מינים תלינים און מערדער. די יודנראטלער האבן געדארפט אינריכטן די שפיטאלן פאר דער דייטשער וועדמאכט, די היימען פאר דער היטלער־יוגנט, און אלע דערהאלונגס־היימען און זומער־ווייללאס פאר די דייטשע רוצחים און זייערע משפחות.

אין די ערשטע טעג פון דער דייטשער אקופאציע האבן די דייטשן און די אוקראאינער אליין געהאלפן אינריכטן זייערע הויפט־קוואַרטירן. זיי האבן פשוט רעקוויזירט די יידישע הייזער מיט דער נויטיקער אויסריכטונג און

די יידישע אייגנטימער ארויסגעווארפן אף דער גאס אדער אריינגעשטופט אין די געטאס. נאכדעם ווי זיי האבן שוין מער ניט געהאט קיין יידישע הייזער פאר זיערע קוואַרטירן און ביוראָען האבן די פון־זיי־געשאפענע יודן־ראטן זיי געדארפט באזארגן מיט די הייזער און וואוינונגען. ווי שוין דערמאנט זיינען שוין דאן ניט געווען קיין געשעפטן, וואו מען האט געקענט קויפן מעבל און אנדערע נויטיקע שטוב־זאכן און מאטעריאלן פארן רעמאנט און אויס־שטאטן א הויז. דער יודנראט האט אבער די אלע זאכן געמוזט באזארגן און שאפן און צושטעלן צו דער צייט. האבן די יידן ניט געהאט די נויטיקע מא־טעריאלן, איז דעמאלט אויף זיי ארויפגעלייגט געווארן א געלט־קאנטריבוציע און פאר דעם געלט האט דער יודנראט איינגעקויפט ביי די אוקראאינער און די פאליאקן די זאכן און, פארשטייט זיך צאלן גאר הויכע פרייזן.

די גרענעץ־שוץ, געסטאפא, די קרימינאל־פאליציי און די אוקראאינישע מיליץ האט געהאלטן אין איין פאדערן ביי די יודנראטן לעדער פאר שיך און שטיוול, לעדערנעמאנטלען, לייוונט, טעפיכער, שטאפן, פוטערס, גאלדענע זייגערס און רינגען; פארשיידענע דאמען־קליידער, שיך און זאקן. יידן האבן שוין די זאכן ניט געהאט, האט דער יודנראט געמוזט אלץ קויפן פאר געלט ביי אוקראאינער און פאליאקן. ווען אן ס. ס.־מאן אדער געסטאפא־מאן האט גע־דארפט אפפארן א היים אויף אורלויב, איז ער געקומען אין יודנראט און האט באשטעלט פארשיידענע מתנות פאר זיין פרוי און זיינע קינדער און אויך פאר זיינע עלטערן. ווען דער ס. ס.־מאן וואכנער איז געפארן אויף זיין אורלויב, האט ער מיטגענומען מיט זיך, חוץ א גרויסע צאל פאקעטן מיט ווערטפולע זאכן וואס ער האט פריער אנגערויבט ביי די יידן — אויך ספעציעלע מתנות, וואס דער יודנראט האט אים צוגעשטעלט. צווישן די זאכן זיינען אפילו געווען ווינדלעך פאר זיין נייגעבוירענעם יורש אין מינכען. איך האב אליין בייגעווויינט א סצענע ווי א נאצישער גרענעץ־שיצלער איז אריינגעקומען אין יודנראט און האט געוויזן זיינע צעריסענע הויזן און געפאדערט לעדער פארן רייט־פלאץ...

דער גרענעץ־שיצלער פיקאייזן האט געפאדערט פון יודנראט, מען זאל אים צושטעלן פארן סילווועסטער־באלל פון יאר 1941 (דעצעמבער 31) א שיינע „פרוילין" אלס באגלייטערין צום באלל. דער יודנראט האט אין קיטעוו ניט געקענט קריגן אזא סחורה האט מען זי באשטעלט אין קאלאמעע דער קאלאמעער יודנראט האט צוגעשטעלט די לעבעדיקע סחורה דעם קיטע־

וועד יודנראַט און דער „אויבערהאר" האָט זיך מיט דער מתנה אזוי געפרייט, אַז ער האָט אפילו פארגעסן נאָכצופרעגן זיך אויף איר יחוס־בריוו, צי זי איז אַ ריינע אריערין. פארן באָל האָט זיך ארויסגעוויזן אז די „כלה", דאָס פרויליין, האָט ניט קיין פּאסיג קלייד זי זאָל זיך קענען וויזן מיט איר דייטשן קאַוואַליער אויף דעם באָלל. אין גרויס איילענישׂ האָט דער קיטעווער יודנראט געמוזט צורויבן ביי א יידישער פרוי א קלייד, א פּאָר שיך און א גאנז־טיכעלע און אויסגעפוצט דאָס פרויליין פארן „הער" פּיקאַייזן. ..

אין מערץ 1942 איז דער שטורם־פירער הובער אריינגעקומען אין קי־טעווער יודנראט און פארלאַנגט מען זאָל אים קריגן אַ שלאָסער אויסצורייניקן זיין מאַשין־פּיסטאָלעט מיט וועלכן ער האָט זיך באַנוצט ביים אויסשיסן די יידן בעת די יודענ־אקציעס אין אנדערע שטעט און מיט וועלכן ער האָט זיך אויך באַנוצט — מיט א חודש שפּעטער, אפריל — אין קיטעוו.

דריי און צוואנציקסטער קאַפּיטל

דער יודנראט

איך וואָלט זייער ניט געוואָלט צופיל שרייבן וועגן דעם יודנראַט בכלל און דער ראָלע וואָס ער האָט געשפּילט בעת אונזער גרויסן פאָלקס־אומגליק. איך מיין אָבער אז פארשווייגן אינגאנצן דעם ענין יודנראט וואָלט געמיינט באגיין א גרויסן חטא לגבי דעם אָנדענק פון מיינע אומגעקומענע ליבע פריינט און חברים, פון קיטעוו און לגבי דעם גאנצן כלל פון די קיטעווער יידישע קדושים.

לויט דער נאַצישער געסטאַפּאָ איז דאָס גאַנצע יידישע פארמעגן און דאָס יידישע לעבן געווען אין די הענט פון און אונטערן אויפזיכט פון דעם יודנראַט, וואָס האָט מיט די לעבנס און די פארמעגנס געקענט פארוואלטן ווי ער האָט פארשטאַנען. די יודנראטן זיינען אָבער, מערסטנטייל, געווען מער ניט ווי אַ בלינד, געהאָרכזאם ווערקצייג אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ.

האָבן די יודנראָטלער, על פי רוב, אויסגענוצט זייער רעכט לטובת דער גע־סטאָפּע און קעגן די אומגליקלעכע יידישע קרבנות.

ווידער די געסטאָפּע, פון איר זייט, האָט דעם יודנראָט געדולדעט און געשוינט ביז וואָנען זיי האָבן געדינט און געבראכט נוצן, מיט דעם מאָמענט ווען די דאָזיקע יידן, וואָס די געסטאָפּע האָט געהאלטן פאר די „לעצטע יודען", האָבן אויפגעהערט צו זיין נוצלעך, האָט זיי די געסטאָפּע צוואמען מיט די אָנדערע יידן אומגעבראכט.

אין דער ערשטער צייט, אידער עס האָבן זיך אָנגעהויבן די „יודענ־אקציאָנען" זיינען אין שפּיץ פון געוויסע יודנראטן געשטאַנען פּראָנטוואָרט־לעכע יידישע עסקנים, וואָס האָבן זיך באָמיט צו טאָן זייער אומדאָנקבאָרע ארבעט באמונה, ווייל זיי האָבן אלץ געהאָפט אז דערמיט וועט זיי געלינגען צו ראָטעווען יידישע לעבנס. ווי שוין דערמאָנט איז עס געווען די אויפגאָבע פון די יודנראָטן איינצומאָנען פאר דער געסטאָפּע די געלט־קאָנטריבוציעס אויף אויפציקויפן פאר די דייטשן פּארשיידענע מאטעריאָלן און ווערטפולע זאכן. די פירער פון יודנראָט אין ערשטן פּעריאָד האָבן ביים אויפמאָנען די קאָנטריבוציעס זיך באָמיט מיטלייד מיט דעם אָרעמען און געפאָדערט מער געלט און זאכן פון דעם רייכערן יידן. זיי האָבן אויך אָפּגעשאצט די יידן לויט זייערע מעגלעכקייטן און פארהעלטענישן. אויב אַ געוויסער פאר־מעגלעכער יייד האָט ניט געהאָט די זאך וואָס די דייטשן האָבן געפאָדערט, האָט ער געגעבן געלט פאר וועלכן מען האָט געקויפט דעם מאטעריאָל און חפצים ביי אַ וויניקער פארמעגלעכן יידן , וואָס האָט געדאָרפט האָבן די זלאָטעס אויף אייניציקויפן אַ פּאָר קאָרטאָפל פאר זיין משפחה. אויפן זעלבן אופן האָבן זיי זיך נוהג געווען ביים צוטיילן די וואוינונגען אין די געטאָס און ביים רעקרוטירן יידן פאָר דער צוואָנגס־ארבעט.

ווען די האָריזאָנטן זיינען אלץ מער און מער טונקעלער געוואָרן פאר די יידן און די נאָציס האָבן אָנגעהויבן אויסלעשן טאָג־טעגלעך טויזנטער יידישע לעבנס ; אַז דער בלוטיקער גורל האָט זיך אָראָפּגעלאָזן אף דעם גרויסן יידישן קיבוץ אין פוילן און יידיש בלוט האָט זיך שוין געגאָסן ווי וואָסער — זענען די אָרענטלעכערע פּארשטייער פון יודנראָט אָוועקגעריסן געוואָרן דורך די מערדער און זיינען פארשניטן געוואָרן. טייל פון זיי זיינען באגאנגען זעלבסט־מאָרד ניט וועלנדיק מער דינען ווי א ווערקצייג אין די הענט פון די דייטשע

קאַניבאַלן. זיי האָבן אינגעזען אַז זיי וועלן שוין מער קיין נוצן ניט ברייגעזיצ מיט זייער דינסט און האָבן אויסגעקליבן דעם טויט איידער מיטצוארבעטן מיט די דייטשן און זיין שותפים אין העלפן אומבריינגען אייגענע שוועסטער און ברידער.

דעמאָלט זיינען פון דער פינצטערניש ארויסגעקראָכן אַלע עקדישז שלענג, שרצים און רמשים, וואָס האָבן מורא פאר דער ליכטיקער שיין אוז באַווייזן זיך נאָר אין חושך פון דער נאַכט, דער נייער יודנראַט, איז געווען דער אָפּפאל פון דער יידישער געזעלשאפט. עס איז מקוים געוואָרן דאָס וואָרט פון דעם גרויסן נביא ישעיה: „מהרסיך ומחרביך ממך יצאו" — דיינע פאר־דארבער און צעשטערער וועלן ארויסקומען פון דיין אינגעווייד. דעמאָלט זיינען אין יודנראַט אָנגעקומען לייט וואָס האָבן דעם גרויסן יידישן אומגליק אויסגענוצט פאר זייערע פערזענלעכע עגאָאיסטישע אינטערעסן. דעם רייכן קרוב אָדער דעם וואָס האָט זיי אונטערגעקויפט, האָבן זיי געשווינט און דעם אָרעמאַן האָבן זיי געדריקט און געקוועטשט. אַזוי האָבן זיי זיך אויפגעפירט בעת די פארשיידענע „יודענאַקציעס", ביי די קאָנטריבוציעס און ביים פארשיקן יידן אויף צוואנגס־ארבעט. די יודנרעטלער זיינען פארוואַנדלט געוואָרן אין חיות אין מענטשן־געשטאַלט, האָבן פארלוירן דעם צלם אלהים און דאָס יידישע לעבן איז געוואָרן הפקר.

סוף אָקטאָבער 1941 האָט זיך דער קיטעווער יודנראַט געביטן און דער שיקזאָל פון די אויסגערויבטע און אויסגעהונגערטע יידן איז נאָך טרא־גישער געוואָרן. דאָס איז פאָרגעקומען אויף דעם אופן.

די געסטאַפּאָ אין קאָלאָמע האָט געפאָדערט פון די דאָרטיקע יידן א סומע פון פופציק טויזנט דאלאר. שווער צו זאָגן אויף זיכער צי די קאָלאָמעער יידן זיינען יאָ אָדער ניט געווען ביכולת צוצושטעלן די פארלאַנגטע סומע, מעגלעך אַז דער פרעזידענט פון קאָלאָמעער יודנראַט הער האָראָוויץ האָט פשוט געוואָלט אויסנוצן די מאַכט וואָס ער האָט באַקומען פון דער געסטאַפּאָ איבער אַלע יידן פון קאָלאָמעער קרייז און האָט, ביי דער געלעגנהייט, אָנגעהויבן פלינדערן די יידן פון די ארומיקע קלענערע שטעטלעך לטובת דער געסטאַפּאָ אָדער פאר זיין אייגענער חברותא. סוף אָקטאָבער פון יענעם יאָר איז ה. האָראָוויץ מיט זיין אדיוטאַנט ה. יאַקאָבי געקומען צו פאָרן אין קיטעוו אין אַ לוקסויעזן אוטאָמאָביל וואָס די געסטאַפּאָ האָט אים באַזאָרגט, און ער האָט

געפֿאַדערט פון דעם דעמאָלדיקן פֿרעזידענט פון דעם קיטעווער יודנראַט, — דר. מנשה מאַנדעל — ער זאָל מיט דראַסטישע מיטלען זעען אַרויסצוּ-באקומען פון די קיטעווער יידן דעם סכום פון פֿיר ביז פינף טויזנט דאלאר.

מנשה מאַנדעל האָט די פֿאַדערונג פון האָראָוויצען גלייך צוריקגעווויזן, ער האָט געזאָגט, אז די קיטעווער יידישע באפעלקערונג איז אויסגערויבט געוואָרן פון די דייטשן און די אוקראַאינער, ער האָט אויך אָנגעווויזן, אַז די קיטעווער יידן האָבן שוין אויסגעצאָלט גענוג געלט אין די צוואנגס־קאָנטרי־בוציעס און מען האָט ביי זיי אוועקגענומען סחורות. די קיטעווער האָבן דאָס אַלץ געשאפן אין זייער שטאָט און זיינען ניט אָנגעקומען צו קיין אנדער שכנות־דיקער שאָט. דער קריייז־יודנראַט־פֿרעזידענט האָט פיינט געהאַט מען זאָל אים ווידערשפּעניקן האָט ער אַראָפּגעזעצט דר. מאַנדעלן פון אַמט און אויף זיין אָרט באַשטימט אַלס פֿרעזידענט פון קיטעווער יודנראַט דעם ה. זיגמונד טיליגגער.

זיגמונט טיליגגער האָט זיך באַמיט ווי וויט מעגלעך אויספֿאָלגן די באַפֿעלן און אָנווייזונגען פון הער האָראָוויץ, ער האָט דעם קיטעווער יודנראט אַרגאַניזירט אויפן מוסטער פון קאָלאָמעער יודנראט. ער האָט געשאפן פארשיידענע גרופּן ביים יודנראַט יעדער גרופּע האָט געהאַט א באזונדערע אויפגאבע. ער האָט געשאפן א גרופּע וואָס האָט זיך פארנומען מיט קריגן מאַטעריאָלן. א גרופּע וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט שיקן יידן צו דער ארבעט, א גרופּע פאר אָרדענונגס־דינסט און ענלעכע גרופּן צוגעפאסט פאַר דער זויבערער ארבעט. טיליגגער איז געווען א פעאיקער און דיסציפּלי־נירטער אַרגאַניזאטאָר און האָט שוין געפונען די פאסיקע מענטשן פאַר זיין ארבעט.

די אָרדנונגס־גרופּע איז געווען א ניט־באַוואָפנטע מיליץ וואָס האָט אויסגעפאָלגט די באַפֿעלן פון יודנראט. זיי האָבן געדארפט שטעהן אויף דער וואַך אז יעדער באפעל פון יודנראַט זאָל אויסגעפאָלגט ווערן. אין גרעסערע שטעט איז די אָרדנונגס־גרופּע געצוואונגען געוואָרן אויף אַן אומדירעקטן וועג אנטיילנעמען אין די אויסראָטערישע יודענ־אקציעס.

די גרופּע וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט צוואַנגס־ארבעט — איז אָנגעפירט געוואָרן פון זיידע הירש — האָט געהאַט דעם אויפזיכט איבער

אלע ארבעט־פעאיקע יידן וואס מען האט געשיקט אויף צוואַנגס־ארבעט פאר די דייטשן און אוקראאינער.

טילינגער האט זיך געפירט לויטן מוסטער פון קאַלאָמעער יודנראט. ער האט אפילו געשאפן אַ ספעציעלן יידישן קרימינאַל, וואס איז געווען אין א גרויסן ליידיקן מאַגאַזין — און די אַרדנונגס־דינסט האט אַהין פארשיקט און איינגעשפאַרט די קיטעווער יידן וועלכע האבן ניט געקענט אַדער ניט געוואלט באַצאָלן די נויטיקע סומע דאַלאַרן, וואס דער קאַלאָמעער יודנראט האט פון זיי פאַרלאנגט.

אין נאַרמאלע צייטן וואלט האַראָוויץ, פרעזידענט פון קאַלאָמעער יודנ־ראַט זיכער געווען א קאנדידאט פאר אַ פסיכיאַטאַר. ער איז געווען אַ געפערלעכער דעספאָט אין זיין אייגענער נעבאַדיקער יודנראַטלעריישער מלוכה אין אַ מלוכה. אזוי ווי ער האט באַקומען געוויסע רעכט און מיטלען אויף צו צווינגען די יידן דורכפירן זיינע באפעלן, האט ער די דאָזיקע רעכט אויסגענוצט אויף אַן אראָגאנטן אופן. זיין לאָזונג איז געווען: מען דארף געבן די דייטשן אַזויפיל ביזוואַנען זיי וועלן האבן געגנג אויסצובערעכן... ער פלעגט זיך באַרימען מיט דעם, וואס וען די דייטשן פאַדערן ביי אים הונדערט פאַר שטיוול שטעלט ער זיי צו צוויי הונדערט. האבן די דייטשן ביי אים באשטעלט צוויי הונדערט און פופציק דעקן פאר בעטן אין זייער שפיטאָל האט ער זיי געליפערט פינף הונדערט. און אזוי האט ער זיך נוהג געווען מיט אַלע זייערע פאַדערונגען. פארשטייט זיך, אז דאס אלץ האט מען געקויבט ביי די יידן.

טילינגער האט איבערגעגעבן א כאראקטעריסטישן פאַקט וואס האט עדות געזאגט אויף דעם גייסטיקן און פסיכישן מהות פון האַראָוויצ'ן, זיין גרויסקייט־מאַניע און זיינע טייוולאַנישע שטיק.

איינמאָל ווען ער, טילינגער, האט שפאַצירט מיט האַראָוויצ'ן איבער די קאַלאָמעער גאַסן איז אַנטקעגן געקומען א געוועזענער אַנגעזעענער סוחר פון קאַלאָמעע ה. באַנק. האַראָוויץ, וואס איז ניט געווען באַליבט ביי די קאַלאָמעער יידן, האט פונדעסטוועגן דערוואַרט אַז באַנק זאָל אים באַגריסן. יענער איז אים אַבער גלייכגילטיק פארבייגעגאַנגען. האַראָוויץ האט אַזאַ באליידיקונג — דערצו נאָך אין דער אַנוועזנהייט פון טילינגערן — ניט געקענט פארשווייגן. ער האט געוואלט אַנלערנען די קאַלאָמעער יידן דרך־ארץ, וויאזוי מען דארף אַפגעבן כבוד דעם הויפט פון יודנראַט. ער האט צוגערופן באנק'ן און אים

אַראָפגעלאָזט צוויי פייערדיקע פעטש. ער האָט אויך צוגערופן אן אַרדנונגס־דינסטלעך און אים באפוילן אַרעסטירן דעם ה. באַנק. מען האָט אים אריינ־געזעצט אין יידישן קרימינאַל און ער האָט דאָרט געמוזט זיצן אויף דער פּאָדלאָגע פון צעמענט גאַנצע צוויי וואָכן. בייווּאַנען האָראָוויץ האָט מסכים געווען אים ארויסצולאָזן פאר א סכום אויסלייז־געלט.די גאנצע צייט פון זיין פארבריינגען אין יידישן קרימינאַל האָט ער געמוזט שלאָפן אָן אַ קישן צו־קאָפנס און לעבן אויף טרוקן ברויט מיט וואַסער.

פ י ר א ו ן צ ו א נ צ י ק ס ט ע ר ק א פ י ט ל

די אויסראטונג פון דער יידישער אינטעלעגענץ אין סטאניסלאוו

ראש־השנה און יום־כיפור פון 1941 האָבן מיר געלעבט אין גרויס שפּאַנונג. מיר האָבן געהאַט א פּאָרגעפיל אַז עפּעס שרעקלעכעס רוקט זיך אָן אויף אונז. פון אין שטאָט צו דער צווייטער האָבן יידן ניט געטאָרט פּאָרן האָבן מיר ניט געקענט וויסן וואָס עס פּאסירט אין אַנדערע שטעט. מיט דער פּאָסט זיינען דערגאנגען פארשיידענע אומקלאָרע ידיעות און פון זיי האָבן מיר אויסגעלייענט פּחד און גרויל.

די טאָכטער פון מיין שכן ד. שמואל לויב האָט געשריבן פון טאָרנאָפּאָל, אַז זי וואָלט זייער געוואָלט קומען מיט איר קינד קיין קיטעוו. איר מאַן — האָט זי געשריבן האָט מען שוין איבערגעזידלט. דאָס האָט געמיינט, אז די דייטשן האָבן אים שוין פארנומען. די טאָכטער פון משה דרוק האָט געשריבן פון טשאָרטקאָוו, אַז איר פּאָטער (וואָס איז געשטאָרבן מיט זעקס יאָר צוריק, איז ביי איר אַ שטענדיקער באזוכער. אונטערן איינדרוק פון אזעלעכע שוידערלעכע בריוו האָבן זיך די קיטעווער יידן פארזאַמלט ראש השנה און יום כיפור אין די שולן. מיר האָבן זיך ניט געוויטיקט אין מחזרים וויל די תפילות האָבן זיך געריסן פון יעדנס האַרץ, איין־אייניציקע תפילה צום הימל: „אָבדנו, נגזרנו, אָדון שלח לנו ישע לגאלנו. רחם עלינו ואל תשחיתנו... זינט דאָס יידישע פּאָלק איז פארטריבן געוואָרן פון זיין אייגן לאַנד און איז צעזייט און צעש־

פרייט געוואָרן בכל תפוצות הגולה, האָט קיין איין יידישער דור ניט דורכ־
געלעבט און זיך ניט געקענט פאָרשטעלן וואָס מיר האָבן געפילט אין די ימי־
הדין פון יענעם יאָר. יעדער מתפלל פונעם רייכסטן ביזן אָרעמסטן, קינדער,
מענער און פרויען, צווישן זיי פילע יידישע פּליטים פון אונגארן, האָבן זיך
געבאָדן אין טרערן. יעדער ייד האָט זיך אָפּגעגעבן א דין וחשבון וועגן דעם
שרעקלעכן מצב אין וועלכן ער געפינט זיך. מיר האָבן שוין געוואוסט אַז
אונזערע לעבנס זיינען אין דער גרעסטער געפאָר. ניט נאָר דער יחיד, נאָר
די גאנצע עדה, דער כלל ישראל, האָט געשוועבט צווישן לעבן און טויט.
ראָטעוועז קען אונז בלויז א נס, ווייל קיין אַנדער אויסזיכט זיך צו ראטעווען
קאָנען מיר ניט געפינען.

אונזערע הארצרייסנדע תפילות און תחנונים האָבן ליידער ניט געהאָלפן.
אונזער פּאָרופן זיך אויף זכות אבות האָט אויך גאָרניט געפֿועלט. קיין
ניסים זיינען ניט געשען. דאָס רוב מנין ובנין פון פּוילישן יידישן קיבוץ איז
פאָרניכטעט געוואָרן. דער גרויסער און שטאָלצער יידישער קיבוץ פון פּוילן,
מיט דעם קליינעם קיבוץ יידן פון דער אלטער שטאָטט קיטעוו איז אויף דעם
אכזריות׳דיקסטן אופן פארשניטן געוואָרן.

יום כיפור האָט אין דער טשאָרטקאָווער קלויז זיך געפונען א פרוכט־
סוחר פון סטאַניסלאוו, וואָס איז אהער אַראָפּגעקומען אייגקויפן פרוכט פאַר
דער געסטאָפּאָ פון סטאַניסלאָוו. ער האָט דערציילט די גרויליקע איינצל־
הייטן פון דער ערשטער יודען־אקציע אין סטאַניסלאָוו, די אַקציע איבער דער
יידישער אינטעלעגענץ.

א קורצע צייט נאָך זייער אריינקומען אין סטאַניסלאָוו, האָבן די דייטשע
ס. ס. און די געשטאָפּאָ, מיט דער הילף פון דער אוקראאַינישער מיליץ, לויט
פון פאָראויס צוגעגעריטער ליסטע, ארויסגעשלעפּט פון די היימען אלע יידישע
דאָקטוירים, אינזשינערן, אַדוואָקאַטן, דענטיסטן, טעכניקער, לערער, פּראָ־
פעסאָרן און אלע גרעסערע יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער, און סתם
אינטעלעקטואלן, און זיי אויף א געהיימען אופן אומגעבראכט. די משפחות
פון די אוועקגעשלעפּטע יידן האָבן די ערשטע צייט ניט געהאַט די מינדסטע
אנונג וואָס איז געשען מיט זייערע פאָטערס, מענער, ברידער און זין. קיינער
האָט זיך ניט געקענט פאָרשטעלן אַז אפילו די דייטשן זאָלן פּעאיק זיין ארויס־
שלעפּן אומשולדיקע יידן און זיי אומבריינגען בלויז דערפאַר וויל זיי זיינען

יידן, — מען האָט דורך פארשיידענע וועגן און מיטלען זיך באַמיט אויס־געפינען ביי דער געסטאַפּאָ וואָס עס איז געשען מיט די פארנומענע יידן, וואו־הין זיי זיינען פארפאלן געוואָרן. די באמיאונגען זיינען אָבער געווען אומזיסט. אוממעגלעך געווען אויסצוגעפינען פון דער געסטאַפּאָ און פון זייערע ארויס־העלפער וואָס עס איז געשען מיט די יידן. ערשט אין עטלעכע טעג ארום האָט די געסטאַפּאָ געמאָלדן, אַז די פאמיליעס פון די אַוועקגענומענע יידן קענען דורך דער געסטאַפּאָ איבערשיקן פאר זיי פעקלעך שפּייז און קליידער און געלט. פארשטייט זיך, אַז די יידישע מאַמעס און פרויען האָבן זיך געאַיילט און געבראכט די בעסטע זאַכן וואָס זיי האָבן נאָך פארמאָגט פאַר זייערע טייערע, ווייל זיי האָבן די ידיעה אָנגענומען ווי אַ צייכן, אַז זיי לעבן נאָך. האָבן זיין שוין אָבער ניט געלעבט.

שפּעטער, אַ פּאָר וואָכן נאָך דער ערשטער יודען־אקציע אין סטאַניסלאַוו, האָבן די יידן אויסגעפונען דעם ביטערן אמת, אַז די אַלע יידן האָט די געסטאַפּאָ און די ס. ס. באַלד אויסגעמאָרדעט און האָבן נאָכדעם אויסגענארט פון זייערע משפּחות פּעקלעך און געלט, כלומרשט פאַר די פארשיקטע יידן.

פּינף און צוואַנציקסטער קאַפּיטל

די ערשטע יודענאקציע אין קאַלאַמעע

די ערשטע יודענאקציע אין אונזער קרייז האָבן די דייטשן דורכ־געפירט אין קאַלאַמעע .דאָס איז געווען הושענה רבה, דעם 12־טן אָקטאָבער 1941.

דינסטיק דעם 14־טן אָקטאָבער, שמחת־תורה האָבן מיר באַקומען אומקלאָרע ידיעות וועגן דער אקציע אין קאַלאַמעע. ערב הושענה רבה איז קיין קיטעוו אראָפּגעקומען אייזיק גרעבלער מיט א שליחות פון קאַלאַמעער יודנראַט ברענגען ברעטער פון דער קיטעווער זעגערייי. הושענה רבה איז ער צוריקגעפאָרן. ער איז געפאָרן אויף אַ טראקטאָר. אויפן וועג — צווישן פּיסטין און קאַלאַמעע איז אים אויסגעגאנגען בענזין. ער האָט זיך געפּראווט שטעלן אין פארבינדונג טעלעפּאָניש מיט דעם קאַלאַמעער יודנראט, די טעלעפּאָנען

פארבינדונג מיטן קאָלאָמעער יודנראט איז אָבער געווען איבערגעריסן, ווייל אין די טעג וואָס די געשטאַפּאָ פלעגט דורכפירן די יודען־אקציעס פלעגן זיי איבערריסן די טעלעפאָן־פארבינדונגען פון איין יודנראַט מיטן צווייטן, כדי דיי שכנותדיקע שטעט זאָלן ניט אויסגעפינען וועגן די אקציעס. דאָס מיידל פון קאָלאָמעער טעלעפאָן־אַמט האָט אָבער געוואָרנט גרעבלערן, ער זאָל ניט אריינפאָרן קיין קאָלאָמעע, ווייל די דייטשן מאָרדן די יידן אין די גאַסן און די גרויסע שול ברענט.

הושענה רבה אינדערפרי, אין דער צייט פון רחמים, זיינען די שולן אין קאָלאָמעע געווען פול מיט מתפללים. די געסטאַפּאָ, ס.ס.־די אוקראאינשע מיליץ האָבן מיטאַמאָל ארומגערינגלט און פארשפארט אלע יידישע גאסן. די דייטשן און די אוקראאינער האָבן זיך געלאָזט איבער די יידישע הייזער ווי יאגד הינט. די יידן וועלכע זיי האָבן געכאַפּט האָבן זיי אריינגעווארפן אין לאַסט־אויטאָס און זיי אווקגעפירט אין שפּעראָוויצער וואַלד, זיי אַלע אויסגעשאָסן און זיי אריינגעווארפן אין צוגעגרייטע מאַסן־קברים. די יידן וואָס האָבן געפּרואווט אַנטלויפן זיינען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. די מערדער האָבן אונטערגעצונדן די גרויסע שול און די יידן וועלכע האָבן זיך געפּראָווט ראַטעווען פון פייער און פלאם זיינע דערשאָסן געוואָרן. ביי דער ערשטער יודען־אקציע פון קאָלאָמעע זיינען פארברענט און דערשאָסן געוואָרן ביי זעקס טויזנט קאָלאָמעער יידן.

זעקס און צוואַנציקסטער קאַפּיטל

די יודען-אקציע אין קאסעוו

די ערשטע יודען־אַקציע אין קאָסעוו איז פאָרגעקומען דאָנערשטיק דעם זעכצנטן און פרייטיק דעם זיבעצנטן אָקטאָבער,1941. כאָטש קאָסעוו ליגט בלויז צען קילאָמעטער פון קיטעוו האָבן מיר, קיטעווער יידן, ערשט אויס־געפונען וועגן דעם גרויליקן חורבן פון קאסאוער יידן אויף מאָרגן, דעם אכצנטן אָקטאָבער.

דאָנערשטיק אינדערפרי איז פון קאָסעוו געקומען אַ קיטעווער יידישער בחור און האָט דערציילט, או דעם זעלבן טאָג אינדערפרי, ארום אַכט אזייגער

זיינען אריינגעפאָרן אין קאָסעוו עטלעכע אויטאָס מיט געסטאַפּאָ און ס. ס.־לייט פון קאָלאָמעע און האָבן זיך אַוועקגעשטעלט אויפן רינג־פּלאַץ. די דייטשע זשאַנדאַרמיע האָט באַלד פארשפּאַרט און באַזעצט אלע וועגן וואָס האָבן גע־פירט פון און אין קאָסעוו און האָבן קיין אייניציקן יידן פון דער שטאָט ניט אריסגעלאָזט. דער בחור האָט באַוויזן זיך אריפּכאַפן אויף אַ פאַרביי־לויפנדיקן לאסט־אויטאָ און האָט זיך אזוי ארום געראַטעוועט. ..

דאָנערשטיק אינדערפרי האָט זיך אין קיטעוו פארשפּרייט די ידיעה, אַז דייטשן פארנעמען אַלע יידן פון קאָסעוו אין א לאגער. זיי דערלויבן יעדן פּערזאָן בלויז מיטצונעמען מיט זיך א קליין פּעקעלע. קיינער האָט זיך ניט פאראינטערעסירט אויסצוגעפינען פונוואַנען די ידיעה שטאַמט. די ידיעה האָט אונז אלעמען דערשלאָגן. געווייניען און יללות האָבן זיך געטראָגן פון יעדער יידיש הויז. אייניער האָט זיך געזעגנט מיטן צווייטן, זיך געהאַלדזט און געקושט און געוואַרט די משחיתים פון דער געסטאַפּאָ זאָלן אריינקומען און אונדז אוועקפירן אין לאגער אריין. מיר האָבן זיך געגרייט צום זיכערן טויט. וועז די געסטאַפּאָ וואָלט דעמאָלט געקומען קיין קיטעוו וואָלט זי אַלעמען פארנומען, קיין אייניציקער יד וואָלט זיך ניט געקענט באַהאַלטן אָדער אַנטלויפן. מיר האָבן זיך געפונגן אין א צושטאַנד פון פולשטענדיקן יאוש און רעזיגנאַציע, שוועד צו באַשרייבן אונזער לאָגע. איך האָב זיך אוועקגעזעצט אף דער ערד, געמומען מיין קליין קינד אויף די הענט. דאָס קינד האָט ניט פארשטאַנען פארוואָס מען רייסט עס אַוועק פון אירע שפּילציגן, פון איר קליין קינדער־בעטעלע מיט דער גרויסער פּופּע ,און עס אַוועקפירן. וואוהין? איך האָב געטוליעט דאָס קינד, געווייניט און געפרעגט דעם רבונו של עולם: פארוואָס? אַזוי איז אַוועק דער טאָג און עס האָט זיך אַנגערוקט די פינצטערע נאַכט. פינצטערער פון פינצטער.

שפּעט אין דער נאַכט איז געקומען קיין קיטעוו אן אוקראאינער שגץ — טאַרנאַוויצקי — וועלכן איך האָב פריער געדונגען ער זאָל אריינפאָרן קיין קאָסעוו, אויסצוגעפינען וואָס דאָרט האָט אין דער ווירקלעכקייט פאַסירט. ער האָט געבראַכט די שרעקלעכע נייעס, וואָס האָט געקלונגען אומגלויבלעך. ער האָט דערציילט, אַז די געשטאַפּאָ נעמט צענויף אַלע יידן און פירט זיי מאַסנווייז ארויף אויפן פיסטינער באַרג, וואו עס זיינען אָנגעגרייט צוויי גרויסע גריבער, מען שיסט זיי אויס און מען וואַרפט זיי אין די גריבער.

פרייטאָג האָבן זיך די באריכטן באַשטעטיקט. אין קאָסעוו דויערט די שחיטה אויף אונזערע אומגליקלעכע שוועסטער און ברידער צוויי טעג. מיר האָבן איבערגעלעבט דעם גאנצן גרויל און פארגאָסן טייכן טרערן.

שבת דעם 18־טן אָקטאָבער האָבן מיר שוין געהאַט דירעקטע ידיעות וועגן ביטערן שיקזאָל פון די קאָסעווער יידן. מיר האָבן דערהאַלטן קורצע בריוולעך פון עטלעכע יידן וואָס האָבן זיך געראַטעוועט על פי נס פון מער־דערס האַנט ווייל זיי זיינען באַצייטנס אַנטלאָפן אין וואַלד אָדער זיך אויס־באהאלטן ביי קריסטלעכע פריינט.

איצט איז שוין קלאָר געווארן פאַר אלע קיטעווער יידן, אז אונז דערוואַרט דער זעלבער גורל פון אונזערע קאָסעווער ברידער. ווען דאָס וועט פאַרקומען האָט קיינער ניט געקענט וויסן. מיר האָבן בלויז געלערנט פון דער קאָסעווער אַקציע, אַז מען דארף זיך פרובירן אויסבאַהאַלטן, אויף וועלכן וועג עס זאָל זיך מאַכן. מיר האָבן אָנגעהויבן אויסאַרבעטן פלענער און זוכן מיטלען וויאזוי ראַטעווען דעם קיטעווער יידישן ישוב.

איך בין געפאַלן אויף א פלאַן: אין קאָסעוו איז שוין אַלץ פארביי, איז אפשר אַ פלאַן אריבערצופאָרן אַהין און זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן און וואַרטן ביז דער ביטערער שיקזאָל וועט זיך אַראָפלאָזן אויף קיטעוו. איך בין אריין צו מיין שכן, דעם פוילישן דאקטאר טוסטאַנאָווסקי, אים דערציילט מיין פלאַן און אים געבעטן מיר געבן א צייגעניש, אז מיין קליין מיידעלע איז קראנק אויף דער בלינד־ארם און איך מוז זי אָפּפירן אין קאָסעווער שפיטאָל מען זאָל זי דאָרט אַפּערירן. מיט דער צייגעניש פון דאָקטאר בין איך ארויפגעגאַנגען אין דער אוקראאינישער געמיינדע־פארוואַלטונג און באקומען די דערלויבעניש. איך האָב געדונגען א פערד־און־וואָגן, מיטגענומען אַביסל שפייז און דעם דריטן טאָג נאָכן שרעקלעכן מאַסן־מאָרד זענען מיר אַריינגעפאָרן אין דער „עיר ההריגה".

א דראָבער רעגן איז געפאַלן פון קאָסעווער הימל, די טראָפנס האָבן געניידערט ווי הייסע טרערן, ווי די הימלען וואַלטן באַקלאָגט דאָס אומשולדיק־פארגאָסענע בלוט. די גאָסן זיינען געווען ליידיק, אלץ אויסגעשטאָרבן. מען האָט ניט געזען קיין לעבעדיקן נפש. די הייזער זיינען געווען חרוב, די טירן און די פענסטער אויסגעבראָכן. אַלץ האָבן די מערדער אויסגערויבט. אין מיטן שטאָט האָט מען געזען דעם גרויסן בארג מיט די צוויי גרויסע געשוואָלענע

מאַסן־קברים, וואָס וועלן אייביק בלייבן שטום־שרייענדיקע עדות פון דעם גרעסטן מאָרד, וואָס די דייטשע הונען פון דעם צוואנציקסטן יאָרהונדערט זיינען באַגאַנגען אין סאמע האַרץ פון אייראָפּע, א פארברעכן, וואָס האָט ניט זיין גלייכן אפילו אין פינסטערן מיטלאַלטער.

אין קאָסעוו זיינען מיר פאַרפאַלן צו אַ שווּעגערין, וואָס איז על־פּי־נס, צופעליק געראַטעוועט געוואָרן פון דער ערשטער קאָסעווער יודענ־אקציע. פון איר האָבן מיר זיך דערוואוסט די שוידערלעכע איינצלהייטן פון דעם מאַסן־מאָרד. איך וועל זיך באַמיען איבערצוגעבן די איינצלהייטן לויטן סדר ווי זיי האָבן פּאסירט.

דער קאָסאָווער יידישער ישוב וואָלט ניט אויסגעראַטן געוואָרן אויף אַזאַ אופן ווען ניט די היימישע אוקראַאינער. לויט ווי די נאצישע שטורם־פירער האָבן נאָך דער יודענ־אקציע דערציילט אין קאָסאָווער יודנראט, האָט זיך דער אוקראַאינישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט פון דער שטאָט, אָנגעפירט פון ווי־ניצקי, פרוי גאַרדעצקא, פרוי שטעפוראק און אַנדערע—געוועדעט צו דער גע־שטאַפּע פון קאָלאָמעע מיט א מעמאָראנדום אין וועלכן זיי האָבן געשילדערט דעם גרויסן אומגליק, וואָס זיי האָבן אין זייער שטאָט אזא גרויסע יידישע באפעלקערונג וועלכע זיינען מערסטנס געוועזענע סוחרים, פאראזיטן. בלויז צוליב זיי ליידט די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון אזא גרויסן מאנגל אין שפּייז־פראָדוקטן, זיי פאָדערן, דעריבער, די געשטאַפּע זאָל באַפרייען קאָסעוו פון דער יידישער פלאָג.

אין פארבינדונג מיט דעם מעמאָראנדום, האָט מען, אויף די אינסטרוקציעס פון דער קאָלאָמעער געשטאַפּע, לויט זייער פארשטענדניש מיט דעם קאָסאָווער נאַציאָנאַל־אוקראאינישן קאָמיטעט, — אונטער דער לייטונג פון אוקראאינישן באַצירקס־קאָמענדאנט, דערעזשיצקי, — אין דער נאַכט פון מיט־וואָך, דעם 15־טן אָקטאָבער, אויסגעראָבן די צוויי גרויסע קברים אויפן פיסטינער בארג, פונקט אַנטקעגן הויז פון קאָסעווער רבין, וואָס איז איצט געווען די ביורא פון יודנראט .די גרעבער זיינען אַלע געווען אוקראאינער.

פאַר דאָנערשטיק דעם 16־טן אָקטאָבער האָט דער קאָסאָווער אוק־ראאינישער קאָמיטעט צענויפגערופן קיין קאָסעוו אַ גרויסע צאָל אוקראאינער און הוצולן, ווי אויך די אוקראאינישע מיליץ פון די ארומיקע שטעט און

דערפער. זיי האָבן אויך אָנגעגרייט אַ זאַפאַס פון בראָנפן און אנדערע שאַרפע געטראנקען. וועז אויף מאָרגן זיינען אריינגעפאָרן די קאָלאָמעער געשטאַפּאַ און די ס. ס.־לייט, וואָס האָבן אָפּגעשפּאַרט די גאסן, האָט זיך אָנגעהויבן דער יאָגד אויף די יידן.

די קאָסעווער יידן האָבן געמיינט אז די דייטשן זיינען געקומען פאר־נעמען די יונגע מענער אויף צוואַנגס־ארבעט האָבן זייערע פרויען זיי ממש מיט גוואַלד ארויסגעטריבן די מענער זיי זאָלן זיך לויפן אויסבאָהאָלטן אין וואַלד. די פרויען און די קינדער האָבן געמיינט אז זיי וועט געלינגען צו פארבלייבן אין די היימען און די מענער וועלן זיך שוין ווי עס איז אויסבאָהאָלטן אין וואלד אָדער ביי די קריסטן.

די יידן וואָס זיינען געווען אין די הייזער פון זייערע באקאנטע גויים זיינען אַממערסטנס איבערגעליפערט געוואָרן צו דער געסטאַפּאַ וועלכע האָט זיי דערשאָסן..

געווייגלעך זיינען יידן געלאָפן זיך באהאלטן אין די הייזער פון יענע אוקראאינער און פּאָליאַקן מיט וועלכע זיי האָט פארבונדן אַ לאנג־יאָריקע פרייַנטשאַפט. צו די דאָזיקע קריסטן האָבן זיי געהאָט א געוויסן צוטרוי, ווייל זיי פלעגן ביי זיי אויסבאָהאָלטן זייער פארבליבן ביסל האָב־און־גוטס. די דאָזיקע „פרייַנט" האָבן איצט באקומען א געלעגנהייט פּטור צו ווערן פון די אייגנטימער פון די פארמעגנס, און א וועג וויאָזוי זיי צו ירש׳ענען, האָבן זיי גלייך ארויסגעגעבן די יידן צו דער געסטאַפּאַ, אויך דאָרט וואו יידן האָבן געוואוינט אין איין הויז מיט די אוקראאינער האָבן די אוקראאינער זיי געטריבן פון די הייזער און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די מערדער, כדי זיי זאָלן נאָכדעם אליין קענען אויסרויבן זייער פארבליבן פארמעגן.

אזאַ פאַל האָט געטראָפן מיט דער משפחה פון דוד יוסף בוללער פון קיטעוו. אין 1939 האָבן די סאָוועטן צוגעגנומען ביי דוד יוסף בוללער זיין געשעפט און אַרויסגעטריבן די משפחה. אזויווי אַלס משפחה וואָס מען האָט נאַציאָנאַליזירט האָבן זיי אין ערגעץ ניט געקענט געפונען קיין דירה, האָבן זיי באין־ברירה זיך איבערגעצויגן צו זייער טאָכטער אין קאָסעוו, און האָבן זיך באזעצט ביי אן אוקראאינער אין מאָסקוליווקע.

אין טאָג פון דער יודען־אַקציע האָט דער אוקראאינער בעל הבית ארויס־

געטריבן די גאנצע משפחה פון דער הויז און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די רוצחים.

אין טאָג פון דער יודענ־אַקציע זיינען אפילו די דייטשן ניט געווען אין דאָרף מאסקוליווקא זוכן יידן. אָבער די אוקראאינער האָבן אליין ארויס־געגעבן די יידן און זיי אריינגעוואָרפן אין מויל פון די פייער־שפייענדיקע מער־דערישע מאשין פיסטאָלן. די אוקראאינישע בעלי־בתים פונעם הויז אין וועלכן די בוללער משפחה האָט געווואוינט האָט זיי פארטריבן פון דער היים און איבערגעליפערט אין די הענט פון קאָמענדאַנט פון דער קאָסאָווער אוק־ראאינישער מיליץ דירעזשיצקי, א געוועזענער שרייבער ביי א קיטעווער אַדוואָקאַט, וואָס האָט יאָרן לאַנג געוואוינט אין קיטעוו. דירעזשיצקי איז עולה לגדולה געוואָרן מיטן אריינקום פון די נאַצים קיין קיטעוו, וועלכע האָבן אים באַשטימט אַלס הויפט פון דער אוקראאינישער מיליץ אין קאָסעוו.

יהושע גערטנער, וואָס איז געווען אן עד־ראיה פון דער סצענע האָט מיר דערציילט וויאזוי דירעזשיצקי, וואָס האָט גוט געקענט דוד יוסף בוללער פון קיטעוו האָט פירנדיק זיי צום דערשיסן זיי מערדערליך געשלאָגן. ער האָט אפילו ניט געשוינט די אַלטע באָבע און דעם אייניקל פון די בוללערס.

אין די שעה'ן פון אינדערפרי ביז נאָכמיטאָג פון יענעם דאָנערשטיק האָבן די מערדער צענויפגעטריבן אַלע געכאַפטע יידן אין קאָסאָווער געריכטס־בנין, זיי פאַרשפאַרט אין די תפיסה־קעמערן און אין טורמע־הויף. די פירער פון קאָסאָווער יודנראַט האָבן זיך באַמיט אויסקויפן יידישע לעבנס. זיי האָבן אָנגעבאָטן די פירער פון ס. ס. און די שטורעם־אָפטיילונגען גאָיא און הובער, אויסלייז־געלט אין דער פאָרם פון ווערטפולע זאַכן. אַ ספעציעלע דעלעגאציע פון יודנראַט האָט געבראַכט, אַלס פרייז פאר די לעבנס, א גרויסע צאָל מענער און דאמען פוטערס און אנדערע זאַכן. די מערדער האָבן די קאָסטבאַרע מתנות צוגענומען, אָבער ניט נאָר האָבן זיי קיין איינציקן יידן ניט פריי געלאָזט נאָר זיי האָבן אויך די שלוחי־מצווה, די דעלעגאציע פון יודנראַט, וואָס האָבן איינגעשטעלט זייער אייגן לעבן כדי צו ראטעווען יידן — אויך פארהאַלטן און אומגעבראכט אין איינעם מיט דער גאנצער עדה קאָסעווער יידן.

מיטאָג־צייט האָט דער אוקראאיניש־נאַציאָנאַלער קאָמיטעט איינגעאָרדנט א גאנצן באַנקעט פאר דער געשטאַפּאָ און דער ס. ס. און דער אוקראאיינשער

מיליק. די אוקראאינער האָבן געהאַלטן גיפטיקע אנטיסעמיטישע רעדעס. דאָס גאַנצע ערב־רב מערדער — דייטשן און אוקראאינער — האָבן געזויפט און געפרעסן, אָנגערייצט און אויפגעהעצט פון די גיפטיקע דרשות, האָבן זיי זיך ארויסגעלאָזט אויף דער קאַניבאַלישער סעודה. זיי האָבן גרופּנווייז ארויס־געפירט די יידן, געצוואונגען די קרבנות זיך אויסטאָן נאַקעט, אריינגעשאָסן קוילן אין זייערע געהירן און די נאַקנס און געוואָרפן אין די גרויסע גריבער..

צווישן די ערשטע יידישע קרבנות פון די קאָסעווער יידישע פרויען האָט זיך געפונען א שיינע יונגע מיידל. שמעון לעטיך׳ס טאָכטער. זי האָט געטראָגן אָ לעדערנעם זשאַקעט. די מערדער האָבן באפוילן זי זאָל אויסטאָן דעם זשאַקעט. זי האָט געענטפערט אַז זי וועט דעם זשאַקעט ניט געבן מיט איר איר גוטן ווילן. זאָלן די מערדער שפּעטער פון איר צעלעכערטן, דערשאָסענעם קערפּער אראָפּציען. מיט א פּאַרביסענער עקשנות און מיט אַן אויפגעהייבענעם קאָפּ, אָן א וואָרט פון תחנונים, ווי עס פּאָסט פאר אַ שטאָלצער יידישער טאָכטער, איז דאָס מיידל אריינגעשפּרונגען אין קבר אריין און א מערדערלעכע קויל האָט צעשמעטערט דעם שארבן פון דעם יונג־בליענדן לעבן.

צווישן די ערשטע מענער־קרבנות איז געווען א יינגער בחור, א זון פון לייזער גערטנער פון זשאַביע. ער איז געקומען קיין קאָסעווו, צוזאמען מיט אַ פּאָר יידן, אין שליחות פון זשאַביער יודנראָט, מען האָט זיי געכאַפּט און דערשאָסן. דער יינגער דאָקטאָר גערטנער האָט נאָך באַוויזן, פאר זיין אַראָפּ־שפּרינגען אין מאַסן־קבר, אָנרופן די מערדער ביי זייער נאָמען. ער האָט געפרעגט וויאזוי קענען זיך די דייטשן, דאָס פּאָלק פון „דיכטער און דענקער", א פּאָלק וואָס רעדט אין דער זעלבער שפּראך פון הייגע, גיטע און שילער, — וויאזוי קענען זיי פּעאיק זיין אויסמאָרדן אומשולדיקע מענער, פרויען און קינדער. ער האָט אויסגערופן, אז דאָס דייטשע פּאָלק וואָס דולדעט און טאָ־לערירט אַזאַ באַרבאַריזם, איז פּאראנטוואָרטלעך און וועט אין טאָג פון יום־הדין ,וואָס וועט מוזן קומען, געמשפּט ווערן פון וועלטס־געוויסן און טייער באַצאָלן...

די מערדער האָבן געהירושעט ווי די פערד, הילכיק געלאכט ,געשפּאָט און זייער געלעכטער באגלייט מיט די קוילן וואָס זיי האָבן אריינגעשאָסן אין זיינע געהירן.

די מערדער האָבן אויך געשפּאָרט קוילן. האָבן זיי דעריבער די קליינע

קינדער אין עלטער פון פינף ביז זעקס יאָר ניט געשאָסן, נאָר געכאַפּט ביי די האָר מיט איין האַנט און מיט דער אַנדערער געקלאַפּט און זיי געשליידערט ווי א שפּיל־באַל, אַדער א שטאַרקן שטויס געטאָן מיט די שטיוול און אריינ־ געשליידערט אין גרוב. די מערדער האָבן געהרגעט און געטרונקען, גע־ שכורט, געזופט און געשאָסן, אָנגעהויפט די גרויסע און בריטע גריבער. צווישן די קרבנות פון איין פרויען־טראַנספּאָרט האָט זיך געפונען א יידישע פרוי, וועלכע איז געווען די קעכין פון דער קאָסאָווער דייטשער זשאַנדארמיע, איר נאָמען איז געווען שטיינער. דער קאָמענדאַנט האָט געבעטן דעם שטורם־ פירער מען זאָל דער פרוי שענקען דאָס לעבן. אָבער דער שטורם־פירער האָט סאַרקאסטיש געזאָגט, אז ער וועט דער דאָזיקער קעכין געבן אַלס א באַלויגונג צווי קוילן. אַזוי האָט שפּעטער דערציילט דענק מיינער פון דער זשאַנדאַרמיע, וואס האָט זיך אַקטיוו מיטבאטייליקט אין דער יודענ־אקציע.

צוזאַמען מיט דעם פריער דערמאָנטן אוקראאינער מערדער דירעזשיצקי האָבן זיך נאָך צווי קיטעווער אוקראאינישע מיליציאַנטן באַטייליקט אין דעם מאַסן־מאָרד. אין דער צייט וועו די שחיטה איז אָנגעגאַנגען און די שאָסן האָבן געקנאַלט, און די דייטשע מערדער האָבן געווארפן די יידן אין די מאסן־קברים, האָבן זיי אויפגעשטעלט א ראדיא־הילכער, און אומאויפהערלעך געשפּילט פרייליעכע מוזיק. וועו א דייטשער אָדער אוקראאינישער רוצח איז געלאָפן בריינגען א קרבן, האָט אים דער פרעזידענט פון דעם אוקראאינישן נאציאָנאלן קאָמיטעט צוגערופן און טראַקטירט מיט בראָנפן און וויין. ער האָט אויך געשריען, אז ער שענקט נאָך הונדערט זלאָטעס אויף בראָנפן א זלאָטע פאר א יידישן קאָפּ, הונדערט זלאָטעס — הונדערט יידן.

פרייטאָג דעם 17־טן אָקטאָבער האָבן די דייטשן פאַרגעזעצט די שחיטה. די אוקראאינער האָבן געבראכט די יידן און די דייטשן מיט דער אוקראאינישער מיליץ האָבן געשאָסן. קאָסאָווער יידן האָבן ניט געווויינט און מער ביי די מערדער ניט געבעטן קיין גענאָד... מיט געהויבענע קעפּ זיינען זיי געגאַנגען צו דער הריגה.

אַלס אילוסטראציע פון שטאַלצן באַנעמען זיך פון די קאָסאָווער יידישע קדושים, וויאזוי זיי האָבן זיך געהאַלטן אין די לעצטע שעה'ען פון זייער לעבן, אין אָנבליק פון גרויליקן אומקום, וויל איך דערציילן צווויי פאַלגענדע פאַלן:

אין קאָסעוו האָט געוואוינט א יינגער יידישער דאָקטאר גאָלדשטיין, וואָס איז דעמאָלט געווען א חתן פון פון חיים הערש דרוקער׳ס טאָכטער. אין טאָג פון דער אָקציע האָבן די מערדער אויך אריסגעפירט דעם דאָקטאר מיט זיין כלה. ביי די גריבער האָבן זיך די מערדער באַדענקט, אַז עס לוינט זיך פאַר זיי דערווייל לאָזן דעם דאָקטאָר לעבן וויייל די שטאָט דארף אים האָבן. ער האָט זיך אויסגעלאַכט פון זיי און דערקלערט, אז ער קלייבט אויס אומקומען אינאיינעם מיט זיין געליבטער כלה איידער לעבן אין זכות פון די מערדער וואָס ברענגען אום זיינע אומשולדיקע יידישע שוועסטער און ברידער.

משהלע פייער איז אין קאָסעוו געווען פאררעכנט פאר אַ הייליקן יידן, אַן אמתער ל״ו׳ניק. ער האָט געפאָסט יעדער מאָנטיק און דאָנערשטיק און איז יומם ולילה געזעסן אין בית מדרש און געלערנט תורה. אין דער צייט פון דער יודענ־אָקציע זיינען אַלע יידן געלאָפן פון בית־מדרש זיך אויס־באַהאַלטן, זיי האָבן אויך געוריפן ר׳ משהלען צו אַנטלויפן. ער האָט זיי געענטפערט, אויב עס איז אַ גזירה מן השמים וועט ער זיך ניט אויסבאַהאַלטן. ער האָט אָנגעטאָן דעם וויסן קיטל, זיך איינגעהילט אין זיין לאנגן גרויסן טלית, האָט געפּענט דעם ארון־קודש, איינגעגראָבן זיין קאָפּ צווישן די ספרי־תורה׳עס און געזאָגט וידוי... וועד עס האָט צוגעזען אין יענע מינוט די סצענע, ווי דער הייליקער יידּ, איינגעהילט אין טלית, זיין פּנים וויס און בלייך ווי קאַלך פון די לאַנגע תעניתים; ווי זיינע ליפּן מורמלען א תפילה, אַדער גאָר אַ קללה אויף די מערדער פון די יידן, יענער האָט געטראַכט, אַז דאָס פירט מען ניט סתם א יידן צו דער שחיטה, נאָר א הייליקע געשטאַלט, א מלאך אלהים. די רוצחים האָבן ר׳ משה׳לען אריסגעפירט אויפן בארג, ביי די אָפּענע גריבער. אַלע האָבן דערוואַרט, אַז איצט וועט געשען אַ נס און דער קדוש וועט געראַטעוועט ווערן פון טויט. אָבער קיין נס איז ניט געשען. די מערדערשע קויל איז ניט אָנפּגעשפּרונגען אויף צוריק, קיין מלאך פון הימל האָט זיך ניט באוויזן, קיין דונער אַדער בליץ האָט די מערדער ניט געטראָפן, די ערד האָט ניט איינגעשלונגען די רוצחים; דאָס מויל וואָס האָט טאָג און נאַכט געלערנט גאָטס תורה איז פארשטומט געוואָרן; דער גוף וואָס איז געווען אויסגעצערט פון תעניתים און וואָס איז שוין געווען מער רוחניות ווי גשמיות, איז אינאיינעם מיט אַלע אַנדערע גופים פון קאָסעווער יידן אריינגעוואָרפן געוואָרן אין גרויסן קבר און זיין בלוט האָט זיך אויסגעמישט מיטן בלוט

פון די איבעריקע קדושים וטהורים, מיט דעם ריינעם בלוט פון קליינע יידישע קינדערלעך, וואס האבן קיינמאל ניט געזינדיקט; דאס בלוט וואס זידט און וועט אזיו לאנג זידן, – ווי דאס בלוט פון נביא זכריה, — ביז עס וועט קומען דער גרויסער טאג פון נקמה.

דער סך־הכל פון דער קאסאווער יודענ־אקציע, וואס האט געדויערט צוויי טעג, דאנערשטיק דעם 16־טן און פרייטיק דעם 17־טן אקטאבער, 1942, איז געווען 2500 יידישע קרבנות. פון זיי ארום 1700 אלטע לייט. פרויען און קינדער און הונדערט פופציק אונגארישע פליטים. עס זיינען פארבליבן אין קאסעוו ארום טויזנט יידן. זייער וויניק גאנצע משפחות, מערסטנס מענער אן ווייבער, און קינדער אן עלטערן. די פארבליבענע זיינען געווען דערשראקן און האלב־צעמישט. מאנכע זיינען אינגאנצן אראפ פון זינען. פרומע יידן, געוועזענע חסידים פון קאסעווער רבין,זיינען געווארן די גרעסטע אפיקורסים איך וויל ניט ארויסברייגען דורך פאפיר די ווערטער און די לעסטערונגען, וואס זיינען געפאלן פון זייערע ליפן, ווי צום ביישפיל, דעם רציחה־אויסברוך פון געוועזענעם קאסעווער חסיד בילער, ווען ער האט געהערט אימיצן דערמאנען דעם נאמען גאט. אן אנדער קאסעווער חסיד לעטיך האט געזאגט אז פון אלע תפילות אין דאווענען, אין דער שמונה־עשרה, איז ער בלויז משיג די אייניציקע ברכה: „אתה חונן לאדם דעת", ווייל נאך די אלע איבערלעבענישן, אויב מען איז נאך געבליבן ביים גאנצן פארשטאנד, ווייזט אויס, אז עס איז יא פארן א השגחה עליונה, אבער אין די איבעריקע ברכות גלויבט ער שוין מער ניט.

די אוקראאינער האבן אונטערגעצונדן די גרויסע שול אין שטאט, טייל יידן וואס האבן זיך באהאלטן אויפן שול־בוידעם האבן זיך ניט געקענט ראטעווען פון די פלאמען און זיינען פארברענט געווארן, די וועלכע זיינען געלאפן פון העלישן פייער אויף דער גאס זיינען דערשאסן געווארן און זייערע קערפערס זיינען געווארפן געווארן אין די פלאמען פון דער ברענענדיקער שול, צווישן זיי אויך א סך קינדער. צווישן די קדושים וואס זיינען אומגעקומען אין די פלאמען האט זיך אויך געפונען די קיטעווער יידישע פרוי חיה האזנפראץ, א טאכטער פון אלתר הוטערער צוזאמען מיט איר מאן און קינד.

זיבן און צוואַנציקסטער קאַפּיטל

יודען-אקציעס אין די ארומיקע שטעט און שטעטלעך

נאָך דער קאַסעווער שחיטה זיינען די אוקראאינער פון דאָרף ריטשקא, אין אַ פינסטערער נאַכט באפאלן די יידן פון דאָרף און זיי אויסגעמאָרדעט. די דייטשע זשאַנדאַרמיע איז אראָפגעקומען אין דאָרף מיט שפּיר־הינט אויסציגעפינען צי די אוקראאינער האָבן געמאָרדעט די יידן מיט געווער. פאר הרגענען יידן מיט העק אָדער מעסערס איז ניט געקומען קיין שטראָף, דער אוקראאינער האָט דערפאַר באַקומען אַ פארזיכערונג פון גלח אויף עולם־הבא. אָבער פאר דערמאָרדן יידן מיט געווער האָט דעם אוקראאינער יאָ געדראָט א שטראָף, ניט חלילה פאר דער רציחה, נאָר פאר באזיצן אומלעגאַל געווער.. .

אין דער זעלבער צייט זיינען דערגאַנגען מוראדיקע ידיעות ווענן די יודענ־אַקציעס אין א גאנצער רייַ שטעט און שטעטלעך אין אונזער געגנט, ווי דעלאַטין, נאָדוואָרנע, טאָרנאָפאָל, טשאָרטקאָוו און אנדערע .אין אוטעניע זיינען די דייטשע מערדער געקומען אין מיטן דער נאַכט און ארויסגעשלעפט די שלאָפנדיקע יידן פון די בעטן און זיי ,נאַקעטערהייט, אַלע אויסגעשאָסן. אין דעלאַטין האָבן די דייטשן בעת דער ערשטער אַקציע אויסגעשאָסן אַן ערך צוויי טויזנט יידן. אין יארמעטשע, ווראַכטע, יאבלאָניצע, מיקולטשין, און טאַטאָראָוו, האָבן די מערדער ,דייטשן און אוקראאינער, נאָך דער ערשטער אקציע אָפּגעריניקט די גאנצע געגנט פון יידן. די קליינע צאָל יידן, ווָאס האָט באָוויזן אַנטלויפן אין די וועלדער איז אויסגעשאָכטן געווָארן פון די הוצולן, וועלכע האָבן זיי געהאָלט מיט העק און געשאָכטן מיט מעסערס.

די דייטשן האָבן אין יעדער שטאָט דורכגעפירט די אקציע אויף אַן אַנדער אופן. אין האָראָדענקאָ, צום ביישפיל, האָבן זיי גערופן די יידן זיך צו שטעלן פּאָקן (אימפּען). וועו די יידן האָבן זיך פארזאַמלט האָבן זיי אַלעמען אַוועקגעפירט צו די פּאָראויס-צוגעגרייטע מאַסן-קברים. נאָכן אויס־

שיסן די יידן זיינען זיי געקומען אין יודנראט און פארלאנגט מען זאָל זיי געבן צען טויזנט זלאָטעס פאר די קוילן וואָס זיי האָבן פארברויכט בעת דער „יודענ־אקציאָן" . .. מיט אַזאַ אָפענעם ציניזם און חוזק האָבן זיי זיך באצויגן צו די יידישע שוצלאָזע קרבנות.

אין די קלענערע שטעטלעך האָבן די דייטשן מיט דער הילף פון די אוק־ראאינער ליקווידירט די יידן מיט איינמאָל און די גאנצע שטעטל געמאַכט „יודענריין". אין די שטעט וואָס האָבן געהאַט א גרעסערע יידישע באפעלקערונג האָבן זיי אָנגעוועندט אַן אַנדער טאַקטיק. צום ערשטן האָבן זיי די יידן אינגאַנצן אויסגערויבט, דערנאָך האָבן זיי אָנגעהויבן דורכפירן פארשיידענע אקציעס — ערשטע, צווייטע און דריטע — ביז זיי האָבן די יידישע באפעלקערונג רעדוצירט ביז א מינימום. צום סוף האָבן זיי די קליינע צאָל יידן פאַרשפאַרט אין דער געטאָ און האָבן זיי, אין דער באַשטימטער צייט. און אָן שום שווערישקייטן פארניכטעט.

אין קאָלאָמעע האָבן די מערדער, נאָך דער ערשטער יודענ־אקציע גע־שאַפן די יידישע געטאָ. זיי האָבן באַשטימט אַ געוויסע שעה אין וועלכער אַלע יידן זאָלן זיך געפינען אין דער געטאָ, אויפן וועג צו דער געטאָ האָבן זיי אויך אויסגעשאַסן אַ סך יידן און אויב א ייד איז געכאַפט געוואָרן מחוץ דער געטאָ איז ער גלייך דערמאָרדעט געוואָרן.

דאָס גאַנצע געטאָ וואָס איז באַשטאַנען פון עטלעכע גאַסן, האָט אַבער ניט געקענט אריינגעמען אלע יידן .אין יעדער קליינעם און ענגן צימער האָבן זיך צוזאמענגעפרעסט צען פערזאָן. אויף יעדן בוידעם, קאַמער און שטאַל האָבן זיך די אומגליקלעכע יידישע נפשות געפרעסט ווי הערינג. אַבער א סך יידן זיינען נאָך געבליבן אונטערן פרייען הימל און זיך ניט געהאַט וואו אהינטאָן.

די וואוינונג־פראגע האָבן די דייטשן געלייזט אויף זייער אופן. זיי האָבן ניט צוגעגעבן אַ פּאָר גאַסן צו דער געטאָ, נאָר האָבן יעדע פּאָר טעג דורכגעפירט אַנדערע אקציעס און פון טאָג צו טאָג פארקלענערט די צאָל יידן אין קאָלאָמעע. זיי פלעגן דורכפירן אינטעלעקטואלע אקציעס, דאָס הייסט ארויספירן די יידישע אינטעלעגענץ און מענטשן פון פרייע פראָפעסיעס און זיי דערשאָסן. א צווייט מאָל האָבן זיי אנגעהויבן אָפריניקן די גאַסן, ווי ז׳י געטאָ־גאַס, די מאַקראַ גאַס. צווישן די קדושים פון דער מאקארא גאס האָבן זיך אויך געפונען דער קאָסאָווער רבי מיט זיין שיינער טאָכטער. די נאָציס

האָבן אויך דורכגעפירט „שמעלץ־אקציאָנען". נאָכדעם ווי די מענער זיינען אַוועק צו דער ארבעט, פלעגן די מערדער אָנפאַלן אויף דער געטאָ און אַרויס־געפירט די זקנים, די פרויען און די קינדער.

אין לעמבערג האָבן די דייטשן פארלאנגט פון יודנראַט מען זאָל זיי געבן, פאר אַ ספּעציעלן צוועק, פינף און דרייסיק טויזנט יידן, אזוי ווי דער יודנראט האָט זיך ענטזאגט אויסליפערן די יידן האָבן די דייטשן ,ווידער מיט דער הילף פון די אוקראאינער ,ארויסגעשלעפט פופציק טויזנט יידן און זיי אומגעבראכט אויף פארשיידענע אופנים. צווישן די יאָרן 1940־1941 האָבן אין לעמבערג גלעלעבט ארום 500,000 יידן. אָקטאָבער 1942, ווען די דייטשן האָבן ליקווידירט די לעמבערגער געטאָ, זיינען שוין דאָרט געווען בלויז פופצן טויזנט יידן. ביים ליקווידירן די געטאָ האָבן זיי אלע יידן אויסגעשאָסן מיט מאָשין־געווער. די דייטשן און אוקראאינער האָבן געשאָסן ביז בוכשטעבליך דער לעצטער ייד איז געפאַלן.

טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה).

נאָך דער יודענ־אקציע אין קאָסעוו זיינען די געסטאַפּאָ און ס. ס.־פירער געווארן אָפּטע און שטענדיקע געסט אין קיטעוו, יעדן אָנדערן טאָג זיינען זיי געקומען אין קיטעווער יודנראַט מיט אַנדערע באשטעלונגען.

יעדעס מאָל ווען זיי זיינען אָנגעקומען אין שטאָט איז צווישן די יידן געווארן אַ גרויסע בהלה. מען האָט געמיינט אַז עס דערנעענטערט זיך שוין די לעצטע שעה. ווען א נאָענטער פון קאָלאָמעע האָט געמאָלדן, אז אין דעם טאָג וועלן די מחותנים קומען אויף דער חתונה קיין קיטעוו. האָט מען יענעם טאָג קיין יידן אויף דער גאס ניט געזען. אַלע, פון גרויס ביז קליין, זיינען זיך געלאָפן באַהאַלטן. אַ קליינער טייל האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטלעכע שכנים, ווועלכע האָבן פאר דער גאסט־פריינטלעכקייט באקומען גוט געצאָלט. די מערסטע זיינען געלאָפן זיך אויסבאַהאַלטן אין די ארומיקע וועלדער.

אָנהייב נאָוועמבער האָט זיך אָנגעהייבן דער סעזאָן פון רעגנס און פרעסט. אין די קאָלטע, נאַסע און פינסטערע נעכט האָבן זיך די קיטעווער יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער ,געמוזט ליגן אויף דער

נאָסער און פארפרוירענער ערד מיט זייערע קליינע קינדערלעך, אָן שום שפּייז. ניט איין ייד האָט געחלשט און איז אויסגעגאנגען פון הונגער.

מיטן אָנקום פון קאָלטן ווינטער איז דער הונגער געוואָרן אומדערטרעגלעך. עס זיינען געווען פאָלן ווען יידן האָבן זיך געוואונטשן, אַז די געסטאָפּע זאָל וואָס שנעלער קומען און אויסלייזן פון דעם גרויזאָמען הונגער־פּיין.

עס איז שוין דעמאָלט אוממעגלעך געווען אויסצובייטן עפּעס ביי א פּויער פאַר שפּייז. נאָך דער יודענ־אקציע אין קאָסעוו האָבן זיך די ארומיקע היימישע פּויערים אזויפיל אָנגערויבט מיט יידיש פארמעגן, אַז זיי האָבן פאָרן אָנבאָט פון אַ גוטן מענערשן אָנצוג, ניט געוואָלט מער געבן ווי פון צען ביז פופצן קילאָגראַם תבואה. איך האָב אליין געזען אן אוקראאינער אין קאָסעוו האָט פארקויפט א יידישן פערסישן פוטער־מאַנטל און פארלאנגט פאר אים צען דאָלאר. די מערסטע יידן האָבן שוין גאָרניט געהאָט וואָס אויסבייטן און דער הונגער איז געשטיגן. מענטשן זיינען אומגעגאנגען ווי לעבעדיקע מתים. וועט עס האָט ניט אי׳בערגעלעבט דעם שרעקלעכן הונגער וועט זיך עס בשום אופן ניט קענען פאָרשטעלן. וועט מיר האָבן אלס חדר־יינגלעך געלערנט דעם פּסוק אין איכה „טובים היו חללי חרב מחללי רעב" האָבן מיר עס בשום אופן ניט געקענט באגרייפן. וואָס הייסט, אז די שטאַרבנדיקע פון דער שוועריד איז געווען בעסער ווי די וועלכע זיינען געשטאָרבן פון הונגער? איצט האָבן מיר עס געניוי פאַרשטאַנען מען האָט געזען יידן ארומבלאָנדזשען איבער די גאַסן מיט אויסגעצערטע פנימער, מיט גרויסע ארויסשטאַרצענדיקע אויגן. די דאָזיקע איז שוין אלץ איינס געווען. אפילו דער הונגער האָט זיי שוין מער ניט געמאַטערט. זייער קערפער איז שוין געווען אזוי שוואָך און דער אָרגאַניזם האָט שוין קיין עסן ניט געקענט פאַרדייען. איך האָב געזען ווי איינער אָזאַ לעבעדיקער מת האָט אַראָפּגעשלונגען אַ לעפל זופ און עס צוריק אָפּגעגעבן, זיין מאָגן האָט שוין אינפאך מער ניט פונקציאָנירט. אַ סך קיטעווער יידן זיינען דעמאָלט אויסגעשטאָרבן פון הונגער. די קאַנדידאַטן פאר דעם־הונגער טויט, וועלכע האָבן דערוואָרט דעם שרעקלעכן סוף האָבן דעמאָלט מקנא געווען די די דערמאָרדעטע יידן, וואָס האָבן שוין גערוט אין די מאַסן־קברים אויפן פּיסטינער באָרג.

דער פּרייז פון תבואה אויפן שוואָרצן מאַרק איז געשטיגן פון טאָג צו

טאָג .מען האָט געצאָלט פאר הונדערט קילאָגראם תבואה איבער הונדערט דאָלאר. עס איז אוממעגלעך געווארן אריינפירן תבואה פון די דערפער, ווייל די אוקראאיניש מיליץ און די דייטשן האָבן שטאַרק באַוואַכט אַלע וועגן און יעדע מאָס תבואה, וואָס זיי האָבן געכאַפט האָבן זיי קאָנפיסקירט. די לייט פון שווארצן מאַרק האָבן דעמאָלט אָנגעהויבן אריינשמוגלען תבואה פון רומעניע. מען האָט אויך געשמוגלט נאָפט און מען האָט געצאָלט פאר אַ ליטער דריי דאָלאר.

ווי א מיטל נאָך מער אויסהונגערן דעם קוים־זשיפענדיקן יידן האָט די אוקראאיניש שטאָט־פארוואַלטונג פארארדנט מען זאָל פאר יעדער אָפמאָלן אביסל תבואה אין דער מיל אַראָפנעמען צוואנציק פּראָצענט פאר דער געמיינדע. אויב א יידן איז שוין יאָ געלונגען ערגעץ צו קריגן אַ פּאָר קילאָגראם תבואה האָט ער עס אין דער מיל ניט געקענט אוועקטראָגן. חוצדעם איז געווען אַ געפאר, אַז יעדער ערשטער אוקראאינער אדער דייטש, וואָס וועט אָנטרעפן אַ יידן מיט א ביסל תבואה, זאָל ער עס גלייך אוועקנעמען. וועלנדיק אויסמיידן די וועג־רויבער האָט יידן אליין אָנגעהויבן מאָלן די תבואה אויף קאַוו־מילעכלעך, אדער אַנדערע סאָרטן מילעכעלעך. איך האָב,צום ביישפיל, איינגעריכט אַ פלייש־מילכל, און איך מיט מיין משפחה פלעגן אין פארלויף פון א גאנצע וואָך אָנמאָלן דאָס ביסל מעל פאר ברויט. דאָס מאָלן די תבואה אויף דער מאַשין האָט געדויערט לאנג. איין קילאָגראם — אַ גאַנצע שעה. די אַרבעט איז געווען שווער און מען האָט דערביי פאַרלוירן דאָס געזונט. ביז מען האָט דערזען א ביסל מעל פאר אַ ברויטל האָט מען זיך אויסגעבאָדן אין שווייס. אויף אונז איז דעמאָלט מקוים געווארן די קללה פון חומש צו אָדם הראשון : „בזיעת אפך תאכל לחם".

אכט און צוואַנציקסטער קאַפּיטל

די יודען־אקציע אין זאבלאטאוו

ענדע נאָוועמבער 1941 זענען מיר אויפגעציטערט געווארן פון דער שרעקלעכער בשורה, וואָס איז אָנגעקומען פון זאָבלאָטאָוו, ארום פערציק קילאָמעטער פון קיטעוו, וועגן דער דאָרטיקער יודען־אַקציע.

דעם 25־טן נאָוועמבער אינדערפרי זיינען פלוצים, אומדערווארטעט אָנגעקומען פון קאָלאָמעע א רייַ לאסט־אויטאָס מיט געסטאַפּאָ און ס. ס.־לייט, און אויך א באַנדע פּוילישע סטודענטן. מיט דער הילף פון די היימישע אוק־ראאינער האָבן זיי פארצוימט אַלע גאסן און זיך צעלאָזט אין די יידישע הייזער וואו זיי האָבן מאָסנווייז געטריבן די יידן אויסער דער שטאָט, וואו די אוקראאיניש מערדער האָבן שוין צוגעגרייט מאסן־קברים. די דייטשן האָבן, ווי אין די אנדערע שטעט, צעשאָסן די יידן און זיי געוואָרפן אין די גריבער. די פּוילישע סטודענטן האָבן זיי געהאָלפן אין דעם מאַסן־מאָרד.

בלויז אַין פאקט וועט זיין גענוג מען זאָל זידשאפן אַ באַגריף וועגן דער גרויסער טראגעדיע פון זאבלאָטאָוער יידישן מאַסן־אומקום: אין דעם זעלבן טאָג ווען די יודענ־אַקציע איז פארגעקומען אין זאבלאָטאָוו האָבן אַ סך יידישע מענער געאָרבעט, דורך צוואנג, געבויט די בריק. איבער דער בריק האָבן די רוצחים דורכגעפירט די קרבנות איוף זייער לעצטן וועג. די יידישע מענער, פאָטערס און ברידער, וואָס האָבן געאָרבעט עבודת־פרך ביי דער בריק האָבן געמוזט צוזען ווי מען פירט צו דער שחיטה זייערע טייער־סטע און ליבסטע אוז מיט פארביסענע ליפן און פארשמאַכטע פנימער אוז אויסגעלאָשענע אויגן נאָכגעשיקט זייערע לעצטע בליקן די קרבנות.

אין זאבלאָטאָוו האָבן די מערדער די יידן וואָס האָבן פאר זיי געארבעט דערווייל געשוינט אין אנדערע שטעט, אויך אין קיטעוו האָבן זיי אפילו די יידישע ארבעטער פארנומען אוז אויסגעשאָסן.

די צאָל אומגעבראכטע יידן אין זאבלאָטאָוו ביי דער ערשטער יודענ־אקציע איז פארהעלטיסמעסיק געווען „קליין". אַן ערך פופציק פּראָצענט. דאָס איז געווען ווייל די יידן האָבן זיך געריכט אויף דעם אומגליק אוז פילע האָבן זיך אויסבאָהאַלטן.

נאָך דער אקציע אין זאבלאָטאָוו האָבן שוין די יידן פון קיטעוו זיך גע־גרייט פאר די מערדער מען האָט שוין מער ניט געקענט אַנטלויפן אין וואלד וווייל עס איז אויסגעפאַלן אַ שניי אוז די פוס־טריט האָבן געקענט פארראטן. זייער ווייניק יידן האָבן געהאָט די נויטיגע סומען צו באָצאָלן די באָקאָנטע קריסטן מען זאָל זיי אויסבאָהאַלטן. האָבן די יידן אָנגעהויבן גראָבן בגניבה, אין געהיים, פארשיידענע באָהעלטענישן אין די אייגענע וואוינונגען. שכנים אוז

באַקאַנטע האָבן אייַנער דעם צווייטן דערציילט זייערע פּלענער און מען האָט זיך קעגנזייטיק געהאָלפן ביים גראָבן די גריבער און די לעכער. מערסטנס פּלעגט די ארעבט געטאָן ווערן אין די נעכט, ווען די אוקראאיניש מיליציאָנערן און די פּאָרשטייער פון יודנראט האָבן געלאָזט דעם יידן צורו און אים ניט באזוכט אין דער היים.

ניין און צוואַנציקסטער קאַפּיטל

די יודען-אקציע אין זשאביע

דעם 15־טן דעצעמבער 1941 האָט די אוקראאיניש געמיינדע פאר־וואַלטונג פון זשאביע מודיע געווען די יידן פון זשאביע, אז זיי מוזן אויפן באַפּעל פון דער דייטשער מאַכט פאר זיי שאַפן א געטאָ. זיי האָבן באפוילן, אַז אַלע יידן זאָלן אין פּאַרלויף פון אייַן טאָג זיך אריבערציען קיין קראסניק — אַ דערפּל לעבן זשאביע — ווען די יידן זיינען אוועק קיין קראסניק, זיינען זייערע פּארמעגנס גלייך אויסגערויבט געוואָרן פון די אוקראאיניש הוצולן ווייל די אוקראאינער האָבן בלויז דערלויבט די זשאביער יידן מיטנעמען מיט זיך אזעלכע זאכן וואָס מען קען טראָגן. זיי האָבן אויך באוואכט די יידן קיינער זאָל ניט אַנטלויפן.

די זשאביער יידן וואָס האָבן גלייך דערשפּירט דעם אָנקום פון זייער סוף. אַ סך פון זיי זיינען געווען געזונטע באַרג־יידן, וואָס האָבן ניט געוואוסט פון קיין פּחד האָבן זיי זיך דורכגעריסן דורך דער קייט פון די אוקראאיניש און הוצלשע וועכטער און זיינען אַנטלאָפן אין די וועלדער. אָבער נאָר אַ טייל איז געלונגען זיך ראטעווען אין די וועלדער. פילע פון זיי האָבן די הוצולן געכאַפּט און אויף אן אכזריותדיגן אופן, מיט העק און מעסערס, דערמאָרדעט.

ווען די אוקראאיניש מיליץ האָט שוין אלע יידן געהאַט צענויפגעטריבן קיין קראסניק און זיי פּארשפּארט אין דער ווילע פון דעם יידן קאַמיל, האָבן זיי טעלעפאָנירט צו דער געסטאַפּאָ קיין קאָלאָמעע און זיי מודיע געווען אַז זיי קענען שוין אראָפּקומען און טאָן זייער ארבעט.

אין דער נאַכט פון דעם שרעקלעכן מאָרד אויף די זשאָביער יידן האָט

פייגע שפיגל פון קראסניק , אַ שיין און בראוו מיידל, געבעטן אַן ערלויבענים ביי די מערדער, מען זאָל לאָזן די יידישע מענער, וואָס זיינען געווען אַפּגעזונדערט פון די פרויען, — זיך זעגענען מיט די פרויען און די קינדער. פאַרטאָג איידער זיי זיינען אַראָפּגעשפרונגען אין די גריבער, וואו מען האָט זיי דערמאָרדעט. האָבן די פרויען אָנגעטאָן וויסע טיכלעך אויף די קעפּ, און פייגע שפיגל — וואָס האָט אָנגעפּירט מיט דער פרויען קאָלאָנים — האָט זיי געמוטיקט און געבעטן ניט וויינען און יאָמערן. פייגל איז די ערשטע אַראָפּגעשפרונגען אין גרוב און איז געפאַלן פון דער מערדערישער קויל.

צווישן די זשאַביער יידישע פרויען איז געווען די אלטע יידישע מוטער פּעלצעל. זי האָט געבעטן מען זאָל איר ארומרינגלען מיט אירע 5 טעכטער און אזוי, ליגנדיק אין דער מיט, איז די מוטער מיט די טעכטער אומגעקומען.

די זשאַביער יודען־אקציע איז פאַרגעקומען דאָנערשטיק דעם פערטן טאָג חנוכה, 1941. נאָך דער זשאַביער יודען־אקציע האָבן זיך פארזאַמלט די „וואָיטס" (בירגער־מייסטערס) פון די ארומיקע דערפער, צענויפגעטריבן „זייערע" יידן, זיי אָפּגעפירט קיין קאָלאָמעע און איבערגעגעבן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ וואָס האָט זיי אַלע אויסגעשאָסן אין שפּאַראָוויצער וואַלד.

דריי־סיקסטער קאַפּיטל

די לעצטע וואכן פאר דער יודען־אקציע אין קיטעוו

נאָך דער יודען־אקציע אין זשאַביע, און נאָכדעם ווי אלע ארומיקע דערפער זיינען געוואָרן „יודענריין" האָבן די קיטעווער יידן געשפירט אַז עס קומט זייער רייִ. קיין שום ניסים וועלן דעם אומקום ניט פארמיידן, זיי וועלן מוזן טיילן דעם שיקזאָל פון די אנדערע יידישע ישובים.

מערקווירדיק ווי אין שאָטן פון טויט, אין יענע שרעקלעכע טעג און נעכט זענען אַ טייל קיטעווער יידן — באזונדערס די פרומע שיכטן — בא־הערשט געוואָרן פון עפּעס א מיסטישן געפיל, א רעליגיעזן פּסיכאָז, און אָנגעהויבן גלויבן און האָפן אויף אַ נס. שוין אין דעם אליין וואָס קיטעוו האָבן

דערווייל די מערדער געשוינט האָבן זיי געזען גאָטס האַנט. יידן האָבן זיך אָנגע־
הויבן פאררופן אויף פאַרשיידענע חלומות און סימנים, וואָס זאָלן האָבן מרמז
געווען, אָנגעדייט, אז אונזער שטאָט וועט גערעטעוועט ווערן פון נאָצישן
מלאך־המוות. ..

יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק איז דער קבר פון ר׳ משהלע, אויפן בית־
עולם באַלאַגערט געוואָרן פון יידן, וואָס האָבן געבעטן דעם צדיק, זיין פאר זיי
אַ מליץ־יושר און זיי ראטעווען פון שרעקלעכן טויט. קיטעווער יידן האָבן
איינעם דעם צווייטן איבערגעגעבן אן אויסטערלישן חלום וואָס האָט זיך גע׳־
חלומט דעם קיטעווער עילוי שמואליק בן ר׳ רפאל שוחט. שמואליקן האָט
זיך געחלומט אז ר׳ משה׳לע פייער, דער ל״וו׳ניק האָט זיך צו אים באַוויזן און
אים אָנגעזאָגט די בשורה, אַז די יידן פון קיטעוו זאָלן זיך פאַרבריטן צו אַ
גרויסער שמחה וואָס וועט פאָרקומען חמשה עשר בשבט. אפילו די קריסטן
האָבן געהערט וועגן דעם חלום און האָבן אינאיינעם מיט די יידן אָפּגעוואָרט
דעם טאָג.

דער גרעסטער טייל פון די קיטעווער יידן איז אָבער ניט מיטגעריסן
געוואָרן מיטן חלום און האָט פארשטאַנען אז מיר זיינען ניט קיין מיוחסים
ביים רבונו־של־עולם. און וואָס ס׳האָט געטראָפן מיט כלל ישראל פון פוילן
וועט מוזן טרעפן מיט אונז. מיר האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן, שטעהן אויף דער
וואַך, כדי די מערדער זאָלן אונז, אמווייניגסטנס, ניט איבערראשן. מען האָט
געבויט און געמויערט אונטערערדישע באַהעלטענישן זיך אויסבאַהאַלטן וועז
די שרעקלעכע שעה וועט אָנקלאָפן.

איך האָב אין מיין וואוינונג אויסגעגראָבן א גרוב פון צוויי אייל
און קוואַדראַט, געמאכט בענק פון ברעטער, אויסצוועצן צען־צוועלף פערזאָן,
אָנגעגרייט אַ פולן עמער וואַסער און שפּייז פאַר צוויי־דריי טעג. אַראָפּגיין אין
דער גרוב האָט מען געקענט דורך אַ שאָפע, וואָס איז געשטאַנען אויף דער
אָפּענער גרוב. וועז מ׳האָט געעפנט די טירן פון שאָפע און ארויסגענומען דעם
דעק, איז אונטן דורכגעבויערט געוואָרן אַן עפענונג דורך וועלכער איין
מענטש האָט זיך געקענט דורכקוועטשן. אונטערן דעקל פון דער עפענונג איז
געשטאַנען א לייטערל דורך וועלכן מען האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין לעבעדיקן
קבר. אינעווייניק האָט מען, שטייענדיק אויפן לייטער, צוגעמאַכט פון אי־
נעווייניק די שאָפע, דערנאָך צוגעדעקט דעם דעק און זיך אזוי באַפעסטיקט.

לופט צו אטעמען האבן מיר אריינבאקומען דורך א קליינעם לאך וואס איז אויסגעהוילט געוואָרן אין דער וואנט און איז געווען פארדעקט פון אַ פריסבע. דאס איז געווען אונזער רעטונגס־פלאץ. וועז די פעסטונג איז פאַרטיק געוואָרן האָב איך מיט א זייגער אין דער האנט אויסגעמאסטן וויפיל צייט עס נעמט פאר א מענטשן אַראָפצוקריכן אין גרוב אַריין. דאס איז געטאָן געוואָרן ביינאכט .מיר האבן עטלעכע מאל אויספרובירט ווי לאנג עס נעמט ביז אונזער גאנצע משפחה פון צוועלף פערזאָן איז אריינגעקראכן אין גרוב און נאָך זיך פארמאכט די דעקלעך און די טיר פון דער שאפע.

נאכדעם האבן מיר אָנגעהויבן האלטן וואך יעדער נאכט. בייטאג האט מען נאָך געקענט זען צי די מערדער קומען אָן, אבער אין דער פינסטערער נאכט, וועז עס איז פארבאטן געוואָרן פאר א יידן ארויסציגיין אין גאס, איז געווען שווער צו האלטן וואך. יעדער צוויי שעה האט זיך אַן אַנדער מאַן אוועק־געשטעלט ביים פענסטער און נאכגעשפירט וואס עס טוט זיך אויף דער גאס, אזוי ארום האבן מיר יעדע פאר מינוט געקענט זיך אויסבאהאלטן אין גרוב. אויף אזא אופן און אַנדערע ענלעכע אופנים, האבן די קיטעווער יידן געמאכט צוגרייטונגען וויאזוי זיך אויסבאהאלטן פון די מערדער.

אבער ,וי שוין פריער דערמאנט, זיינען ניט אלע קיטעווער יידן אין יענע גרויליקע ווינטער־חדשים פון 1941־1942 שוין געווען צוגעבונדן צום לעבן, זיי זאלן זוכן אלע מיטלען וויאזוי זיך אויסצובאהאלטן און ראטעווען דאס לעבן. עס זיינען געווען געגנוג יידן וואס האבן זיך שוין פולשטענדיק מיאש געווען פון לעבן, און האבן אין גרויסן ליידן פון הונגער און קעלט געוואָרט די מערדער זאלן אריינקומען און וואס שנעלער זיי אויסלייזן פון הונגער און פיין. דער גרויזאמער הונגער און די אומב׳רחמנות׳דיקע קעלט האבן יעדער טאג פאַרשניטן לעבנס. די פעלדער זיינען געלעגן פארדעקט מיט אַ דיקן שיכט שניי און א הונגעריקער ייד האט ניט געקענט אויסגראָבן אַ בוריק אַדער א רעטעך אָנצופילן דעם ליידיקן מאָגן. פון די וואוינונגען האט מען אלץ אוועק־געוויבט, ניט געווען קיין זאך, וואס מען זאל קענען אויסבייטן ביי אַ פויער פאר ברויט אדער אַ פאר קאַרטאָפל. די ארעמע שטיקער מעבל, א טיש, א בענקל, א באנק־בעטל, א לאקשן בערט, — אלץ איז שוין לאנג פארברענט געוואָרן, כדי צו דערווארעמען דעם אויסגעצערטן און פארפרוירענעם גוף און די אויסגעגאנגענע גלידער. פון א באפעלקערונג פון צוויי טויזנט פינף

הונדערט יידן זיינען אין יענע שרעקלעכע ווינטער טעג, טעגלעך אויסגע-גאנגען פון הונגער און קעלט פינף, זעקס יידן.

ווי אין אַנדערע שטעט האָט דער יודנראַט אין קיטעוו געפראווט לינדערן די נויט פון אויסגעהונגערטן המון יידן. מען האָט געשאַפן אַ פאָלקס־קיך, וואָס האָט איינמאָל אַ טאָג געגעבן אַ פרייען מאָלצייט. דער מאָלצייט איז באַש־טאַנען פון געקאָכט וואַסער מיט אַ ביסל קארטאָפל און פארפראָשעט מעל. די פאָלקס־קיך האָט זיך געפונען אין הויכן בית־מדרש, ווייל פון די פופצן בתי־מדרשים פלעגט מען דאוונען, בגניבה, נאָר אין צוויי .די אנדערע זיינען געווען פארלאָזט, ווייל די דייטשן האָבן ניט דערלויבט יידן זיך צו פאַרזאַמלען אין עפענטלעכע פלעצער. דער קאָלאָמעער יודנראט האָט דער ערשטער אַרײַנגעשיקט א פּאָר זעקלעך קאַרטאָפל קיין קיטעוו, און עטלעכע קיטעווער יידן וואָס האָבן נאָך עפּעס געהאַט האָבן בייגעשטייערט פאר דער פאָלקס־קיך.

אין פעברואר 1942 האָבן די דייטשן פראָקלאַמירט אַן אקציע פאר וואָל. די פאָרשטייער פון יודנראט זיינען געגאנגען פון הויז צו הויז און האָבן געפאָדערט פון יעדן יידן א געוויסע סומע פון וואָל. פון דער אויפגעזאַמלטער וואָל האָבן די יידישע פרויען און מיידלעך,— וועלכע האָבן געטאָן צוואנגס־ארבעט פאר די דייטשן— אויסגעשטריקט הענטשעקעס און שקארפעטקעס פאר דער דייטשער וועדמאַכט. חוץ דעם האָבן די פרויען געדארפט טאָן די שווערסטע און שמוציקסטע דינסט פאר די דייטשן און אויך שלעפּן אויף האַנט־וועגעלעך ברעטער פון די קיטעווער זעגן קיין קאָסעוו.

דער קאָסעווער יודנראט האָט איינגעאָרדנט פאר דער דייטשער געסטאַפּאָ און איר הויפּטמאן, דעם זעקס־און־צוואנציק־יאָריקן פאָלקמאן, עטלעכע גרויסע ווילאַס, אין וועלכע דער הענקער האָט באַזעצט זיין מוטער און כלה, וואָס זיינען געקומען פון דייטשלאַנד אויף זייער זומער־וואקאציע. פאָלקמאָן האָט זיי ארומגעפירט איבער דער שטאָט, זיי צוגעפירט צו די גרויסע מאַסן־קברים אויפן פיסטינער בארג און זיך פאר זיי באַרימט ווי גרינטלעך ער האָט געלייזט דעם „יודענ־פראָבלעם".

דעם מאָטאָריזירן פאר די ווייללאס האָבן צוגעשטעלט די קיטעווער זע־געריין. אזוי ווי נאָך דעם חודש אויגוסט 1941 האָבן די דייטשן אוועקגענומען ביי די יידן אלע פערד און וועגעלעך, און דינגען א קריסטלעכן בעל־עגלה

פאר געלט האָבן זיי ניט געוואָלט, האָט דער קיטעוועד יודנראט אויסגעליגן ביי דער אוקראאיניישער מיליץ האָנט־וועגעלעך און איינגעשפאָנט די יידישע פרויען און מיידלעך צו שלעפן די אָנגעלאָדענע וועגעלעך מיט ברעטער פון קיטעוו קיין קאָסעוו.

די באציאונג פון דער קיטעוועד אוקראאיניישער באפעלקערונג צו די קיטעוועד יידן איז געווען אוממענשלעך און פארערעטערייש. ניט נאָר האָבן די יונגע אוקראאינער נאציאָנאַליסטן קאָלאָבערירט און געהאָלפן די דייטשן רויבן און מאָרדן די יידן, נאָר אפילו די עלטערע אוקראאינער, וועלכע האָבן יאָרן לאנג געלעבט מיט די יידן ווי נאָענטע שכנים, מיט זיי געהאנדלט האָבן אין יענע גורלדיקע טעג איבערגעגעבן די יידן צו זייער גרעסטן שונא.

אין דער ערשטער צייט, ווען די דייטשן האָבן אָפּגעזונדערט די יידן פון זיי פארבאָטן צו קומען אין וועלכער עס איז באריונג מיט ניט יידן, האָבן נאָך די אוקראאינער פאר טייערע פרייזן, בגניבה, פארקויפט תבואה און אנדערע פראָדוקטן די יידן. שפעטער, אָבער, ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זייערע רויבערשע אקציעס און יידן האָבן די אוקראאינער און פּאָליאָקן פארטרויט זייערע פארמעגנס, האָבן זיי עס מיט גרויס פרייד געזומען מיט דער כוונה דאָס אָפּצוירשענען. ווען סהאָבן זיך אָנגעהויבן די בלוטיקע יודענ־אקציעס און די יידן זיינען געלאָפן צו די זעלביקע אוקראאינער און פּאָליאָקן זיך אויסבאַהאַלטן האָבן זיי די יידן ניט אריינגעלאָזט אין שטוב, און די וועלכע האָבן זיי יאָ אריינגעלאָזן האָבן זיי נאָכדעם איבערגעגעבן אין די הענט פון די מערדער. אין סעפטעמבער 1942, ווען די דייטשן האָבן שוין די גאנצע געגנט געמאַכט יודענריין, און א ביסל יידן האָט זיך אויסבאַהאַלטן, אדער האָבן זיך געפּראָווט אריבערכאָפן קיין רומעניע, האָבן זיי די אוקראאינער אליין ליקווידירט.

עס איז וויכטיק איבערצוגעבן וויאזוי די דריי גלחים פון קיטעוו האָבן זיך פארהאַלטן צו דער יידישער באפעלקערונג אין דער צייט ווען די אוק־ראאינער האָבן זיך געוואָלט פארזיכערן אז קיין איינציקער לעבעדיקער יידישער עדות זאָל ניט פארבלייבן.

דער פּוילישער גלח סעמועל איז אלע זיינע יאָרן געווען א גרויסער אַנטי־סעמיט. די יידן האָבן געוואוסט אז פון אים קענען זיי קיין גוטס ניט דער־

וואַרטן. ער האָט אפילו קיין אינציק גוט וואָרט ניט געהאַט פאר יידן און מיט גאָרניט געזוכט באאיינפלוסן זיינע געהאָרכזאמע פאָליאקן זיי זאָלן ארויסווייזן מיטגעפיל און סימפאַטיע צו זייערע יידישע מיטבירגער.

דער אוקראאיניישער גלח מיקיטיוק איז פאר דער מלחמה יאָ געווען באוואוסט אַלס אָרענטלעכער מענטש. ביזן אריינקומען פון די נאַציס האָט ער געלעבט גוט מיט די קיטעווער יידן. ער האָט אפילו געהאַט גוטע פריינט צווישן יידן. אין פרילינג 1941 ווען די סאָוועטן האָבן אים געוואָלט פארשיקן קיין סיביר, אַלס אַן אוקראַאיניש־נאַציאָנאליסטישן פירער. האָט אים זיינער א יידישער שכן, זיידע מאַנדעל, געראַטעוועט, — איינשטעלנדיק דערביי זיין אייגן לעבן — דריי חדשים האָט ער אים אויסבאַהאַלטן און געשפייזט, ביז די סאָוועטן האָבן פארלאָזט.

אין די שרעקלעכע ווינטער־חדשים פון 1941־1942, ווען קיטעווער יידן זיינען געשטאַרבן פון הונגער און קעלט, האָט דער זעלבער גלח מיקיטיוק, אומפארשעמטערהייט, יעדן זונטיק געדרשנט אין דער אוקראאיניישער קירך און געוואָרנט זיינע צוהערער, זיי זאָלן זיך ניט דערוועגן פארקויפן אַ יידן שפייז אָדער זיי אויסבאַהאַלטן.. „די יידן – האָט ער געזאָגט — זיינען א פאַר־שאָלטן פאָלק גאָט אליין וויל זיי ניט העלפן. ווייל איר זעט דאָך — האָט ער אויסגעפירט — ווי די דייטשן מאָרדן זיי אויס מאַסנווייז און גאָט נעמט זיך ניט אָן פאר זיי... פארקערט, די דייטשן האַלטן אָפּ איין זיג נאָכן צווייטן. .

דער אינציקער גלח אין קיטעוו וועלכער האָט זיך ניט בלויז באצויגן צו יידן מיט סימפאַטיע און מיטגעפיל, נאָר האָט געהאַט דעם מוט זיך צו סאָלידאריזירן מיט די יידן, איז געווען דער אַרמענישער גלח ס. מאַניוגעוויטש. ער האָט גערעדט ביי יעדער געלעגנהייט אין דער ארמענישער קירך און אויפגעפאָדערט די קריסטן צו העלפן די יידן אין זייער גערעכטן קאַמף פאר לעבן. ער האָט אויפגעפאָדערט זיינע ארמענער (תמחה׳עס) זיי זאָלן דעם יידן פאר־קויפן שפייז און זיי געבן יעדע מעגלעכע שטיצע. דער גלח אליין האָט אינ־געשטעלט זיין לעבן האָט אויסבאַהאַלטן יידן און זיי געשפייזט. ער האָט אויך ביי זיך אויסבאַהאַלטן א גרעסערע צאָל ספרי־תורה׳עס פון די קיטעווער בתי־מדרשים און זיי אָפּגעראַטעוועט דערמיט פון דער שריפה. נאָך הייבט צו טאָג דארפן זיך אין קיטעוו געפינען די ספרי־תורה׳עס אין הויז פון אַרמענישן גלח.

דער תימחה׳שער גלח ס. מאַניוגעוויטש איז געווען דער איינציקער קריסט־לעכער פירער אין קיטעוו וואָס האָט אויפריכטיק, מיט זיין גאנצער האַרץ און נשמה געוואָלט העלפן די קיטעווער יידן. דווקא דער עמלק פון קיטעוו האָט ערלעך און כשר פארדינט אַנגערופן צו ווערן: איינער פון די חסידי אומות העולם.

איין און דרייסיקסטער קאַפּיטל

דער לעצטער — בלוטיקער אחרון של פסח אין קיטעוו

אין דער געשיכטע פון יידישן ישוב אין קיטעוו וועט דער אַחרון של פסח פון יאָר 1942 פארבלייבן דער אין־בלוט־איינגעקריצטער אַנדענקס־טאָג; דער טרויער טאָג פון דער שטאָט, ווען אַלע בתי־מדרשים, זיינען חרוב געווארן, די ספרי־תורה׳עס פארברענט געוואָרן און נייַן הונדערט פופציק יידן זיינען דער־מארדעט געוואָרן דורך די דייטשע און אוקראַאיניש מערדער.

פאַר יענעם פסח, ווען דער מוראדיקער הונגער איז געשטיגן און מען איז געשטאַרבן פון הונגער און קעלט האָט אונדז דער קיטעווער רב מתיר געווען צו עסן פּסח קוקורוזע־פּלעצלעך און האָט מתיר געווען צו מאַלן און באַקן די פּלעצלעך אפילו חול־המועד. דער ייד, וואָס האָט נאָך פאַרמאָגט אַן אָנצוג אָדער אן אנדער חפץ, וואָס ער האָט געקענט — איינשטעלנדיק זיך דאָס לעבן — עס אויסבייטן ביי אַ פויער פאַר אַ פּאָר קילאָ ווייץ — אים האָט דער רב מתיר געווען מאָלן דאָס ביסל ווייץ אפן קאַווע־מילעכל און אויסבאַקן אַ פּאָר מצות. אַ סך יידן האָבן אָבער דעם סדר אָפּגעריכט מיט אַ פּאָר קאַרטאָפּל און אַ בורעק. דאָס האַרץ איז צעריסן געווארן פון צער און רחמנות, צוזעענדיק ווי עלטערע יידן, געווענען סוחרים, בעלי מלאָכות, בעלי־עגלות, אויסגעצערטע און בלאָסע יידישע קינדערלעך, האָבן געקלאַפּט אין די טירן און געבעטן אַ שטיקל מצה, א קאַרטאָפּל, אָדער כאָטש אַ שאָלעכץ פון קארטאָפּל.

דאָך, ניט קוקנדיק אויף די אלע טראגישע באדינגונגען האָבן גרויסע טיילן פון די קיטעווער יידן דעמאָלט ארויסגעוויזן אן אויסגערגעווייַנלעכן רעליג־יעזן פאַנאַטיזם. עס איז געווען אַזאַ רעליגיעזע קנאות, וואָס האָט דערמאָגט אין אונזערע עלטערן פון פינצטערן מיטלאַלטער, אין שאָטן פון די אינקוויזיציעס

און די שייטערס, וועלן זיי זיינען מיטן „שמע־ישראל" אויף די ליפן געשפרונגען אין די פלאַמען.

אָט די פרומע קיטעווער יידן, וועמענס לעבן איז געהאַנגען אויף א האָר, און זיינען געווען ערגערע שקלאַפן ווי זייערע עלטערן אין אוראַלטן מצרים, — אָט די יידן האָבן אין דער סדר־נאכט פון 1942 זיך אַוועקגעזעצט ביי פּאַרטיגלטע טירן און ווי די בני־מלכים, „אויף כוסות פון בּאָרשט און אויף מצות פון קלייען" געזאָגט די אַלט־נייע הגדה און געזונגען די אלט־יידישע מאַרסעליעזע „עבדים היינו" — מיר זיינען אַמאָל געווען קנעכט און אויסגעלייזט געוואָרן פון שקלאַפערייַ...

וועלן די נאַצישע מחבלים זיינען אחרון של פּסח אידנערפּרי אריינגעקומען אין דער וויזשניצער קלויז האָבן זיי דאָרטן געטראָפן יידן וואָס האָבן אויסגעזען מער רוחניות׳דיק ווי גשמיות׳דיק און האָבן התלהבות׳דיק מיט אַ סך פּאַטאָס געזאָגט הלל. מיט אויפגעהויבענע קעפּ זיינען די קיטעווער יידן געגאַנגען צום טויט. אַן עדה שבת־יום־טובדיקע יידן, די אויגן האָבן געגלאַנצט מיט פייער אין די נשמות האָבן געשטראלט און אויף די ליפּן האָט געשוועבט דער „שמע־ישראל!"

איך וויל דאָ פּארצייכענען דעם ווכוח וואָס איך האָב געהאַט מיט דעם לעצטן קיטעווער רב ר׳ יהודה לייב יעטשעס, השם ינקום דמו. ער איז נאָך געווען א יינגערמאן, א גרויסער למדן און האָט סימפּטאָיזירט מיטן ציוניזם. איך האָב געבראכט פאַר זיין משפּחה א פּאָר קאַרטאָפּל און האָב דעמאָלט ארויסגעזאָגט א מיינונג, אז מיר, קיטעווער יידן, זיינען מסתמא מער זינדיק, ווי די יידן פון קאָסעוו און קאָלאָמעע, וועלכע רוען שוין אין די מאַסן־קברים, בשעת מיר, וועמען עס דערווארט דער זעלבער גורל, דארפן נאָך דורכגיין די שבעה מדורי גיהנם פון עבודת־פּרך און הונגער. איז דען דער טויט ניט בעסער ווי צוזען די פרויען, קינדער און אלטע לייט זיך ארומדרייען ווי שאָטנס? — האָב איך געפרעגט דעם רב — אויב דאָס הייסט לעבן, וואָס זשע איז שוין דער טויט?

— עס איז א גרויסע זינד אזוי צו רעדן — האָט מיר דער לעצטער רב געענטפערט. — מען טאָר אפילו ניט טראכטן וועגן דעם. מיר דאַרפן דאנקען און לויבן דעם אויבערשטן פאר חזי שעה. עס איז שוין ניט דאָס ערשטע מאָל

אין דער יידישער געשיכטע, אז די פארשיידענע המנ׳ס ווילן אומבריינגען דאָס יידישע פאָלק. דער סוף האָט זיך אָבער תמיד אויסגעלאָזט מיט אַ מפלה פאַר די רשעים .אויך מיר מוזן גלויבן און האָפן, אַז מיר וועלן נאָך זוכה צו זיין דערלעבן היטלערס מפלה. אויב ניט אַלע יידן וועלן דערלעבן דעם טאָג פון נצחון, וועלן אַ טייל פון אונז דאָס זיכער דערלעבן. מיר יידן — האָט דער יינגער רב ארויסגעזאָגט א נבואה — וועלן פון דעם היטלער־פייער און פון די געטאָס און די טויט־לאָגערן ארויסגיין געלייטערטע און געשטאַרקטע און וועלן זוכה זיין צו זען דעם „ושבו בנים לגבולם״, יידן וועלן זיך אומקערן קיין ציון און יידן וועלן ווידער לעבן ווי א פריי פאָלק אין זייער אייגן היימלאַנד.

די נבואה פון לעצטן קיטעווער רב איז בלויז טיילוויז מקוים געוואָרן, מדינת ישראל איז עטאַבלירט געוואָרן נאָכן זיג איבער היטלערן, אָבער ער אליין ,דער רב, האָט עס ניט דערלעבט. דער רב האָט אלע יסורים אָנגענומען באהבה. נאָך דער יודענ־אקציע אין קיטעוו, פון וועלכער ער האָט זיך געראַטעוועט על־פי־נס, האָט ער זיך אָפגעשוירן די באָרד און זיך געזעצט אויף די גאַסן האָקן שטיינער כדי קאָנען בלייבן אין קיטעוו און דערלעבן דעם טאָג פון נצחון. אין סעפטעמבער 1942 איז דער רב אומגעבראכט געוואָרן אינאיינעם מיט זיין עדה.

אין די ערשטע טעג פסח זיינען צו אונז דערגאנגען ידיעות וועגן באַנייטע יודענ־אַקציעס, וואָס די דייטשע רוצחים האָבן אינטענסיוו דורכגעפירט אין די שכנות׳דיקע גרעסערע שטעט. אין סטאַניסלאָוו האָבן די מערדער אין מיטן העלן טאָג ארומגערינגלט די פאָלקס־קיך און זי אונטערגעצונדן, פאר־ברענט הונדערטער, אפשר טויזנטער יידן. די וועלכע זיינען געלאָפן פון די פלאמען זיינען דערשאָסן געוואָרן. אין קאָלאָמעע האָבן זיי אונטערגעצונדן א טייל פון דער יידישער געטאָ און פארברענט א פאָר טויזנט יידן. .

דעם ערשטן טאָג חול־המועד־פסח האָט דער קאָסאָווער יודנראט אייּנגעלאַדן דעם פאָרזיצער פון קיטעווער יודנראט, ה. טיליגער צו א דרינגענדער באַראַטונג. וואָס אויף יענער באראטונג האָט פאסירט איז פארבליבן אַ סוד. די קיטעווער פאָרשטייער זיינען צוריקגעקומען פון קאָסעוו דערשלאָגענע און האָבן גאָרניט געוואָלט דערציילן. דער פרעזידענט, טיליגער האָט געמוען דעם רעגיסטער פון אלע קיטעווער יידן און פאָרזיכטיק שטודירט די נעמען. דאָס איז געווען א שלעכטער סימן, וואָס האָט ארויסגערופן פארשיידענע

השערות. איין ייד האָט געוואָרנט דעם צווייטן מען זאָל זיין וואכזאַם און דער־ווארטן דאָס ערגסטע.

דעם פערטן טאָג חול־המועד, דעם 8־טן אפריל האָבן די דייטשן דורכ־געפירט די יודענ־אקציעס אין פּיסטין און יאבלאָנאָוו. קיטעוו איז פארבליבן די איינציקע שטאָט אין דער גאנצער געגנט, וואָס די מאַסן־מערדער האָבן דערווייל צורו געלאָזן. ביז ס׳איז אָנגעקומען דער גרויליקער און בלוטיקער אחרון של פּסח.

דאָנערשטיק דעם 10־טן אַפּריל, אין זוניקן פּרילינגס־טאָג, האָט פאר די קיטעווער יידן זיך אַראָפּגעלאָזן דער חושך־מצרים. אויף די גאסן איז געווען מוראדיק שטיל. אַ שטילקייט פּארן שטורעם. די עלטערע יידן זיינען געגאַנגען דאוונען אין בית־מדרש און די אינגערע זיינען געגאנגען צו דער צוואנגס־ארבעט, וועָר צום גרענעץ־שוץ, וועָר צום בריקן־בוי, אַדער פּאַרריכטן די גאסן , אַדער אין די זעגעריען.

אַבט אינדערפרי האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע בהלה. מיטן קאָסעווער וועג זיינען אנגעקומען פון קאָלאָמעע פיר לאָסט־אויטאָס באזעצטע מיט געס־טאַפּאָ און ס.ס.־לייט, זיי זיינען צוגעפאָרן צום מאַרק־פּלאַץ. ביים אריינפאָרן האָבן זיי געשאָסן אויף די גאַסן פון מאַשין געווער אויף די פּארבייגייענדיקע יידן. וויַ נאָר די געסטאַפּאָ האָט זיך באוויזן זיינען אויך אויסגעוואָקסן, ווי פון אונטער דער ערד, א סך אוקראאיניש מיליץ, פון קיטעוו און פון דער געגנט, וואָס זיינען אין געהיים מאָביליזירט געוואָרן פאַר דער אקציע. דורך אַלע וועגן שליאַכן און סטעזשקעס האָבן געשטראָמט אוקראאינער און הוצולן. אויך די דייטשע גרענעץ־שוץ פון די אַרומיקע דערפער איז מאָביליזירט געוואָרן אין איילעניש פאַר דער אקציע. ווי די שוואַרצע קראָען וואָס קומען אין סטאַדעס, וועָן זיי דערשמעקן בלוט, אַזוי איז זיך דאָס ערב־רב פון די סאדיסטישע מער־דער צענויפגעלאָפן אויף דער רויב־סעודה און דער שחיטה פון די שוצלאָזע קיטעווער יידן.

די געשטאַפּאָ האָט גוט געוואוסט וועגן די פארשיידענע בונקערס און לעכער, וואו די יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. זיי האָבן פארשטאַנען אז זייער שרייען „יודע הערשאוס״ וועט קיין איין יידן ניט ברייגען אין זייערע בלו־טיקע לאַפּעס. האָבן זיי אַלע יידישע הייזער, אין די געטאָ־גאַסן און אויך די גרויסע שול און די בתי־מדרשים אונטערגעצונדן מיט האָנט גראַנאַטן. זיי האָבן

בלויז געשוינט די יידישע הייזער, וואס האבן זיך געגערענעצט מיטן צענטער פון שטאט און די הייזער וועלכע האבן זיך געפונען בשכנות מיט קריסטן.

אין געציילטע מינוטן האט א ים פון פייער און וואלקנס רויך באדעקט די יידישע גאסן. פון די ברענענדיקע שטיבער און די קראכענדיקע וועגט האבן זיך געהערט געשריייען און הילפס־רופן פון די אויף־טויט דערשטיקטע און פארברענטע קרבנות. דער געקנאל און די שיסעריין האבן זיך צענויפ־געמישט מיטן חיה'שן געבריל און די ווילדע געשריין פון די סאדיסטישע מערדער, וואס זיינען אין אנבליק פון זייערע צאפלדיקע קרבנות, נאך ווילדער און צערייצטער געווארן און האבן געהירזשעט ווי די אגערס און געשריגן מיט צעיושעטער פריידיקער רציחה. זיי האבן געווארפן לעבעריקע קינדער אין די פלאמען פון די ברענענדיקע שולן און בתי־מדרשים. זיי האבן געמאטערט יידישע פרויען פארן טויט, האבן געחוזקט און געשפאט פון די יידן און געלעסטערט דעם יידישן גאט; האבן מטמא געווען, געשענדעט די ספרי תורה און מיט זייערע שמוציקע שטיוול געטראטן אויף די ספרים.

דער פייער און פלאם, דער גיהנם פאר דער קיטעווער יידישער באפעלקערונג און דער טייוולאנישער קאראהאד פון דער געסטאפא, דער ס. ס. און די אוקראאינער האט געדויערט א גאנצן טאג. פילע קיטעווער יידן, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די גריבער זיינען פארברענט געווארן און פאר־שאטן געווארן פון די איינגעפאלענע חורבות. די וועלכע האבן געפראווט זיך ראטעווען פון דעם בראנד און פייער, און זיינען געשפרונגען פון די דעכער, זיינען דערשאסן געווארן פון די נאציס, אדער מען האט זיי פארשלעפט קיין קאלאמעע און פון דארט זיי געשיקט אין די גאז־קאמערן.

אנגעפירט מיט דער פארניכטונגס־אקציע האבן דער שף פון דער געסטאפא פון קרייז לייטריץ און די שטורעם־פירער הובער און שמעלער.

פון דער אוקראאינישער מיליץ האבן זיך באזונדערס אויסגעצייכנט אין ברוטאליטעט דער קאמענדאנט פון דער קיטעווער מיליץ, דער סאדיסט מאטוועיאוו פון בראד און דער הויפט פון דער אוקראאינישער מיליץ אין קא־סעוו, דער קיטעווער אוקראאינער דערעשיצקי. זיי האבן מיט די אייגענע הענט דערמארדעט א סך קיטעווער יידן.

דער סך־הכל פון דעם בלוטיקן אחרון של פסח אין קיטעוו איז געווען ביי ניין הונדערט און פופציק קרבנות.

מיר האָבן באַגראָבן אויפן קיטעוועך בית־עולם אין צוויי גרויסע מאַסן־קברים דערשאָסענע און פארברענטע הונדערט און ניינציק מענער, הונדערט און אַכט און פערציק פרויען און צוויי און אכציק קינדער. די איבעריקע זיינען געבליבן אונטער די חורבות. די יידישע קיטעוו איז אין יענעם אחרון של פּסח חרוב ונחרב געוואָרן. דורות פון מי און שאפונג האָבן די דייטשן און אוקראאינער צעשטערט און פארברענט צוזאַמען מיט די שאָפער און בויער פון דער שטאָט.

צוויי און דרייסיקסטער קאַפּיטל

דער טויטן מארש

פרייטאָג א טאָג נאָך דער יודענ־אקציע זיינען די פארבליבענע קיטעווער יידן ארויס אין די גאַסן און צענויפגענומען די הרוגים, די קדושים כדי זיי בריינגען צו קבר ישראל.. עס איז אוממעגלעך צו באַשרייבן די סצענעס, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין די פון יידישן בלוט אייגנעטונקענע גאַסן און צווישן די אייגנגעפאַלענע חורבות. עלטערן האָבן געקליבן די פארברענטע און פארקווילטע גלידער און אברים פון זייערע קינדער. קיטעווער יידן האָבן געיאָמערט און זיך געטוליעט צו די טויטע קערפערס פון זייערע געוועזענע חברים און פריינט; איך בין ניט אימשטאַנד צו שילדערן אפילו א קליינעם טייל פון דער גרויליקער טראַגעדיע. היינט, זעכצן יאָר שפעטער, ציטערט אויף מיין גאַנצער קערפער ביים בלויז דערמאָנען זיך אין יענעם אסרו־חג פון פרילינג 1942. איך בין זיכער אַז אויך די אַנדערע קיטעווער יידישע לאנדס־לייט, וואָס האָבן צוגעזען יענע גרויל־בילדער, וועלן זיי קיינמאָל אין לעבן ניט פארגעסן.

וואַנדערנדיג אויף די מיט בלוט פארגאָסענע גאַסן, וואו פון יעדןווינקל האָבן געשפּארט יאָמעריין און יללות פון די פארבליבענע קרובים, — האָב איך באגעגנט מיין שכן משה ניימאַן, פירנדיק מיט אַ האַנט־וועגעלע אויפן בית־עולם זיין דערשאָסענעם צוויי־און־צוואנציק־יאריקן בחור הערשעלע. איך האָב געטראָפן דאָס מיידל רות אַלעסקער, וואָס האָט געפירט די גופים פון

אירע דערשאַסענע עלטערן , די באקאנטע ציוניסטישע עסקנים דר. מארקוס אַלעסקער און זיין פרוי ;איך האָב געזען יידישע בחורים וועלכע האָבן געטראָגן אין זעק און אויף טראָג־בעטלעך די האַלב־פארברענטע קערפערס פון זייערע פריינט און שכנים. איך האָב געזען אין מיטן דער גאַס, אַנטקעגן זיין הויז ליגן אַ דערשאַסענעם משולם לאַנדוועד. ער איז געלעגן מיטן פנים ארויף, מיט אַ פּאָר פון שרעק פארגליווערטע אויגן. איך האָב מורא געהאַט אים פארמאַכן די אויגן, זיינע אוקראאיניש שכנים, די יוראקס, וואָס האָבן צוגעזען די סצענע האָבן שטאַרק געלאַכט. איך האָב אויך אַנגעטראָפן שלמה ברעגער פון יאַבלאָניץ, טראָגנדיק דעם צעקריפלטן קערפער פון זיין שוואָגער ישראל דערמער, וועמען די אוקראאינער האָבן פארן דערשיסן מערדערלעך געשלאָגן, אין אַ רינשטאַק האָבן זיך געווואַלגערט די קערפערס פון דריי קינדער פון יאַנקל דעם טרעגער. די קאַליוזשע בלוט אין וועלכער זיי זיינען געלעגן האָט זיי צענויפגעקלעפט, אַז זיי האָבן אויסגעזען ווי איין קערפער. איך האָב געהאַלפן איינווייקלען אין זעק און ארויסטראָגן די קערפערס פון זיידע פישער מיט זיין פרוי און די קינדער. זיי זיינען פארברענט געוואָרן אין זייערע באַהעלטעניסן. איך האָב אַנגעטראָפן די פרוי פון מיין פריינט און חבר ארטור לאָקער, און אויף מיין פראגע ; וואו געפינט זיך ארטור ? האָט זי מיך צוגעפירט צו זייער פארברענטן לאָקאל און מיר געוויזן די פארברענטע גופים פון איר מאן און איר מוטער. צו באשרייבן די אלע נעמען, שילדערן דאָס אויסזען פון די קדושים און דערציילן די אופנים, וויאַזוי יעדער איינער איז אומגעקומען – וואָלט געדארפט פאַרנעמען אַ גאַנץ בוך. אַזאַ בוך וואָלט אויפגעשוידערט יעדן לייענער פונקט ווי איך שוידער איצט ביים דערמאַנען זיך אין יענע סצענעס. בלויז דערפאר מוז איך זיך באַשרענקען און דערמאַנען בלויז איינצלנע פאלן פון זכרון.

איך בין ניט אימשטאַנד צו באַשרייבן אפילו דעם קלענסטן טייל פון מיינע איבערלעבונגען און מיינע געפילן פון יענעם טאָג. בעת איך האָב געוואַנדערט איבער די חורבות, צווישן די פארברענטע הייזער און בתי־מדרשים. איך בין געגאנגען איבער די אומפארגעסלעכע קיטעוועד יידישע גאסן און געסלעך, וואו איך בין אַמאָל געגאנגען אין חדר, אין שול און פארבראכט די שענסטע יאָרן פון מיין לעבן. טייל הייזער האָבן נאָך געטליעט

און די וועגט זיינען געווען פארשפריצט מיט בלוט. איך האָב זיך אָפגעשטעלט לעבן דער גרויסער שול אין חסידישן בית־מדרש, וואו איך האָב אַלס קינד געדאָווענט מיט מיין טאַטן עליו השלום. עס האָבן זיך דאָ געוואָלגערט צעריסענע און פארברענטע הייליקע ספרים. אין סידורים. אַנטקעגן בית מדרש, אין אַ רינשטאָק זיינען געלעגן די קערפערס פון דער שמשטע און אירע קינדער. אָבער, ווי געזאָגט מיין ווערט־שאַץ איז באַגרענעצט און איך קען ניט שילדערן מיינע איבערלעבונגען פון יענעם טאָג. דערצו דארף מען זיין אזא מקונן ווי ירמיהו הנביא אדער א ביאליק.

פרייטיק דעם 11־טן אַפּריל האָט די געשטאַפּאָ פאראַרדנט, אַז אַלע פארבליבענע יידן אין קיטעוו מוזן אין פארלויף פון 24 שעה אוועק קיין קאָלאָמעע אין דער געטא. די געסטאַפּאָ האָט אָבער איר פלאָן וועגן דער פול־שטענדיקער ליקווידאציע פון די קיטעווער יידן געמוזט אָפּלייגן אויף עטלעכע חדשים, ווייל עס זיינען נאָך געווען אין שטאָט א סך שווארצע ארבעט, וואָס די יידן האָבן געדארפט אָפּטאָן. צום אַלעם ערשטן האָט מען געדארפט אָפּ־רוימען די איינגעפאַלענע חורבות און בריינגען די טויטע צו קבר ישראל. די אַלע ארבעטן האָבן די יידן געדארפט אָפּטאָן איידער מען האָט זיי ליקווידירט.

שבת דעם 12־טן אפריל האָט דעריבער די געסטאַפּאָ באפוילן אַז אין קיטעוו מעגן פארבלייבן בלויז די יידן, וועמענס ארבעט־קארט איז באַשטעטיגט פון דעם קאָמאָווער דייטשן ארבעטס־אַמט און דער געשטאַפּאָ.

די סדרה פון די ארבעטס־קארטן איז א טרויעריקע פרשה. איך וועל זיך צופיל ניט אָפּשטעלן אויף דער דער פאָליטיק וואָס פאַרשיידענע גרופּעס האָבן געפירט ארום דעם ענין. דער קיטעווער יודנראָט האָט געמאַכט זיינע צעטלעך פון ארבעטס־קארטן. דער געמיינדע ראָט האָט געהאט אייגענע ליסטן און די אַנדערע פּלעצער, וואו יידן האָבן געטאָן צוואַנגס־ארבעט האָבן געטאָן דאָס זעלבע. עס האָט זיך אָנגעהויבן א רעגולערער האַנדל מיט ארבעט־קארטן. פארשטייט זיך, אַז די נעמען פון די יידן וואָס האָבן באַצאָלט, זיינען די ערשטע אריפּגעשטעלט געווארן אויף די צעטלעך. דערנאָך ערשט האָט מען איינגעשריבן די נעמען פון די איבעריקע ארבעטס־פּעאיקע יידן.

אין פארבינדונג מיט די אַרבעטס־קארטן האָבן זיך דעמאָלט אויך געשאָפן פּיקטיוווע חתונות. אָ בחור, אַדער אַן אלמן — וועמענס פרוי איז אומגע־קומען בעת דער יודען־אקציע־האָט געמעגט צושרייבן א מיידל אַדער אַן

אנדערע יידישע פרוי ווי זיין ווייב און אלס זיין ווייב האָט זי געמעגט בלייבן אין קיטעוו. עלטערן האָבן אויפן סמך וואָס זייערע קינדער ארבעטן ניט געקענט פארבלייבן, מינדעריעריקע קינדער האָבן יאָ געקענט בלייבן מיט זייערע עלטערן.

ביז עס איז געקומען דער צווייטער שווארצער טאָג פאר די קיטעווער יידן, דער טאָג פון 24־טן אַפּריל, 1942. יענעם טאָג האָבן אויף אַלע וועגן וואָס האָבן געפירט קיין קאָלאָמעע פון קיטעוו און די ארומיקע שטעטלעך געצויגן לאָנגע קאָלאָנעס פון די צום־טויט־פאראורטיילטע־יידן. דאָס איז געווען דער טויטן־מארש, דער מארש פון די לעבעדיקע — טויטע.

אין די טויט־קראוואָנען זיינען מערסטנס געווען אלטע און קראנקע פרויען און קינדער, און אויך יונגע מענער, וואָס האָבן צוליב פאַרשיידענע סיבות ניט געקענט באקומען קיין דערלויבעניש צו בלייבן ביי דער ארבעט. אָ טייל קראנקע האָט מען געפירט אויף וועגעלעך וואָס דער יודנראט האָט באַזאָרגט, די איבעריקע האָבן זיך געשלעפּט אויף זייערע קראַנקע און שוואַכע פיס. זיי האָבן גאָרניט מיטגענומען מיט זיך, ווייל זיי האָבן גאָרניט געהאָט און ווייל דאָס איז שוין במילא געווען זייער לעצטער וועג. די צום־טויט־פאר־אורטיילטע יידן האָבן זיך שוין פולשטענדיק מיאש געווען פון אַלץ. זיי האָבן געוואוסט אז קיין צוריק איז שוין ניטאָ. עטלעכע עלטערע יידן זיינען באַגאנגען זעלבסטמאָרד. ווייל זיי האָבן ניט געוואָלט מען זאָל זייערע אַלטע ביינער באגראָבן אין דער פרעמד. זיי האָבן פאַרגעוויגן בעסער צו ליגן אפן קיטעווער בית־עולם, אידער געפיניגט ווערן אין דער קאָלאָמעער געטאָ, און דערנאָך פארגאַזט ווערן אָדער באַגראָבן ווערן ערגעץ אין א גרוב אין טיפן וואַלד.

צווישן די וואָס זיינען פארן טויטן־מאָרש קיין קאָלאָמעע, באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, זיינען געווען ר׳ ניסן קרומהאָלץ און ר׳ וואָלף שטיינברעכער, וואָס האָבן זיך אַליין אויפגעהאָנגען. ר׳ לייזער ווייס האָט אויסגעפילט דעם וואונטש פון זיין אלטער קראַנקער מוטער און האָט זי פאר׳סמ׳ט.

דער לעצטער וועג

נאָך איידער די יודענ־אקציע אין קיטעוו איז פאַרגעקומען האָבן אַ קליינע גרופּע קיטעווער יידן, פאַרטראַכטנדיק זיך וועגן דער האָפנונגסלאָזער לאַגע. צוזעענדיק די סיסטעמאַטישע אויסראָטונגס־אַקציעס פון די נאַציס, — באשלאָסן, אַז פאר די יידן איז אונטער דער דייטשער אַקופּאַציע קיין רעטונג ניטאָ. די דאָזיקע גרופּע האָט אָנגעהויבן זוכן אנדערע וועגן וויאזוי צו ראַטעווען זייערע אייגענע און אנדערע יידישע לעבנס.

פון די אוקראאינער העגדלער אויפן שוואַרצן מאַרק האָבן די יידן אויס־געפונען, אַז אין טשערנאָוויץ, רומעניע, ארום אַכציק קילאָמעטער פון קיטעוו, לעבן נאָך קרוב צו פערציק טויזנט יידן. די טשערנאָוויצער יידן מוזן טראָגן די געלע לאַטע, מוזן אין באַשטימטע שעה'ן גיין אויפן מארק קויפן די נויטיקע פּראָדוקטן, אָבער זיי וואוינען אין זייערע אייגענע היימען און פירן אַ נאָרמאַל לעבן. שטיצנדיק זיך אויף דער אינפאָרמאַציע האָט זיך אַ קליינע גרופּע פון קיטעווער יידישע יונגעלייט – צווי טאָג נאָך דער יודענ־אקציע — געלאָזט אויף דעם געפערלעכן וועג פון אַנטלויפן קיין רומעניע. די דאָזיקע יונגעלייט זיינען נאָכגעפאָלגט געוואָרן פון נאָך אַ צאָל קיטעווער יידן און זיינען אויך געראַטעוועט געוואָרן.

דער וועג קיין רומעניע איז, פאַרשטייט זיך, געווען אויסערגעווייניגלעך שווער און ריזיקאַליש, רומעניע איז געווען דייטשלאַנדס פארבינדעטע. ניט אַלע יידן, וואָס האָבן זיך געלאָזן אויף דעם געפערלעכן וועג, האָבן זוכה געווען צו דערגרייכן טשערנאָוויץ. אַ טייל האָבן די איבערפירער אַליין אומגעבראכט, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיי בארויבט. אַנדערע האָבן די רומענער געכאַפט אין פארשיקט אין די לאָגערן פון טראנסדניעסטריע (רוסישע געגנטן וואָס די רומענער האָבן אָקופּירט).

אָבער ניט קוקנדיג אויף דער געפאָר האָבן דאָך אַ קליינע צאָל יידן באָוויזן זיך דערשלאָגן קיין טשערנאָוויץ, איבערלעבן דעם קריג און ניצול ווערן

פון נאַציזם טויט. אָבער, צום באַדויערן, האָבן בלויז געציילטע יידן פֿאַרשטאַנען אויסנוצן די געלעגנהייט פון שוואַרצן די גרענעץ קיין רומעניע. דער גרעסטער טייל קיטעווער יידן, באזונדערס די וועלכע זיינען נאָך דעם 24־טן אפּריל, געבליבן אין שטאָט אויפן גרונט פון זייערע ארבעטס־קאַרטן, — האָבן זיך געלאָזט אָפּנאַרן פון דער חיי־שעה, האָפּנדיק, אַז די מערדער וועלן זיי אַ־צט אָפּלאָזן. מאַנכע האָבן אפילו באַקומען בריוו פון די געראַטעוועטע אין טשערנאָוויץ, אין וועלכע מען האָט זיי געוואָרנט, זיי זאָלן זיך באַצייטנס אַריבערכאָפּן קיין רומעניע, אָבער די קיטעווער יידן האָבן געענטפערט, אַז דערווייל טשעפּעט מען זיי ניט, און ווען דער מצב וועט זיך ענדערן צום ערגערן, וועלן זיי אין דער לעצטער מינוט אַנטלויפן. ניט די יידן, נאָר די דייטשע מערדער האָבן אָבער באַשטימט ווען די לעצטע שעה פאַר די יידן זאָל שלאָגן. ווען די לעצטע שעה איז געקומען איז שוין געווען צו שפּעט און קיין רעטונג איז שוין ניט געווען פאַר די יידן.

ווי שוין פריער דערמאָנט זיינען נאָך יענעם 24־טן אַפּריל, 1942, פאַר־בליבן אין קיטעוו נאָר די יידן וואָס האָבן געהאַט ארבעטס־קאַרטלעך. פון צייט צו צייט פלעגט דער דייטשער ארבעטס לייטער פון קאָסטוו אַיינאַרדענען נייע רעגיסטראַציעס. דעמאָלט האָבן זיך די יידן געמוזט פארזאַמלען אין דער באַשטימטער צייט, אויפן מאַרק־פּלאַץ און לאָזן קאָנטראָלירן זייערע קארטן. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביז דעם 7־טן סעפּטעמבער, 1942.

מאָנטיק דעם 7־טן סעפּטעמבער האָט זיך פּאַקטיש פארענדיקט די געשיכטע פון דעם יידישן ישוב אין קיטעוו. אין יענעם טאָג איז דער רעשט יידן ארויסגעטריבן געוואָרן און זיינען געגאַנגען זייער לעצטן וועג. קיטעוו איז געוואָרן יודענ־ריין. די אַכצן יידישע פאַכלייט וואָס די דייטשן האָבן איבערגעלאָזט אין שטאָט, זיינען ליקווידירט געוואָרן צוויי חדשים שפּעטער. בלויז דריי יידן פון די אַכט האָבן זיך באַוויזן צו ראַטעוועון: דער בלעכער אהרן גאָלדשמידט, דער שניידער משה עלנבויגן און דער אַפּטייקער פּאַוועל רעמער.

די דייטשן האָבן געמאַכט קיטעוו יודענ־ריין אויף דעם פאָלגענדן אופן: דעם באַשטימטן מאָנטיק האָבן די מערדער פאַראַרדנט אַ נייע רעגיסטראציע פאר די קיטעווער יידן. דער יודנראַט האָט אויפגעפאָדערט די יידן קומען צו דער רעגיסטראציע און זאָלן גיין אָנשטענדיק געקליידט כדי נושא חן זיין אין די אויגן פון דעם אויבער־האר... ניט אַלע קיטעווער יידן האָבן אָבער

געהאָט צוטרוי, צוויי־הונדערט־און־פופציק יידן זיינען אין יענער נאַכט אריבער די רומנישע גרענעץ, קיין וויזשניץ, זיך איבערגעגעבן אין די הענט פון דער רומענישער גרענעץ־שוץ. אַ טייל יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן..די דייטשן האָבן אגב דורכגעפירט אַזעלכע לעצטע רעגיסטראציעס אין יעדער שטאָט אין איינעם און דעם זעלבן טאָג כדי דיי יידן זאָלן זיך ניט קענען צעגויפריידן.

ווען די יידן האָבן זיך יענעם מאָנטיק פארזאַמלט מיט זייערע משפחות אויפן קיטעווער מאַרק־פלאַץ, האָט די געסטאַפּאָ און די ס. ס.־לייט מיט דער אוקראאינער מיליץ ארומגערינגלט דעם פלאַץ און געטריבן די יידן ווי די בהמות צו דער שחיטה אין הויף פון דעם פאַליאק טוסטאַנאָווסקי אויפן קאָסעווער וועג און זיי דאָרט פאַרשפאַרט אויפן בוידעם. צו דער רעגיסטראציע זיינען געקומען 564 יידן, אָ פּאָר עלטערע יידן וואָס האָבן געפראַווט אַנטלויפן זיינען דערשאָסן געוואָרן.

מאָנטיק נאַכמיטאָג האָבן די דייטשן אויך אריינגעטריבן אין זעלבן הויף די צוויי־הונדער־און פופציק יידן, וועלכע זיינען פריער אַנטלאָפן קיין רומעניע, און די רומענישע גרענעץ־וואך האָט זיי צוריק איבערגעגעבן אין די הענט פון די מערדער.. דער פירער פון דער לעצטער יודנ־רייניקונגס־אקציע איז געווען דער באקאנטער סאַדיסט און מערדער פראָסט.

נאָכן פארשפאַרן די יידן אין דעם גרויסן הויז האָט זיך דער גאנצער ערב־רב, — דייטשן און אוקראאינער – געלאָזט איבער די הייזער זוכן באַהאַלטענע יידן. אין דער וואוינונג פון מיין שוואָגער מעשיק ליבערגאלל האָבן זיי געפונען זיין פיר־וואָכעדיק קינד ליגן אין וויגעלע. די מוטער, וואָס איז געלאָפן זיך אויסבאַהאַלטן, האָט איבערגעלאָזט דאָס עופה'לע אין וויגל, כדי דאָס קינד זאָל דורך געוויין ניט אַרויסגעבן דאָס אָרט פון די באַהאַלטענע. די מענטשן־חיות האָבן געצוואונגען דעם אומגליקלעכן יידישן פאָטער מיטנעמען דאָס קינד מיט זיך אויפן לעצטן וועג צום פינצטערן אָפגרונט. די דייטשן און די אוקראאינער האָבן אויסגעשטעלט די לעצטע קיטעווער יידן אין רייהען, די מענער אינדערמיט און די פרויען און קינדער ביי די זייטן, און געהיט קיינער זאָל ניט אַנטלויפן. איבער אַכט הונדערט יידן האָבן זיי יענעם 7־טן סעפטעמבער פארטריבן פון קיטעוו.

אין דעם לעצטן טראַנספאָרט פון דער קיטעווער עדה־יידן האָבן זיך געפונען דער בעל תפילה און מנגן יאקיר קנאלל, דער איידעם פון רפאל שוחט,

זיין שוויגער, און זיין ווייב בתיה מיט איר ברודער שמואליק זיינען אומגעקומען בעת דער ערשטער יודענ־אקציע דעם 10־טן אַפּריל. די איינציקע זאַך, וואָס יקיר האָט מיטגענומען אויפן לעצטן וועג איז געווען אַ מחזור. דער ס. ס.־העפטלינג האָט אים געפרעגט, וואָס ער טראָגט אונטערן אַרעם און ער האָט געענטפערט אַ געבעט־בוך. דער הענקער האָט אים דאַן באפוילן זיינגען, כדי מאַכן אינטערעסאַנט דעם לעצטן מארש. יקיר האָט אויפגעמישט די תפילות פון דער יום־כיפּורדיקער נעילה און האָט אָנגעהויבן זינגען מיט אַזעלכע יללות וואָס האָבן געקענט אויפציטערן די הימלען. ער האָט געזונגען און געיאָמערט דעם גאַנצן וועג. און אויב ס׳איז אמת, אז שטיינער קאָנען אויך ווייגען, האָבן זיי געמוזט גערירט ווערן פון דעם הארץ־רייסנדיקן און הימל־שפּאָלטנדיקן געווייַן. די גאַנצע עדה קיטעווער יידן איז אָבער ניט געראַטעוועט געוואָרן אין זכות פון דער תפילה. בלויז צוויי זיינען געראַטעוועט געוואָרן, יקיר קנאַלל און זעליק טיללינגער. די גאַנצע עדה איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן.

דעם 8־טן סעפּטעמבער האָבן די דייטשן און די אוקראאינער אויך צעגויפגעטריבן די פּארבליבענע יידן פון דעם קאָסאָווער באַצירק קיין קאָסעוו און זיי אויף מאָרגן אַוועקגעפירט קיין קאָלאָמעע וואו מען האָט זיי פּאַרשפּארט אין דעם טורמע הויף. דעם 10־טן סעפּטעמבער האָט דער סאָדיסט און רוצח וויסמאַן זיך אוועקגעשטעלט מיט אַ גומענעם קנוט און האָט סאָרטירט אַלע יידן. די שוואַכערע האָט ער באָפוילן אויסצושיסן און די יינגערע און שטארקערע אַוועקגעשיקט אין לעמבערגער צוואַנגס־אַרבעט־לאַגער. די איבעריקע האָט ער געפּאַקט אין וואַגאָנען — פון 250 ביז 300 אין א וואגאָן און זיי אוועקגעפירט קיין בעלז. אין וואַגאָן זיינען פילע דערשטיקט געוואָרן אָדער אויסגעמאַנגען פון הונגער, אזוי ווי מרדכי פּרעמינגער און מיין שוועסטער קינד יוסף מעלצער. דאָס רעשט יידן זיינען אריינגעשטופּט געוואָרן אין די שלאכט הייזער וואו מען האָט זיי אומגעבראכט דורך אַן עלעקטריש שטראָם.

די קיטעווער בחורים, וואָס די דייטשן האָבן פארשיקט אין יאַנאָווער ארבעטס־לאגער בייַ לעמבערג זיינען אינציקווייז אומגעקומען, ווער פון הונגער, ווער פון קלעפ און ווער פון שווערער ארבעט. יעדן אינדערפרי פאַר דער ארבעט, האָבן די מערדער זיי באפוילן צו לויפן, און ווער ס׳איז געווען שוואַך און ניט געקענט לויפן האָבן זיי אומגעווארפן אין די זאַמדן און אריינגעשאָסן אַ קויל אין קאָפּ. נאָוועמבער 1943 האָבן די נאַצים ליקווידירט

דעם יאָנעווער לאָגער און מיט דעם זיינען די לעצטע קיטעווער יידן אומ־
געקומען צוזאַמען מיט די פּארבליבענע יידן פון די שכנותדיקע שטעט.

דער זיבעטער סעפּטעמבער איז אויך געווען דער לעצטער טאָג פּאר
די יידן פון סניאַטין. אויך זיי האָט מען אָנגעלאָרן אין פּראכט־וואָגאָנען און
טראַנספּארירט קיין בעלז. מיט א חודש שפּעטער האָבן די נאַצישׂ ליקווידירט
די קאָלאָמעער יידן. דעם 11־טן אָקטאָבער האָבן די דייטשן און די אוקראאינער
ארומגערינגלט די קאָלאָמעער געטאָ ארויסגעפּירט די יידן און זיי אריינ־
געשפּאַרט אין די וואגאָנען אויפן וועג קיין בעלז. נאָכדעם ווי די קאָלאָמעער
יידן זיינען אָפּגעפּאָרן קיין בעלז האָבן נאָך דער שטורם־פּירער ווייסמאַן און
דער הויפּט פון דער זיכערהייט־פּאָליציי הערטל, פּארלאנגט פון קאָלאָמעער
יודנראט נאָך הונדערט יידן צו דערשיסן. ווייל — האָבן זיי געטענהט — זיי האָבן ניט געזען קיין בלוט.. זייערע ארויסהעלפער האָבן געכאַפּט הונדערט
יידן און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די סאַדיסטן, וועלכע האָבן ויי
ארויפגעפּירט אויף דער עופות־פּאָכט, זיי באפוילן זיך אויסלייגן און אריינגע־
שאָסן קוילן אין זייערע העלדזער.

די פּארבליבענע צוויי־הונדערט־און פופציק יידישע פאכלייט אין
קאָלאָמעע האָבן די דייטשן ליקווידירט דעם 6־טן נאָוועמבער, 1942. יענעם טאָג
האָבן זיי אויך אונטערגעצונדן די גאנצע געטאָ, געשאָסן די יידן און געוואָרפן
אין די פלאַמען. א טייל האָבן זיי אויך אַוועקגעפּירט אין די וועלדער.

אַזוי איז אומגעבראכט געוואָרן דער יידישער קיבוץ פון דעם גאנצן
קרייז, אַזוי די דייטשן פּארניכטעט דעם גרעסטן יידישן ישוב אין פּוילן..

פּיר און דרייסיקסטער קאַפּיטל

די טויטע שטאָט קיטעוו — אן יידן

אַפּריל, 1944 בין איך ס׳לעצטע מאָל געווען אין קיטעוו, נאָכדעם
ווי די דייטשן האָבן פּארלאָזט.

פּאר מיין ארויסלאָזן זיך איבער דער גרויסער וועלט, זוכן א מקום־מנוחה
פּאַר מיר און מיין משפּחה, האָב איך נאָך געוואָלט אָנקוקן מיין געבורטס־שטעטל

און זיך זעגענען מיט דער אלטער היים. איך האָב געוואָלט דאָס לעצטע מאָל פארקריצן אין מיין זכרון דעם שרעקלעכן חורבן פון קיטעוו. איך האָב געקוקט אויף די פארברענטע יידישע הייזער און בתי־מדרשים, געטראָטן אויף די טייערע יידישע גאַסן און געסלעך וואו איך האָב זיך יינגלווייז געשפילט, און וואו איך און מיינע חברים האָבן געשפונען די שענסטע יוגנט־חלומות. דער לעצטער קיטעווער ייד האָט זיך געזעגנט מיט די קדושים.

איך בין אריינגעקומען אין שטאָט דריי נאָכמיטאָג און האָב ניט באַגעגנט קיין לעבעדיקן נפש. קיטעוו אָן יידן האָט אויסגעזען ווי אַ טויטע שטאָט. אפילו דער צענטער, וואָס איז שטענדיק געווען באַלעבט און רוישנדיק, איז איצט געווען שטיל, טויט ווי אויף א בית־עולם.

די פארברענטע יידישע הייזער זיינען געלעגן אין חורבות ווי מיט צוויי יאָר צוריק, מיטן אונטערשייד, וואָס איצט זיינען זיי שוין געווען פאַרוואָקסן מיט גראָז און בוריאַנעס. די יידישע גאַסן זיינען פארדעקט געווארן מיט גרינעם ווילדגראָז, וואָס זיינען געוואָקסן אָזוי הויך, אַז זיי האָבן מיך אינגאַנצן פארדעקט און פארשטעלט. עס איז געווען קאָנטיק אז פאר די לעצטע צוויי יאָר האָבן די אוקראאיניש באַנדיטן — וועלכע האָבן זיך באַטייליק אין מאָרד און רויב פון די יידן — קיין יידישע גאַס ניט באַטראָטן. זיי האָבן מער מורא געהאַט פאר די טויטע יידן ווי פאר די לעבעדיקע כ׳האָב געפראַווט דערמאָנען ווער עס האָט געוואוינט אין די הייזער און עס האָט זיך מיר געדאכט, אַז איך הער ווי די גייסטער באַוועגן זיך און די פליגלען שוועבן אום צווישן די חורבות. איך האָב זיך דערמאָנט אין דער סצענע פון י. לי. פרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מארק״, וואו די גייסטער קומען ארויס און זינגען: „די וועגן וואו מיר זיינען געגאַנגען שפּאַצירן זענען שוין לאַנג פאַרוואָקסן גראָז.״ .איך אליין, איין ייד אין דער טויטער שטאָט, האָב דעמאָלט אויסגעזען ווי אַ גייסט, וואָס איז צוריקגעקומען פון יענער וועלט אין קאָן מער קיין רו ניט געפינען. געווען מאָמענטן וועו איך האָב אַליין ניט געגלויבט, אַז איך לעב אָדער עס איז מיין גייסט, וואָס וואַנדערט ארום און זוכט א תיקון.

אויף מיין וועג צום קיטעווער בית־עולם האָב איך באַגעגנט די קיטעווער אוקראאינער מיט זייערע רוצ׳חישע פנימער. זיי האָבן מיך דערזען און זיינען געבליבן פארשטיינערט. דער אוקראאינער טרישטשוק איז אפילו צוגעקומען

צו מיר און מיך אָנגעטאָפּט, ווי ער וואָלט זיך געווּאָלט איבערצייגן צי דאָס בין איך. ער האָט זיך איבערגע׳צלמ׳ט און איז אָנטלאָפן.

אויפן בית-עולם האָב איך אויסגעפונען, אַז די אוקראאיניש מערדער האָבן זיך ניט באנוגנט מיט העלפן אויסמאָרדן די לעבעדיקע יידן, זיי האָבן אפילו די טויטע ניט צורו געלאָזן. זיי האָבן אַרויסגעריסן א סך מצבות פון די קברים און האָבן גענוצט די שטיינער צו באפעסטיקן די ברעגעס פון דער קיטעעוור מלונובקע (א קליינער פלוס, וואָס האָט געטריבן די קיטעווער מילן און זעגרייען).

איך בין צוגעקומען צו די צוויי־מאָסן־קברים, האָב אויסגעטאָן די שיך, ניט געווּאָלט טרעטן אויף די ווייכע, גרינע גראָזן און די ווייסע, פרישע פרילינג־בלומען, וואָס האָבן אויסגעזען ווי אַ שיינער טעפּיך איבער די צוויי גרויסע גריבער פון די קדושים. איך האָב צוריקגעהאלטן דעם אָטעם. דער האָסטיקער ריטם פון מיין האַרץ־קלאַפן זאָל ניט שטערן די הייליקע רו פון דעם אָרט. אַזוי האָב איך מיך געזעגנט מיט די קדושים, מיט אַן אָנגעבויגענעם קאָפּ און מיט ציטערדיקע קני. איך האָב אויפגעלעבט אין זכרון די נעמען פון אלע מיינע פרייַנט און חברים, וואָס האָבן זיך געפונען אין די הייליקע מאָסן־קברים און זיך געזעגנט מיט יעדן איינעם. דאָס איז געווען אַ שטילע געזעגעניש. איך האָב ניט געהערט מיין אייגן קול, בלויז געפילט דעם פליסטער פון מיינע ליפּן, וואָס האָבן זיך שטיל באַוועגט, אַ לייכט, שטיל ווינטעלע האָט געבויגן די דינינקע ביימעלעך צו דער ערד און עס האָט זיך מיר געדאַכט ווי די הייליקע נשמות שוועבן אויף זייערע צווייגעלעך און זאָגן מיר :זיי געזונט!

מיט אַ שווער און צעווייטיקט געמיט האָב איך זיך געזעגנט מיט די קדושים. איך האָב געווּאָלט איבערלאָזן א סימן, אַז איך יצחק אייזיק בן חיים דער לעצטער קיטעווער יידּ איז דאָ געווען, — אָבער איך האָב באַלד באַמערקט, אז די צייטווייליקע מצבה, וואָס מיר האָבן אין אפריל, 1942 אויפגעשטעלט אויף די מאסן־קברים, איז אויך פאַרשוואונדן. מיין האַרץ האָט זיך איינגע־שרומפּט פאַר ווייטיק און מיינע פויסטן האָבן זיך געביילט קעגן דער רציחה׳־דיקער נבלה. איך בין אָבער געווען הילפלאָז עפּעס צו טאָן. אין אַ שכנות׳דיקן גאָרטן האָב איך ארויסגעריסן א ווייס־געפאַרבטע ברעט פון א פּלויט און דאָס

ברעט איינגעגראָבן אין דער ערד ווי אַ מצבה. אויפן ברעט האָב איך אויפ־
געשריבן מיט שווארצער קויל:

דאָ רוען די קיטעווער קדושים
מענער, פרויען און קינדער
וועלכע זענען דעם 10טן אפריל, 1942
דורך די דייטשע און אוקראַאיניש מערדער
אויף אַן אכזריותדיקן אופן אומגעבראכט געוואָרן
תנצב"ה

דערמיט האָט זיך געענדיקט די געשיכטע פון יידן אין קיטעוו. דאָס יידישע קיטעוו ליגט אין חורבות. די יידן זיינען אויף אַ מערדערלעכן אופן אומגע־
בראכט געוואָרן, דער קול התורה פון די בארימטע קיטעווער רבנים און רביים, ישיבות און חדרים, מלמדים און תלמידים, חזנים און בעלי־תפילות, איז אויף אייביק אנטשוויגן געוואָרן.

געבליבן איז נאָר דער טייערער אַנדענק פון די קדושים און די מאַסן־קברים. און די איבערגעבליבענע, געשענדעטע מצבות, וואָס מ'האָט אויס־
געריסן און מיט זיי אויסברוקירט די קיטעווער וועגן.

מיר שווערן, אַז מיר וועלן זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן, תמיד האַלטן הייליק זייער אַנדענק.

אויף די פארבליבענע רוצחים, די אוקראאינער און אנדערע, וואָס זיינען פארבליבן אין קיטעוו, ווילט זיך זאָגן די ווערטער פון דעם גרויסן נביא און מקונן, ירמיהו:

תשיב להם גמול כמעשה ידיהם, תתן להם מגינת לב תאלתך להם, תרדף באַף ותשמידם מתחת שמי ה'. ..

דריטער טייל

די נעמען פון די קדושים

די נעמען פון די קדושים

אבאש, שמשון און זיינע דריי זין.
אבאש, יוסל מיט זיין פרוי און קינדער.
אבאש, מאיר, זיין פרוי חיה שעכטער און זייער קינד.
אבאש, משולם, זיין פרוי און קינדער.
זיינע צוויי טעכטער.
אבאש, הודיע ,איר מאַן אברהם שאפירא און זייערע דריי קינדער.
אבאש, יענטע.
אבאש ,משה, זיין פרוי און קינד.
אביש, אַלטער׳ס דריי טעכטער און זייערע משפחות.
אביש, שיידל
אביש, פּערל.
אביש, משה, זיין פרוי איפיקאַ שער און זייערע קינדער.
אויפזעער, מאַריץ און זיינע קינדער.
אויפזעער, חנה און אירע קינדער.
אויפזעער, בערל און זיין פאמיליע.
אַלפערן משה, זיין פרוי מייטע און זייערע קינדער.
אַלפערן, בערל
אַלפערין, פּסח
אַלפערין, חיה שרה.
אַנטלער,ד ר. פרידמאַן.
אראן, קלמן לייזער.
אראן, ישראל מענדל, זיין פרוי און זייערע צוויי זין.
אראן, לייבטשע, זיין פרוי און קינדער.
אראן, מנשה, זיין פרוי און קינדער.
אַלטמאַן, משה, זיין פרוי און זייער עלטסטע טאָכטער מיט איר מאַן וואָלף גרוי.
זייערע יינגסטע צוויי זין.
אַלטמאַן, חיים.
אַלטמאַן, אפרים.

אַלטמאַן, שרה און אירע צוויי טעכטער.
אַלטבאַך, מרדכי און זיין פרוי און קינד.
אונגאר, מעכעלע און זיין משפחה (מעכעלע דער שניידער).
אורהעבער, שמואל, זיין פרוי, צוויי טעכטער און משפחות, זייערע צוויי זין.
אורהעבער, יוסף און זיין פאמיליע.
אורהעבער, יהודה לייב און זיין פאמיליע.
אורהעבער, סאַשע (שמואל'ס מוטער).
אַלעסקער, דר, זיין פרוי און טאַכטער.
אַלעסקער, רות.
אַרענשטיין, הערש און זיין פאמיליע.
אַרענשטיין, אלתר, זיין פרוי און זייער זון.
אַרענשטיין, יאַסל.
אַרענשטיין, ליטמאַן, זיין פרוי און זייערע צוויי טעכטער.
אַרענשטיין, עלקע
אַרענשטיין, פּעפּי.
אַרענשטיין, מרים און אירע צוויי זין.
אַרענשטיין, זלמן, זיין פרוי און זייערע קינדער.
אַרענשטיין, מנשה, זיין פרוי און זייערע קינדער.
אַרענשטיין, מוניע, זיין פרוי און זייערע קינדער.
ארינגער, מאיר, זיין פרוי און זייערע דריי קינדער.
ארינגער, ליפשע.
באַלטוך, יוסל און זיין פרוי.
בארטפעלד, חיים און זיין פרוי אדעל.
בארטפעלד, לעאָן.
באַרטפעלד, אסתר.
באַרטפעלד, שלמה, זיין פרוי ביילע און זייערע קינדער.
בארטפעלד, אידל.
באַרטפעלד ,שמואַל.
באַרטפעלד, מאַטיע, זיין פרוי און קינדער.

בארטפעלד, פּרץ, זיין פּרוי דבורה און זייערע קינדער.
באַרטפעלד, שמואל.
באַרטפעלד, ציפּע.
באַרטפעלד, ניסן, זיין פּרוי און קינדער.
בראָדער, אבא, זיין פּרוי קויפמאַן צפּורה און זייערע קינדער.
בראָדער, פּנינה.
בראָדער, יצחק.
בארטעל, דר. לעאָן, זיין פּרוי טיליגער שרה און זייערע קינדער.
בארטעל, מאַקס.
באַרטעל, גיזאַ.
בערגמאַן, ישעיהו, זיין פּרוי און זיינע דריי זין.
בערגמאַן, אברהם און זיין פאַמיליע.
בערגמאַן, בערל און זיין פאַמיליע.
בערגמאַן, לייבעלע און דריי טעכטער.
בערגמאַן, שרה און איר פאַמיליע.
בערגמאַן, בתיה און איר פאַמיליע.
בערגמאַן, מלכה און איר פאַמיליע.
בערגמאַן, בערקע, זיין פּרוי איידל און זייער טאָכטער.
בערגמאַן, עטל־מעסינגער, איר מאן בענא מעסינגער, און זייערע קינדער.
זייערע דריי זין.
בערגמאַן, בובי.
בערגמאַן, יולי.
בערגמאַן, לאַני.
בערגמאַן, משה, זיין פּרוי און צוויי קינדער.
בערגמאַן, חיים זאַב און זיין פאַמיליע.
בערגמאַן, לייבטשע און זיינע קינדער.
בערגמאַן, הערשל, זיין פּרוי און קינדער.
בוכנער, מרדכי, זיין פּרוי און פּיר טעכטער מיט זייערע פאַמיליעס.
בוקסענבוים, בערטאַ און אירע צוויי טעכטער.
בערגרין, יאָסל, זיין פּרוי רבטשע לאָקער און זייער קינד.

בערגרין ,איציקל, זיין פרוי שיינע עטל און זייערע קינדער.
בערגרין, מענדל.
בערגרין, אברהם.
בערגרין, חיה.
בערנשטיין, ראובן, זיין פרוי און צוויי קינדער.
בויער ,הענריק, זיין פרוי און קינדער
באר, רבקה, איר ברודער און פאמיליע.
בוללער ,דוד יוסף, זיין פרוי, און זייער זון.
בוללער, אברהם, זיין פרוי,קינד און זייערע טעכטער.
בוללער, דבורה, איר מאן און קינדער.
בוללער, ראזא און איר פאמיליע.
בוללער, מינא.
באראן, דר. לעאן, זיין פרוי רויזע מאנדעל און זייער קינד.
בוללער, מאליע און איר זון.
בוללער, אלטער, זיין פרוי און אירע טעכטער.
בוללער, שפרינצע־שיץ, איר מאן מאנעק שיץ און זייער טאכטער.
בוללער, דבורה, איר מאן דוד קרייזלער און זייערע קינדער.
בוללער ,איציק ,זיין פרוי און קינדער, זיין פאטער און מוטער, זיינע צוויי שוועסטער מיט זייערע פאמיליעס.
בוללער,אנשל, זיין פרוי, זייער זון מיט דער פאמיליע, און זייערע צוויי טעכטער מיט זייערע פאמיליעס.
בירנבוים, שיינע עטל, איר מאן און צוויי קינדער.
בירנבוים, יאסל, זיין פרוי און זייער זון.
בירנבוים, אברהם, זיין טאכטער מיט איר מאן און קינדער.
בירנבערג ,משה מאיר און זיין משפחה.
בינעווערט, יודל, זיין פרוי און זייערע צוויי טעכטער מיט זייערע משפחות.
בלויקאפ, סענדער, זיין פרוי און קינדער.
בלויקאפ, פישל, זיין פרוי און קינדער און זייער מוטער.
בלויקאפ, גיטל.
בוכער, מוניע, זיין מוטער און שוועסטער.
בלומענשטיין, עטל, איר טאכטער און זון.

בלומענשטיין, פייגע
בלומענשטיין, בנימין.
גאָטליב, משה בן חיים, זיין פרוי באָבעלע,זייער טאָכטער.
גאָטליב, האָנצל
גאָטליב, לייזער און זיין פרוי רעגינאָ.
גאָטליב, משה בן זלמן און זיין פאמיליע.
גאָטליב, מאָשקע, זיין פרוי און צוויי קינדער און זיין ברודער.
גאָטליב, מאָטיע, זיין מוטער און צוויי טעכטער.
גאָטליב, נפתלים פרוי, איר טאָכטער, פאמיליע און זייער זון.
גאָטליב, בנימין, זיין פרוי און קינד.
גאָטליב, קאפּעל.
גאָטליב, פּיניע און זיין פרוי.
גרינבערג, יאָסל, זיין פרוי און זייער זון.
גרינבערג, וועלוול און זיין פאָמיליע.
גרינבערג, משה און זיין פאמיליע.
גרינבער, אלטער, זיין פרוי און טאָכטער.
גרינבערג, סימאָ, איר מאַן קינד און זייער מוטער.
גרינבערג, חאָצקעל און זיין פאמיליע.
גייער, מענדל, זיין פאמיליע און זייערע צוויי זין.
גייער, שלמה און זיין פאמיליע.
גייער, משה און זיין פאמיליע.
גייער, ציפּע (אלטער גייער׳ס טאָכטער), איר מאַן און קינד.
גייער, עלעק און זיין פרוי.
גייער, גבריאל, זיין פרוי און זייער טאָכטער.
גייער, קלארא ,איר מאן, זון און זייערע קינדער.
גייער, מוניע און זיין פאמיליע.
גייער, מאָנציע און איר פאמיליע.
גייער, אייזיק׳ס פרוי, אירע דריי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
גייער, לייבעניו און זיין פאמיליע.
גייער, דוגיע און איר פאָמיליע.
גאסטער, לייזערס פרוי אירע פיר טעכטער, זייערע פאָמיליעס און דריי זין.

גאַסטער, יוסף, זיין פרוי לוסיע לאַנדמאַן און זייער קינד.
גאַסטער, הלל
גאַסטער, אהרן.
געללעס, לייבטשעס פרוי, אירע פיר טעכטער אַון זייערע פאמיליעס.
גרעבעלר, הערש, זיין פרוי און צוויי קינדער.
גרעבלער, אייזיק און זיין פרוי.
גרעבלער, מענדל.
גרעבלער, יודל׳ס צוויי זין, זייערע פאַמיליעס.
גערטנער, מעכל און זיין פאמיליע.
גערטנער, יואל, זיין פרוי און קינדער.
גערטנער, משה, זיין פרוי און קינדער.
גאַלדשמיד. איציק שמואל און זיין פרוי און קינדער.
גאַלדשמיד, חאַנצל און איר זון.
גאַלדשמיד, סאַלאַמאַן פייוויש, זיין פרוי, זיין טאַכטער סימא און צוויי זין.
גאַלדשמיד, אברהם און זיין פאמיליע.
געזנלער, דבורה און אירע צוויי שוועסטער (טודיעווער גאַס).
געזנלער, פייגעלע, איר מאַן און קינד.
געזנלער, סאַשע און איר פאמיליע.
געזנלער, אלתר, זיין פאמיליע און זיין שוועסטער.
גלאַטער, דוד, זיין פרוי, זייערע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
גאַלדאַפער, הערשל און זיין פאמיליע.
גאַלדאַפער, אלתר און זיין פאמיליע.
גאַלדאַפער,, אנשל און זיין פאמיליע.
גאַלדשמיד, משה און זיין פאמיליע.
גאַלדאַפער, אַנשל און זיין פאַמיליע.
גאַלדאַפער, אַלתר און זיין פאַמיליע.
גאַלאַפער, הערשל און זיין פאַמיליע .
גלאַזבערג, טאטקע, זיין פרוי, זייערע צוויי טעכטער, זייער פאַמיליע און צוויי זין.
גלאַזבערג, בערל
גלאַזבערג, טוניע, זיין פרוי רחל הוטערער און זייער קינד.
גלאַזבערג, פיציע און זיין פרוי.

גלאָזבערג, דוגיע און זיין פאמיליע.
גלאָזבערג, הערש און זיין פרוי.
גרוי, וואָלף, זיין פרוי און זייער זון.
גרוי, לייבטשע.
גרוי, וואָלף(טודיעווער גאַס), זיין פרוי און פאַטער, זיין שוועסטער מיט איר פאַמיליע
גרוי, עזרא, זיין פרוי, זייער זון, זייער טאָכטער מיט דער פאמיליע.
גרוי, שמשון און זיין פאמיליע.
גרוי, יאָסל און זיין פאמיליע.
גרוי, זיידע און זיין פאַמיליע.
גליקשטערן, פישל, זיין פרוי און זייער זון.
גליקשטערן, שמואל, זיין פאמיליע און זייער טאָכטער.
גליקשטערן, דאָניא ,איר מאַן אברהם שפינער און זייערע קינדער.
גוטהערץ, יענטע און אירע צוויי טעכטער.
גאָטליב, שמעון און זיין פאמיליע.
גאָלדשמיד, לייזער און זיין פאמיליע.
גרינבלאָט, חנה ,איר טאָכטער הודיע מיט איר פאַמיליע.
דאָלאר, אהרן, זיין פרוי, זייערע צוויי זין, זייערע פאמיליעס, זייער טאָכטער מיט איר פאַמיליע.
דרוק, משה יהודה און זיין פאמיליע (פון סלאָבודקע).
דרוק, יאָסל און זיין פאמיליע (פון קאבאק).
דרוק, פּסח, זיין פרוי רבקה און זייער טאָכטער.
דרוק אסתר.
דרוק, ליטמאַן, זיין פרוי ריינע, זייער טאָכטער בלומע, איר מאַן נח, זייערער צוויי קינדער און זייערע פיר זין.
דרוק, זינטשע, זיין פרוי און קינדער.
דרוק, שלמה, זיין פרוי און קינדער.
דרוק, אלתר.
דרוק, משה.
דרוק, משה (זון פון מענדל לייב דרוק), זיין פרוי און קינד.
דרוק, רבקה און אירע דריי זין.

דרוק, מענדל, זיין פרוי און קינדער.
דרוק, שלמה, זיין פרוי און קינדער.
דרוק, אפרים, זיין פרוי און קינדער, זיין פרוי׳ס דריי טעכטער מיט זייערע פאמיליעס
דרוקמאַן, ריינע ,אירע צוויי טעכטער.
דרוקמאַן, ביילע, איר מאַן שלמה שערף.
דרוקמאַן, יוכבד, איר מאַן מעניע לוסטיק, זייערע צוויי קינדער טויבעלע אוך מענדל
דרוקמאַן, יהושע און זיינע צוויי זין.
דרוקמאַן, בערל, זיין פרוי און קינד.
דרוקמאַן ,גבריאל.
דרוקמאַן, שרה, איר טאַכטער און פינף זין.
דרוקמאַן, מאטל, זיין פרוי און קינדער.
דרוקמאַן, חיים זיין פרוי און קינדער.
דרוקמאַן, יאַסל, זיין פרוי און קינדער.
דרוקמאַן ,איטשע, זיין פרוי און קינדער.
דרוקמאַן, ברוך הערש.
דראך, יוסל און זיין פאַמיליע
דראך, חיים, זיין פרוי און צוויי קינדער, זיינע צוויי שוועסטער מיט זייערע פאַמיליעס.
דעמנער, נטע, זיין פרוי און זייערע דריי זין.
דעמנער, הערש, זיין פרוי און קינדער.
דעמנער, ישראל, זיין פרוי און קינדער.
דעמנער, חיים.
דערמער, פייוול און זיין פרוי.
דרעכסלער, זעליג און זיין פרוי עטל.
דרעכסלער, אבעציע, זיין פרוי און צוויי טעכטער.
האַבער, משה, זיין פרוי חוה און זייערע צוויי קינדער.
האַבער, העניע
האַבער, רויזע.
האַבער, לייבקע, זיין פרוי לאה און זייערע צוויי קינדער.

האַבער, העסיע
האַבער, בתיא.
האַבער, אפרים, זיין פרוי און קינדער (פון סלאבודקע).
האבער, דוד, זיין פרוי און קינדער.
האַבער, יאָסל, זיין פרוי און זייער זון.
האַבער, וואָלף, זיין פרוי, צוויי קינדער און זייערע דריי טעכטער.
האַבער, לאה, איר מאַן און קינדער.
האַבער, סאַניע, איר מאַן און קינדער.
האַבער, ראָזאַ, איר מאַן און קינדער.
האַבער, לייבעלע (דער מאַטיעכעס) און זיין שוועסטער.
האַבער, שרה און איר טאָכטער.
האָזענפראָק, משה, זיין פרוי שיינע רייזע און זייער טאָכטער.
האָזענפראָק, גיטל, איר מאַן לייב קאַנטאר, זייער קינד עלאַ און זייערע דריי זי
האָזענפראָק, מענדל.
האָזענפראָק, אליעזר.
האָזענפראָק, זאב, ווילי.
האָזענפראָק, יודל און זיינע צוויי טעכטער.
האָזענפראָק, שרה.
האָזענפראָק, מאַניע.
האַגער ,שלמה'ס פרוי, אירע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס, זייער זון.
האַגער, מאַנץ, זיין פרוי און קינדער.
האגער, שלום.
האַגער, בנימין.
האַמער, שמעון, זיין פרוי און זייערע פיר קינדער.
האַמער, בערל לייב, זיין פרוי און קינדער.
האַמער, וועלוול, זיין פרוי און קינדער.
האַמער, אברהם איטשע'ס פרוי און אירע קינדער.
האַמער ,יאָסל און זיין פאַמיליע.
האַמער, יעקב און זיין פאמיליע.
האַמער, זלמן (דער מלמד) און זיין פאמיליע.

האַמער, משה יעקב קרענדל׳ס און זיין פאַמיליע.
האַמער ,ישראל און זיין פאמיליע.
האלעם, וועלוול (דער בעקער), זיין פרוי און צוויי קינדער.
האלעם, משה (דער שניידער), זיין פרוי און קינדער.
האלעם, חייקעלע און איר טאַכטער.
האַרנער, מעכעלע, זיין פרוי און קינדער.
האַרנער, חיים מענדל (דער שניידער) און זיין טאַכטער.
האַרנער, באבעלע, איר מאן און קינדער.
האַרטענשטיין, דר. סאוואריין, זיין פרוי, זייערע טעכטער און זייערע פאמיליעס.
האַלפערן, מענדל, זיין פרוי און זייערע צוויי טעכטער.
האלפערן, פייגע און איר זון
האַלפערין, רייזל, איר מאַן משה היבשמאַן און זייער קינד.
האַלפערין ,יעביע און זיין טאַטכער.
האַלפערין ,רבקה, איר מאַן און קינד און זיין זון.
האַלפערין, יואל און זיין פאמיליע.
האלער ,דוגיע, זיין פרוי און זייערע צוויי זין, זייער טאַכטער מיט איר מאַן זיידע (דער בעל עגלה) און זייער קינד.
האַרניק, יעקב (בערוש), זיין פרוי און קינד און זיין שוועסטער.
האַרניק, שיינדל, איר מאַן און קינד.
הוטערער, פישל און זיין פאמיליע.
הוטערער, ציפע.
הוטערער, זיידע, זיין פרוי און זייער טאַכטער.
הוטערער, חנה און איר זון, זייער זון..
הוטערער ,אברהם, זיין פרוי און קינדער.
הוטערער ,אברהם בן משה, זיין פרוי און קינדער.
הוטערער, מענדל, זיין פרוי גיטשע און זייערע צוויי זין.
הוטערער, שלמה, זיין פרוי און קינדער.
הוטערער, לייב, זיין פרוי און קינדער, און זייערע דריי טעכטער.
הוטערער ,עטל, איר מאַן און קינדער.
הוטערער, לאה.
הוטערער, שרה.

הוטערער, ישראל (דער קצב) און זיין פרוי און קינדער.
הוטערער, קאַמיל, זיין פרוי און קינד.
הוטערער, ברוך.
הוטערער, אלתר׳ס דריי טעכטער.
הוטערער, חיה, איר מאַן און קינדער.
הוטערער, רחל, איר מאַן און קינד.
הוטערער, לאַטי, איר מאַן און קינד.
הוטערער, איטשע.
הירש, משה (זון פון זיידקע הירש).
הירש, יאַסל, זיין פרוי און קינדער.
העניש, דר. בערל.
העניש, עטל.
העלפער, דוד, זיין פרוי און קינדער.
העלפער, שמואל, זיין פרוי הוגע הייט מיט זייערע קינדער.
העכלער, צירל לאה און איר טאַכטער.
העכלער, צפורה און איר מאַן מענדל פייגער.
העכלער, שעפסל און זיין שוועסטער.
הייט, טויבע (טאַכטער פון יוסל הייט).
הוזען, שמחה, זיין פרוי און טאַכטער.
העבל, מאיר, זיין פרוי באַבטשע און זייער זון.
העבל, יוסף הערש, זיין פרוי און קינד.
זיציק רויזע און אירע קינדער.
זיציק, אסתר.
זיציק, לייזער.
היציק, יעקב׳ס פרוי און אירע צוויי טעכטער.
היציק, שרה׳קע (שרה).
היציק, חנה. איר ברודער.
היציק, חיים.
העלפער, זישע׳ס פרוי, אירע צוויי זין און זייערע פאַמיליעס.
האַבער, פישל, זיינע צוויי ברידער.
האַבער, איטשע, זיין פאמיליע.

האַבער, מענדל, זיין פאמיליע, זייער מוטער.
וואַגשאַל, סאיקע און אירע דריי טעכטער.
וואַגשאַל, פּערל.
וואַגשאַל, מרים.
וואַגשאַל, לאַטי און זייער ברודער.
וואַגשאַל, סאלא.
וואַשקאוויצער, אברהם, זיין פרוי און זייער זון.
וואשקאוויצער, הערשל.
וואשקאוויצער, איטשע און זיין פאמיליע.
וואַלף, משולם און זיין פאמיליע.
וואורמאַן, שלום און זיין פרוי.
וויס, לייזער, זיין פרוי און צוויי קינדער.
וויס, מענדל.
וויס, ברוך.
וויך, יוסל, זיין פרוי און זיינע צוויי זין.
וויך, ישראל און זיין פאמיליע.
וויך, משה.
ווינער, זיידע (קוקורוזעניק) און זיין פרוי.
ווינדרייך, חיים און זיין פרוי.
ווינטער, חיים און זיין פאמיליע.
זיידמאַן, לייבעלע און זיין פרוי.
זיידמאַן, יאָסל, זיין פרוי און קינדער.
זארגער, אברהם איטשע, זיין פרוי באבאטשע, זייערער דריי טעכטער און זייערע פאימליעס און זון.
זאַרגער, שמואל און זיין פרוי.
זאַלצמאַן, באבעלע (די שניידערין) און איר מאַן.
זיכט, אפרים (חיה שרה דער גר׳טעס מאַן) און זיינע צוויי זין.
זיכט, ישראל און זיין פאמיליע.
זיכט, משה און זיין פאמיליע.
זעקלער, חיים און זיין פרוי אסתר איידעל.

זאַבלאַטאַוער, מאיר הערש און זיין פרוי און טאַכטער.
זאבלאטאַוער, אלתר און זיין פרוי און קינדער.
זאבלאַטאַוער, יחיאל, זיין פרוי און קינדער.
זלאַטשעווער, מאַטל און זיין פאמיליע.
זלאַטשאַווער, משה און זיין פאמיליע.
זלאַטשאַווער, וועלוול און זיין פאמיליע.
חסיד, הערש לייב און זיינע דריי טעכטער.
חסיד, פּערל, איר מאַן יצחק שנייד און זייערע צוויי קינדער.
חסיד, פייגע, איר מאַן משה האַרטמאַן און זייערע קינדער.
חסיד, פריידע, איר מאַן יהושע ערליך און זייער קינד.
טאַנענצאַפּ, צפורה און איר טאַכטער.
טאַנענצאַפּ, רבקה, איר מאַן שלמה דוד און זייער קינד ,אירע צוויי זין.
טאַנענצאַפּ, יודל, זיין פרוי און קינדער.
טאַנענצאַפּ, טאַטקע, זיין פרוי און קינדער.
טוי, הערש, זיין פרוי און זייער זון מיט זיין פרוי און קינד.
טוי, אברהם (זישע העלפערס איידעם), זיין פרוי און זייער זון.
טיליגנגער, בוציע (חיים), זיין פרכי לוסיא און זייער זון.
טילינגער, הערשל.
טיללינגער, מאיר און זיין פאמיליע.
טיללינגער לייזער (יוסעס), זיין פרוי און זייערע דריי טעכטער.
טיללינגער, רחל און אירע צוויי זין.
טיללינגער ,יעקב לייב און זיין פאמיליע.
טיללינגער, זאַניע (יעקב), זיין פרוי לארציע קלאר און זייער זון.
טיללינעגר, גיזעללא (פרוי פון זעליג טיללינגער) און זייער זון.
טיללינגער, מאיר.
טיללינגער, נעכע און איר טאַכטער.
טערנער, סימאַ.
לאַקער, מאיר און זיין פרוי רבקה.
לאקער, ארטור און זיין פרוי פרימטשע.
לאקער, נחום, זיין פרוי מלכה און זייערע טעכטער.
לאקער, שרה און איר פאמיליע.

לאקער, חנה.
לאַנדוועַר, אירציע און זיין זון.
לאַנדוועַר, מאַטיאס.
לאנדוועַר ,רבקה.
לאנדוועַר, משולם, זיין פרוי און זייער זון.
לאַנדמאַן, יאָסל און זיין פרוי גאָלדע.
לארבער, מארקוס און זיין פרוי דאָניא ספּוי.
לאריש, איטשע.
לאריש, פּערל.
לאריש, מענדל.
לעבל, הערשל און זיין פאמיליע.
לעבל, אפרים און זיין פאמיליע.
לעבל, משה.
ליבערגאלל, שמואל'ס פרוי פייגע און אירע צוויי טעכטער.
ליבערגאלל, רייזעל, איר מאַן זיידל בלעכער און זייערע דריי קינדער, באניו (בערל),אפרים און שולמית.
ליבערגאלל, הודיע, איר מאַן מענדל פייגער, זייער קינד סאַלקאַ, אירע צוויי זין.
ליבערגאלל, מעכל, זיין פרוי בתיה סוכער, זייער זון שמואל.
ליבערגאלל, משה, זיין פרוי צפורה בלעכער און זייער זון שמואל
לייוואנד, מרדכי און זיין טאָכטער
לייוואַנד, מוטשא און זיינע צוויי זין.
לייוואנד, זיינוול.
לייוואנד, מוניע.
לינדער, נחום און זיין פאמיליע.
לינדער, מעציע.
לויפער, יאָסל און זיין פאמיליע (פון קאבאק).
לוסטיק, לייזער און זיין פאמיליע (פון קאבאק).
לויב, דר.שמואל, זיין פרוי בערטאַ און זייערע קינדער.
לויב, סטעפא, איר מאן און קינדער.
לויב, אינקא.

לויב, זיגפריד.
לויב, ריכאַרד.
לויב, חיים (דער סטאַליער), זיין פרוי און זייערע צוויי טעכטער מיט זייערע פאַמיליעס
לויב, חיים הערש (דער שוסטער), זיין פרוי, קינדער און שוויגער.
לוסטיק, שרה (די שמש׳טע פון חסידישן בית מדרש), אירע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
לינדער, יוסף (זון פון משה לינדער) און זיין פאמיליע.
מאַנדעל, דר. מנשה.
מאַנדעל, זיידע, זיין פרוי פרידא און זייער קינד אניטא.
מאַנדעל, שמעון, זיין פרוי און זייערע קינדער.
מאנדעל, מויציע.
מאנדעל, מאיר.
מאנדעל, טויבעלע.
מאַנדעל, ליבע און אירע צוויי זין.
מאַנדל, שמעיהו און זיין פאמיליע.
מאנדעל, אנשל.
מאַנדעל, רבקה און איר זון.
מאַנדעל, אברהם.
מאַנדעל, עטל.
מאַך, ווילהעלם און זיין פרוי פּעפּי.
מאשקאַוויץ, שולקעס פרוי, איר טאַכטער אסתר און איר פאמיליע און אירע דריי זין.
מאַשקאַוויץ, נטע און זיין פרוי גיטל.
מאַשקאַוויץ, פרידל, זיין פרוי און קינדער.
מאשקאַוויץ, יחזקאל, זיין פרוי און קינדער.
מאַשקאַוויץ, לאה, איר טאַכטער אַנדזיע היימאן, איר מאַן און קינד.
מאַשקאַוויץ, מינא (פרוי פון אהרן פּלפּעל) און אירע קינדער.
מאַשקאַוויץ, אסתר.
מאַשקאַוויץ, שמעון, זיין פרוי פּעפּי און זייערע קינדער.
מאַשקאַוויץ, מונדזיע.

מאַשקאָוויץ, משה.
מאַשקאָוויץ, שלמה, זיין פרוי בערטא און זייערע קינדער.
מאַשקאָוויץ, אברהם.
מאַשקאָוויץ, אלתר און זיין פרוי.
מאַשקאָוויץ, אברהם דוד, זיין פרוי און קינדער.
מאַשקאָוויץ, שמעון (דער שטומער).
מאַיער, יאָסל, זיין פרוי, זייערע דריי זין מיט די פאַמיליעס און זייערע דריי טעכטער מיט זייערע פאמיליעס.
מעלצער, עטל און אירע צוויי טעכטער.
מעלצער, שפּרינצע, איר מאַן ברוך גאָלדרייך און זייערע צוויי קינדער.
מעלצער, אסתר, איר מאַן משה לעטיך, אירע קינדער, און אירע צוויי זין.
מעלצער, מענדל און זיין פרוי.
מעלצער, יוסף, זיין פרוי און קינד.
מעהר, גדליה און זיין פאמיליע.
מעהר, פרימטשע און איר טאָכטער.
מעהר, ישראל.
מעהר, מלכה אסתר.
מעהר, דבורה.
מעהר, וואָלף און זיין פרוי.
מוירער, אברהם דעם מלמד'ס פרוי, אירע צוויי טעכטער און פאמיליע.
מוירער, יאָסל און זיין פאמיליע.
מונטשיק, ישראל, זיין מוטער און זיין פאמיליע.
נייַמאַן, משה, זיין פרוי און פיר קינדער.
נייַמאַן, משה (פון דאָלינא), זיין מוטער און שוועסטער.
נייבערגער, איזידאָר, זיין פרוי און קינד.
נאַדלער, פייוול, זייַנע צוויי זין און דריי טעכטער מיט זייערע פאמיליעס.
נאַכמאַן, משה.
סענדער, חיים (קעצעלע) און זיין פרוי.
סענדער, בנימין, זיין פרוי און צוויי זין.
סענדער, מאַנאַלע, זיין פרוי, זייערע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
סענדער, מעכעלע און זיין פאמיליע.

סענדער, משה, זיין פרוי און קינדער.
סענדער, אוציע, זיין פרוי און זייערע קינדער.
סענדער, עטל, איר מאַן אליהו באַכמאַן און זייערע קינדער.
סענדער, סאַיקע, איר מאַן דוד פעלדהאמער און זייערע קינדער.
סענדער, חיים (דער בלעכער), זיין פרוי, זייער זון און איר טאַכטער מיט איר פאמיליע.
סענדער, יונה דער קצב, זיין פרוי און זייערע קינדער.
סענדער, מאַטיע, זיין פרוי און צוויי קינדער.
סענדער, מאַטיע (דער בולגאַר), זיין פרוי און קינדער.
סענדער, לייזער, זיין פרוי און קינדער.
סענדער, דוד, זיין פרוי שרה, און די קינדער, הודיע, רייזע און נעכע.
סענדער, אברהמ׳טשעס פרוי און אירע צוויי טעכטער.
סענדער, ביילע און איר פאמיליע.
סענדער, ליבע און איר זון, ראובן.
סוכער, צוויי ברידער (ביי דער ראסאטקע) און זייערע פאמיליעס.
סוכער, מאיר, זיין פרוי יענטע און זייערע דריי טעטכער.
סוכער, חייטשע.
סוכער, חנה.
סוכער, שרה.
סוכער, משה און זייגע צוויי זין, משה און שלמה.
סוכער, משה, זיין פרוי פוליע און זער טאַכטער בתיה מיט איר מאַן און קינד.
סאַבעלל, חיים, זיין פרוי ציפּע, זייערע קינדער קלאַראַ מיט איר מאַן און קינדער
סאַבעל, טעאַדאָר.
סופר, מרדכי און זיין פאמיליע (פון סלאבודקע).
סופר. מענדל. זיין ברודער און זייערע פאמיליעס (פון יאבלאָניץ).
סוחר, אליהו, זיין פרוי און זייערע דריי זין, הערמאן, מיט זיין פרוי און קינדער.
סוחר, מאקס, זיין פרוי און קינדער און ברונא סוחר.
ענגלער, יוטע לאה, איר זון הערש, זיין פרוי און קינדער און אי רטאַכטער.
ענגלער, גיטל, איר מאַן חיים גליקשטערן און זייערע קינדער.
ענגלער, יודל, זיין פרוי און קינדער.

ענגלער, זיידע, זיין פרוי און קינדער.
ענגלער, מרים און איר מוטער.
ענגעל, משה, זיין פרוי רבקה און זייער זון.
ענגעל, זיידע, זיין פרוי, זייערע קינדער און זייער טאַכטער.
ענגל, פּעפּי
עהרליך, יאָסל.
עטטינגער, מאיר, זיין פרוי שבע און זייערע צוויי קינדער.
עלסטער, יודל, זיין פרוי און קינדער.
עלסטער, משה, זיין פרוי און קינדער.
עלנבויגן, משה'ס פרוי און אירע קינדער.
פאַנקער, הערש, זיין פרוי און קינד.
פאסטערנאַק, הערשל, זיין פרוי און זייערע קינדער.
פאַפּער ,יאַנקל, זיין פרוי יעטי און זייערע צוויי טעכטער, דאניא און איר מאַן און זייערע קינדער, און אנדזיא.
פויקער, יענטע, אירע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
פפוי, הינדע, אירע פיר טעכטער, טויבע און זייערע קינדער, שיינדעל מיט איר פאמיליע, דאַניא מיט איר מאַן, און ראַזא, מיט איר מאן און קינד.
פפוי, אברהם, זיין פרוי און זייערע צוויי קינדער.
פפוי, שלום (דער בלעכער), זיין פרוי און זייערע דריי טעכטער מיט זייערע פאמיליעס.
פפוי, לייב און זיין פאמיליע.
פפוי ,הערשל און זיין פאמיליע.
פפוי, משה
פפוי, איטשע (דער בלעכער), זיין פרוי און זייערע דריי טעכטער מיט די פאמיליעס.
פפוי, עטל, איר מאַן, זייערע צוויי קינדער, אירע דריי ברידער, משה, מענדל מיט זיין פרוי און הערשל מיט זיין פרוי.
פפוי, לייבעניו (דער מוליער), זיין פרוי און זייערע צוויי ניט פארהיירעטע קינדער, און צוויי פארהיירעטע זין, מאיר מיט זיין פרוי און קינדער, און משה מיט זיין פרוי און קינדער.
פרעמינגער, מארקוס, זיין פרוי גיטל און זייערע צוויי קינדער.

פֿרעמינגער, גדליהו.

פֿריזעל, משה, זיין פֿרוי מינטשע און זייערע קינדער.

פֿיסטינער, קלמן און זיין פֿרוי.

פֿיסטינער, מעכל, זיין פֿרוי און קינד.

פֿויגל, זלמן, זיין פֿרוי הינדע און זייערע דריי זין, משה, מיט זיין פֿרוי אין קינדער, לייבעלע, זיין פֿרוי און קינדער, און שייע מיט זיינע פֿינף טעכטער.

פֿויגל, חנה, איר מאן און אירע קינדער, לאה, איר מאן און קינדער, בתיה און איר פֿאמיליע, סימא און עלזא.

פֿויגל, אשר אייזיק, זיין פֿרוי באבע און זייערע דריי דריי טעכטער, מוניע, איר מאן און קינדער, חיה, איר מאן און שיינעדלע און איר זון יוסל. ....

פֿויגל, שמעון, זיין פֿרוי יענטע, זייערע צוויי טעכטער ,ראָזא, איר מאן און בעללא.

פֿויגל, משה (דער גנב), זיין פֿרוי און זייערע קינדער.

פֿויגל, הערש, זיין פֿרוי און קינדער.

פֿויגל, יאָסל (דער שוסטער), זיין פֿרוי און קינדער.

פֿויגל, באָבציע, אירע צוויי טעכטער און זייערע פֿאמיליעס.

פֿויגל, שמחה בן יוסף יהושע, זיין מוטער און שוועסטער.

פֿרייליך, זיידע, זיין פֿרוי ריינע, זייערע צוויי טעכטער און זייערע פֿאָמיליעס.

און זייערע דריי זין, יוסל, אשר, זיין פֿרוי און קינדער און שמעון.

פֿרייִדענהיים, יוסף און זיין פֿאמיליע.

פֿרענקל, ברוך, זיין פֿרוי פֿייגע און זייערע קינדער, כתריאל, יונה און פֿעפּי.

פֿרענקל, אייזיק (דער מאָן פֿון דאניא לאָנדמאָן).

פֿרידמאן, דר. יוליוס, זיין פֿרוי און זייערע דריי טעכטער, הענריעטא, מאָניא, און מרים, זייער זון מאנעק.

פֿרייליך, דוב׳טשע דער שטאָט־שמש.

פֿיינער, אלתר, זיין פֿרוי און זייערע דריי זין, ראובן זיין פֿרוי, מאָטל, זיין פֿרוי און קינדער, און יהודה לייב, זיין פֿרוי און קינדער.

פֿיינער, לייבקע, זיין פֿרוי ציפֿרע און זייער זון יצחק, זיין פֿרוי פֿייגע קאסווּאָן זייערע צוויי זין מונדזיע און איזיע. זייערע צוויי טעכטער, חאָנטשע און אירע צוויי קינדער, הערש מרדכי און אסתר.

פֿיינער, שלימה, איר מאן מעכל קימעל און זייער קינד, פֿעלי.

פיינער, שלמה (דער קרופניק) און זיין פאמיליע.
פייגנבוים, מאָטל, זיין פרוי שרהקע הייט, זייערע צוויי קינדער.
פייגענבוים, בעריש עס פרוי און אירע דריי קינדער.
פייגער, אברהם און זיין פאמיליע.
פייגער, שמשון און זיין פימיליע.
פייגער, חיים, זיין פרוי און קינדער.
פישער, זיידע, זיין פרוי און קינדער.
פישער, זינדל (דער בערשטלמאָכער), זיין פרוי און זייערע דריי טעכטער.
פישער, לייבקע (קאטשעק), זיין פרוי און זייערע דריי זין און צוויי טעכטער.
פעלדהאַמער, זיידע און זיין פרוי גיטשקע.
פעלדהאַמער, מאָטיע (דער קצב), זיין פרוי און קינדער.
פעלדהאמער, הערש, זיין פרוי און זייערע צוויי זין, לייב, זיין פרוי און קינדער און דוטשע, זיין פרוי זעלדע קאָרן און זייערע קינדער און טאָכטער פערל.
פעלדהאַמער, משה, זיין פרוי און זייערע קינדער.
פעלדהאַמער, אבא, זיין פרוי און זייערע קינדער.
פעלדהאמער, זיידע (דער קצב) און זיין פאמיליע.
פעלדהאַמער, איציק, זיין פרוי, זייער טאָכטער, מיט זייערע דריי זין, הערשל און זיין פאמיליע, שמערל און זיין פאמיליע און מרדכי.
פעלדהאמער, משה (דער קצב) און זיין פאמיליע.
פוכס, משה (דער שטומער שניידער), זיין פרוי און קינדער.
פוכס, אסתר און איר זון בובי.
פישבאַך, מאָריץ, זיין פרוי און קינדער.
פלעכנער, נפתלי, זיין פרוי און קינדער.
פלעכנער, משה (דער סטאָליער),זיין פרוי און זייערע קינדער.
פרייד, הערש׳ס דריי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
פינקלשטיין מרים דבורה, אירע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
פינקלשטיין ,איציע און זיין פאמיליע.
פליישער ,פישל׳ס פרוי מעניע, איר טאָכטער פינא ,אירע צוויי זין, מענדל און משה.
צוויבאַך, טאטקע (בערל), זיין פרוי נעסיא און זייערע צוויי זין, אברהם

יצחק און יעקב און זייערע צוויי מיידלעך פּעפּי און שלימה.
צוויבאַך, חיים, זיין פּרוי און זייערע צוויי טעכטער און זון מאיר.
צירל, שלמה און זיין פאמיליע (פון ריבנע).
צירל, שמעון און זיין מוטער
צירל, מאיר (דער פּופּציקער), זיין פּרוי און קינדער.
צייגער, יאָסל, זיין פּרוי מאַטעל, זייערע צוויי טעכטער פאנציע, איר מאַן
און קינדער, יוטע איר מאַן און קינדער, און זייערע צוויי זין, הערשל אוּן
לייבעלע
צאַך, משה חיים (דער מלמד) און זיין פאמיליע.
צוקערמאַן, אברהם, זיין פּרוי און זייערע דריי זין, מענדל, זיין פּרוי, משה און
יעקב, זיין פּרוי, קינדער. און זייערע צוויי טעכטער דאַניאַ, איר מאַן אוּן
קינדער און אסתר מיט איר מאַן און קינדער.
קאַהן, הערשל, זיין פּרוי קיילע און זייערע זעקס קינדער.
קאהאנע, מוניע, זיין פּרוי און זייערע צוויי קינדער.
קאהאנע, דר .אסתר און איר פאמיליע.
קאַהן, לייביש (דער שוחט), זיין פימיליע, און דריי זין, איציק, זיין פאמיליע,
הערשל, זיין פאמיליע און זיידע מיט זיין פאמיליע.
קאסוואן, ריבע (פּרוי פון משה מאיר), אירע צוויי זין, חיים אברהם, זיין
פּרוי און קינדער און איציק, זיין פּרוי און קינדער און אירע צוויי טעכטער,
ביילע פּייגע איר מאן און צוויי זין און מיניע מיט איר מאַן און קינד.
קאַסנער ,אברהם און זיין פאמיליע.
קאַסנער, לייזער און זיין פּרוי.
קאסנער, שרה (די שווארצע) און איר ברודער יאנקל.
קאַסנער ,איציע (דער בעדער), זיין פּרוי און זייער טאַכטער עטל, איר מאן
און קינד, און זייערע צוויי זין, לייזער, זיין פּרוי און קינדער און שמעון מיט
זיין פּרוי און קינדער.
קאַלער, הערש און זיין פאמיליע (פון קאַבאַק).
קאלער, שלום און זיין פאמיליע (פון קאבאק).
קאַץ, פּייגע (די רפאליכעס).
קאַץ, רפאל און זיין פּרוי עלקא, זייערע צוויי זין, אברהם איציע, זיין פּרוי
און קינדער און אנשל מיט זיין פּרוי און קינדער.

קאַץ, ברוך, זיין פרוי, זייערע צוויי זין מיט זייערע משפחות און זייערע צוויי טעכטער מיט די פאמיליעס.

קלינגער, אנשל און זיין פרוי חנה, און זייערע דריי זין, יאָסל, משה און לייב.

קלינגער, גרשון, זיין פרוי ברריינטשע, זייער טאָכטער חנה, און זייערע צוויי זין, לייב (בוניע) און קאַרל.

קלינגער, הערש לייב, זיין פרוי לוירא און זייערע צוויי זין, ליאָניע און ניאמיע.

קלינגער, מאיר וואָלף׳ס צוויי זין, מענדל און שמעון.

קלעטערער ,ישראל, זיין פרוי און טאָכטער.

קלעטערער, בנימין און זיין פרוי.

קלעטערער, יהושע׳ס דריי טעכטער און זייערע פאמיליעס, שבע, וויטעל און אידל.

קליגער ,שמואל, זיין פרוי און זייערע צוויי קינדער.

קלאַר, שלמה, זייניע דריי שוועסטער, שפריניע און איר מאַן, שרה און איר מאן און קינדער, און לאָרציע מיטן מאן און זייער זון.

קאָרן, קאָפל, זיין פרוי און זייערע צוויי זין.

קאָרן, משה, זיין טאָכטער רבקה׳לע און זייניע צוויי צוויי זין, אָשר אייזיק, זיין פרוי און קינדער, און הערשעלע.

קאָרן, זלמנ׳ס פרוי, איר זון ישראל מיט זיין פרוי און קינדער.

קרעמער, אברהם און זיין פרוי שרה׳צע.

קרעמער, הערש, זיין פרוי טויבע סופר און זייערע קינדער.

קרעמער, משה, זיין פרוי און קינדער.

קרעמער, חיים לייב, זייניע צוויי טעכטער און פאמיליעס.

קרומהאָלץ, ניסן.

קרומהאָלץ, משה, זיין פרוי און זעיירע צוויי טעכטער מיט די פאמיליעס.

קרומהאָלץ, נחום יאָסל , זיין פרוי און זייערע דריי טעכטער, זייערע מענער און קינדער, און זייערע צוויי זין, פיניע, זיין פרוי און קינדער און משה.

קרומהאָלץ, וואָלף און זיין פרוי.

קרומהאָלץ, בערציע, זיין פרוי און זייערע צוויי קינדער.

קרומהאָלץ, זיידע, זיין פרוי, זייער זון און טאָכטער און זייערע פאָמיליעס.

קויפמאַן ,אנשל, זיין פרוי בלימע און זייער זון חיים.

קנאַללער, זיגמונט, זיין פרוי טינא און זייערע צוויי זין, עדמונד און ריסי (ריכאַרד).
קעז, זיידע, זיין פרוי נעכע און זייערע פיר קינדער.
קימעל, בערל, זיין פרוי חנה און זייער זון מעכל מיט זיין פרוי און קינד.
קעז, יאַנקל, זיין פרוי און זייער אייניקל חייקע שטיר און איר מאַן מאַררים קרומהאָלץ (פון יאַבלאָניץ) און זייער זון.
קליין, וואָלף און זיין פרוי.
קערנער, שמואל, זיין פרוי און זייערע צוויי זין, מעכל, זיין פרוי און קינדער, און משה, זיין פרוי און זייערע קינדער, און זייער שוועסטער מיט איר מאַן און קינדער.
ראפאפאָרט, יוסף, זיין פרוי דינה און זייערע דריי זין, מנחם, לייב און משהלע.
ראָזנער, משה און זיין פרוי.
ריבער, יאָסל און זיין פאמיליע.
ריבער, אנשל, זיין פרוי גאָלדע און זייער זון דוד (דוגיע) און זיין קוזינע סוצע.
ראָזנהעק, הערש׳ס פרוי און אירע דריי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
ריגדנער, לאה (משה שוסטערס טאָכטער) און אירע צוויי קינדער.
רייזער, חיים מאיר, זיין פרוי דבורה העניע און זייערע דריי זין, אברהם לייב, שלמה און יעקב.
רייזער ,יעקב.
רייזער ,חיים.
רייזער ,רעניצע.
רייזער, רחל.
רעמער, טויבע (די פרוי פון פויל רעמער) און אירע צוויי קינדער.
רעגענשטרייף, אברהם. זיין פרוי און זייער טאָכטער.
רעגענשטרייף, הערשל, זיין פרוי און זייערע קינדער.
רעגענבויגן, זיידע, זיין טאָכטער און זייניע צוויי זין און זייערע פאמיליעס.
רעש, איציק, זיין פרוי און זייערע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס און זייער זון ,זיידע.
שאם, חיים פעסי רויזעס, זיין פרוי און זייער טאָכטער מיט איר פאמיליע.
שאטנער, זיידע, זיין פרוי און זייערע צוויי זין משה, זיין פרוי און קינדער און יעקב און זייער טאָכטער מאלציע מיט אירע קינדער.

שאטנער, גדליה, זיין פרוי און זייערע צוויי קינדער.
שאטנער, אליהו און זיין פרוי
שאטנער, חיים, זיין פרוי און זייער טאכטער טויבע און איר פאמיליע.
שארפשטיין, חיים, זיין פרוי און קינדער.
שערצער, איציע, זיין פרוי, זיינע צוויי זין, אירע, און לייב מיט זיין פרוי ראזא
פפוי, און זייער קינד, זיינע צוויי טעכטער, מאלציע מיטן מאן און קינדער
און עטקע און איר מאן. זייער מוטער שיינדעל.
שעכטער, אברהם דער בוכבינדער, זיין פרוי און זייערע דריי זין.
שעכטער, הענדל, זיין פרוי און קינד.
שעכטער, אברהם דער לעדער־סוחר און זיין פרוי.
שעכטער, מרדכי איציק, זיין פרוי און זייערע דריי זין, דוד און זיין פאמיליע,
נטע, זיין פרוי און קינדער און ישראל. זייערע דריי טעכטער, רבקה און
איר פאמיליע, הענית און חיה און זייערע פאמיליעס.
שעכטער, חייצע (פרוי פון יעקב שעכטער) און זייערע צוויי זין, מרדכי און
יצחק.
שעכטער, רפאל, זיין פרוי באבציע און זייערע קינדער בתיה און שמואל.
שעכטער, שמואל.
שעכטער, הענדל און זיינע קינדער מינדל, אסתר, אברהם, פעסיע, דבורה
און נפתלי.
שעכטער, מאיר:ס פרוי שיינדל, אירע דריי טעכטער דבורה און איר מאן
זעליק מענטשל און זייערע צוויי קינדער, גיטשע און שרה. זייער זון שלמה
מיט זיין פרוי און קינד.
שמערץ, ניסן, זיין פרוי און קינדער.
שמערץ, משה, זיין פרוי מלכה און זייער זון אברהם, זיין פרוי פייגע און
זייערע קינדער בעטי און פרץ.
שמערץ, זלמן.
שמערץ, שלמה און זיין משפחה.
שמערץ, פרץ און זיין פאמיליע.
שטרויס, מאנאלע׳ס טאכטער ריינע און איר פאמיליע.
שטריוס, משה, זיין פרוי און פינף זין, זיידע, זיין פרוי און קינדער, נח, זיין
פרוי און קינדער, בנימין, זיין פרוי און קינדער, ראובן, זיין פרוי און

קינדער און חיים. זייער טאָכטער, שיינדל, איר מאן און קינדער.
שטרויס, ישראל.
שטיינברעכער, משה חנה'עס און זיין פאמיליע.
שטיינברעכער, חיים לייב און זיין פרוי און זייערע צוויי זין און צוויי טעכטער מיט זייערע פאמיליעס.
שטיינברעכער, בריינציע און אירע קינדער.
שטיינברעכער, מאיר, זיין פרוי און זייער טאָכטער. און איר פאמיליע.
שטיינברעכער, איטשעלע (דער בעל עגלה), זיין פרוי און זייערע קינדער.
שטייגמאַן, אברהם, זיין פרוי ריינע עטינגער, זייערע צוויי זין זיגפריד און יולעק.
שטייגמאַן, בערטא און איר מוטער.
שטייגמאַן, פריץ.
שטייגמאַן, וואָלף און זיין פאמיליע.
שטייגמאַן, פּינע, זיין פאמיליע, זייער מוטער, אירע צוויי טעכטער און זייערע פאמיליעס.
שטעטנער, מענדל און זיין פרוי.
שטענגל, שלמה און זיין פאמיליע (פון ריבנע).
שטיין לייביש און זיין פאמיליע.
שטיין, פּעסיע, אירע צוויי טעכטער, ביילע און איר פאמיליע און שבע.
שטיינקאָהל, אליהו, זיין פרוי פריידע מאָנדעל און זייערע קינדער, מעדזיא און העסיא.
שטענגל, העגדל (דער שוסטער), זיין פאמיליע און זיין מוטער, מינגע און אירע צוויי טעכטער.
שטענגל, דוטשע, זיין מוטער און שוועסטער.
שוואַרץ, משה און זיין פאמיליע.
שוואַרץ, יוסל, זיין פרוי און זייערע צוויי זין.
שוימאַן, זיידע, זיין פרוי, זייער טאָכטער דאָניא און זייערע צוויי זין, אברהם און חיים.
שוימאַן, יודל, זיין פרוי ראָזאַ, זייער טאָכטער גוסטאַ און איר מאַן, און זייערע צוויי זין, איזיע און פּופּע.
שיבער, יענטע, אירע צוויי טעכטער און דריי זין און זייערע פאמיליעס.

שיזעל, זיידע, זיין פרוי מעטא און זייערע דריי קינדער.
שירן, וואלף, זיין פרוי אסתר סענדער און זייערע קינדער.
שירן, גבריאל, זיין פרוי און קינדער.
שוסטער, משה און זיין פאמיליע.
שלוי, מאטיע׳ס פאמיליע.
שלוי, שרה, אירע דריי זין און זייערע פאמיליעס.
שמעטערער, יודל, זיין פרוי, זייערע דריי זין און זייער טאכטער און זייערע פאמיליעס.
שמעטערער, מינדל.
שמעטערער, שמואל, זיין פרוי שרה, זייער טאכטער באבעלע און זייערע פיר זין, הערש מיט זיין פרוי און קינדער, שלום מיט זיין פרוי און קינדער, זיידע און לוזער.
שמיד, מעכל און זיין פאמיליע.
שנאפף, דוד און זיין מוטער.
שנאפף, יוסל, זיין פרוי לאה און זייער זון חיים און זיין פרוי חיה און זייערע דריי קינדער.
שנאפף, מלכה און איר פאמיליע.
שניצער, חיים און זיין פאמיליע.
שניצער, קלמן, זיין פרוי, זייערע צוויי זין, הערשל או זיין פרוי העניע מאשקאוויץ און זייער טאכטער חיה שרה און אבא מיט זיין פרוי און קינדער.
שניצער, אבא (פון דער געריכטס גאס), זיין פרוי און זייער טאכטער מיט איר פאמיליע.
שער, בוצע, איר טאכטער איפיקא ,איר מאן און קינדער, איר זון משה.
שער, משה (דער מעל סוחר), זיינע צוויי טעכטער און זיינע פיר זין מיט זייערע פאמיליעס.
שער, אייזיק, זיין פרוי ביילע, זייערע קינדער הערש און לייזער.
שער, פייגע, איר טאכטער עטל, איר מאן מויציק פליישער און זייערע צוויי קינדער.
שערף, פיניע, זיין פרוי און קינדער.
שערף, יהושע, זיין פרוי און קינדער.
שערף, פסח, זיין פרוי און קינד.

שערף, מענדל, זיין פרוי און קינדער.
שערף, שמואל, זיין פרוי גוסטא שטייגמאן און זייער קינד.
שערף, שלמה און זיין פרוי.
שערף, אלתר, זיין מוטער, זייגע שוועסטער און זייערע פאמיליעס.
שערף, גדליה און זיין פאמיליע.
שמיד, זיידע און זיין פאמיליע.
שפערבער, משולם, זיין פרוי און זון.
שפערבער, שיינטשע, די פרוי פון הערש שפערבער, אירע צוויי טעכטער ,דינה
און איר מאַן קאַפּל קאַרן און זייערע צוויי זין, און באבעלע מיט איר מאַן
יוסל לויב און זייער קינד.
שפיגל, לייבטשע און זיין פאמיליע.
שפיגל, איציק, זיין פרוי און קינדער.
שיבער, איציק, זיין פרוי און קינדער.
שיבער, בערציע, זיין פרוי און קינדער.
שיבער , בתיה, איר מאן און קינדער.
שיבער, רחל, איר מאַן און קינדער.
שענקל, וואלף בער, זיין פרוי און זייער טאַכטער.

שלום וואַרט

יחזקאל ל״ז, לויט דער איבערזעצונג פון יהואש.

איבער די פוילישע פעלדער און וועלדער, איבער די בערג און טאָלן פון גאַליציע און אוקראַאינע, ליגן צעזייט און צעשפרייט — ווי אַ זכר פון דעם געוועזענעם גרויסן יידישן קיבוץ אין פוילן, — אַ לאַנגע קייט פון גרויסע און קליינע מאַסן־קברים: אין די קברים רוען די ביינער פון די מילאָנען יידישע קדושים, וואָס זיינען אומגעקומען אויף אַן אכזריותדיקן אופן דורך די הענט פון די דייטשע רוצחים און זייערע אוקראַאינישע ארויסהעלפער, אין די בלוטיקע מלחמה־יאָרן פון 1942־1944.

אין די פאַרוואַקסענע מאַסן־קברים, אונטער די יונגע ביימעלעך און גראָזן, ליגן די פאַרטריקנטע ביינער פון אונזערע, טייערע און אומפאַרגעסלעכע שוועסטער און ברידער; זיי רוען דאָרט און ווארטן ביז די וויזיע פון דעם נביא יחזקאל, ביי די ברעגן פון טייך כבר אין בבל, זאָל פאַרווירקלעכט ווערן.

און ער האָט מיך אַראָפגעלאָזן אין מיטן פון דעם טאָל
פון ביינער. און ער האָט מיך פאַרבייגעפירט פאַרביי זיי רונד, אַרום,
ערשט זיי זיינען געווען זייער פיל איבערן טאָל.
און פאַרוואָר, זיי זיינען געווען זייער פאַרטריקנט,
און ער האָט צו מיר געזאָגט:
מענטשנקינד, קענען די דאָזיקע ביינער לעבעדיק ווערן?
האָב איך געזאָגט: גאָט דו האָר, דו ווייסט דאָך.
האָט ער צו מיר געזאָגט: זאָג נביאות צו דידאָזיקע
ביינער,
און זאָלסט זאָגן צו זיי:
איר טרוקענע ביינער הערט דאָס וואָרט פון גאָט.

אזוי האט געזאגט גאט דער האר צו דידאזיקע ביינער:
זעט, איך בריינג אריין אין אייך אן אטעם,
און איר וועט לעבעדיק ווערן.
יא, איך וועל געבן אויף אייך אדערן.

און זאלסט זאגן צו דעם אטעם.
אזוי האט געזאגט גאט דער האר:
פון די פיר ווינטן קום, דו אטעם,
און הויך אריין אין די דאזיקע הרוגים,
אז זיי זאלן לעבעדיק ווערן.

און איך האב נביאות געזאגט
אזוי ווי ער האט מיר באפוילן,
און דער אטעם איז אין זיי אריין,
און זיי האבן זיך געשטעלט אויף זייערע פים,
א זייער, זייער גרויסע מחנה.
און ער האט צו מיר געזאגט:
מענטשנקינד,דידאזיקע ביינער, זיי זיינען
דאם גאנצע הויז פון ישראל;
זע ,זיי זאגן:
פארטריקנט זיינען אונדזערע ביינער,
און פארלארן איז אונדזער האפנונג;
פארשניטן זיינען מיר.
דרום זאג נביאות, און זאלסט זאגן צו זיי;
אזוי האט געזאגט גאט דער האר:
זע, איך עפן אייערע קברים,
און וועל אייך, מיין פאלק, אויפברייננען פון אייערע
קברים.
און אייך ברייננען אויף דער ערד פון ישראל.

ערשטער קיטעווער קראנקן
אונטערשטיצונגס פאַראיין
אין ניו יאָרק

צו זיין זעכציק יאָריקן יובילעאום

ערשטער קיטעווער אונטערשטיצונגס-פאראיין פון נ. י.

(צו זיין זעכציק יאריקן יובילעאום)

נאָכן שרעקלעכן חורבן פון קיטעוו, נאָכדעם ווי די דייטשן און די אוקראאינער האָבן אויף אַ שרעקלעכן אופן, אין די יאָרן 1942 און 1943 אומ־געבראַכט אלע יידן, און דערמיט פארניכטעט יעדן שפור פון יידן און זכר פון יידישקייט אין דער היסטאָרישער שטאָט, — נאָכדעם, איז דער קיטעווער פאָראיין פון ניויאָרק פארבליבן די איינציק־אָרגאניזירטע גרופּע פון קיטעווער יידן וואָס פירט אָן אַ פאַרצווייגטע געזעלשאפטלעכע פילאַנטראָפישע ארבעט אונטערן נאָמען: „קיטעווער סיק און בענעוואָלענט סאָסייטי אָוו ניו יאָרק".

די געשיכטע פון דעם קיטעווער פאראיין אין ניו יאָרק האָט זיך אָנ־געהויבן אין יאָר 1897, וועו די קיטעווער פּיאָנערן, וואָס האָבן אימיגרירט קיין אמעריקע, האָבן זיך אָרגאַניזירט און געגרינדעט דעם ערשטן קיטעווער קראַנקן־אונטערשטיצונגס־פאָראיין.

די ערשטע יידישע איינוואַנדערער פון קיטעוו קיין אַמעריקע, אין די לעצטע יאָרן פונעם 19־טן יאָרהונדערט, זענען געווען קינדער פון אָרעמע יידישע עלטערן, וואָס האָבן אין קיטעוו געלעבט אין דחקות און דלות. וועו זיי זיינען אונטערגעוואַקסן און האָבן זיך פאָרטראַכט וועגן זייער מצב, זיינען זיי געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז אין דעם קליינעם און צוריק־געשטאַנענעם קיטעוו — אָן די נויטיגע שולן און בילדונגס אַנשטאַלטן — איז פאָר זיי ניטאָ קיין צוקונפט. זיי האָבן געזוכט וועגן וויאזוי זיך ארויסצורייסן פון דער אָרעמקייט און צוריקגעשטאַנענקייט און שאָפן פאר זיך א בעסערן קיום..

צו יענער צייט זיינען דערגאַנגען קיין קיטעוו די ערשטע ידיעות וועגן לעבן אין דער „גאָלדענער מדינה" — דער פרייער אמעריקע; דאָס לאַנד, וואָס איז דער מקום־מקלט פאר אַלע אונטערדריקטע און געפּרוּפט; דאָס לאַנד, וואָס נעמט אויף מיט אָפענע אָרעמס יעדן מענטשן, אָן אונטערשייד פון רעליגיע אָדער ראַסע דאָס לאַנד פון אומבאַגרענעצטע מעגלעכקייטן, וואו

יעדער איינער לויט זיינע פעאיקייטן, קען זיך ארויפאַרבעטן און אפילו ווערן רייך, און, דער עיקר, וואו יעדער איינער קען לעבן און זיך אויפפירן לויט זיין געוויסן און איבערצייגונג.

די ערשטע פאַר יאָר האָבן די קיטעווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק ניט געלעקט קיין האַניק. עס איז געווען באטירלעך, אַז מענטשן וואָס זיינען געקומען פון א קליין שטעטל, וואו אייגער האָט דעם צווייטן געקענט, זאָלן זיך פילן עלנד אין דעם גרויסן און טומלדיקן ניו יאָרק.

אָן דער לאַנדס־שפראַך, אָן פריינט און באַקאַנטע, נאָר פול מיט גלויבן אין זייער פיאַנעריישער שליחות, האָבן זיך אונזערע ערשטע קיטעווער געגומען צו דער ארבעט. זיי האָבן געארבעט ביי די שווערסטע באַדינגונגען, אין פארשיידענע שעפער, צו צוועלף און פערצן שעה א טאָג, מערסנס זיינען זיי געשלאָפן אויף די ארבעטס־פלעצער, מורא האָבנדיק טאָמער פאַרלאָזן זיי דעם פלאַץ, וועט אָן אַנדערער פארנעמען זייער אָרט. אין די שווערסטע באדינגונגען פון „סוועט־שאָפ" האָבן די קיטעווער יידן געארבעט און געטרוימט וועגן א בעסערן און א גרינגערן מאָרגן פאַר זיך און זייערע משפחות. אַזוי האָבן זיי געארבעט טאָג־איין־טאָג־אויס, האָבן אָפגעשפאָרט פון מויל און צענויפגעלייגט א דאָלאר צו א דאָלאר כדי דערמיט העלפן זייערע קרובים אין דער אלטער היים.

אַז די קיטעווער אימיגראַנטן האָבן זיך א ביסל אויסגעגרינט האָבן זיי אָנגעהויבן טראכטן און זוכן מיטלען ווי אראָפברייגען אַהער זייערע קרובים פון דער אלטער היים. מען האָט אויך געפלאָנט וויאזוי זיך פון צייט צו צייט טרעפן און זיך קעגנזייטיק ארויסהעלפן און בכלל וויאזוי זיך אויסצולעבן אין א קיטעווער סביבה אין גרויסן ניו יאָרק. דעמאָלט — געווען איז עס אין יאָר 1897 — זיינען זיך די ערשטע עטלעכע קיטעווער לאַנדסלייט פון ניו יאָרק צענויפגעקומען און געגרינדעט דעם ערשטן קיטעווער קראנקן־אונטערשטיצונגס־פאראיין.

די אויפגאבן און צילן וואָס דער פאראיין האָט זיך געשטעלט זיינען געווען: העלפן די קראנקע און נויטבאַדערפטיקע מיטגלידער דאָ, אפן אָרט, און אונטערנעמען א סטאַביל הילפס־טעטיקייט פאַר די אָרעמע יידישע שיכטן אין דער אלטער היים. אין יאָר 1897 האָט דער פאראיין געציילט צען מיטגלידער, אָבער א דאנק דער אויפקלערונג און דער קאָנסטרוקטיווער

הילף פאר די מיטגלידער, ווי אויך א דאנק דער שטייגנדיקער עמיגראציע האָט זיך די צאָל מיטגלידער פארגרעסערט פון טאָג צו טאָג און פון יאָר צו יאָר. אין יאָר 1937 האָט שוין דער קיטעווער פאראיין געציילט 135 מיט־גלידער, קיטעווער משפחות. ניט אַלע קיטעווער יידן פון ניו יאָרק געהערן צום קיטעווער פאראיין און בלויז אַ קליינער טייל פון קיטעווער לאנדסלייט מחוץ ניו יאָרק זענען מיטגלידער אין פאראיין.

די צילן פאר וועלכע די ערשטע קיטעווער האָבן געגרינדעט דעם פאראיין און די הת׳חייבות׳ן וועלכע זיי האָבן אויף זיך גענומען לגבי זייערע מיטגלידער און לאנדסלייט, האָט דער קיטעווער פאראיין, אין פארלויף פון זיין זעכציק יאָריקער עקזיסטענץ דורכגעפירט בשלימות און אפילו איבער־געשטיגן.

דער פאראיין איז אן עכט דעמאָקראטישע אָרגאניזאציע. די אָרגאני־זאָטאָרישע ארבעט, די פארשיידענע הילפס־טעטיקייטן און די גאנצע ארבעט אין און מחוץ דעם פאראיין, וועלכע דורכגעפירט אויף אן עכט דעמאָקראטישן אופן. בייַ די מיטינגען, וואָס וועלן אפגעהאַלטן איינמאָל א חודש, וועלן אלע אַקטועלע פראגן און פּראָבלעמען, וואָס זיינען נוגע דעם פאראיין, דיסקוטירט און ענטשידן דעמאָקראטיש און יעדער מיטגליד קען ארויסזאָגן זיין מיינונג און שטימען פאר אָדער קעגן.

דער פאראיין פירט דורך געזעצלעכע וואַלן איינמאָל א יאָר, אין די חדשים נאָוועמבער און דעצעמבער, פאר די וואלן וועלן געמאכט ערשטע און צווייטע נאָמינאַציעס און די מיטגלידער קאָנען נאָמינירן קאנדידאטן פאַר אַלע באאמטע. נאָכדעם וועלן דורכגעפירט די וואלן און די פירער פון פאראיין פּאלן קומענדיקן יאָר וועלן דערווייילט מיט א מערהייט שטימען.

די סטאַבילע הכנסות פון פאראיין זיינען פון דעם אָפּצאָל וואָס יעדער מיטגליד צאָלט יעדן קוואַרטל. כדי צו דעקן די ספעציעלע נויטיקע הוצאות וועלן די מיטגלידער ביישטייערט מיט א ספעציעלן טעקס (שטייער) אָדער זיי שאָפן גוטוויליק די נויטיקע סומע פאלן צוועק.

די געווויינלעכע הויפּט בענעפיטן וואָס דער פאראיין גיט די מיטגלידער זיינען פינינציעלע הילף, קראַנקען־בענעפיט, טויטן בענעפיט, קרקע אן אייגענע שול און אזוי ווייטער.

דער פאראיין פלעגט פאר דער מלחמה שיקן יעדער יאָר קיין קיטעוו

געלט פאר מעות חיטים און יערלעכע סובסידיעס פאַר די קיטעוועד צדקה־אינסטיטוציעס און פאר די רעליגיעזע הצטרכות'ן פון די קיטעוועד יידן.

דער פאראיין האָט אויסער דער שטיצע צו דער היימשטאָט אויך געהאָלפן מיט יערלעכע סובסידיעס די היגע יידישע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס ,ווי דעם האיאס ,דזשאָינט, יונייטער דזשואיש אַפּיעל און אַנדערע.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג , ווען די קיטעוועד יידן, וואָס זיינען אוועק פון שטאָט אויס מורא פאר די קאָזאַקן, האָבן זיך צוריקגעקערט און געטראָפן חרובע היימען ; אַז דער עלטע און די נויט צווישן די אלמנות און יתומים — קרבנות פון שרעקלעכן קריג — איז געווען גרויס, האָט דער קיטעוועד פאראיין פון ניויאָרק אויסגעשטרעקט זיין ברודעלכע האַנט איבערן ים און געשיקט ברייטהארציקע הילף און געלינדערט די נויט און ליידן פון די פאראָרעמטע קיטעוועד יידן.

אַ חוץ די פינאַנציעלע הילף וואָס דער פאראיין האָט דעמאָלט געשיקט, האָט ער אויך געהאָלפן לעזן אייגע פון די אַנגעוויטיקטע נאָך־מלחמה פּראָב־לעמען אין קיטעוו, דאָס פּראָבלעם פון אָרעמע יידישע יתומים. א דאנק דעם גרעסערן סכום וואָס דער פאראיין האָט צו דעם צוועק אריינגעשיקט קיין קיטעוו, און א דאנק דער ענערגישער ארבעט פון די קדושים דר. מארקוס אלעסקער און מיין פרייַנד אייזיק גרעבלער איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן אין קיטעוו דער יידישער בית יתומים וואָס איז געווען א וואַרעמע היים אוז א בילדונגס־אינסטיטוציע און אויך אַ פּאָר־שולע פאר די יידישע יתומים.

אין יאָהר 1925 האָט דער פאָראיין אויך אריינגעשיקט געלט פאַר וועלכע מען האָט אָפּגעקויפט אַ הויז אַנטקעגן חסידישן בית־מדרש און דאָרט אייַנ־געאָרדענט אַ פאבריק פאר קילעמס אין וועלכער די יתומים האָבן זיך געלערנט די מלאָכה און געווארן פאַכלייט.

נאָך דער גרעסטער פאָלקס־קאַטאַסטראָפע, די שרעקלעכע מלחמה־יאָרן 1939 ־ 1944, ווען עס איז געלינגען בלויז א קליינער צאָל פון אונזערע לאַנדס־לייט זיך צו ראטעווען פון דעם זיכערן טויט, און האָבן אָנגעהויבן צו וואַנדערן פון לאנד צו לאנד, פון שטאָט צו שטאָט, נע ונד ,הונגעריק און נאקעט, אַן א היים און א דאָך איבערן קאָפּ, — דעמאָלט, אין דער גורל־שעה פאר דער שארית־הפליטה פון קיטעוו, האָט דער קליינער קיטעוועד פאראיין פון ניו יאָרק באוויזן דורך מעשים, אַז ער איז דערוואָקסן צו דער היסטאָרישער

ראָלע ,וואָס דער נאציאָנאלער יידישער גורל האָט אויף אים ארויפגעלייגט. דער פאראיין האָט דעמאָלט געגעבן הילף, פאר וועלכע ער פאַרדינט באמת גרויס אַנאַרקענונג. דורך פאַרשיידענע וועגן און אויף אַ שנעלן און ווירק־זאַמען אופן האָט דעמאָלט דער פאראיין געשיקט הילף פאַר יעדן לאַנדסמאַן, מען האָט געשיקט וואָס מען פארלאַנגט: מעדיקאַמענטן, קליידער, געלט. דער פאראיין האָט אויך געהאָלפן פארבינדן די פארבליבענע לאַנדסלייט מיט זייערע קרובים.

פון נאָך דער לעצטער וועלט־מלחמה שטייען אונזערע לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך באַזעצט אין ישראל, אין פארבינדונג מיט דעם פאראיין אין ניו־יאָרק, וועגדן זיך צו אים מיט זייערע בקשות און פראָבלעמען און דער פאראיין באמיט זיך נאָכקומען זייערע פארלאַנגען לויט די מעגלעכקייטן ,און ווייזט בכלל ארויס גרויס אינטערעס אין יעדן געראטעוועטן לאַנדסמאַן.

דאָ מוז מיט באַזונדערער אנערקענונג דערמאָנט ווערן די הילפס־ארבעט וואָס די קיטעווער ליידיס אוקזילערי — אָונטער דער אָנפירונג פון דער ענערגישער פרעזידענטין רעי הייט — האָט פאר די לעצטע צען יאָר גע־לייסטעט פאַר דעם פאראיין און די קיטעווער לאַנדסלייט.

לאָמיר דאָ דערקלערן, אַז אָן דער מיטארבעט און מיטהילף פון דער לעידיס אוקזילערי, וואָלט דער פאראיין ניט אימשטאַנד געווען דורכצופירן זיין הילפס פראָגראם אויף דעם ברייטן פארנעם. די פרויען פון דער לעידיס אוקזילערי האָבן פארשטאַנען אויסצונוצן יעדע פאסיקע געלעגנהייט פאר זאַמלען פאָנדן, ווי יזכור־אַפיעלס, א מעות־חיטים אַקציע, ,,קארד־פאַרטיס״, וואָס זיי האָבן ספעציעל אראנזשירט. יעדע אונטערנעמונג פון די פרויען איז דורכגעגאַנגען מיט גרויס דערפאָלג און געבראַכט די געוואונטשענע רע־זולטאַטן. פאר איר וואונדערבארער ארבעט האָט דערפאר די לעידיס אוק־זילערי פארדינט די אַנאַרקענונג און געוואונען דעם רעספעקט פון אלע קיטעווער לאַנדסלייט.

אין די ראָמען פון אין קאָפיטל איז, פאַרשטייט זיך, אוממעגלעך צו באַשרייבן אַלע פירער, פרעזידענטן און סעקרעטערן פון דעם פאראיין, ווי שמחה צוויבאַך, מאָקס רייזער, יוסף העבל, איזידאָר איזענבערג, און אנד. און די אַלע אקטיוויט מיטגלידער, וואָס האָבן זינט דעם ערשטן טאָג פון דער עקזיסטענץ פון פאראיין ביזן הייַנטיקן טאָג, מיט עקשנות און אויסדויער,

געהאָלפן דעם בוי און דער אַנטוויקלונג פון דעם פאַראיין און אים פאר־ וואַנדלט אין אַ הליפס־אינסטיטוציע, וואָס איז דער שטאָלץ פון יעדן קיטעוועד לאַנדסמאַן. איך וויל זיך דעריבער אָפשטעלן בלויז אויף עטלעכע לאַנג־יאָריקע אַקטיוויטעט מיטגלידער, וואָס פירן היינט אַן מיט דעם פאראיין און וועלכע זיינען די הויפּט־ זיילן פון דער ארגאניזאַטאָרישער ארבעט.

אונזער לאנג־יאָריקער פֿרעזידענט ווילי סויפער פאַרמאָגט אלע גוטע מעלות, וואָס אַ פאראַנטוואָרטלעכער פרעזידענט פון אַזאַ פאראיין דאַרף האָבן .ער איז א פריינטלעכער און גוטמוטיקער מענטש און האָט תמיד אַ גוט וואָרט פאַר יעדן מיטגליד. ער וויייט ארויס אַ סך געדולד ביי די זיצונגען פון פאראיין, אפילו לגבי די טעמפּראַמענטפולע מיטגלידער... און באמיט זיך תמיד געפינען א זכות און דערפילן די פאראַנגען פון די מיטגלידער.

אויסער זיינע פליכטן אַלס פרעזידענט דערפילט אויך ווילי סויפער מיט גרויס איבערגעבנקייט זיינע פליכטן אַלס לאַנג־יאָריקער האָספיטעלער פון דעם פאַראיין. וועג א מיטגליד ווערט קראנק איז ווילי דער ערשטער, וואָס פאַראינטערעסירט זיך מיט דעם חולה. ער איז אים מבקר חולה אין דער היים אָדער אין שפּיטאָל און זעט אים צו העלפן.

דער וויס־פֿרעזידענט פונעם פאַראיין מאָרים הייט נעמט אויך אַן אקטיוון אַנטייל אין יעדער טעטיקייט. ער האָט באזונדערס ארויסגעוויזן פארשטענדעניש און אינטערעס אין די אקציעס וואָס זיינען דורכגעפירט געוואָרן צו פאראייביקן די קיטעווער קדושים. מאָרים הייט האָט אונטערשטיצט און ענערגיש דורכ־ געפירט דעם פלאַן אויפצודעקן א גרויסע מצבה, א דענקמאָל פאַר די קיטעווער קדושים אויף דער קרקע פון נייעם קיטעווער בית עולם, — אויף דער מאָנטע־ פיאָרע סעמעטערי.

קלמן שנאַפּף איז דער לאַנג־יאָריקער רעקאָרדינג סעקרעטער (פראָטאָקאָל סעקרעטער) פון פאראיין. ער איז דער בעסטער אויסטייטשער פון דער קאָנסטיטוציע פון פאראיין, וואָס דינט ווי אַ מין תורה־שבעל־פּה, וועלכע די אַלטע גוואַרדיע האָט אויסגעארבעט. קלמן האָט אונטער זיך אַ סטאָזש פון א סך יאָרן געטרייע ארבעט פאר דעם קיטעווער פאראיין.

דער לאַנג־יאָריקער פאָרזיצער פון רעליף פון דעם פאראיין איז נתן גאָטליב. דאָס איז אַ פערזאָן מיט א ווארעם יידיש הארץ און א מיטפילנדיקער יידישער נשמה. אויף אים קען געזאָגט ווערן: גוט איז דער לאַנדסמאַנשאפט

וואָס האָט אזא לאַנדסמאַן און גליקלעך איז יענער פאַראיין, וואָס פאַרמאַגט אַזאַ מיטגליד. די רעליף ארבעט איז דער אינהאַלט פון זיין לעבן און זיין לעבן איז איין גרויסע און וואונדערלעכע עשיכטע פון רעליף ארבעט.

איך דערמאַן זיך, ביי דער געלעגנהייט, אין די שרעקלעכע נאַך־מלחמה־יאָרן וועו איך מיין פאמיליע — צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער פּליטים, צווישן זיי אויך קיטעווער האָבן זיך אין יאָר 1947 געפונען אין פראָג, טשעכאָסלאָוואקיע. דאָרט האָב איך פון א לאַנדסמאַן געהערט וועגן קיטעווער פאַראיין אין ניו יאָרק און די שטיצע וואָס ער גיט די פליכטלינגע. איך האָב נתנ׳ען ניט געקענט און ער האָט מיך שויך ניט געקענט געדענקען פון קיטעוו איך האָב אים דאָך געשריבן אַ בריוו און ווי איבעראשט בין איך געווען, צו באַקומען מיט דער ערשטער לופט־פּאָסט א בריוו מיט אַ טשעק. וויכטיקער פון טשעק איז געווען דער וואַרעמער טאָן פונעם בריוו וואָס האָט אונז געמאכט פילן אז מיר זיינען ניט פארלאָזט אין דער עת צרה. און אז מיר האָבן אין דעם קיטעווער פאראיין געטרייע שוועסטער און ברידער ,לאַנדסלייט וואָס זיינען גרייט אונז צו העלפן.

אין די נאָך מלחמה יאָרן איז נתן גאָטליב געשטאַנען אויף דער וואַך און האָט געשיקט הילף צו יעדן געראטעוועטן קיטעווער לאנדסמאַן וואו ער האָט זיך געפונען, אין ישראל, פוילן, טשעכיע ,איטאַליע ,רומעניע און אַנדערע לענדער. דאָס הויז פון נתנ׳ען איז דעמאָלט פארוואנדלט געווארן אין אַ גרויסן סקלאַד, וואוהין אַלע מיטגלידער האָבן געבראכט פארשיידענע קליידער און שיכווארג, וועלכע גאָטליב מיט זיין פארשטאַרבענער פרוי דאָרא, ע״ה און זייערע קינדער זיינען געשטאַנען טאָג און נאַכט און געפאקט די פעקלעך און זיי אָפּגעשיקט צו די ליידנדע אין אייראָפּע.

נתן גאָטליב זעצט פאָר זיין הילפס־ארבעט און וועו ער באַקומט א בריוו פון אַ לאַנדסמאַן, וואָס בעט דרינגענדע הילף וואַרט ער ניט ביז ער וועט אויסגעפינען ביים פאראיין צי עס זיינען דאָ די נויטיקע פאָנדן, נאָר שיקט באַלד איבער דאָס פארלאנגטע. ער זאָגט דערביי: אויב דער פאראיין וועט מיר ניט צוריקגעבן וועל איך עס אויסהאַלטן! דעם לאַנדסמאַן וואָס נויטיגט זיך אין דער הילף טאָר איך ניט לאָזן וואַרטן!

איך בין זיכער, אַז יעדער מיטגליד פון פאראיין שטאַלצירט מיט אַזאַ איבערגעבענעם רעליעף־טשערמאַן און גיט אים אַנאַרקענונג און שיקט אים די הארציקסטע ברכות און וואונטשן פאר זיין גרויסער הילפס־ארבעט.

איך באַמי זיך צו דערפילן די פליכטן אלס סעקרעטער פון דעם פאַראיין און טו מיין ארבעט מיט ליבע און איבערגעבענהייט. איך טו עס צוליב דעם ווייל איך באַטראכט דעם פאראיין וואַס טראָגט דעם נאַמען פון אונזער פארשניטענער און אומגעבראכטער שטאַט ,אלס דעם איינציקן לעבעדיקן אַנדענק פון דער שטאַט וואַס איז מיר, ווי אלעמען, ליב און טייער.

דער הייליקער פרינציפ פון בריידערלעכער ליבשאפט ,פארשטענדעניש, און גרייטקייט צו העלפן יעדער לאַנדסמאַן, איז דער הויפט־יסוד, וואַס באוועגט מיך צו מאַכן מיין בייטראָג פאַר דעם פאראיין, און איז די הויפט־סיבה פון מיין צוגעבודנקייט צו מיינע לאַנדסלייט.

דאַס איז אין קורצן דער סך־הכל פון די ערשטע 60 יאָר אַקטי־וויטעט פון דעם קיטעווער קראנקן אונטערשטיצונגס פאראיין אין ניו יאָרק. זעכציק יאָר — יאָרן פון גרויסע היסטאָרישע וועלט־געשעענישן, יאָרן פון מלחמות און רעוואָליוציעס, יאָרן וואַס האָבן געהאַט אזעלכע שרעקלעכע פאָלגן פארן יידישן פאָלק.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן מיר דורכגעמאַכט די שרעקלעכסטע טראַגעדיע אין אונזער מארטירערישער געשיכטע. מיר האָבן פארלוירן זעקס מילאָן פון אונזערע יידישע שוועסטער און ברידער, מיר האָבן אויך דערלעבט דעם שענסטן און דערהאָבענסטן נס, וועו דער צוויי־טויזנט יאָריקער חלום פון יידן איז מקוים געוואָרן און יידן זיינען ווידער אַ פרייַ פאָלק אין זייער היסטאָריש היימלאַנד — י ש ר א ל.

דער קליינער קיטעווער פאראיין האָט אין די דאָזיקע היסטאָרישע יאָרן אויסגעפילט בשלימות זיין היסטאָרישע שליחות, ווי אַ פאראיין פון קיטעווער לאַנדסלייט איז ער געווען א ליכטיקער האָפן אין דעם ברויזנדיקן ים פון ליידן פון זיינע שוועסטער און ברידער, וואַס האָבן געליטן פון די צוויי שרעקלעכע וועלט מלחמות. דער פאראיין האָט זיך אויך אקטיוו באטיי־ליגט אין העלפן ישראל.

היי יאָר, צום זעכציקסטן יובל פון דעם קיטעווער פאראיין, וועלן מיר מאַכן דעם באַלאַנס און ציען אונטער דעם סך הכל פון די אָפּגעלאָפענע יאָרן; וועלן מיר אַנאַליזירן און שאַצן אָפּ די אַלע היסטאָרישע געשעענישן און זייער באדייטונג, — זיינען מיר איבערצייגט, אז מיר האָבן מיט וואָס צו שטאָלצירן. מיר זיינען גליקלעך וואָס אין אונזער זעכציקסטן יובל־יאָר איז אויך אויסגעפאַלן דער יובל פון צען יאָר מדינת ישראל, וואָס האָט מיט אָפּענע אָרעמס אויפגענומען די צעשפרייטע און פארוואָגלטע קינדער פון אונזער פאָלק, צווישן זיי אויך די היימלאָזע קינדער פון קיטעוו.

מיר שטייען מיט א שטילער תפילה אין אונזער האָרץ און דאנקען גאָט וואָס מיר האָבן דערלעבט די צוויי יובל־דאָטעס. מיר ווינטשן אלע אונזערע מיטגלידער: מיר זאָלן אלע צוזאַמען נאָך אַ סך יאָרן קאָנען פאָרזעצן די פראטערנאַלע און פילאַנטראָפישע ארבעט, וואָס מיר האָבן געטאָן אין משך פון גאנצע זעכציק יאָר און מיר זאָלן דערלעבן צו פייערן נאָך אַ סך פריידיקע יובילעאומס און יידישע נאַציאָנאַלע שמחות.

10 יאריקער יובל פון קיטעווער ליידים רעליעף אוקזילערי

די ערשטע ליידיס אוקזילערי ביים קיטעווער פאראיין איז אָרגאניזירט געוואָרן באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן 1918 ־1919. אָבער נאָך אַ פּאָר יאָר ארבעט, נאָכדעם ווי זי האָט דערפילט איר מיסיע — ביים העלפן שאפן די נויטיקע הילף פאר די דורך דער מלחמה פאראַרעמטע און אויסגערויבטע יידן אין קיטעוו — האָט זי זיך אויפגעלייזט און ליקווידירט.

די איצטיקע ליידיס אוקזילערי האָט זיך אָרגאניזירט אין די לעצטע חדשים פון יאָר 1947. דאָס איז געווען אין די נאָך־מלחמה יאָרן פון 1945 ־ 1947, ווען יעדעס יידיש האָרץ האָט אויפגעציטערט פון צער און האָפענונג ביי אַ יעדער ידיעה וועלכע איז אָנגעקומען פון איראָפּע, און ביי א יעדן איינצלנעם בריוו וועלכער איז אָנגעקומען פון א גערמאַטעווטן לאַנדסמאַן. דאָס איז געווען אין די נאָך־מלחמה יאָרן, ווען יעדער אמעריקאָנער יידּ, צווישן זיי אויך קיטעווער לאַנדסלייט, האָבן באַלאַגערט זייערע לאַנדסמאַנשאַפטן מיט דער האָפענונג צו באַקומען וועלכע עס איז ידיעה איבער דעם גורל פון זייערע נאָענטע און טייערע אין איראָפּע.

און אַז עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די ערשטע בריוו פון איינצלנע אָפּגעראַטעוועטע לאַנדסלייט, האַרצרייסנדיקע בריוו, וואָס האָבן באַשטעטיקט דעם שרעקלעכן אמת פון אונזער גרויסן אומגליק, בריוו אין וועלכע די גע־רדופטע נע־ונד־ניקעס האָבן געבעטן דרינגענדע הילף אויף צו קאָנען דער־האַלטן זייער נאקעט געמוטשעט לעבן, דעמאָלט, אין דער ערנסטקייט פון דער צייט האָבן אונזערע קיטעווער פרויען אריסגעוויזן זייער פארשטענדעניש און מיטגעפיל פאר דעם אָנגעוויטיקטן בלוטיקן פּראָבלעם פון אונזערע גערמאַטעווטע לאַנדסלייט און זיי האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן מיטצו־ארבעטן און מיטצוהעלפן דעם קיטעווער פאראיין אין דער הייליקער הילפס־ארבעט פאר אונזערע לאַנדסלייט. און דעמאָלט, האָבן זיי זיך פאר דעם צוועק אָרגאַניזירט און געגרינדעט די קיטעווער ליידיס רעליעף אוקזילערי.

די גרינדונגס פאַרזאַמלונג פון דער ליידיס אוקזילערי איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דעם 2 ־ טן נאָוועמבער 1947 אין הויז פון מרס ראָזא גאָלדהאגן, און עס האָבן זיך אין איר באַטייליגט פאָלגענדע מיטגלידער פון דעם גרינ־דונגס־קאָמיטעט:

מרס ד. הייט, מרס דאָרא גאָטליב, מרס ל. הייט, מרס ע. העכלער, מרס ב. באלל, מרס ב. גאָלדאפּער, מרס ,. סאָיפּער,מרס גאָלדהאגען און מרס ס. צוויבאך.

אַלס רעזולטאַט פון די דורכגעפירטע וואַלן זענען דערוויילט געווארן: אַלס פּרעזידענט מרס רעי הייט, אַלס וויס־פּרעזידענט מרס ב. שעכטער, אַלס קאַסירער מרס פּ. האַללעם און אַלס סעקרעטאַריִן מרס ל. קלינגער.

אויף דער דערמאָנטער גרינדונגס פּארזאַמלונג איז אויך געשאַפּן געווארן אַ פּאָלשטענדיקער ארבייטס פּראָגראם און עס זענען געמאַכט געווארן די נויטיקע פֿלענער וויאַזוי ארייננצוגיין מערערע מיטגלידער און וויאַזוי צו זאַמלען פּאָנדן.

די ערשטע צוויי עפענטלעכע אונטערנעמונגען פון דער ליידיס אוק־זילערי זענען געווען דאָס לאָזן אָפּדרוקן די ערשטע „ראפּעל״־ביכלעך און דאָס פּאראנשטאַלטן פון אן עפענטלעכער קאָנד־פּאַרטי אין דעם גרויסן שיף־צענטער פון בראָנקס.

בײדע אונטערנעמונגען האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. זיי האָבן פּאָפּולער געמאַכט די ארבעט פון דער ליידיס אוקזילערי צווישן די קיטעווער פרויען און די צאָל מיטגלידער האָט זיך אומאויפהערלעך געהאָלטן אין פארגרעסערן.

אַזוי איז די קיטעווער ליידיס רעליעף אוקזילערי, א דאָנק איר געלונגענע אָרגאָניזאַטאָרישער אויפקלערונגס ארבעט געלונגען צו ארגאניזירן כמעט אַלע קיטעווער פרויען און זיי מאַכן אקטיוו אין דער הילפס ארבעט פאר דעם פאראיין און זייער לאָנדסלייט.

זינט דעמאָלט און אזוי אויך היינט, פירט די ליידיס אוקזילערי אָן אַ זעלבסטשטענדיקע גוט־אָרגאניזירטע פילאַנטראָפּישע ארבעט, זיי האָלטן אָפּ זייערע פֿלענאָרע זיצונגען יעדן חודש, און איינמאָל א יאָר פירן זיי אויך דורך וואָלן פּאָר זייערע אָפּיסערס און באַאַמטע.

אין די לעצטע וואָלן זענען פּאָלגענדע אָפּיסערס דערוויילט געווארן: מרס רעי הייט, פּרעזידענט. מרס בעלא שעכטער, וויס פּרעזידענט. מרס עלזא נייַמאן, סעקראטאר און מרס פרידא האָלעם, קאסירער. דער לאנג־יאָריקער טשערמאַן פון רעליעף איז מר. נתן גאָטליב.

צווישן די אקטיוע מיטגלידער פון דער קיטעווער ליידיס אוקזילערי צייכענען זיך אויס:

מרס. ב. באלל, מרס. בירנבערג, מרס. אנטשעלאוויטש, מרס. ל. באגיש, מרס. מ. טשערנער, מרס. ג. אייזענבערג, מרס. ה. פריימוירער, מרס. ב. גאָלד־אפּער, מרס עטל גלאָזבערג, מרס. ר. גאָלדשמיד מרס, מ. גאָטליב, מרס. גראָס־בארד, מרס. א. גאָלדשמיד, מרס. ד. גאָלדהאגען, מרס. פ. האלעם, מרס. ר. הייט, מרס. ז. הייט, מרס. ל. הייט, מרס. י. האַגער, מרס. עטל הוטנער, מרס. אַ העלד, מרס. ליליען קלינגער, מרס. רעי מאנדעל, מרס. ראָזע מאנדעל, מרס. עלזא נייַמאן, מרס. אנא נאָוואק, מרס. ר. פּעלץ, מרס. ר. ראָזנפעלד, מרס. פ. רעכטער, מרס. מ. רייזער, מרס. מ. זינגער, מרס ב שעכטער, מרס. ג. סיידערער, מרס. ב. שנאפף, מרס. טויבע סוכער, מרס. י. שנאַפף ,מרס. שרה סאַיפער, מרס. א. ווייס, מרס ווינשטיין, מרס א. זאַבלאַטאָוער, מרס וו. זארעף, מרס צוויבעל און אנדערע.

היי יאָר, צו דעם צען יעריקן יובל פון דער קיטעוועד ליידיס רעליעף אוקזילערי, אז מיר ציען אונטער דעם סך הכל פון זייער געלייסטעטער ארבעט קאָנען מיר אַלע מיט שטאָלץ באשטעטיקן אַז זיי האָבן אין די ערשטע צען יאָר פון זייער עקזיסטענץ, מיט זייער אָרגאניזאַטאָרישער אויפקלערונג און מיט זייער געזעלשאפטעלעכער פילאַנטראָפישער ארבעט ארויסגעוויזן גרויס טעטיקייט, און זיי האָבן דערמיט פארדינט גרויס אַנאַרקענונג און דאנק פון אַלע אונזערע מיטגלידער און לאַנדסלייט.

אויסנוצנדיק די דאָזיקע געלעגנהייט — פון זייער צען יאָריקן יובילי— ווילן מיר דאָ, אין נאָמען פון דעם קיטעוועד פאראיין און אלע אירע מיט־גלידער און לאנדסלייט אויסדריקן אונזער גרויסן צוטרוי און אנארקענונג די אָפּיסערס און מיטגלידער פון דער קיטעוועד ליידיס רעליעף אוקזילערי פאר זייער וואונדערבארער לייסטונג און זיי אלע ווינטשן דערפאָלג אין זייער ארבעט און א סך גליק און פרייד אין זייער פאמיליע לעבן.

נאוועמבער דעם 20 - טן, 1958

צו אונזער זייער געערטן סעקרעטאר

ברודער אייזיק הוזען!

אויף אונזער לעצטער פארזאמלונג, נאוועמבער דעם 9 - טן, 1958, איז באשלאסן געוואָרן אויסצודריקן אונזער דאנק און אנערקענונג פאר אייער איבערגעבענער ארבעט אלס סעקרעטער פון אונזער סאסיעטע און אייך באזונדערס באגריסן פאר אייער אנשרייבן דעם קיטשוער יזכור-בוך.

דורך אייער ארבעט אלס סעקרעטאר, און מיט אייערע דערפאָרונגען אויף דעם געביט פון געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, האָט איר אריינגעבראכט אַ ניי לעבן און אינטערעס אין דער ארבעט פון אונזער פאראיין; מיט אייער וואָרעמער און ברידערלעכער באציאונג צו יעדן פון אונזערע מיטגלידער האָט איר זיך דערוואָרבן די פריינטשאפט און דעם רעספעקט פון אונז אלע.

אין דעם יזכור־בוך, אין וועלכן איר האָט אריינגעלייגט אזויפיל הארץ און נשמה, און וואָס איז געשריבן אין א שיינער פאָלקסטימלעכער שפראך, האָט איר פאראיביקט דאָס שענסטע וואָס דאָס יידישע קיטשו האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט. דערמיט האָט איר געגעבן כבוד און דערהויבן דעם פרעסטיזש פון אונזער סאסיעטי און זיך דערפאר דערוואָרבן דעם אייביקן דאנק און די אַנאָרקענונג און די ארציקסטע ברכות פון אלע קיטשוער לאנדסלייט פאר וועמען דער אָנדענק פון די קיטשוער קדושים איז הייליק און טייער

מיר ווילן אייך פארזיכערן, ליבער ברודער הוזען, אז אלע מיטגלידער שאָצן אָפ אייער בייטראָג און זיינען שטאָלץ צו האָבן אזא סעקרעטאר ווי איר! אין מיין נאָמען און אין נאָמען פון אָלע אונזערע מיטגלידער וויל איך ווינטשן אייך און אייער ליבער פאָמיליע אַ סך געזונטע און גליקלעכע יאָרן. מיר זאָלן אלע אינאיינעם, נאָך א סך יאָרן פארזעצן די שטפעריש ארבעט פארן וואוילזיין פון אלע מיטגלידער.

וויל סויפער
פרעזידענט

קיטעווער

בילדער סעקשאָן

ᐊᓂᐊᓂᓐ ᐊᑐᓐ ᐊᓐᓇᓴᓐ ᐊᑐᓐ ᐃᓐᑎᓐᑕᓴᓐ ᐊᑐᓐ ᐃᓐᓇᓐ ᐊᑐᓐ ᐃᓐᓇᓐᑕᓴ

קיטשוועֶר פאַראיין אין ניו יאָרק

זיצנדיק פון רעכטס צו לינקס : מר. ב. בירנבערג, מר. פר. בירנבערג, מר. לעאָן צוויבל, מר. י. צוויבל, מר. א. סענדער, מר. א. גאטליב, און קינדער

שטייענדיק : מר. שאטנר, מר. גראסבארד, מר. י. שנאפף, מר. ק. שנאפף, מר. אנטשעלא־ ויטש, מר. רייזער, מר. וואלאך, מר. מ. שנאפף, מר. דארנשטיין, מר. מ. הייט, מר. ח. הייט, מר. גריל, מר. נ. גאטליב, מר. א. הוזען, מר, גאלדאפפער, מר ווילי סויפער, מר. א. גאטליב, מר. האגער און מר. וויס.

קיטעווער לײדיס אָקזילערי

(דאָס בילד איז פון דעם יאָר 1953)

פון רעכטס צו לינקס: מרס גאלדאפער, מרס. ל. הייט, מרס. פעלץ, מרס. ג. הייט, די גאָטזעליקע מרס. האגער, מרס. פ. האלעם, מרס. ר. הייט, מרס. גאָלדהאגען, די גאָטזעליקע מרס. דאָרא גאטליב, מרס סידערער, מרס ב שנאפף, און מרס עלזא ניימאן

קיטעווער פאַריין אין ניו יאָרק

באאמטע.

ערשטע רייע: מרס. גאלדאפער, מר. גאלדאפער, מרס. הוזען, מרס. סויפער, מרס. רעי הייט, פּרעזידענט פון דער לייזיס אָקזילערי, מרס. עלזא —ניימאן סעקרעטאר, מרס שעכטער, וויס פּרעזידענט.

צווייטע רייע: מר. אייזיג הוזען, סעקרעטאר, מר. נייטען גאטליב, טשערמאן פון רעליף, מר. ווילי סויפער, פּרעזידענט, מר. א. גאטליב מר מאַרריס הייט, וויס פּרעזידענט, מר. יוסף שנאפף, רעקאָרדינג סעקרעטאר.

דאָס איז א בילד פון מחבר פון דעם בוך אייזיג הוזען און זיין משפחה (פון יאָר 1937).

פון לינקס צו רעכטס: אייזיג הוזען, און פרוי רבקה, זיין מוטער שיינדל ע"ה, זיין פלימעניק חיים דרוקמאן אין ישראל, און שוועסטער מלכה דרוקמאן אין ישראל, און זיין שוואָגער אברהם דרוקמאן ע"ה.

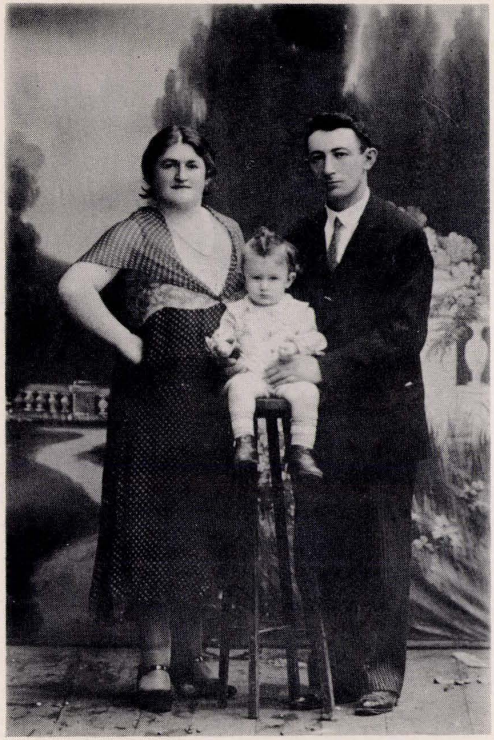
קיטעווער פאַריין אין ניו יאָרק

מר. און מרס. מאָררים הייט באגריסן אין נאָמען פון דעם פאַראיין מר. און מרס. נייטען גאטליב, און איבערגעבן — אַלס צייכן פון אנערקענונג און דאנק — פאַר זייער רעליף ארבייט — אַן אן עלעקטרישן באָילער אַלס מתנה.

דאָס בילד איז געמאכט אין דעם יאָר 1953.

שיינדל שעכטער (פרוי פון מאיר דעם שוחט). זייערע דריי טעכטער, די עלטסטע דבורה, די מיטעלע גיטעלע און די יינגסטע שרה. די גאנצע משפחה איז אומגעקומען.

דאָס איז א בילד פון מאָטל פייגענבוים (א זון פון בעריש דעם בעקער) מיט זיין פרוי סורקע הייט און זייער קינד.
זיי זיינען אַלע אומגעקומען.

פון רעכטס צו לינקס: ביילע פייגע קאסוואן, קאַפּל קאַרן, שאיקע שטעטנער און דינה שפּערבער (פרוי פון קאַפּל קאַרן).

זיצנדיק: באבעלע שפּארבער, יצחק פיינער, מאן פון ביילע פייגע קאסוואן, אַ קאסוואן פון קאַלאַמעע ,מיניע קאסוואן. די קינדער זיינען: יצחק און ביילע פייגעס פיינער און קאַפּל און דינה׳ס קאַרן. שאיקע דער איינציקער וואָס האָט זיך גערעטעוועט.

דאָס איז איציק שיבער מיט זיין פרוי סאלי און זייער טאַכטער נעלציא.

זיי זיינען אַלע אומגעקומען.

אויף דעם בילד פון רעכטס צו לינקס.

זיצנדיק : בערל בערגמאן און מרדכי קאסוואן.

שטייענדיק : יוסף מעלצער, מענדל פּפּוי און נטע שעכטער.

א חוץ מרדכי קאסוואן וועלכער איז אין ישראל זיינען אַלע אומגעקומען.

דר. מנשה בן צבי מאנדעל, באַליבטער פירער פון לעצטן דור קיטעווער יידן, וועלכער איז אומגעקומען על קדוש השם און זיין פרוי וויקטאָריא מאנדעל וועלכע איז אין ישראל.

די משפחה פון יוסף ראפאפאָרט

זיצנדיק: יוסף ראפאפאָרט, זיין פרוי דינה. שטייענדיק: אונטן זייער עלסטסטער זון מנחם, זייער צווייטער זון לייבעלע און זייער יינגסטער זון משהלע.

פון פּאַרנט שטייט זייער טעכטערל שרהלע. שרה ראפאפאָרט איז די איינציקע פאַרבליבענע פון דער גאנצער משפחה ראפאפאָרט.

דאָס איז מענדל שטעטנער מיט זיין פרוי און זייער זון נאטוס, (דאָס מיידעלע איז געלציא שיבער).

א חוץ נאטוס שטעטנער וועלכער איז אין ישראל זיינען אלע אומגעקומען.

קיטעוועד בילדער סעקשן

דאָס חתונה בילד פון שפרינצע מעלצער, טאָכטער פון עטל מעלצער

פארנט די צוויי קינדער : **בובי מעלצער און יענטע אבאש.**

ערשטע רייִ (שטייענדיק) : מענית מעלצער און זיין פרוי ; זיצנדיק : בתיה בערגמאַן, ברוך גאַלדרייך, זיין כלה שפרינצע מעלצער, שרה בערגמאַן, פרוי קראמער און אסתר מעלצער.

צווייטע רייִ : אברהם שאַפּירא אונטן זיין פרוי הודיע אבאש, ב. קימעל, הודיע ליבערגאל, ש. מילבויער, נחמה מעלצער, יעטי גאסטער, לאה קרעמער, רייזל ליבערגאל, ב. שעכטער און רבקה ליבערגאַל.

דריטע רייִ : מילבויער, סענדער, משהלע ליבערגאל, מנחם ראפאפאַרט, משולם אבאש, מלכה בערגמאן, חנהלע אבאש, יוסף מעלצער מעכל ליבערגאל און זיידל בלעכער.

די לעבן פאַרבליבענע : נחמה מעלצער, רבקה ליבערגאַל, מילבויער, חנהלע אבאש.

הערש מאַנדעל׳ס זון און טעכטער מיט זייערע פרויען און מענער.

פון לינקס צו רעכטס שטייענדיק: זיידע מאנדעל, דר. מנשה מאַנדעל, דר. בראַן, גרשון קלינגער, אליהו שטיינקאהל.

זיצנדיק: די פרוי פון זיידע מאנדעל און איר קינד, רויזע מאנדל, די פרוי פון דר. בראַן, ויקטאָריע מאנדעל ,פרוי פון דר. מנשה מאַנדעל (דער נאַמען פון דער עלטערער טאַכטער איז ניט באקאנט), ברײנצע מאַנדעל, פרוי פון גרשון קלינגער און פריידע מאנדעל ,פרוי פון אליהו שטיינקאָהל. — זייערע קינדער.

די מענער זיינען אומגעקומען, אויך די פרויען, חוץ ויקטאָריא מאנדעל און איר טאַכטער לוסיא וואָס זענען אין ישראל.

קיטעוועך בילדער סעקשאן.

די פאמיליע פון שמואל ליבערגאל

זיצנדיק: שמואל ליבערגאל, האַלט זיין עלטסט אייניקל באניו בלעכער, זיין פרוי פייגע ליבערגאל, האַלט איר ניכטע שרהלע ראפאפאָרט, בערטא קימעל און ב. פייגער.

שטייענדיק: זייער עלטסטער זון מעכל, א וואַרשעווער בית־יעקב לערערין, זייער ניכטע ש. ליבערגאל פון קאַלאַמעע, זייער איידעם אייזיק הוזען, זיין פרוי רבקה, זייער יינגסטע טאָכטער, זייער מיטלע טאָכטער הודיע, זייער יינגסטער זון משהלע, זייער עלטסטע טאָכטער רייזל און איר מאן זיידל בלעכער.

פון דער גאנצער משפחה האָבן זיך געראַטעוועט: אייזיק הוזען זיין פרוי רבקה און די קליינינקע שרהלע ראפאפאָרט.

קיטעווער בילדער טעקשאָן.

הסתדרות השומר הצעיר ,קיטוב

ערשטע ריי פון רעכטס צו לינקס : אַ. בירנבערג, ס. אויפזעער, מ. סויכער, רייזער, ס. בערגמאן, מ. לאנדוועך, און ב. קרעמער.

צווייטע ריי : ב. לאַנדוועך, ש .לייוואנד, פעלדהאמער, קאַסנער, נאדלער, בערגרין, ש. הייט הוטערער, מ. ריבער ,נ. שטעטנער און יוסף לייוואנד.

דריטע ריי : מ. אראן, מ. קרומהאַלץ, אַ. גרינבלאַט ,א שאטנער ,ז. מעלצער, נ. טילינגער, ש. פרעהליך, נ. האלעם, א. בערגמאן און בערגרין.

פערטע ריי : ח. שוימאן, ב. פויגל, בוכנער, פרייד, מ. פרייד, י. היציג, ח. פויגל. פ. קאַרן ג. האַזענפראץ ר האלעם, י. קאַרן, נ .מעלצער, פ. שטייגמאַן, ט. פלייס און א גייער.

פינפטע ריי : מ. דערכסלער, א. פעלדהאַמער, י. ה. האבעל ,ד. ארענשטיין, ה. דרעכסלער, מ. האזענפראץ, ש. דרעכסלער, מ. טאַנענצאַפּף און י. גרעבלער.

ב. לאנדוועך, ש. לייוואנד, ש. הייט, נ. שטעטנער, יוסף לייוואנד, מ. אראן, מ. קרום־האַלץ, א. גרינבלאט, א. שאטנער, ז. מעלצער, נ. טילינגער, א. בערגמאן, מ. פרייד פ. קאַרן, י קאַרן, נ. מעלצער, מ. דרעכסלער, א. פעלדהאַמער, ה. דרעכסלער, ש. דרעכסלער און י. גרעבלער — זיינען לעבן געבליבן.

קיטעווער פרויען פאראיין „ווִיזא"

ערשטע רייִ, שטייִען: פרוי לאריש, די יינגסטע טאָכטער פון משה נייִמאן, די יינגסטע טאָכטער פון יעקב פאפער. זיצנדיק: דאניא שיזעל, לאריצא קלאַר, פויגל, אורהעבער, ח. שעכטער, פעפי ארענשטיין, חנהלע אבאש, גאָטליב, לאטי הוטערער, שרענצל. (דאָס קינד אומבאַקאַנט). אין דער צווייטער רייִ: לייטער, דאניא פפוי, שבע עטינגער, וויקטאָריא מאַנדעל, רבקה גרעבלער, רבקה גרעבלערס קלייִנע שוועסטער איר מוטער, פרוי פאַלקענפליג, ברייִנטשע קלינגער, הערש גרעבלערס יינגסטע טאָכטער, פריידע שטיינקאהל, פרימטשע לאקער.

דריטע רייִ: יעקב פאפער, עטל פפוי, משה נייִמאַנס פרוי, ר. שוירמאן, ר. פרייד, פעפי ענגל, פויגל, ה. שעכטער, איידל קלעטערער, וויטעל קלעטערער, אומבאַקאַנטע, פרוי גרעבלער, קרומהאָלץ.

פערטע רייִ: משה שאַטנערס פרוי יעקב פאַפערס פרוי, אומבאַקאַנטער מאַן, נארקא וויינער, אסתר צוקערמאַן, פריידע קרומהאָלץ, בוימגאַרטן, עלקא ארנשטיין, שלימה פייגער, פייגעלע סוכער, רבקה וואשקאוויצער גרעבלער, ראזא בולער, רבקה גלאזבערג, רחל הוטערער, פינא פליישער.

די לעבן פאַרבליבענע: חנהלה אבאש, שרענצל, מאנדעל, רבקה גרעבלער, פרוי פאַלקענליג, נארקא וויינער, פייגעלע סוכער, רבקה וואשקאוויצר גרעבלער.

גורדוניה

ערשטע רייִ, שטייענדיק: הערשל צייגער, זיצנדיק: מאַקס מאַנדעלע, איציק פויקער, בנימין אַרענשטיין, אַבאַ שניצער, אברהם הוטערער, משה גייער.

צווייטע רייִ, שטייענדיק: מענדל פּפּוי, זיצנדיק: משה ניימאַן, אייזיק הוזען, מעכל ליבערגאל, אברהם בולער, יוסל הירש ,דער דאַמאַלסדיקער פּרעזידענט הלל גאַסטער, אַלטער בולער, שמואל זאַרגער, משה גאַסטער, יהושע נאַכמאַן, פּנחס שוימאן. שטייענדיק: משה קלינגער, זאַניע טיללינגער.

דריטע רייִ, שטייענדיק: משה גאָלדשמיד, מענדל גרעבלער, יוסל אורהעבער, אייזיק שמערץ, משה צוקערמאַן, מענדל דרוקמאַן, נטע שעכטער, מרדכי קאַסוואַן ,טוניע גלאַזבערג, משה שאטנער, בערל בערגמאן, דוד שנאַפּף, פייוועל בערגמאן.

פּערטער רייִ, שטייענדיק: מ. רייזער, הערשל וואַשקאַוויצער, אנשל מאַנדעל, משה פויגל, יעקב שאַטנער, לייב בערגמאַן, זאניע קרעמער, בערקע אייזנבערג, יוסל אַרענשטיין. די לעבן־פאַרבליבענע זייגען: הוזען, הוטערער, משה גאַסטער, נאַכמאַן, שוימאן, קלינגער, קרעמער, בנימין ארנשטיין, מענדל דרוקמאן, מרדכי קאסוואן, און בערל שמערץ.

דאָס איז הרב חיים געלערנטער, דער געוועזענער צענטער רב אויף דעם קיטעווער כסא הרבנות.

דאָס איז דער געוועזענער קיטעווער רבי צבי יהודא גראסמאן, באקאנט אַלס צדיק און בעל מופת. שטאמט מגזע בעל שם טוב, פונעם מלאך בן המגיד ממעזריטש. ער איז געוועזען קיטעווער רבי פונעם יאָר 1906 ביז 1918. זיין עלסטער זון ר' שמעון מנחם איז מוסמך געוואָרן אַלס דער רבי און ממלא מקומו.